ERDOĞAN AYDIN

NASIL MÜSLÜMAN OLDUK

ISBN 978-975-9169-58-9

NASIL MÜSLÜMAN OLDUK? / ERDOĞAN AYDIN

1. Baskı: Basak Yayınları, Mart 1994
23. Baskı: Kırmızı Yayınları, Ocak 2008

Genel Yayın Yönetmeni: Fahri ÖZDEMİR

Kapak Tasarımı: Akcura Serap ERTEMİN

Dizgi: Kırmızı Yayınları
Baskı ve Cilt: Euromat Matbaacılık

Kırmızı Yayınları
Bağdat Caddesi No: 142/13 Maltepe/İSTANBUL
Tel: (0.216) 371 36 29

www.kirmiziyayinlari.com.tr

Kırmızı Yayınları, bir OPUS LTD. ŞTİ. kuruluşudur.

NASIL MÜSLÜMAN OLDUK?

ERDOĞAN AYDIN

İÇİNDEKİLER

Önsöz

"Nasıl Müslüman Olduk", Mart 1994'teki basımından bugüne oldukça büyük bir okuyucu ilgisiyle karşılaştı ve bu ilgi sürecek görünüyor. Bu nedenle önceki basımlarda da okurla paylaştığım kaygıları, bu 23. baskıda da yinelemek gereği duyuyorum:

Bu kitabın öncelikli önemi, tarihimizin, sağcı ve resmi güçler tarafından nasıl çarpıtıldığını, kendilerine sorunlu gelen alanları nasıl tarihten silmeye çalıştıklarını göstermesindedir; dolayısıyla bu çevrelerin diğer alanlardaki tarih yazımları ve saptamalarının da ciddi bir sorgulamayla okunması gerekmektedir.

Bu kitap, kuşkusuz kişiyle tanrısı arasında bir inanç ilişkisi olan Müslümanlıkla ilgili değildir. Ancak bundan köklü ayırımla, toplumsal-siyasal hayatı kendi kurallarınca şekillendirmeyi hedefleyen Siyasal İslam'ın, yani Şeriatın, insani değerlere yabancılaşmadan benimsenemeyeceğini, üstelik halk olarak tarihsel kimliğimize yabancı olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda, toplumu denetim altında tutmak için geliştirilen İslamcılık yanı sıra Türk-İslam sentezinin de, "milli ve manevi değerler" maskesi altında bizi kendi tarihimize, insanlığımıza ve insanlığın ulaştığı çağdaş değerlere yabancılaştırmaktan başka anlam taşımadığını gösteriyor. Dolayısıyla bu kitap, inanç alanından çıkarılıp, iktidar aracına dönüştürülen bir İslamiyet anlayışının, yani şeriatın, huzur ve kardeşlik değil, hak ve özgürlüklerimize karşı süreğen bir yabancılaşmaya yol açtığını gösteriyor.

Olası istismarlara karşı özellikle belirtme gereği duyduğum üçüncü nokta da şu: Bu kitap Türkleri (ve özümsemeye uğrayan diğer halkları) yüceltip Arapları aşağılamak gibi şoven bir amaçtan bütünüyle uzaktır. Aksine, olumlu ve olumsuz değerlerin uluslar temelinde ayrıştırılamayacağını, bu açıdan tüm ulusların eşdeğerde olduğunu, bunların, başta üretim ilişkileri olmak üzere içinde yaşanılan maddi koşullar çerçevesinde şekilleneceğini bilen bir anlayışla yazılmıştır. Bu kitabın yazarı bir sosyalisttir ve başka ulusları ezmek veya küçümsemek temelinde biçimlenen bir ulusal övüncü, bilimsel düzeyde değersiz, siyasal düzeyde ise ırkçılık olduğu bilinciyle reddetmektedir.

Son olarak paylaşmak istediğim nokta ise, tarih yazımlarının hep haksızlığa uğramış olan ezilenlerden yana düzeltilmesi, bu temel üzerinden hak ve özgürlüklerden yana çifte standartsız bir tarih bilinci oluşturulması gereksinimidir. Esasen tarih, olgu ve olayların gelişimine sadakat yanı sıra böyle bir kaygı ile yazılmalıdır; ki, insanlığımızı geliştiren, günümüz dünyasına barış ve adaletten yana katkı yapan bir işlev görebilsin. Oysa halen farklı dinsel, etnik ve siyasal coğrafyalarda üretilegelen egemen ve resmi tarih yazımlarının, tam tersi kaygılarla şekillendiğini görüyoruz. Bu ise, bir dizi gerçeğin çarpıtılması bir yana, tarihçiliğin, günümüzde de süregelen işgalleri, adaletsizlikleri ve militarizmi meşrulaştıran bir ideolojik arka plan işlevi görmesine neden olmaktadır.

***

Kitabın ilk baskısı yapıldığında, konuya ilişkin, soldan yazan ilk kişi olduğumu sanıyordum. Bu nedenle, devrimci bir çınar ağacı olan Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın, "Dinin Türk Toplumuna Etkileri" adıyla, benden 24 yıl önce yapılmış çalışmasıyla karşılaştığımda çok duygulandığımı söylemeliyim. Söz konusu bu eski çalışmanın daha geniş bir kesime ulaşmasına katkı umuduyla, 3. baskıdan sonra kitabıma ekledim. Kıvılcımlı'nın çalışması, benimkinin eksikliklerini tamamlaması, eski Türk toplumuna, dinine ve dinin geçirdiği evrime ilişkin

önemli bir bilgi aktarımı sağladığından bunun yapılması gerekiyordu zaten.

Ancak Kıvılcımlı'ya katılmadığım noktalar da vardı, ki onları bu arada belirtmem gerekiyor:

Kıvılcımlı, "Muhammed'in Türkler üzerine iyi şeyler söyleyen Hadisleri"nden söz eder ki, gerçekte böyle hadisler yoktur; aksine Kitap'ta da aktardığım gibi, Türklere ilişkin hadisler, kabul edilemez olumsuzluklar içerir. Bu anlamda Arap ordularının, diğer kavimler gibi Türklere de yönelen saldırı ve özümsemesinin yolu, Emevilerden çok önce, İslam'ın başlangıcından döşenmişti.

Keza, "Acem'e karşı Arap Dini ile Türk Dini'nin birbirine müttefik olduğu ve Arap Dini'nin ilkel sosyalist gelenek içinde düşünülebileceği" yargısı da doğru değildir. Aksine Arap Dini, sınırsız eşitsizlik ve mülkiyetin kayıtsız şartsız kutsanması üzerine kurulmuş, ilkel sosyalist gelenek içinde olan Türk dinini "küfür" olarak nitelemiş ve karşılaştıkları her durumda onu yok etmeye çalışmıştır.

Yine Osmanlı toprak düzeninin İslam toprak düzeninden alındığı yargısına katılmak da mümkün değil; aksine Osmanlının merkezi, kontrollü, görece sosyal toprak düzenine karşılık Kur'an, bütünüyle özel mülkiyetçi bir toprak düzeni öngörmekteydi.

Bu gibi kimi öğeler bir yana bırakılacak olursa Kıvılcımlı'nın broşürü, soldan tarihe uzanan bir aydınlatma çabası olarak önem taşıyor. Bu vesileyle kitabımı, H. Kıvılcımlı'nın şahsında özgür, eşit ve kardeş bir dünya yaratma mücadelesinin isimsiz emekçilerine adıyorum.

Erdoğan Aydın
Aralık 2007

Oğuzlardan bir Türk, birlikte yola çıktıkları İslam misyoneri İbni Fadlan'a yakınmış: "Başbuğ (halife) bizden ne istiyor? Öldürecek bizi bu soğukta! Ne istediğini bilsek, hemen verir kurtulurduk" demiş. İbni Fadlan buna cevap olarak, "Bütün istediği, 'Allah'tan başka Tanrı yoktur,' demeniz," diye karşılık verince, Türk gülmüş:

"Doğru olduğunu bilsek, söylerdik," demiş.

İbni Fadlan'ın Seyahatnamesi'nden,
Akt. **Arthur Koestler**, *On Üçüncü Kabile, s. 39*

* * *

"Geçmişi hatırlamayanlar, onu tekrarlamaya mahkûmdurlar."
Santayana, *Life of Reason*

* * *

"Tarihçinin görevi, geçmişi sevmek ya da geçmişten kurtulmak değil, bugünü anlamanın anahtarı olarak onu öğrenip anlamaktır."
E.H. Carr, *What is History?*
Akt. **Sina Akşin,** *Türkiye Tarihi, c. 1, s. 11.*

GİRİŞ

Yaşadığımız topluma egemen kılınan kültür, Türkiye'nin demokratik geleceği açısından ciddi bir sorun olan şeriatçılığın büyümesine kan taşıyan öğeler içeriyor. Nasıl Müslüman olduğumuz sorununa ilişkin anlatı, bunların en önemlilerinden biri.

Arap olmayan halklar, özel olarak da Türkler nasıl Müslüman oldu sorusunu genellikle sormayız kendimize. Çünkü "Türklerin, din ve hidayet aşkıyla kendiliğinden İslamiyet'i benimsediği" yolunda koşullandırılmıştık.

Peki ama bu yargımız doğru muydu?

Bu noktada gerçeği aradığımızda, Türklerin Müslümanlaştırılma sürecinin insanı irkilten bir vahşet süreci olduğu soğuk gerçeği yüzümüze çarpıyor. Daha ötesi, Arap ordularınca uygulanan, benzerine az rastlanır zulme rağmen, Türklerin İslamiyet'e karşı çok uzun süre direndiğini görüyoruz.

İşte resmi ve geleneksel söylemin ısrarla gizlemeye çalıştığı bu gerçeğin aydınlığa kavuşturulması, şeriatçılığın, Türkiye'nin orta yeri Sivas'ta insanlarımızı yakabilecek denli pervasızlaştığı günümüzde her zamankinden büyük önem taşımaktadır. Çünkü Türklerin 'hidayet aşkı ve coşkuyla' Müslüman oldukları önyargısı, kişiyle Tanrısı arasındaki o saf ilişkiyi istismar ederek toplumumuzu 7. yüzyıl karanlığına götürmeye çalışan şeriatçıların en temel ideolojik gerekçelerinden birini oluşturuyor.

Unutulmamalıdır ki bugünü anlamak, aydınlık ve gerçekten demokratik bir Türkiye yaratabilmek için doğru bir tarih

bilincine sahip olmak zorundayız. Bu koşullarda Müslümanlığı, şeriatçı bir siyaset düzeyinde kurumlaştırmaya çalışanların aksine, siyasal ve sosyal hayatı boğmayan kişisel bir inanç tercihi olarak kurumlaştırabilmek için tarihsel gerçeklerin de bilince çıkarılmasına ciddi bir gereksinim var.

Şeriat yapısal olarak herkesi, yalnızca sorgulayan ve karşı olanı değil, taraf olmayanlar da dahil farklı olan her şeyi boğma potansiyeli gösteren bir siyasal muhtevaya sahiptir. Dolayısıyla başta kendi tarihimize yansımaları olmak üzere onun ideolojik ve tarihsel arka planını gözler önüne sermek, laikliğin çağdaş, toplumcu ve özgürlükçü bir savunusu açısından da geciktirilemez bir zorunluluktur.

Türklerin nasıl Müslümanlaştırıldığının öyküsünü anlatan bu çalışma, işte böyle bir amaca katkısı nedeniyle de önemlidir.

* * *

Kitabı okurken daha da net görebileceğimiz gibi, İslam dininin yayılışı misyonerlikle değil "hançerlerinin ucunda taşıyarak" gerçekleşiyordu. Güç ve zaaf, ideolojinin kendisinde, diğer ideolojilerle girdiği barışçıl mücadelelerde değil, kılıçlarda ve merkezi güçte belirleniyordu. Eğer kılıcı etkin kılacak nesnel koşullar ve önderlikler varsa, İslamiyet, önce işgal edip siyasal olarak egemen oluyor, sonra da kâh baskılardan veya haraçtan kurtulmak için boyun eğmek, kâh inanç boşluğuyla dönüşmek anlamında yöre halkını İslamlaştırmaya başlıyordu. İspanya'dan Türkistan'a kadar her yerde kılıçların gücü temelinde belirleniyordu süreç.

Ancak burada İslam ordularının gerçekleştirdiği yayılmada temel yönlendiricinin, dinin yayılması gibi idealist bir amaç olduğu düşünülmemelidir. İslam tarihinin, başlangıcından başlayarak bütünü incelendiğinde, rahatlıkla görülebileceği gibi, yayılmalarda öncelik, dinin yayılması gibi maddiyattan arındırılmış bir amaç değil, talan ve sömürü olmuştur.

Yine geleneksel bilgiler ışığında şaşırtıcı gelebilir, ama ilk sömürgecilik Araplarca uygulanmış gibidir. Üstelik Türk iş-

gallerinden çok daha önce, bizzat "Asr-ı Saadet" halifesi Ömer zamanından başlayarak. Nitekim ilk kapsamlı örnek olarak misyonerlerle değil, 642'de kılıçlarla ele geçirilen Mısır'ın işgali sonrasında ilk iş Kıptilerin İslamiyet'e kazanılması değil, ülkenin talan edilmesi ve ardından en verimli topraklarına el konarak oralara Arapların yerleştirilmesi olmuştur; İslam'ın bizzat yöneticileri tarafından yoğun bir Müslüman nüfus göçü organize edilmiş, bu bağlamda Kıpti Mısır Araplaştırılmıştır. Dahası bununla yetinilmemiş, Firavunlar döneminde çok büyük bir medeniyet yaratmış olan tarihinden dolayı aşağılanmıştır.

Düşünün bir, çağdaş insanlık değerlerini içselleştirmiş birinin ancak utanç duyabileceği bir durum olan başka halklara ait yurtların işgal ve talanını, övünülesi bir olay olarak anlatmak, resmi tarih kitaplarımızın neredeyse temel yaklaşımlarından birini oluşturmaktadır.

Peki ama bu kötü alışkanlığı böyle meşru görebilen bir kültürü nereden edindik biz? Bu kabul edilemez kültür, ne yazık ki bize Müslümanlıktan, onun 'cihad' emrinden, 'kâfirlerin' bizimle eşit haklara sahip olmadığı, dolayısıyla onlara ait olan şeyler üzerinde bizim 'hakkımız' olduğu şeklindeki kültüründen gelmiştir.

Gerçi talancılık eski Türk kültüründe de vardır; ancak o özgülde talancılık, hem ekonomik ihtiyaçtan kaynaklanıyordu hem de onu tanrısal düzeyde kutsayarak kalıcılaştıran, dolayısıyla uygarlaşmaya ve yerleşik konum almaya bağlı olarak aşılmasını engelleyen bir ideolojik gerekçelendirmeye sahip değildi. İslamiyet'le birlikte ise bu hak ihlalciliği, 'Tanrı'nın emri', insanları 'hidayete erdirmenin' gereği gibi bir kılıfa bürünüverdi ve kurumsallaştı.

Böylece atalarımız, dış saldırganlığın insan kimliği üzerinde yaratacağı vicdani rahatsızlıktan bütünüyle kurtulma yolu buldular; işgalleri 'Allah adına' yapıyorlardı artık ve talan malları da 'Allah'ın meşru kıldığı' ödüllerdi!

Evrensel insanlık değerlerinin yarattığı baskılanma nedeniyle kuşkusuz İslam dünyasında da değişim yaşanmakta, ki-

mi eski değerlendirme ve meşruluk ölçütleri değişmektedir. Bununla birlikte hak ihlallerinin, "başkalarınca zaten yapıldığı, dolayısıyla bizim yapmamızın da doğal olduğu, üstelik bizim 'Hak dinine' mensup olduğumuz, dolayısıyla hidayeti amaçladığımız!" gibi gerekçelerle aklanmaya çalışılması devam etmektedir. Ancak bilinmelidir ki otantik şeriatın kendisi, çağdaş değerlerin baskısı koşullarında yaşayan günümüz şeriatçılarının aksine, böylesi bahanelere de ihtiyaç duymaz; o, ortaya çıktığı dönemin işgalciliği de köleciliği de meşru gören bakış açısının doğallığıyla davranır; tarihsel evrimi ve bunun insanlık bilincinde getireceği değişimleri de bilemediğinden, bunları 'Tanrı sözleri' diyerek kalıcılaştırır. Bu ideolojik gerekçelendirme nedeniyle de, ne yazık ki, kendine inanan insanların uygarlaşmasını, inanç ayrımı yapmadan insanların eşitliği bilincinin içselleştirilmesini önemli oranda zorlaştırır. Değişimi cehennem korkutmacası ve cennet vaadiyle engelleyici işlev görür.

* * *

Şeriatçı camianın sıkça kullandığı argümanlardan biri de, sol ideolojinin milli kimliği yok ettiği, dolayısıyla sol bir kimlikle ulusal çıkarların savunulamayacağıdır. Kuşkusuz burada ulusal kimlikten neyin anlaşılacağı sorunu çok önemli. Sermayenin çıkarları anlamında ya da başka ulus ve topraklara karşı saldırganlık anlamında 'ulusal çıkarın' sol açısından savunulamaz olduğu açıktır.

Buna karşılık halkın çıkarlarını savunmak, yurdu her türden dış saldırı ve sömürüye, her türden asimilasyona karşı korumak anlamında ulusal çıkarları savunmak, dünyanın istisnasız tüm deneylerinin de ortaya koyduğu gibi ancak solun harcı olabilir.

Peki ama ağzından 'millilik' sözcüğünü düşürmeyen şeriatçıların milliliği nasıl bir şeydir? Öncelikle anımsatalım ki, İslamcı literatürde 'milliliğin' anlamı, bilimsel anlamından tamamen farklı olması bir yana, sokaktaki insanın anladığından da tamamen farklı, ulusal değil, İslam topluluğuna ait olma anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla kavramlaştırma olarak bütünüyle gayri-milli bir anlam taşır.

İkincisi, bu 'millilik' ulusal değerler ya da çağdaş insanlık değerleriyle değil, 7. yüzyıl Arap değerlerince belirlenen bir bağlanma biçimidir. Dolayısıyla böyle bir 'millilik' çerçevesinde sağlanacak 'birlik ve beraberliğin', egemen olduğu oranda, toplumu geriye götürmesi kaçınılmazdır. Yani yayılma, talancılık, kölecilik, kadınla erkeğin hukuki eşitsizliği, farklı düşünenin şeriatın katı hükümlerince ezilmesi, halkın değil 'Allah'ın egemen olduğu' iddiası bağlamında teokrasi, şeriatın dışına çıkabilecek her türden farklılık ve özgürlüğün 'bizi cehenneme götürme' nedeni olarak yasaklanması vb...

Bu noktada laik ve çağdaş birikimlerimiz nedeniyle bizim Suudi Arabistan gibi olamayacağımız yanılsamasının ömrü ise, iç ve uluslararası güç dengelerinin yönelimleri ile doğrudan orantılıdır. Bu dengelerin engelleyemeyeceği veya değişime zorlayamayacağı bir şeriatçı yönetimin siyaset ve toplumu hızla kontrol altına alması mümkündür. Şeriatçı zihniyetin elindeki iktidar ise, Tanrı'nın kendilerine bahşettiği, dolayısıyla her ne pahasına olursa olsun teslim edilmemesi gereken, toplumun zorla onun hükümlerine uydurulması, uymayanın cezalandırılması ve şeriatın diğer ülkelere yayılması için temel bir araçtır. Çünkü şeriat, kendi taraftarlarının niyetlerinden bağımsız ve yapısal olarak, iktidarı paylaşmaya kapalı bir sistematiktir; 'kullardan' bir kısmının (kendi içlerinde kapalı bir hayat sürmeleri ve hiçbir şekilde iktidara niyetlenmeyip muhalefet etmemeleri halinde) kendinden farklı düşünmesine 'hoşgörülü' davranabilir (nitekim bu çerçevede diğer tektanrı inananlarına, kelle vergisi ödemek koşuluyla böyle bir olanak verilmiştir); ancak 'kul yapısı' düşüncelerin 'Tanrı yapısı' düşünce karşısında eşit haklı bir konumu, iktidarı seçimle geri alması gibi haklar söz konusu olamaz.

Yaşanmış tüm örneklerinde de görüldüğü gibi, şeriatçı iktidarlar, niteliklerinin kaçınılmaz sonucu olarak ya içten çözülmeyle, ya halk ayaklanmalarıyla, ya da bir başka Müslüman ya da 'kâfir' ordunun silah zoruyla alaşağı edilebilmişlerdir;

bunun dışında teokratik yönetimler olarak kendilerini iktidarın mutlak ve paylaşılamaz sahibi olarak konumlandırmışlardır. Özetle bir tarafın 'Allah adına' davrandığı yanılsaması nedeniyle, toplumsal yaşamın her alanının, hiçbir 'kulun' değiştirme iradesi olamayacağı düşünülen 'Allah'ın emirleri' doğrultusunda düzenleneceği düşünülürse, şeriatçı egemenlik koşullarında her türden muhalefetin 'Allah adına' ezilmesi kaçınılmazdır. Bu noktada kimse başka türlü hayallere kapılmamalı, insanların gözüne baka baka artık demokrasiden yana olduklarından söz eden demagojilere prim vermemelidir; çünkü şeriatın demokratik yönetimle uzlaşması yapısal olarak olanaksızdır. Dolayısıyla yaptıkları açıklamalarla demokrasiyi olumlayanlar, ya gerçekte değişim/reformasyon sürecine girmişlerdir ya da İslamcı siyasette olağan bir durum olarak takıyye yapmaktadırlar.

Diğer yandan ola ki iktidar olmuş şeriatçı bir yapının sıradan bir faşizme (siyasal tekelci yönetime) göre direnme olanakları çok daha fazladır; çünkü bir yandan cehennem korkusu ve cennet vaadiyle, öte yandan dini koşullanmayla ve tabii kendinden başka hiçbir hukuk ve çağdaş değere prim vermeyen, dizginsiz bir egemenlik mantığının sonucu toplumun süreğen kulluk koşullarında yaşatılması çok daha olanaklıdır. Doğal olarak böylesi bir toplumun çağdaş uygarlık düzeyinin artan oranda gerisine düşmesi kaçınılmazdır. Diğer dinsel şeriatlarda olduğu gibi İslam tarihinin de bize gösterdiği en yalın gerçek budur.

Şeriatçılığın 'milliliğinin', ümmetçilik anlamındaki enternasyonalizmine gelince, bu da büyük bir yanılsamadan başka bir şey değil; çünkü bu 'millilik', bütünüyle Arapçılıktan, Arap ulusal değerlerince biçimlenmiş kuralları, toplumumuza zor ve 'öbür dünya' baskısıyla dayatmaktan ibarettir.

İslamcı mantık açısından gerçek bir enternasyonalizmden söz edilemeyeceği gibi, gerçek bir ulusal onurdan da söz etmek olanaksızdır. Bu durum Türkler özgülünde çok daha fazla böyledir; çünkü Türkler, Arap/İslam yayılmasına karşı

yüzyılları aşan bir direniş gösterdiklerinden dolayı, şeriatçılığın Türk ulusal kimliği ve tarihi karşısındaki gerçekliği çok daha sorunludur. Kitap boyunca da göreceğimiz gibi işgal, talan, katliam, köleleştirme, tecavüz, işkence, haraç, sürgün, dinsel değerlerin imhası gibi yöntemlerin uygulandığı, buna karşılık Türklerin bu tecavüzlere karşı yurtları ve değerlerini savunmak için direndikleri, tekrar tekrar direndikleri bir süreçle karşı karşıyayız. Gerçeklik buyken kendini evrensel insanlık ahlakı nezdinde en ağır hak ihlalleriyle dayatmış bir inanç adına bugün 'hak', 'ahlak' ve 'millilik' iddiasında bulunmak, açık bir istismar örneği oluşturmaktadır.

Tarihsel gerçekler ışığında iddia edebiliriz ki, İslam dini bu topraklar insanının bilincine kanla, katliamla girmiştir. Bu hak ihlallerini insanların bilincinde "meşru, cehennemden kurtulmak ve cennete ulaşmak için yapılması gereken bir zorunluluk" olarak içselleştirmek ise, insanlaşma evrimimize olumsuz bir etki yapmıştır. Kılıç zoru ve talanla ta Viyana kapılarına dayanan, fethettiği topraklardaki küçük çocukları gasp ederek Yeniçeri tarzı gayri meşru bir ordu kuran, hatta aynı dini benimsediğimiz halde Arapları, Acemleri ve tabii farklı inançtaki Türkmenleri katletmekten çekinmeyen egemenlerin tarih bilincinin, bize, insanlık değerleri açısından vicdani yükü çok ağır bir miras bıraktığı açıktır.

Eğer İslamiyet, işte bu çok ağır vicdani yükü, "dinin gereği" diye kutsamamış ve bu hak ihlallerine neden olan yayılmacılıktan, ideolojik yönlendirmesiyle bizzat kendisi sorumlu olmamış olsaydı durum farklı olabilirdi. Örneğin, söz konusu uygulamaları, tarihte pek çok halkın yaşadığı gibi atalarımızın da, o tarihsel koşullardaki ekonomik ilişkilerinin ve kültürel ilkelliğinin bir sonucu olarak açıklamamız halinde, bugünkü kimliğimizi etkilemesini engellememiz mümkün olabilirdi. Bu bağlamda, başka dinlerden halklara 'kâfir' ve 'düşman' gözüyle bakmaktan kurtulmamız da görece kolay olabilirdi.

Ancak İslamcılığın bunları tanrısal emrin gereği, dolayısıyla her zaman geçerli ve değişmez varsaydığı koşullarda, bi-

zim de kâh kurbanı kâh uygulayıcısı olduğumuz bu tarihsel hak ihlallerini kutsamamız; onları bir 'gurur' vesilesi diye çocuklarımıza aktarmamız, dolayısıyla ahlaki erozyona uğramamız kaçınılmaz. Bu koşullarda, günümüzde adalet, insancıllık, onur, herkesin inançlarıyla özgür yaşam hakkı gibi noktalarda tutarlı bir ahlak edinmemizin olanaksızlığı bir yana, saldırganlık ve güce tapınmacılığı 'erdem' düzeyine yükseltmemiz de kaçınılmaz hale gelmektedir.

Bu anlamıyla İslamcılık, ne yazık ki ayrımsız bir evrensel kardeşlik ve çağdaş hukuk bilincini içselleştirmemizi engelleyen bir misyon yüklenmektedir.

* * *

Okuyucu kitap boyunca sıklıkla "çağdaş insanlık değerleri", "insanlık ahlakı" gibi vurgularla karşılaşacaktır. Şu sorunun, materyalist tarih anlayışına sahip okuyucuda uyanması mümkün: Peki ama tarihin eski dönemlerini günümüz değerleri ölçü alınarak yargılamamız bizi öznelliğe itmez mi? Böylesi bir tarih yorumuyla nesnellikten uzaklaşmaz mıyız?

Tarihsel materyalist bir dünya görüşünün savunucusu olarak bu kaygıları hep taşımama rağmen soruları olumsuz yanıtlama rahatlığını duyuyorum; çünkü bu bilinçli seçimimin belli öncülleri var. Bu öncüller, inanç ve milliyet ayrımı olmadan tüm insanlığın kendini ifade etmede eşit haklılığı ve hangi kutsal veya kutsal olmaya bahaneyle olursa olsun manevi veya fiziki tecavüze uğramama özgürlüğüdür. Hak ihlalleriyle bezenmiş olan tarihin yazımı, işte bu bilinçle yapılmadığı müddetçe, ihlalcilerin meşrulaşma alanı olacaktır. Nitekim öyle olmaktadır. Kuşkusuz tarih yazımı, nesnellikten uzak bir keyfiyetin aracı da yapılmamalı, bu anlamda gerçekliğin eğilip bükülmesine izin verilmemelidir. Ancak olgulara sadakat koşuluyla, tarih arenasında yaşanan hak ihlallerine karşı tutum geliştirilmelidir; ki, günümüzde de süregelen hak ihlallerini engelleyebilecek, değişen bahaneler karşısında eğilip bükülmeyecek bir toplumsal hafıza ve bilinç oluşsun.

Bu bağlamda tarihsel gerçekliğin yanı sıra bu gerçekliği hukukun, insanlık değerlerinin terazisine vuran bir tarih yazımı zorunludur. Bu kitapta incelenen konu özgülünde bu yaklaşım daha da zorunlu; çünkü irdelediğimiz süreçteki vahşete, işgallere, insan hakları ihlallerine kaynaklık, daha doğrusu araçlık eden ideoloji, bugün de bir 'kurtuluş' reçetesi, bir 'yüksek ahlak' sistematiği, bir 'adalet' düşüncesi olarak sunulmaktadır!..

Deniliyor ki, "bunlar Tanrı sözleridir ve kuruluşundan kıyamete kadar, dünyamızın tüm çağları ve tüm ülkelerinin insanları için geçerli biricik uygun toplum projesi, biricik doğru ahlak sistematiğidir. Yani 1400 yıl önce söylenen ve bu doğrultuda yapılanlar günümüz için de aynen geçerlidir; geçerli olmaktan öte, bugün insanlığın yaşadığı bunalımlar onlar uygulanmadığı içindir!"

Keyfiyet buyken kaba ve biçimsel bir akademik duyarlılık adına, o gün yapılanları o günün koşulları içinde değerlendirmek, dolayısıyla o gün 'herkes' öyle yaptığı için mazur görmek veya ahlaki parametrelere başvurmadan yalnızca aktarmak sürecin vahametini doğallaştırmaktadır. Gerçi söz konusu gerçekliğin salt kendisi bile korkunçtur; ama tarih yazımı eğer günümüze dersler ve değerler taşımayacak, bugünü yeniden ve insanca inşa etmeye hizmet etmeyecekse anlamsızlaşacaktır.

Üstelik söz konusu eleştirilerin, tarih yazımını egemen kurum ve ideolojilerin övüncü bağlamında kullananlardan gelmesi de ayrıca not edilmeli. Öylelerinin yaptığı şey, tarihi belirleyen hak ihlallerinin günümüzde ve coğrafyamızda da aynı meşruiyetle yinelemesine destek olan bir tarihçiliktir. Her inanç ve her gücün kendi meşrebine göre istismar ettiği böylesi bir tarih yazımıyla, gücü yeten her hak ihlalcisinin kendisine toplumsal destek bulduğu bir ortamın ilanihaye sürdürülmesi amaçlanmaktadır. Oysa ihtiyacımız olan şey, hiçbir hak ihlalcisinin kendisine destek bulamayacağı evrensel bir hak bilinci oluşturmaya yönelik, çifte standartlardan uzak bir tarih yazımıdır.

Unutulmamalıdır ki, insan olanın ancak ürpererek okuyacağı söz konusu yaşanmışları günümüz ölçülerine vurarak insanlık değerleri dediğimiz şeyi kendi coğrafyamız özgülünde

bilince çıkaramazsak, yarın benzer şeylerle tekrar karşılaşmamızın önünde hiçbir güvencemiz olmayacaktır. Bu ülkenin, bu dünyanın kuşkusuz ki iyi araştırmacılara ihtiyacı vardır, ama bu kadarı yetmez; bunların aynı zamanda adalet ve özgürlüğe karşı sorumlu aydınlar olması gerekmektedir. Çünkü tarih yazımı, fizik veya matematikten ayrımla; ezen ve ezilenlerin, üreten ve sömürenlerin, toplumsal ve siyasal dönüşümlerin incelenme ve anlatımı bilimidir.

Eğer bugün birileri, cennet özlemi, cehennem korkusu, koşullandırma, devlet desteği, psikolojik baskı ve manipülasyonlarla toplumumuza ısrarla, 1400 yıl önce söylenmişlerin 'en yüce insanlık değeri olduğu' fikrini şırınga ediyorsa, tarihçilerimizin de, 'iyi ama o dediklerinizle örülmüş tarihlerin gerçekleri de şunlardır' demesi ve sorması gerekiyor: "Siz de bunları mı uygulayacaksınız? Yok uygulamayacaksanız, o halde insanlığın en büyük ahlaki kazanımlarından olan ve insanın farklı düşünme, farklı yaşama, istediği gibi inanma ve inancını istediği zaman değiştirme, eşit ve önkoşullanmasız bilgilenme, seçme ve belirleme özgürlüğü demek olan laik bir demokrasi perspektifine hangi gerekçe ile karşı çıkarsınız?"

Eğer bugün insani ve toplumsal yükselişimiz için, sağlıklı bir tarih bilincine sahip olmak zorunluluğunu kabul ediyorsak, tarihi, nesnel olguları, neden ve sonuçlarının yanı sıra insanlık ufkuna giren değerler açısından da sorgulayarak öğrenmek ve öğretmek durumundayız. Eğer bu coğrafyada gönüllü bir birlik ve beraberlik, yani toplumsal kardeşlik istiyorsak, evrensel normların insanlarımız arasında daha da yaygınlaşmasını sağlamak durumundayız.

İnsanlarımız Arap ordularının Buhara önlerinde ne aradığını, hangi meşru gerekçeyle atalarımızın kanını döktüğünü (ve tabii aynı şekilde Osmanlı'nın Viyana önlerinde, İspanyol'un Amerika kıtasında vb.), hangi hakla halkların kanını akıtabildiğini sorma bilincine ulaşmak zorundadır.

Bu bilinçle donanmalıdır ki, ister kendine yapılmış olsun, isterse kendisinin başkasına yaptığı, her türden insanlık su-

çunu aynı ölçütlerle reddetme erdemine ulaşsın; insanlaşmanın mihenk taşlarından biri de bu çünkü. Aksi takdirde hep birileri bize saldırınca "adalet ve insanlık"tan söz edip, ama fırsat buldukça coşkulanarak birilerine saldıran ikiyüzlü insanlar olarak yaşayacağız. Aksi taktirde İstanbul'un fethini, Viyana kapılarına dayanmayı kutlayıp, Bosna'da Sırpları, Filistin'de Siyonizm'i lanetlemek şeklindeki tarihsel bir şizofrenide yaşayıp gitmeye devam edeceğiz.

İnsanların çoğunun böyle bir çifte standart ahlak(sızlık)-la belirlendiği bir dünyada ise silahlanmaya ayrılan fonlar, eğitime, sağlığa, bayındırlığa, sosyal desteklere ayrılacak fonlardan hep daha fazla olacak ve bizler de hangi inanç veya milletin parçalarıysak, onların sembollerini istismar eden egemenlerin atgözlüğü takmış kurbanları olarak, diğer sembollerin kurbanı olanlarla düşmanlaşmaya devam edeceğiz. İşte tam da bu fasit daireden kurtulmak için aydınlarımız tutarlı, bilimsel ama aynı zamanda cesur ve hakşinas olmak zorundadır. Suya sabuna kıyısından köşesinden dokunmakla belki ellerimizi temizleyebiliriz, ama tarihsel yüklerimizi temizleyebilmek, çocuklarımıza içinde büyüyecekleri barışçıl bir dünya sunabilmek için daha çoğuna gereksinimimiz bulunmaktadır.

* * *

Bu kitabın, nasıl Müslümanlaştığımız sorununa ilişkin resmi tarihlerin bize dayattığı yanlışları açığa çıkaran bilimsel bir çalışma olmanın yanı sıra bir amacı daha var: Anti-demokratik kültürümüzün tarihsel temellerini açığa çıkarmak, bizim dışımızda olan her birey, her ulus, her inancın, en az bizim kadar kutsal, eşit haklı ve dokunulamaz olduğuna ilişkin insanlık erdemini güçlendirmek, zorbalığın ve başkalarından ayrımla kendimize üstünlük vehmeden her türlü düşünce biçiminin, insanileşmemiz ve sağlıklı bir topluma ulaşmamızın önünde oluşturduğu engeli zayıflatmak...

Hamasi nutukların gözlerden gizlemeye çalıştığı gerçek durumu kısmen de olsa gözler önüne sermeye çalışmaktan amacım, hangi inanç ve milliyetten olursak olalım tarihe ev-

rensel değerlerle bakmaya zemin yaratmaktır. Dolayısıyla bu çalışma, içeriği insanlık değerlerince doldurulmayan bir 'kahramanlık' ve 'ahlak' söylemiyle idealize edilmeye çalışılan, ama başka halklara başka dinlere mensup ve en az bizim gibi insan, bizim gibi saf ve kirli, bizim gibi ezen ve ezilen diğer insanlara yönelik önyargı ve yabancılığı biraz olsun gidermeyi amaçlıyor. Özetle bu çalışma, konuya ilişkin gizlenen gerçekliği ortaya koyması yanı sıra, çağdaş insanlık değerleri ölçütünde iyi olmanın, yani başkalarıyla 'biz'im aramızda hak ve özgürlükler açısından hiçbir ayrım olamayacağı fikrinin kendi tarihimiz özgülündeki temellerini bilince çıkarmaya çalışıyor.

Amacım kesinlikle İslam'ı aşağılamak değil, kaldı ki o, insanlarımız açısından kültürel bir nesnellik. Üstelik eğer ona ihtiyaç varsa istediğiniz kadar onun yanlışlığını gösterin, bilim dışı olduğunu ispatlayın, ihtiyaç onu yaşatacaktır zaten. Ancak sağduyunun temellerini güçlendirmek, engellerini bilince çıkarmak da aydınlık bir Türkiye amacının dayattığı kaçınılamaz bir sorumluluk olarak karşımızda durmaktadır.

Eğer ki vahşeti, amaç için her türlü aracı doğal karşılayan bir Makyavelist değilseniz, eğer ki insan kimliğinizle barışık ve evrensel insan hakları belgelerinin insanlık açısından ulaşılmış önemli bir düzey olduğu düşüncesindeyseniz, bu kitabı, bir tarihin dramatik bir dönemecine dair bilgilenmek yanı sıra, biraz da dehşetle okuyacaksınız. Dahası resmi ve geleneksel söyleme karşı belli bir kuşku geliştirmemişseniz, bu kitabın, yine şaşkınlıkla okunacağını düşünüyorum.

Şeriatçı kültür; artık eski dönemler gibi sorunları kılıçla çözemediği, demokratik birikimlerin neden olduğu önemli baskılanma koşullarında keyfince kullanamadığı kılıcın yerine sıklıkla demagojiye başvurduğu için burada özellikle yineliyorum: Bu kitabın kimseyi Tanrısıyla arasındaki o saf (bilimsel olmasa bile saf olan) ilişkiden soğutmak gibi bir amacı yok. Aksine kişiyle Tanrısı arasındaki vicdani ilişkinin (tıpkı diğer dini ve dünyevi inanç biçimleri gibi) saygıyla karşılanması gerektiği düşüncesindeyim. Benim saygılı olamadığım, kendisi hiçbir şekilde müdahale etmediği halde Allah adına her şeye karışmayı kendine görev edinen, insanların büyük çoğunluğunu 'kâfir' diye düşman belleten, her kimden yetki alıyorlarsa kendilerinde başkalarına egemen olma, kendi inançlarını zorla dayatma hakkı bulanlardır.

Basit ama bilimsel bir 'önyargım' var: Dinlerin, karşılaştığı sorunları aşamayan bireyin 'öbür dünya' düşü temelinde görece içsel huzurunu sağlamak noktasındaki işlevine evet ama, toplum yaşamının düzenlenmesi ve ekonomik sorunların aşılmasına ilişkin en küçük bir yararı olamaz. Zaten bundan değil midir ki, dinin, daha "Asr-ı Saadet" tabir edilen zaman da dahil, saf ve çelişkisiz bir uygulanma alanını hiçbir zaman olmamış, daha ötesi hep eşitsizlikler ve zorbalıklarla örtüşen bir tarihi olmuştur. Günümüz koşullarında ise, bırakalım tüm Müslümanları, Arap dünyasını bile birleştirmek, egemen kılmak ve uygarlık düzeyine ulaştırmaktan yoksun bir araç durumundadır.

Siyasete gelince, toplumlara egemenlik hakkını, özgürce seçme ve değiştirme hakkını önsel olarak reddedenlerin (hem de toplumları 'kurtarmak' adına!) siyasete talip olmalarını ise onulmaz bir tutarsızlık olarak görüyorum. "Egemenliğin kayıtsız şartsız Allah'a ait olduğu" söylemi altında başardıkları şey, tarih boyunca da görüldüğü gibi padişahlar, halifeler, tarikat önderleri olarak, seçme, değiştirme ve denetleme olanağından yoksun bıraktıkları toplumu, teokratik ve totaliter diktatörlükler olmuştur. Oysa egemenliğin kayıtsız şartsız 'Allah'a ait' olduğuna gerçekten inananların, karşılığı çok açık olan bu belirleme içinde yapacakları biricik şeyin, yalnızca Allah'a ait olan işe karışmayıp, ona kulluk etmekle yetinmek olacağı açıktır. Oysa onların yaptığı şey, iradelerini Allah'ınkinin yerine geçiren (müşrik) bir kimlikle toplumlara egemen olma yönelimince biçimleniyor.

İster doğru ister yanlış olsunlar, ama insanların kendi iradelerinin ürünü olan inanç özgürlüklerine karşı saygıyı vazgeçilemez bir demokrasi normu olarak görüyorum. Ve yine bu bakış açısının vazgeçilmez gereği olarak topluma bir 'kurtu-

luş' projesi olarak sunulmaya çalışılan, yani siyasal olan ve böyle olduğu için de en az diğer siyaset tarzları kadar kirli, dolayısıyla kutsallıktan uzak olan siyasal dinin ise teşhir edilmesi gerektiğine inanıyorum. Çünkü siyasal din, her ne kadar sokaktaki insanın kutsalı temelinde siyaset yapıyorsa da, gerçekte kutsal olandan ayrı, kutsalı istismar eden, Tanrı ile inanan arasında bir aracı kurum oluşturarak inancın aracısız saflığını bozan, Tanrı fikri ve inancını, topluma hegemonya amaçlı bir araca indirgeyen bir anlayıştır.

* * *

Düşünün ki bugün insanlar İslam adına laikliğe karşı çıkıyorlar. Nedir laiklik? Kendi inançlarını, başkalarının inançlarını yaşama haklarıyla birlikte yaşayabilmelerinin maddi ortamı ve güvencesi...

Son dönemlerde sıklıkla telaffuz edilen ve ilk bakışta çok demokratik ve masum bir görüntü veren söylem şudur: "Herkes kendi hukuku çerçevesinde yaşasın!"

Oysa işin perde arkasını eşelediğinizde karşınıza çıkan tablo hiç de masum değil; çünkü bu masum ifade kendine Müslüman diyen ve öyle olduğu kuşku götürmez herkes üzerinde kayıtsız şartsız bir yönetim erki elde etmenin gerekçesi oluyor. Çünkü burada kastedilen 'Müslümanlık', kişiyle Tanrısı arasındaki saf inanç değil; aksine kişilerin, karşılığı Allah'ın takdirine kalmış olan davranış özgürlüğüne son vererek, herkesin hayatını tüm ayrıntılara varana dek yönlendirmeye kalkan şeriatçı hukuka geçmektir.

Yani bu yolla yapılmaya çalışılan şey, takdir yetkisini Allah'ın elinden alarak, onun adına karar organı konumuna yükselenlerin denetimi altında toplumun 7. yüzyıl Arap hukuku çerçevesinde yönlendirilmesidir; yani, "Dinde zorlama yoktur, ama İslam'da vardır. Bir insan bu sözleşmenin altını imzalamışsa ve bunlara uymuyorsa cezalandırılır. Mesela başı açık gezemez Müslüman kadını, alırsın cezalandırırsın. Müslüman olduğunu söyleyen kişi oruç yiyemez. Her çocuk 18 yaşına gelince dinden çıkabilir. Ama insan bu hakkıyla ilgili süre geçtikten sonra dinden çıkarsa öldürülür(ün)" hukukunu, kendisine Müslüman'ım diyen herkese dayatmaktır.[1]

Görüldüğü gibi bu çok masum ve demokratik görünen öneri, kendine Müslüman'ım diyen herkesi kırk katır mı kırk satır mı örneği oyuna getirmenin gerekçelendirilmesi oluyor.

Esasen, Allah'a rağmen Allahçılık yapanların insan hakları, özgürlük ve demokrasi gibi 'dertleri' yoktur ve olamaz da; çünkü onlar sorunlara bu açıdan değil, kendilerini 'cennete götürecek referanslar' açısından bakarlar; dolayısıyla birisi kendisine Müslüman'ım diyorsa ve ondan sonra şeriatın o sınırsız kural ve yasaklarından birini çiğnerse, işi kesinlikle Allah'ın adaletine bırakmazlar (Saf bir Allah inancı bunu gerektirmez mi oysa?), güçleri yetiyorsa 'alırlar cezalandırırlar!' Kim adına? Bugüne kadar hiç kimseyi cezalandırmamış, bir yerleri yönetmeye kalkmamış, kendisine sınırsız merhamet atfedilen Allah adına ve cennete gitmek için!.. Laikliğe tam da bu nedenle karşı çıkıyorlar.

Böylesi bir mantığın, insanın iradesini ipotek altına aldığı yetmezmiş gibi, kendi iradesini de Allah'ın iradesine ortak kılmak anlamına geldiği; onun ceza ve ödül hakkına müdahale yetkisini kullanmaya kalktığı açıktır.

Israrla laikliğe karşı çıkan şeriatçı camiada son zamanlarda yeni bir argüman daha kullanılmaya başlandı; deniliyor ki: "Laiklik Hıristiyanlık koşullarında gereklidir, çünkü Hıristiyanlıkta Tanrı'yla 'kul' arasında ruhban sınıfı vardır, bu ise topluma yönelik bir baskı faktörü oluşturmaktadır, oysa Müslümanlıkta böyle bir şey yok, dolayısıyla laikliğe de gereksinim yok, aksine laiklik topluma bir baskı faktörü oluşturmaktadır!"

Burada da, sapla samanın birbirine karıştırılması üzerinden biçimlendirilmiş yeni bir mantık oyunuyla karşı karşıya olduğumuz açık.

İslamiyet'i, kişiyle Tanrısı arasındaki vicdani ilişki biçimi olarak ele aldığınızda gerçekten de laiklikle uyumlu bir dinsel

---

(1) Bkz. E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, c. 1, Önsöz; c. 4, Sonsöz.

anlayış örneği oluşturur; ancak bu uyum salt İslamiyet'e özg olmayıp aynı şekilde diğer dinler için de aynı şekilde geçerli dir. Böyle bir kavrayışın içselleştirilmesi oranında dinlerin top lumsal süreçlerde olumsuz bir işlev görmekten çıkacağı da vur gulanmalıdır. Esasen her şeye kâdir ama bağışlayıcı, hoşgörül bir Tanrı imgesine de bu yakışır.

Gelin görün ki gerçekte şeriatçıların İslamiyet'i bambaş ka bir şeydir. Onların İslamiyet'i siyasal bir İslamiyet'tir; 7. yüz yıl Arap gelenek ve gereksinimlerince biçimlenmiş bir dog malar bütünüdür.

Bir dinsel inanç biçimi olarak geniş anlamıyla İslamiyet ten ayrımla, bir siyaset biçimi olarak dar anlamıyla İslamiye arasında özsel bir farklılık söz konusudur. Bu ikinci biçimde yani şeriatçılık olarak, yani 7. yüzyılda Tanrı'ya atıfla yazılmış ların birebir bugün için de geçerli olduğu (oysa bizzat Mu hammet ve Ömer'den başlayarak İslami algı ve uygulamala rında hep değişiklikler olmuştur) şeklindeki kavrayışıyla siya sal İslamiyet'in laiklikle, dolayısıyla, kişi hak ve özgürlükleriy le, demokrasiyle uzlaşmazlık yaşamıştır; çünkü total bir dindi ve hayatın her ayrıntısını kurala bağlamıştır.

Siyasal İslamiyet (şeriatçılık) kişiyle Tanrısı arasındaki ilişk biçimiyle yetinmez; insanlarla insanlar arasındaki her türden iliş kiden tutun da devletler arası ilişkiler, ekonomi, siyaset vb. he alana, hem de ağır cezai yaptırımlarla karışır. Neden böyle ol muştur? Çünkü İslamiyet, Peygamber'in döneminde devlet ol muştur. Dolayısıyla karşılaşılan her sorunda belirlenen tavırlar etkili kılınmak için 'Allah adına' telaffuz edilmişlerdir; takip eden halifeler döneminin sorunlarına getirilen çözümlerin de üstüne binmesiyle, ortaya oldukça kapsamlı (ama o ilkel koşulların ihti yaçları ve anlayışlarınca biçimlenmiş) bir hukuk çıkmıştır.

İşte bugün bu ilkel hukuku kullanarak devlet ve toplumu yönetmek iddiasınca biçimlenen şeriatçılık; özgürlüklere, eşit lik fikrine, demokratik yönetim anlayışına, uluslararası barışa karşı olmuştur. Dahası kadınların miras, boşanma, tanıklık, çocuklar üzerinde hakları gibi konularda hak eşitliğine, köle

ciliğin kabul edilemezliğine, iş güvenliği, sosyal sigorta ve sendikal haklara, her türden cezalandırmanın insanca olmasına, her türden zorbalığa karşı çıkılmasına tümüyle kapalı bir sistem olmuştur. Bunlar bir niyet ve keyfiyet sorunu da değil üstelik; çünkü İslam'ın bu kuruluş sürecinde hemen hemen her şeye ilişkin saptanmış hükümler, sergilenmiş örnek tavırlar var ve bunlar o günün eşitsizlikçi, talancı, köleci, erkek egemen, dayatmacı kültürünce biçimlenmiştir. Dini mantık çerçevesinde bir şeylere, günümüzün insanlık değerlerine atıfta bulunularak karşı çıkılamaz. Karşı çıkan kişi 'kâfir' oluverir ve tabii laik bir hukuki güvence yoksa cezalandırılır. Esasen böylesi bir siyasal atmosferde birilerinin 'din bilgini' olmasıyla 'kâfir' olması arasındaki sınır çizgisi de düşünülenden çok ama çok incedir.

Hayatın düzenlenmesinde topluma/'kul'a söz hakkı tanımayan, hayatın her hücresini düzenlemeye kalkan totaliter bir din olarak siyasal İslamiyet'in (şeriatın) laiklikle ve demokrasiyle, dolayısıyla temel insan haklarıyla bağdaşması düşünülemez. Ayrıksı bir örnek olarak Hıristiyanlığın, İslamiyet ve Yahudilikten ayrımla Tanrı'nın ve 'kul'un egemenlik alanlarını, yani din ve devlet/toplum işlerini birbirinden ayıran, deyim yerindeyse yapı olarak laik bir özellik gösterdiğinden söz edilebilir ("Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya"!). Dahası Hıristiyanlık, ortaya çıktığı dönem de dahil olmak üzere İslamiyet ve Yahudilik gibi kavimsel bir özellik de göstermemiştir. Dolayısıyla insanların ulusal kimliklerine tehdit oluşturmadığı da söylenebilir. Ancak buna rağmen Hıristiyanlık da bir dindir ve onun adına yapılan siyaset de aynı oranda totaliter olmuştur. Nitekim önderi İsa çarmıha gerilmiş, sürdürücüleri yüzyıllarca işkence görmüş ve diğer dinlere oranla görece hümanist ve apolitik bir kutsal kitaba sahip olmasına rağmen Hıristiyanlık adına uygulanan siyasal pratikten de bize, ortaçağ karanlığı, Engizisyon, Haçlı Seferleri, Amerika'nın işgali vb. örnekler miras kalmıştır.

Dinlerin, söylemlerini Tanrı'ya atfeden, dolayısıyla yaptırımcı güçleri büyük nitelikleri de anımsanırsa, İslamiyet'e ina-

nanların çoğunlukta olduğu toplumlarda laikliğin, demokra ve insan hakları, yanı sıra bilimsel ve ekonomik gelişmenin ge reksindiği özgürlük ortamı için de yaşamsal bir önem taşıdı daha iyi anlaşılır.

Özetle günümüz koşullarında dini, bir siyaset aracı olara topluma dayattınız mı, söz konusu o dinin saygınlığını orta dan kaldırmanız bir yana, onu egemen kıldığınız oranda o top lumu çürütmeniz ve geriletmeniz kaçınılmazdır. Tamame vicdani, yani bireyin en dokunulmaz alanı olan farklı inanç bi çimleri ve zamanla kaçınılmazlaşan (çünkü insan, hayvanda ayrımla düşünen, dolayısıyla farklılaşandır) fikirsel değişmele "Allah'ın dini" adına engellemeye kalktığınız oranda, toplum canlı kılan hayat damarları da koparılmış olacaktır. Geriye te bir motivasyon aracı kalır; o da, fırsatını bulduğunuz her ol sılıkta, "dini başka ülkeler halklarına yaymak" için cihat a manızdır, ki bu da günümüz dünyasında artık imkânsızdır.

Bu noktada altını kalınca çizmemiz gereken bir gerçekli var: Yaşamsal ve tarihsel açıdan her şey için geçerli evrensel bi kural olarak, kendini üretme yeteneğine sahip olmayan, veri nesnel koşullarla örtüşmeyen hiçbir şey yaşayamaz. Günümü ve tarihte yaşamış, yaşayacağına ilişkin teorik olarak mükemme kurgular yapılmış, ancak yaşayamamış her din gibi İslamiyet d bir sosyo-ekonomik yapı olarak verili nesnel koşullarla örtüş meyen, kendini üretme olanağına sahip olmayan sistemler kate gorisindedir. (Allah'ın varsayılan desteği ve 'Hakk'ın geldiği 'bâtıl'ın artık yok olmaya mahkûm olduğu" yargısına rağmen yaşayamadığı gerçeğinin, düşünme duyusunu sokağa atmamı herkese anlatacağı çok şey olsa gerek!)

Kıssadan hisse: Bir sosyo-ekonomik yapı olarak dinin günümüzde uygulanabilme koşulları yoktur. Sokaktaki insa nın şaşkına uğratılmış bilinci ve korkuları temelinde iktida olması halinde ise, onun üreteceği biricik şey, terörize edilmi bir yaşam, önyargılar, kültürel ve ekonomik gerileme, iple eline geçiren mezhep/tarikat/parti aristokrasisinin neden ola cağı toplumsal çöküntüdür.

Birinci Bölüm

TARİHİN AYNASINDA HAK İHLALLERİ

Anımsanacaktır, 1993'te "Amerika'nın keşfinin" 500. yılı, Batı dünyasının egemen güçleri tarafından büyük gösterilerle kutlandı.

Yaratılan toz duman içinde kaçımızın dikkatini çektiği bir yana ama, önceki yıllardan farklı olarak bu yılki kutlamalara yaygın protestolar eşlik ediyordu.

Örneğin 5. Dünya İndianlar Konseyi, yayınladığı Bildirge'de, fatihleri yargılayan sesini şöyle yükseltiyordu:

"İspanyol Hükümeti'nin ve yandaşlarının 500. yıldönümü kutlamalarını mahkûm ediyoruz. Çünkü bu olay bir keşif değil, bizim kurbanı olduğumuz ve olmaya devam ettiğimiz bir jenosidin başlangıcıdır."

Latin Amerika Köylü Örgütleri toplantısının sonuç bildirgesinde ise şöyle deniliyordu: "Bize iki dünyanın buluşmasından söz ediyorlar. Bu ad altında bize zorbalık ve jenosidi kutlatacaklar. Hayır, biz kutlamayacağız. Ama 500 yıllık baskı ve ayrımcılığa karşı mücadelemizi yükselteceğiz. Ve halkların isteği olan yeni bir toplum, kültürel farklılıklara saygılı, demokratik bir toplum için mücadele edeceğiz."[1]

İnsan hakları ve evrensel insanlık ahlakı açısından yükselen bu seslerin çok haklı, çok basit bir talebi vardı: 500 yıllık tarihin yeniden, ama bu kez gerçeklere uygun olarak yazıl-

(1) Derleyen: Veli Yılmaz, *Fatihler Yargılanıyor*, s. 14.

masını istiyorlardı. Bu ise hangi kutsal değerler adına yapılmış olursa olsun, fatihlerin ve "fetih" adı verilerek insanlara kutlanması gereken bir gelişme gibi gösterilen girişimin yargılanmasını gerektiriyordu.

Özetle, bilince çıkarılmak istenen soru şuydu: Gelişme, kültürel alışveriş, kendi doğrularımızı başka toplumlara da kabul ettirme; bütün bunlar iyi hoş da, ne pahasına? Eğer bunlar insanların ve kültürlerin kırımı üzerine yükselen gelişmeler ise, onların erdeminden nasıl söz edilebilir? İnsanlık ahlakı nezdinde bunlar nasıl haklı kılınabilirler?

İnsanlığın günümüzde ulaşmış olduğu evrensel ahlak (değer) normları açısından fatihlerin ve fetihlerin yargılanması gerçekten de zorunluluktu. Çünkü hangi mazeretle aklanmaya çalışılırsa çalışılsın, sonuç olarak yaptıklarının evrensel adı yağma, sömürgecilik, asimilasyon (özümseme) ve jenosid (soykırım) idi. Amerika'nın "Amerika" adını almasından tutun da Hıristiyanlaştırılmasına kadar, söz konusu bu "keşif" kanla örülmüştü. Dolayısıyla insanlık değerleri açısından kutlanacak bir keşif değil, tarihin eleştirel bir gözle değerlendirilebilecek sayfalarından biri ile karşı karşıyaydık.

Buna rağmen tüm bu suçlar, egemen güçler tarafından, dünya halklarına "fetih", "keşif", "iki uygarlığın buluşması", "insanlık adına kutlanılması gereken, mutlu bir gelişme" olarak sunulabiliyordu. Daha önemlisi bunu öylesine etkili bir şekilde yapabiliyorlardı ki, toplumlar, bu gözbağcılığının sonucunda insanlık değerleri ve ulusal benliklerine yabancılaştırılabiliyordu.

Buraya kadarı iyi hoş da, peki ama benzer bir kırım ve yabancılaşmayı Türklerin de yaşadığını biliyor muyduk? Tarihe resmi veya geleneksel bir koşullanmayla bakan çoğumuza garip, hatta zorlama bir yaklaşım olarak gelebilir; ancak acı da olsa gerçek bundan ibarettir.

Örneğin; "Tainolar ve diğer Arawak halkları, adalarının yeni gelen 'yabancılar' tarafından yağmalanmaya başlanması üzerine, güçlü bir direniş gösterirler. Direniş İspanyol yağmasını hızlandırır. İspanyollar yerleşim noktalarını yakıp yıkarlar. Yüzlerce kadını erkeği ve çocuğu kaçırırlar, köle olarak satılmak üzere Avrupa'ya götürürler"[2] şeklindeki bir ifadenin, Müslüman Arap ordularının Türk yurtlarını işgali dönemi için de geçerli olduğunu acaba kaçımız biliyoruz?

Veya, 1517-18 yıllarında İspanyol fatihi "Fernandez Kortes, Aztek İmparatorluğu'nun başkenti Tenoçtitlan'ı, bugünkü Mexico City'yi sadece yağmalamakla kalmaz, şehrin hemen hemen bütün genç erkeklerini de hunharca öldürtür"[3] şeklinde ifadesini bulan bir canavarlığın, hem de 800 yıl önce, halifenin Horasan Valisi ve Müslüman Ordular Komutanı Kuteybe b. Müslim tarafından Baykent, Buhara, Talkan vd. Türkistan şehirlerinde uygulandığına inanabilir miyiz?

Veya; "Hiç karşı koymaksızın bizi yok etmelerine göz mü yumalım, terk mi edelim evlerimizi, Yüce Ruh'un bize armağan ettiği ülkemizi, ölülerimizin mezarlarını, bizim için saygın ve kutsal olan ne varsa bırakıp gidelim mi? Biliyorum, sizler de benim gibi 'Asla! Asla!' diye bağıracaksınız"[4] nidasının, Arap işgal ve katliamlarına karşı binlerce Şehrizarlı, Buharalı, Cüzcanlı, Semerkantlı, Taşkentli tarafından da seslendirildiğini, bunun en somut kanıtı olarak da yurtlarını, Müslüman Araplara karşı ölesiye savunup, yenildikten sonra da defalarca ayaklandıklarını aklımızdan geçirebilir miydik hiç?

Geçiremezdik, çünkü bize öğretilenler çok farklıydı. Çünkü bize, Osmanlı'nın öle öldüre ta Viyana kapılarına dayanması nasıl sevinçle karşılanması gereken bir gelişme olarak öğretildiyse, Emevilerin Kuzey Afrika'yı, İran'ı, Türkistan'ı, İspanya'yı işgali de "İslam kültür ve medeniyetinin yayılması" olarak öğretilmişti. Kesilen, yağmalanan, köle pazarlarında satılan bizim atalarımızdı, ama ne gariptir ki birileri, üstelik resmi kanalları da kullanarak bunu bize "mutlu" bir gelişme olarak belletiyordu. Kendimize ve insan kimliğimize öylesi ya-

---

(2) Age, s. 29.
(3) Age, s. 30.
(4) Age, s. 23.

bancılaştırılmıştık ki, yüreğimiz, bu özgülde bizim atalarımız olan mazlum toplumlarla değil de işgalci Araplarla atar hale getirilmişti.

Öyle ki, atalarımızı öldüren Arap komutanların adlarını çocuklarımıza veriyorduk. "Dinimizin yayılmasıdır" diye, çoğu zaman insan olarak bile değil, düpedüz "kâfir" olarak belletilen atalarımızın yenilgilerine sevinir hale getirilmiştik. İşgaller "fetih", talan savaşları "gaza", Arap'ın kendi doğrularını kılıç zoruyla dayatması da, "hidayete erdirmek" olarak aktarılıyordu yabancılaştırılan bilinçlerimize. İşin daha ilginci de, bu bin yıllık illüzyonun sürdürülmesi, özellikle kendilerini "milliyetçi", "maneviyatçı" diye tanımlayanlarca yapılıyordu.

Resmi tarihlerimizde Türklerin nasıl Müslüman olduğu sorunu, çoğu kez yer bile almıyordu. Türklerin eski tarihinden birdenbire Müslümanlık sonrasına atlanıyor, Türklerin kendiliğinden İslamiyet'i seçtiği fikri akıtılıyordu bilinçaltlarımıza. Belli ki atalarımızın Müslüman akınlarına direnmesi "utanılacak" bir şey olarak algılanıyordu "büyüklerimiz" tarafından ve bunun doğal sonucu olarak saklanıyordu. Veya yüzyıllar süren bu mücadelenin gerçeğine uygun bilinmesi verili egemenlik ilişkileri açısından zararlı görülüyordu! Sonuçta öylesi bir yabancılaşmaya uğruyordu ki insanlarımız, gerçekleri sağduyuyla dinleyebilmek erdeminden bile uzak kalabiliyorlardı.

Benzer bir durum, Boston Üniversitesi Profesörü Howard Zinn'in Amerikan tarihine ilişkin gayri resmi gerçekleri anlattığı kitabını okuyanların yarısında da gözlenebiliyordu:

"O tür bilgileri nereden edindiğini, nasıl olur da öylesine çirkin sonuçlara varabildiğine hayret ettiklerini belirtiyorlar(dı)."

Zinn, gerçekleri anlatıyordu, ne ki egemen tarih anlayışıyla koşullanmış insanların tepkisi; "...büyük şaşkınlığa uğradım. Size göre Columbus Amerika'ya kadın, köle ve altın için geldi, altın bulma işinde kendisine yardım etmeyen yerlilere zulmetti. (...) Eğer öyleyse yazdıklarınızdan hiçbiri niçin benim tarih kitabımda ya da herkesin her zaman bulabileceği tarih kitaplarında mevcut değil?" şeklinde biçimleniyordu.[5]

Aynı soruyu biz de sormalıyız kendimize; çünkü böyle sorular, ne kadar olumsuz bir vurguyla biçimlenirse biçimlensin, sözcüğün düşünen, sorgulayan anlamıyla insan olan insan için gerçeği bulmanın karşı konulmaz itici gücü olurlar. O halde hep birlikte; "Türklerin nasıl Müslüman olduğunun hikâyesi niçin tarih kitaplarımızda yok?" diye sorarak işe başlayabiliriz! Öyle ya, her şeyin başına "milli" koymayı çok severiz, hatta bu ülkenin şeriatçısı bile her söze "milli" ile başlar da, niye ulusal tarihimizin bu önemli dönemecinin ayrıntıları ve gerçekleri bizlerden saklanır?

Söz konusu bu süreçte açılmaması gereken bir Pandora Kutusu mu görüyor yoksa "büyüklerimiz"?!

Türk uygarlığının en verimli alanı sayılabilecek olan, Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasında kalan bölgenin ("Güney Türkistan") Türk tarih kitaplarında bile "Maveraü'n Nehr" diye geçmesinin esprisini kaçımız düşündük acaba? Eski Güney Türkistan'ın kaşla göz arasında "Maveraü'n Nehr" oluvermesinin hikâyesi, tıpkı Kızılderili yurtlarının, "Amerika" oluvermesinin hikâyesi gibidir oysa; nasıl ki Hıristiyan İspanyollar, çıkartma yapan kaptanları Amerigo Vespucci'nin adını oraya verip bize kabul ettirdilerse, Eski Güney Türkistan'ın "Maveraü'n Nehr" (Türkçesi, "nehrin öte tarafı", yani Arap'a göre Ceyhun'un ötesi olan topraklar) adını alması da oraya silah zoruyla el koyan Müslüman Arapların tercihi olmuştur.

Pek çok noktada gerçekten de şaşırtıcı paralellikler gösteren bu iki süreçten, konumuz olan Arap/İslam yayılmasının Türk yurtlarına ilişkin bölümü, en az Kolomb'ların "Amerika"yı fethi kadar büyük bir trajedidir. Böyle büyük bir trajediyi ise, Türkiye insanının mutlaka bilmesi gerekiyor; çünkü tarihe ilişkin sağlıklı bir bilinç, hem doğrudan veya ideolojik işgallere karşı uyanık olmak hem de başkalarına karşı benzeri suçları işlememek açısından biricik güvencedir.

---

[5] Age, s. 63.

Şimdi bu ön belirlemeyi takiben, artık Türklerin Müslümanlaştırılmasının o çok trajik öyküsüne girebiliriz.

Resmi ve geleneksel iddiaların aksine söz konusu ettiğimiz süreç, Arapların MS. 650'lerdeki ilk akınlarıyla başlayıp da Türk boylarının 950-1000 yıllarındaki dönüşüm yönelimine kadar, yani 300 yıllık mücadeleler sonrasında ancak kısmen tamamlanan, korkunç trajedilerle örülmüş bir zorla ele geçirme ve dönüştürme sürecidir.

Tüm bu uzun süreçte Araplar hep saldırgan, Türkler ise yurtlarını işgalden kurtarmaya, özgür iradeleriyle benimsedikleri inançlarını korumaya çalışan mazlum bir halk konumundadırlar.

Söz konusu bu sürecin en tipik bölümü ise, Türk yurtlarına yönelik Arap/İslam saldırılarının, mevzii talan seferleri olmaktan çıkıp gerçek bir işgal ve sömürgeleştirme politikasına dönüştüğü 8. yüzyılın başlarında Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasındaki bölgede (Güney Türkistan'da) yaşananlardır. Bu ara dönem ve alanda yaşananlar, tarafların birbirleri karşısındaki gerçek konumunu ve Türklerin ne pahasına ve hangi yöntemler uygulanarak Müslümanlaştırıldıklarını bize somut olarak göstermek anlamında oldukça tayin edicidir.

İkinci Bölüm

İSLAMİ YAYILMANIN MADDİ KOŞULLARI VE DİNSEL MANTIĞI

Göçebe yaşamı bırakıp yerleşik yaşama geçmiş ve ticaretle uğraşmakta olan Araplar arasında kısa zamanda egemenlik sağlayan İslamiyet, göçebe Araplar arasında aynı etkinlikle benimsenmeyecekti.

Kısa zamanda Arap Yarımadası'nın iki temel ekonomik ve kültürel merkezinde egemen olmasından dolayı her ne kadar ona tâbi olmuş görünseler de, göçebe Arapların (Bedevilerin) İslamiyet'le olan bağları pamuk ipliğinden farksızdı.

İşte bu pamuk ipliği Muhammed'in ölümünün (632) hemen akabinde kopuyordu. Özellikle Bedevi Araplar, kendi içlerinden çıkacak yeni peygamberlere inandıklarını açıklayıp onların etrafında toplanmaya başlayacaklardı. Bu kapsamda "Hz. Muhammed'e itaat etmiş Bedevi aşiretlerinden birçoğu artık kendilerini her türlü yükümlülükten kurtulmuş hissettiler ve gönderilecek yeni peygamberler olsun olmasın, Medine'ye zekât göndermeyi reddettiler."[1]

Esasen bu yönelim, kimi diğer hükümlerle çelişkili olsa da, kişiyle Tanrısı arasına başka hiçbir kimsenin giremeyeceği, İslamiyet'te toplumu Allah adına yönetmekle yetkili bir ruhban sınıfın olmadığı şeklindeki İslami yargıya da uygun

[1] M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, c. 1, s. 138.

düşüyordu. Asgari bir mantık tutarlılığıyla şöyle düşünmüş olmaları muhtemeldi:

Peygamber ölmüştü, dolayısıyla onun döneminde kendisine gönderilmesi kabullenilmiş zekât vb. yükümlülükleri, aynı şekilde başkalarının dayatmaya ne hakkı olabilirdi ki? Hem sorun zekâtsa, zekâtı kendileri toplar ve dağıtırlardı, ayrıca Ebu Bekir'e niye yollasınlardı ki?.. Bu yönlü fikir ve iddialarını bizzat Kur'an'a da dayandırarak savunabiliyorlardı. Nitekim Kuran'da da böyle aracı kurumlara yer yoktu ve zekâtın kimlere verilmesi gerektiği tek tek sayılmıştı. Değil mi ki yukarıda Allah vardı, o halde yalnız ona karşı yükümlü olunabilirdi; İslamiyet adına kendilerine "halife" payesi verip, kendileri adına karar verme yetkisine el koyan birilerinin dayatmalarına boyun eğmenin İslamiyet'le ve "Dinde zorlama yoktur," (Bakara-256) diyen Kur'ani hükümle ne ilgisi olabilirdi ki?

Tabii hayat bu gerekçelendirmelere göre değil güç dengelerine göre biçimlenecekti. Üstelik Kur'an'ın, yukarıdakinin tam karşıtı, her türden farklı olmanın dinin tevhit ilkesinin ihlali ve dinden çıkmak olarak okunması da mümkündü. Nitekim Ebu Bekir'in etrafındaki merkez böyle okuyacaktı. Sonuçta, kimi ayetlerden hareketle kendi bağımsızlıklarını savunanlara, Müslüman egemenliğin boyun eğdirici otoritesi tarafından, o zamana kadar görülmemiş bir şiddetle boyun eğdirilecekti.

Diğer yandan Arap'ı kendine tek muhatap kabul etmiş olan Kur'an'da, Bedevilere ilişkin belirtilen yargının olumsuzluğu da işin tuzu biberi oluyordu. Gerçekten de Bedeviler için Kur'an'ın özsel anlamı; "Bedeviler, inkâr ve ikiyüzlülük yönünden daha fenadırlar ve Allah'ın Peygamberine indirdiği dini hükümlerin sınırlarını bilmemeye ve tanımamaya daha müsaittirler. (...) Bedevilerin bir kısmı da Allah yolunda harcadığını bir ziyan sayar, sizin (Müslümanların) başınıza bir felaketin gelmesini bekler. Şiddetli felaket onların başına gelsin..." diyen Tevbe suresinin 97 ve 98. ayetlerinde belirginle-şir. Yani bizzat Kur'an'ın şahsında, yerleşik/şehirli insanın göçebe/köylüyü küçümseyen bildik bakış açısının gadrine uğramıştır Bedeviler.

Daha önce Muhammed'in otoritesi temelinde Müslümanlığı kabul eden (Mekke ve Medine dışında kalan) Bedevi Arapların pek çoğu İslamiyet'ten vazgeçerek kendi kabile şefleri çerçevesinde kendi bağımsız dinsel anlayışlarını ilan etmeye başlar.

Beni Hanife'den Müseyleme (Mesleme), Yemen'den Esvedul Ansi, Asad ve Gatafan'dan Tuleyha bin Huveylid ve Beni Tamim'den Secah adlı kadın ve diğerlerinin peygamberliği işte bu dönemin ürünüdür. Tıpkı Muhammed'e geldiği yoldan, yani içlerine doğarak, rüyada vb. yollardan bunlar da, kendilerine Allah'tan vahiy gelmeye başladığını söylüyorlardı; ve kısa zamanda çevrelerinde önemli bir inananlar kitlesi oluşuyordu.

Hz. Muhammed'in sıradan insanlar gibi ölümü ve önceki dönemin sorunlarında hiçbir çözücü gelişmenin gerçekleşmemiş oluşu, ilk dönemde İslamiyet'ten yana duyulan coşku ve umutları önemli oranda ortadan kaldırıyordu. Bu karamsarlık, köleliğin ortadan kaldırılmaması, sefalet ve sınıflararası uçurumun değişmemesi temelinde özellikle alt tabakalarda en uç boyutlardaydı. Daha önemlisi, kabile ayrımlarının ve şeflerinin (şeyhlerinin) otoritesini henüz aşamamış, özcesi henüz devletleşememiş olan Arap toplumu Muhammed'in ölümüyle çok ciddi bir otorite bunalımıyla karşı karşıya kalıyordu. Bu durum ise İslamiyet'in bundan sonraki kaderini tayin edecek bir dönüm noktası oluşturuyordu.

Alt tabakalarda yaşanan umutsuzluğa ve toplumsal düzeyde yaşanan çözülmeye karşın Arap ileri gelenlerinde üç farklı tavır biçimleniyordu.

İslamiyet'le daha çok bütünleşmiş olanlardan bir bölümü (daha saf görünenler, Ali, Abbas, Evs, Usame gibileri) Peygamberin cenazesiyle meşgulken diğer bölümü (Ebu Bekir, Ömer, Sad b. Ubade, Ebu Ubeyde, Abdurrahman b. Avf, İbni Hişam gibileri) ise cesedi bırakıp Saide oğullarının çardağında (Sakiyfe) yeni halifenin kim olacağına ilişkin pazarlığa girişiyorlardı.[2] Arap aristokrasisi içinde olup İslamiyet'le iliş-

[2] Taberi ve Mes'ûdi'den akt. Abdülbâki Gölpınarlı, *İslam Tarihi*, s. 275.

kileri daha zayıf kalmış olan diğerleri ise, önceden belirttiğimiz gibi, kendi bağımsızlıklarının da gereği dinlerini biçimlendirmeye ve ilan etmeye yöneliyorlardı.

Sakiyfe'deki tartışmaların sonucunda, kabileciliğin ve güç dengelerinin, ama özellikle de Ömer'in belirlediği bir oldubitti seçimle Ebu Bekir halife seçilir. Sonuç, ileri gelen Müslümanların önemli bir kesimince benimsenmez. Ancak Ali'nin beklenen inisiyatifi koyamaması ve Ömer'in estirdiği terör ortamında muhalifler sindirilirken Ebu Bekir de iktidarını pekiştirir.[3]

Yeni Halife Ebu Bekir, Bedevi kabilelerin kendi dinlerini oluşturmalarını tanımayacak, hilafetine kayıtsız şartsız biat etmelerini ve kendisine vergi vermelerini dayatacaktır. Arap cezîresinde İslamiyet dışında bir başka dine izin yoktur! Ayrılanların bu dayatmaya direnmeleri üzerine de Halife, Halid bin Velid komutasında onlara savaş açacaktır.[4]

Müslümanlarla İslam'dan ayrılanlar arasındaki bu savaş, Ebu Bekir'in hilafetine yönelik Müslüman muhalefeti etkisiz kılmakta da önemli bir işlev görecektir. Öyle ki ayrılanlar, hafızların pek çoğunun ölmesine neden olacak kadar etkili bir direniş sergileyecek, bu da; "Kur'an'ın geleceği açısından", başta Ömer olmak üzere tüm Müslümanları endişelendirmeye başlayacaktır;[5] bu ise muhalefeti iyiden iyiye zayıflatacaktır.

Dinden ayrılanların kendi içlerinde merkezilikten yoksun ve militarist bir kurumlaşmaya sahip olmamalarına karşılık Müslümanlar, Arabistan'ın iki merkezine (Mekke ve Medine), dolayısıyla maddi ve insan zenginliklerine hâkim olup, süregelen savaşlarda kurumlaşmış güçlü bir orduya sahiptirler. Dolayısıyla dinden dönen kabilelerin kazanma şansı yoktur. Müslüman olmayı kabul etmemeleri nedeniyle üzerlerine gönderilen merkezi orduyla çarpışır ve tek tek yenilirler. Ancak karşı karşıya bırakıldıkları zorbalık nedeniyle gösterdikleri di-

(3) Age, s.277 ve sonrası.
(4) R. Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, s. 87.
(5) Tayyar Altıkulaç, *Yüce Kitabımız Hz. Kur'an*, s. 16.

reniş, güçleriyle kıyaslanmayacak kadar etkili olur ve bu nedenle görülmemiş bir şiddete maruz kalırlar.

Öyle ki boyun eğmeyenler, Halife'nin emri doğrultusunda, "demirle dağlanıp ateşte yakılma" yöntemleri dahil kadın-çocuk denmeden katledilirler.[6] Bununla da kalınmaz, bu zoraki boyun eğdirmenin peşinden, yenilmiş peygamberlerin "yalancılığı" ilan edilirken, "... bir doktrin olarak Hz. Muhammed'den sonra başka peygamber gelmeyeceği vurgulanarak,"[7] yeni dinsel arayışlardan yana ideolojik boşluk tıkanmaya çalışılır; bundan sonrası, öncesinde de olduğu gibi kılıçlarla halledilecektir zaten!

Ebu Bekir'in hilafeti boyunca süren bu iç şiddet ortamının sonunda İslamiyet, Arap Yarımadası'nda nihayet tek din haline gelir. Bunu sorgulamaya kalkacak olanları karşılayacak biricik araç kılıç olacaktır.

Bu bağlamda sağlanan birlik ve sukûnet gönüllü bir durum olmayıp esasen uygulanan şiddetin sonucudur; bir yandan İslam'ı diğer yandan da halifeyi sindiremeyenlerin içten içe ve küçümsenemez potansiyeliyle yeni yeni isyanların patlak vermesinin bütün koşulları mevcuttur.

İşte bu koşullarda Halife Ebu Bekir, dinden dönüşün kanla bastırılmasının hemen sonrasında, yeni arayışlara olanak bırakmamak ve bunun yanı sıra ekonomik, dini faktörlerin de gereği olarak kuzeye doğru yayılma seferi başlatır. Sulh sağlanan Arabistan'da tüm dikkatler, Bedevilerin, göçebe toplumlara özgü savaşçı niteliklerini, başka halklara karşı harekete geçirmeye yönelir. "Zengin ganimet vaadi ile kabilelerin halifelerin bayrağı altında toplanması" sağlanır. Böylece diğer halkların birikimlerine yönelik talan olanaklarıyla Ebu Bekir, "Bedevilerin savaşçı yaratılışlarını" motive ederek İslamiyet'in gününü kurtarıp onu geleceğe bağlamanın belirleyici aracını

(6) Taberi'den aktaran L. Caetani, akt. Taner Akçam, *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, s. 25.
(7) M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, c. 1, s .139.

bulmuş olur.[8] Bedevilere bu noktada düşen misyon ise, sürecin basit araçları olmaktan ibaret olacaktır; tıpkı daha sonra Türklerin de, kendilerine rağmen yüklenecekleri misyon gibi...

"Ebu Bekir'in (kuzeye doğru) seferi, içerde barış ve sükûnu temin edebilmek gayesiyle gerekli gördüğü söylenir. Bu fikrin izahı şöyledir: Hz. Muhammed ölünce, İslamiyet'i henüz tam hazmedememiş olup Muhammed'in şahsına bağlı bazı kabileler (...) Ebu Bekir'e karşı isyan etmişlerdir. Bu asiler üzerine gönderilen kuvvetler isyanı kan ile boğmuş ise de Arabistan'ın her köşesi, silah ve silahlı Bedeviler ile dolmuş, her an yeni bir olay, yeni bir çatışma olanağı gözle görülür hal almıştı. Kendilerine bir ganimet kazanmak imkânı gösterilerek bu birikmiş enerjiyi dışarıya doğru yöneltebilmek, içerde rahat nefes alabilmeyi sağlayacaktı. İşte Ebu Bekir'in bu sebeple, kendisinden sonra halife olacak olan Ömer tarafından telkin edilen Suriye ve Irak seferine rıza gösterdiği söylenir.

"Bu şekilde başlayan hareketin Arap İslam İmparatorluğu'nun başlangıcını teşkil edeceği, herhalde Ebu Bekir'in aklından geçmemiştir."[9]

Gazve gereksinimindeki Bedevi enerjinin, oluşan İslami merkezin çatısı altında özümsenmesi için gerekli Tanrısal meşruiyet de, bizzat Kur'an'da teyit altına alınmıştır. Nitekim Enfal Suresi 41. ayette de belirtildiği gibi, savaşta elde edilen ganimetin beşte biri devlete/hilafete ayrılmak koşuluyla, beşte dördü savaşa katılanlar arasında paylaştırılacaktı.

Bu bağlamda Arapları yeni oluşan birliğin çatısı altında massetmek, başta yoksulluk ve otorite sorunu olmak üzere merkezkaç eğilimleri ortadan kaldırmak için kuzeydeki komşulara karşı, tabii ki "Tanrı adına ve onun emri gereği!" fetih akınlarına çıkılacaktı.

Esasen bu iş Arap geleneğine de uygun olduğu gibi İslami cihat, gaza ve fetih kavramsallaştırmasıyla Tanrı nezdinde

(8) R. Matran, age, s. 88.
(9) Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, c.1, s.264.

de meşru sayılmış ve görev haline getirilmişti. Dahası bizzat Peygamber döneminde de zaten kimi girişimlerde bulunulmuştu. Bu iş için İslami otoriteyi temsil eden "Medine Müslümanlarının liderliği, gerekli olan geniş çaplı işbirliğini mümkün kılan yegâne ortak keyfiyetti; işbirliğine katılan Araplar onun hakemliğini kabul ettiler ve kendilerini Müslüman kabul ettiler. Kuzeye yapılan akınlar başarılı olunca, artık İslam'ı kabul etmeyi reddeden putperest Arap kabileleri sorunu ortadan kalkıyordu."[10]

Bu çerçevede "Arapları organize etmek ve onları seferlere sevk etmek" amacıyla Kur'an eğitimine de hız verildi. "Kur'an öğretiminin gerektirdiği ahlaki ve mali dayanışma askeri yayılmaya temel teşkil etti. (...635'ten sonra artık) seferler ganimet için ya da en fazla, yakındaki köylüler üzerinde sınır hâkimiyeti kurmak için yapılan akınlardan, yerleşik topraklara yönelik çok geniş kapsamlı bir fetih hareketine dönüştü. Bundan böyle artık Müslümanlar, onların şehirlerini işgal etmeyi ve hükümetlerini Müslüman yönetimlerle değiştirmeyi amaçlayacaktı." Daha ötesi, artık bu genişleyen işgal dalgaları boyunca "...konfesyonel dinlerden birine bütünüyle bağlı olan insanları İslam'a sokmak için hiçbir girişimde bulunulmadı. Adeta İslam'ın, yalnızca değilse de öncelikle Araplar için olduğu düşünülüyordu ve herkesin Müslüman olması yalnızca Arap Yarımadası için geçerli bir anlayıştı."[11]

Hodgson'un İslam'ın ilk kurucu yöneticileri özgülünde de olsa işaret ettiği, İslamiyet'in Araplar için olduğu şeklindeki söz konusu bu keyfiyet, özellikle belirtmeliyiz ki, İslamiyet'in doğrudan kurucusu ve kutsal kitabı nezdinde çok kesin bir şekilde ifadelendirilmiştir.[12] İslamiyet'in Arap'la sınırlı olmayan evrensel bir din olduğu iddiasına gelince; gerçekte Kur'an'ın özüne ters düşen bu zorlama yorum, genişleyen işgal alanlarındaki nüfusun yönetilebilmesi zorunluluğunun bir

(10) M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, s. 140.
(11) M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, c. 1, s. 141.
(12) Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, 1. cilt, 9. bölüm.

sonucu olarak İslam literatürüne hâkim olmuş siyasal amaçlı bir eklemeden öte anlam taşımamaktadır.

Öyle ki, bırakalım salt Arap'a özgü olmasını, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi İslamiyet, Arap'ın belli bir kesimi olan şehirlisine özgü olup, Arap'ın Bedevisini/göçebesini bile aşağılayan bir anlayışla şekillenmiştir.

Bu bağlamda Arap olmayan toprakların farklı inanç ve milliyetlerden olan halkları, işgallerin ilk anında, hemen hemen tümüyle ciddi bir talana maruz kalırlar. Ancak takip eden süreçte, Halid b. Velid'in, İranlı komutan Hürmüz'e yazdığı mektupta da ifade edildiği gibi, şu seçeneklerden birini tercih etmek durumundaydılar:

"Siz İslam dinine giriniz, emniyet ve güven içinde yaşamanıza devam edersiniz. Eğer İslam dinine girmezseniz, o zaman bizim hâkimiyetimizi kabul ediniz; Zimmi [anlaşma ile İslam diyarında yaşamasına izin verilmiş olan-EA] olun, biz de sizi koruyalım. Başkalarının size taarruz etmesine fırsat vermeyelim. O takdirde bize cizye [haraç: Müslüman olmayanlardan alınan kelle vergisi. EA] vermeniz gerekir. Yok bunu da kabul etmezseniz size yapacak bir şeyimiz kalmamıştır. Aramızdaki hükmü Allah verecektir. Fakat biz öyle bir ordu ile gelmişiz ki, bu ordunun erleri ölümü sizin hayatı sevdiğinizden daha fazla seven kimselerdir."(13)

Halid b. Velid'in ültimatomu, Hıristiyan fatihlerin 16. yüzyılda Amerikan yerlilerine okudukları Requerimiento'yu (uyarı) anımsatır insana:

"Reddettiğiniz ya da işi kurnazlığa vurup bizleri oyalamaya kalkıştığınız takdirde, sizlere dosdoğru bir şekilde derim ki; Allah'ın da yardımıyla var gücümüzle üzerinize saldıracağız, amansız bir savaş verip sizleri boyunduruk altına alacak ve Kilisenin ve hükümdarımızın egemenliği altına sokacağız. Sizi, kadınlarınızı ve çocuklarınızı köle haline getirip satacağız, Hükümdarımızın emriyle bedenlerinizi istediğimiz

(13) Panipati'den akt. Zekeriya Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s. 90.

gibi kullanacağız, mallarınızı alacağız ve sizlere elimizden gelen her türlü kötülüğü yapacağız."(14)

Türkçesi Halid b. Velid'in ağzından, işgal edilen toprakların halkına deniliyor ki: "Müslüman olduğumuz ve Allah bize bu yetkiyi erdiği için, şu andan itibaren bu topraklar artık bizim oldu! Dolayısıyla burada yaşayabilmeniz için ilk seçenek olarak dinimizi kabul edecek, bizle birlikte savaşlara katılacaksın; bunu kabul etmezsen, o durumda bizim buradaki otoritemize boyun eğecek, kendi öz topraklarınızı bize karşı korumayacak ve artık bizim sayılan bu topraklarda güven içinde yaşayabilmeniz için bize haraç vereceksin; yok bunu da içinize sindiremiyorsanız, o zaman günah bizden gitti!"(15)

Esasen İslamiyet de, böylesi bir dış yayılmacılık için gerekli tüm siyasi ve ahlaki motivasyon gerekçelerine sahiptir. İnananlarına örneğin, "Hoşunuza gitmediği halde savaşmak size farz kılındı..." (Bakara-216); "Ey iman edenler... Allah yolunda cihat edin ki kurtuluşa eresiniz." (Maide-35); "Şüphesiz ki Allah, cihat eden müminlerin mallarını ve canlarını cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar. Öldürürler ve öldürülürler..." (Tevbe-111) diyebilmektedir pekâlâ.

Bu kadar da değil, İslami hukukta; "Fitne ortadan kalkıp din yalnızca Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın" (Bakara-193); "...Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün ve hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin." (Nisa-89); "...Hak dini kendilerine din edinmeyen kimselerle (Hıristiyan ve Yahudilerle), küçülerek (boyunlarını büküp) elleriyle cizye (haraç) verinceye kadar savaşın." (Tevbe-29); keza bizzat Peygamberin ağzından, "Ben insanlar kelime-i şehadet getirene kadar, yani Tanrı'nın birliğine inanana kadar onlarla harp etmeye Allah tarafından memur edildim," (İbni Mace) gibi yaklaşımlarla karşılaşırız.

(14) E. Galeano, *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, s. 23.
(15) E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, c.3, s. 48.

Bu kadar da değil, daha ötesi, fethedilen yerlerden ele geçirilen ganimetlerin (yani köleler, cariyeler, mallar, araziler vb.) beşte dördünün savaşa katılanlara, beşte birinin ise devlete olmak üzere paylaştırılması, söz konusu "hukukun" meşru ve temel kuralları içinde yer almaktadır (Enfal-41). Her ne kadar Irak ve Mısır'ın fethi sırasında toprakların dağıtımı Halife Ömer tarafından engellenmiş ve toprağın mülkiyeti, tamamen devlete bırakılırken üretici köylüler de "abdi kan" (daimi köle) olarak devlet için üretir durumuna sokulmuşlarsa da, İslam' da gerçek kural, Kur'an'da Enfal-41 ayetinde belirtildiği şekildedir.

Ancak hangi yorumu kabul edersek edelim fark etmez; sonuç olarak karşımızda duran yasallık bir talan hukukudur. Böyle bir hukukun kendimizi fethedilenlerin yerine koyarak sorgulanması ise, insani bir erdem olarak boynumuzun borcudur. Aksi takdirde Amerika'nın talanını, Haçlı Seferlerini, hatta İsrail'in Filistin'i işgalini sorgulama hakkımız olmaz.

Özetle İslami hukuk, başka ülkelerin ilhakını, dinin yayılması şeklinde (cihat) kutsayarak insanları buna zorunlu kılarken, bunun karşılığı onları maddi ve manevi ödüllerle motive eden bir karaktere sahiptir. Fethedilen ülkelerin zenginliklerinin beşte dördünü fatihlere ganimet olarak sunarken, savaşlar sırasında ölenlere ise, cennete giderek "ebedi mutluluğa" erişmek vaadinde bulunur.

"Bedeviler için zorunlu ve tamamen şerefli bir iş kabul edilen ve yerleşiklere veya diğer Bedevilere ait mal ve mülkün gasp edilmesine dayanan yağma seferleri, 'gazveler' (soygun için yapılan baskınlar), (...) İslamiyet'le birlikte artık din kurallarına uygun bir davranış olarak, idealist duygular içinde yapılmaya başlanmıştır. Böylece Bedevi Arap'ın geçimini sağlamak veya biraz daha iyileştirmek için yaptığı yağmalar, sonraki Arap İslam fetihlerinin menşeini oluşturmuştur." (Rudi Paret) Böylece "İslam öncesi yapılan 'gazve'ler, İslam dininin kabulünden sonra 'gaza'lara dönüşüyordu."[16]

Tabii burada ince bir paradoksla karşı karşıyaydık: Bedevi'yi kendisiyle özdeş görmeyen otantik İslam, onun, göçebe yapısından kaynaklanan talancı/barbar yanını "Allah emri" düzeyine yükseltip, şehirli Arap'ın yayılmacı ufku için kutsamaktan da geri kalmıyordu.

Bu yeni sistematik içinde (aktardığımız ayetlerin gerekli ve zorunlu sonucu olarak) dünya ikiye bölünüyor; İslami kanunların geçerli kılındığı yerler "Dar-ül İslam" diye nitelenirken, diğer tüm etnisite ve inançlardan insanların yaşadığı yerler ise "Dar-ül Harb" ilan ediliyordu. Bu çerçevede Müslüman'a dayatılan görev de "Allah'ın kanunlarını" Dar-ül Harb'e egemen kılmak için cihat açıp oraları dize getirmek oluyordu. Nasıl ki yukarıda bir tek Tanrı varsayılıyor ve bütün mülkler ona ait kabul ediliyorsa, aynı şekilde yeryüzünde de onun adına mutlak hâkimiyet sağlamak Müslümanların görevi ve bütün mülklerin emiri olmak da onların hakkı varsayılıyordu!

Kuşkusuz paralel bir mantığı ve onun doğal sonucu olan davranışı diğer kimi dinlerde de görürüz. Nitekim Amerika da, onu fethe çıkan İspanyol savaşçıların gözünde "Şeytan'ın uçsuz bucaksız imparatorluğu", yani Dar-ül Harb idi; ve "Allah'ın dini" farzedilenin oralara hâkim kılınması inanmanın gereği idi! Bu bağlamda tıpkı diğer din savaşlarındaki uygulama gibi, "...fetihçi birliklerin Kızılderililerin dinsel sapkınlığına duydukları bağnazca öfke ile Yeni Dünya hazinelerine duydukları istek birbirine karışmaktaydı."[17]

Düşünün bir, öyle korkunç bir "hukuk" (çağdaş anlamında buna hukuk denmez tabii; çünkü hukuk, her türden hak gaspına karşı hak ve özgürlüklerin korunması anlamında kullanılmaktadır) ile karşı karşıyayız ki, kendinden olmayan, kendine boyun eğmeyen herkesi "düşman" addeden bir muhtevada biçimlenmiştir. Böyle olunca, bizden olmayan, dolayı-

(16) Turgut Akpınar, Tarihimizde İslamiyet, *Tarih ve Toplum dergisi*, sayı.80, s. 48.
(17) E. Galeano, age, s. 23.

sıyla otomatikman "düşman" olan diğer insan ve toplumların "hukuku" da kendi hukuk dışı mantığına göre biçimleniyordu. Nitekim Emevileri, savaşlara çıkarken dini yaymaktan çok talana öncelik verdikleri gerekçesiyle eleştiren Zekeriya Kitapçı, Müslüman otoritelerden hareketle İslami hukuku şöyle özetler:

"...Harbin meşruiyet kazanması için düşmanın önce Allah'a imana, İslam dinini kabule, bu olmadığı taktirde vergi ödemeye çağrılması gerekmektedir. Aksi taktirde meselenin çözümü kılınçlara havale edilirdi."[18]

Görüldüğü gibi iki durum arasındaki fark, çağdaş hukuk nezdinde oldukça sıradan bir ayrıntıdan ibarettir ve yukarıda da vurguladığımız gibi İslami hukukun insanlık değerleri ve çağdaş hukuk açısından niteliğini en küçük anlamda değiştirmez. Başka inançtaki insanların karşısına geçip; "Benim dinimden olmadığın için düşmansın, dolayısıyla benim dinimi Hak dini olarak kabul etmek zorundasın, yok eğer kabul etmiyorsan kellenin güvenliği için vergi (cizye-haraç) ödemek zorundasın, yok bunu da kabul etmiyorsan, o zaman dinimin emri gereği katlin vaciptir" diyen bir hukukun, hukukun mantığı ve insanlık değerleri karşısındaki anlamı, en hafif deyimle "zorbalığın hukuku" olmaktan başka bir şey olabilir mi? Zorbalık ise her durumda zorbalıktır; bunu doğrudan haraç için veya haracı da meşru kılmak üzere inanç dayatması adına yapmışsın, hukuk mantığı ve ahlak açısından fark eder mi?

Burada gerçekte saf bir Tanrı inancı açısından da kabul edilemez bir durum söz konusu: Çünkü bu inanca sahip, dolayısıyla "kader"e, Tanrı'nın her şeye kâdir olduğuna ve kendisine inanmayanı cezalandıracağı bir cehennemi olduğuna safça inanan kişinin yapacağı şey, başkalarını kılıç zoruyla kendinden yapmak, hele ki onun zenginliklerini talan etmek olamazdı. Dolayısıyla mantığını sokağa atmamış veya talan edecek mallar karşısında ruhunu satmamış her insan açısından,

[18] Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s.207.

"Allah adına" başka halkların zenginlikleri ve inançlarına yönelik müdahalenin kabul edilemeyeceği, böylesi yönelimlerin altında esasen, Tanrı'yı kendine kılıf yapan çıkar ilişkileri aramak gerektiği açıktı. Gelin görün ki, tarih boyunca gerçekleştirilen pek çok fethin gerekçesi hep böyle "kutsal" değerler olarak gösteriliyordu.

Günümüz insanı açısından ahlaki olarak kabul edilemez olsa da, o dönem insanı için gerçekten de çok etkili olan işte böylesi bir motivasyonla Arap kavmi iç parçalanmışlığını aşarak dış yayılmacılığa yönelir ve yukarıda da özetlediğimiz gibi çok kısa zamanda çok büyük başarılar elde edilir.

Müslüman Arap egemenliği, 15 yıl gibi bir zamanda, Arap'ın öztopraklarının onlarca katı büyüklükte topraklara yayılır; verimsiz çöllerin çoğu sefalet içindeki bu insanları, egemen oldukları ülkelerin birikimlerini yağmalayıp kendi mülklerine geçirerek kısa zamanda büyük zenginliklerin sahibi haline gelirler. Bu kadarla da kalmaz, öztoprakları olan verimsiz çöllerden çıkarak el konulmuş verimli topraklara doğru yoğun bir göç ve yerleşme politikası uygular.

Genel olarak fethedilen yerler yağmalanıp ardından dizginlendikten sonra, bir yandan yerli halkın Müslümanlığı kabul etmesi yönünde propaganda ve zorlamalara gidilirken diğer yandan da Arap ailelerinin özellikle de buralardaki şehirlere yerleştirilmesi gerçekleştirilir. İran'a, Mısır'a, Suriye'ye, Filistin'e ve diğer fethedilmiş yerlere o kadar çok Arap yerleştirme yoluna gidilir ki, "Caetani (bu durumu), haklı olarak Arapların Asya'da Sami hâkimiyetini kurmak için bir nevi büyük göç, yani 'Sami ırkının göçü' olarak nitelendirmektedir."[19]

Sonuçta karşımıza, bazı toprakların (Mısır, Irak, Suriye, Filistin vb.) tümüyle, diğer bir kısmının (Anadolu, İran, Kürdistan, Horasan, Türkistan vd.) ise belli şehirlerinin Araplaştırıldığı, keza bu ülke zenginliklerinin talanı ile Arapların döneminin en zengin ve egemen kavmi haline geldiği şeklinde il-

[19] Z. Kitapçı, age, s. 92

ginç bir gerçek çıkıyor.

Gerçekten de karşımızda duran pratik, daha sonra Amerika kıtasında Hıristiyan İspanyol uygarlığı tarafından gerçekleştirilecek olan pratiğin 10 yüzyıl önce uygulanmış hali gibidir.

Her iki pratikte de, "kutsal değerleri başka ülkelere taşımak" görünüşteki temel gerekçedir; dolayısıyla fetih, yağma, köleleştirme ve katliamlar dahil her yol, söz konusu bu "kutsal amacı" gerçekleştirebilmenin es geçilebilecek ayrıntıları olarak meşru addedilir ve pervazsızca uygulanır. Bahsi geçen dinler, bu anlamda söz konusu bu barbarlıkları "ahlakileştirmenin" kılıfı olarak işlev yükleniyordu.

Her iki pratikte de din, fethedilen ülke halklarının kendi ulusal ve dinsel değerlerine yabancılaştırılarak özümsenmesinin (asimilasyon) temel ve oldukça etkili aracıdır; çünkü karşı tarafın sadece inkârı değil, bu inkârın karşılığı olarak aynı zamanda onların "kurtarılması", "cennete kavuşabilmelerinin" yol ve yöntemlerinin onlara götürülmesi söz konusudur. Dolayısıyla söz konusu dinler, başka inançtakilerin asimilasyonunu "ahlakileştirmenin" kılıfı olarak işlev yükleniyor.

Her iki pratikte yağma ve dayatmalarla başlayan kolonizasyon temel uygulamalardır. Dolayısıyla her iki pratikte de fethedilen ülke ve halklardan fethedenlere yoğun bir servet akışı gerçekleşmiş, fatihler bir anda büyük zenginliklerin sahibi olmuşlardır (ancak kaderin cilvesi, her ikisinde de fethedenler üretici bir ekonomik yapı kuramadıklarından, talana dayalı bu zenginlikler uzun vadede onlara yar olmamıştır). Dolayısıyla söz konusu dinler, başkalarına ait topraklara zorla el konulmasının "ahlakı" olarak biçimleniyor.

Bu noktada yinelemeliyiz ki, tüm kutsal gerekçelendirmelere karşın söz konusu yayılmacılık ve bunun kaçınılmaz sonucu olan katliamların Müslüman Araplar özgülünde de temel nedeni maddi çıkar güdüsü olmuştur. Bu nesnel yargımızı pekiştirmek açısından, (hem konuya ilişkin özel olarak çalışmış hem de Arap tarihçisine "tarihçimiz" diyecek denli şeriatçı) bir profesörümüze, Z. Kitapçı'ya[*] kulak verelim:

"...Genellikle fakrü zaruret içinde yaşayan Araplar, harp eden askerlerin, verilen yüksek maaş ve ganimetler dolayısıyla, kısa zamanda büyük bir servet ve zenginliğe kavuştuklarını, sosyal yaşantılarının bir anda büyük ölçüde değiştiğini görmüşlerdir. Onun içindir ki Arap kabileleri çeşitli cephelerde savaşmak için daha ilk devirlerde adeta Medine'ye çok büyük kafilelerle akın akın gelmeye başlamışlardır....

"Nitekim fetih hareketlerini daha objektif bir şekilde kaleme alan ilk tarihçilerimizden Belazuri'nin *Futuh'ul Buldan* adındaki kıymetli eserinde, Arapların geçim sıkıntısı, yokluk ve mahrumiyetler içinde sürdürdükleri hayat mücadelesi zoruyla komşu ülkeleri fethetmeye zorlandıkları ve bu ülkelere yerleştikleri hakkında sarih ifadeler vardır."[20]

Özetle İslamiyet, Arap'ın, komşu din ve ülke halklarının birikimlerini yağmalamaya ve onlara egemenlik sağlamaya yönelik genişlemesinin ideolojik gerekçelendirmesi olarak biçimlenmiştir; öznel olarak ona ne misyon biçersek biçelim, tarihsel olguların açığa vurduğu somut gerçek budur.

"Hz. Muhammed devrinde bazı Bedevi kabilelerin birkaç kere İslamiyet'i kabul edip sonra da vazgeçtiklerini biliyoruz. Iraklı sosyolog Ali el Vardi, bunların dış memleketlere seferler açıp da büyük muzafferiyetler ve büyük ölçüde ganimet getiren savaşlar başlayınca kesin olarak İslamiyet'e döndüklerine işaret eder. (...) Çünkü bu seferler onların ceplerini doldurduğu gibi, 'tagallup', yani üstün gelip hükmetme duy-

---

(*) Z. Kitapçı'yı, okuyucuya özellikle abartılı, öznel gelebilecek noktalarda sıklıkla temel kaynak olarak kullanacağız. Çünkü gerçekten de Arap/Müslümanların vahşeti o kadar büyük ve Türklerin direnişi o kadar şaşırtıcı boyutlarda gerçekleşiyor ki, şeriatçı ve Türk olmayan bir başka kaynak Müslümanlığını da Türklüğünü de gururla, ezilmeden taşımak isteyen bir okuyucu için yeterince güvenilir olmayabilirdi. Oysa, Z. Kitapçı'nın onay vererek yaptığı aktarmalar, gerçekte bunların bile yapılanların sadece bir kısmı ve onların da sadece kuru bir aktarımı olduğu gerçeğini düşündürtmekte etkili bir seçim oluyor. Dolayısıyla bu kitap boyunca, özellikle Araplar'ın Türk yurtlarına yayıldığı ilk dönemlere ilişkin olarak, Kitapçı'ya sıklıkla başvurmamız, geleneksel bilgilerimiz ışığında inanılmaz gelen olgulara ilişkin diğer aktarımlarımızın da gerçekliğini göstermek açısından iradi bir seçim olmuştur.

(20) Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c. 1, s. 146.

gularını da tatmin ederek gönüllerini dolduruyordu. (...)

"Alman iktisatçısı Ruhland, Arap ordularının ele geçirdiği ganimetlerin akıllara durgunluk verecek ölçülere vardığını yazar. (...) Arapların Sasanilere karşı giriştiği savaşlarda, sadece Kadisiye zaferi sonucunda ele geçirilen hazinelerden 900 milyon Franklık bir servet elde edildiği resmen açıklanmış ve bundan her mücahide 12000 Franklık bir pay düşmüştür ki, yapılan hesaplara göre bu miktarın değeri, o devrin en zengin Mekkeli tüccarın gelirini aşmaktadır."[21]

İşte İslamiyet'in, Arap halkı için gördüğü temel işlevlerden biri budur.

(21) T. Akpınar, agm, s.49.

Üçüncü Bölüm

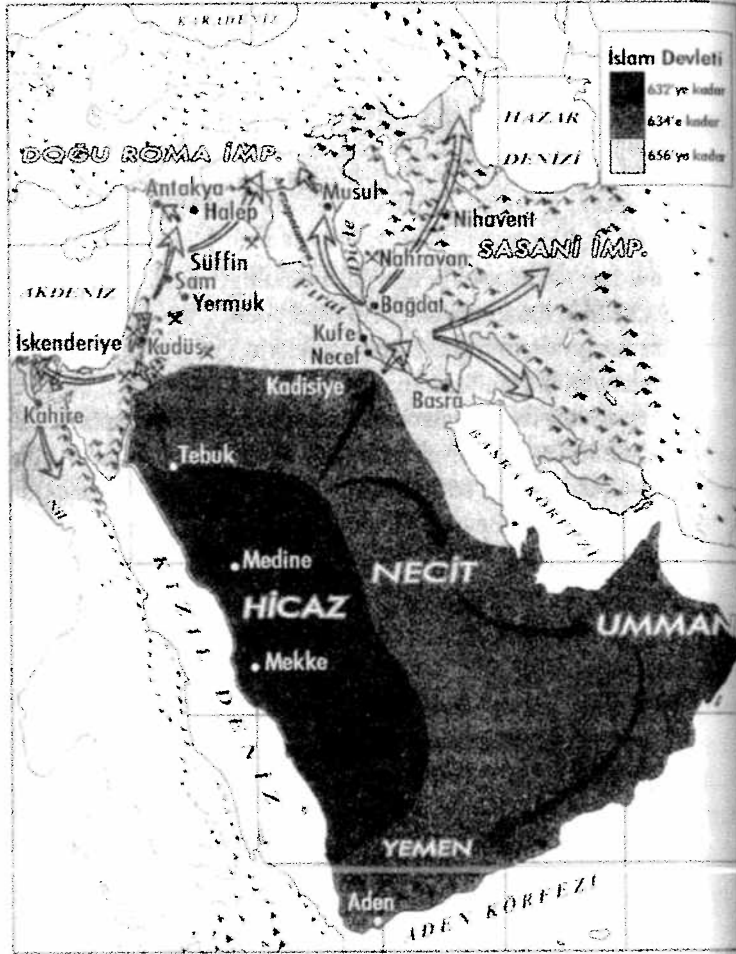
YAYILMACILIĞIN BAŞLANGICI VE KÜRTLERİN MÜSLÜMANLAŞTIRILMASI

İslam yayılmasının üstünü örten kutsal haleleri kaldırdığımızda, onun ulaşabildiği tüm çevresine karşı kurmayı hayal ettiği dünyevi egemenliğin soğuk gerçeğiyle karşılaşıyoruz. Bu egemenlikte, Bedevi toplulukların birbirlerine karşı bile talanı meşrulaştıracak denli derin fakirliği ve Arabistan topraklarının bu fakirliği aşabilecek potansiyellere sahip olmaması, İslamiyet'in temel enerjisini oluşturacaktır. Başlı başına bu durum bile, İslam sayesinde kurulan birlik ve motivasyonun dışarıya karşı yayılmasını zorunlu kılıyordu.

Talan akınlarının başarısı oranında İslamiyet güçlenecek, bunu başaramadığı oranda ise, tıpkı Peygamberin ölümü sonrasında gördüğümüz gibi krize girecek, en azından varlığını küçük bir Arap topluluğunun dini olarak sürdürmekle yetinmek riski ile karşı karşıya kalacaktı.

İlk halife Ebu Bekir, gerçi yeni 'peygamberler' ile başlayan ilk dağılma krizini şiddetle çözecekti ama, tek başına şiddetin işaret ettiğim krize kalıcı çözüm üretmesi olanaksızdı. Şiddet, ancak Arapların yaşamsal sorunlarına çözüm üretecek bir işlev görmesi halinde işlevsel olacaktı.

Dolayısıyla verimli toprakların ele geçirilmesi ve diğer halkların birikimlerinin ele geçirilmesi gerekiyordu. Bu ise saf idealist gözlüklerle anlaşılamayacak bir anlam taşıyordu. İşte başta Ebu Bekir ve Ömer olmak üzere İslam önderliği, bu

656'ya kadar Bereketli Hilâl ve civarındaki topraklarin fethi
(M.G.S. Hodgson, *İslamın Serüveni*, İz Yayıncılık)

gerçeğin bilinciyle, Arap enerjisini Arap olmayan topraklrın fethi ve talanına yönlendirerek hem kriz potansiyellerini ortadan kaldırdı hem de Arap-İslam temeli üzerinden yeni bir medeniyetin oluşumu ve gelişiminin yolunu açtı. İslam-Arap dünyasının bir medeniyet olarak kuruluşu ve yükselişi de bu iç birlik, devletleşme, fetih, diğer medeniyetlerin birikimlerine el koyup içselleştirme ve bunun üzerinden kurumlaşma sürecinde oluşacaktı.

"Esasen Araplara ait olmayan başlıca tarım bölgelerinde amaç dine döndürmek değil, hâkimiyet kurmaktı. Batı Arabistan'daki yerleşik Yahudi ve Hıristiyanları hüküm altına alma konusunda Hz. Muhammed'in sergilemiş olduğu sınırlı örnek, Arabistan'ın ötesinde ulaşılabilir tüm topraklara teşmil edildi. (...) Hilafet devleti, artık yalnızca basit bir devletler topluluğu değil, Bedevi Arabistan'ın dışında yapılacak fetihler için bir araçtı ve mali ve psikolojik varlığı bu fetihlere bağlıydı."[1]

Arapların kendilerine özgü dinin toparlayıcı, Bedeviyi yedekleyici ve seferber edici gücüyle dışa yayılmaya yöneldiği bu ortam, büyük bir şans eseri olarak aynı zamanda dışsal koşulların da oldukça uygun olmasıyla örtüşecekti. Geniş Ortadoğu'nun o zamana kadarki iki egemen gücü olan Pers ve Bizans imparatorlukları, üç temel zaafın çürütücü etkisi altındaydılar:

Birincisi, kendi aralarında 'dünyanın' egemenliğine yönelik bitmez tükenmez savaşlar süreci nedeniyle iyiden iyiye güçten düşmüş durumdaydılar. İkincisi, temsil ettikleri medeniyetin geldiği zirve ve çürüme, onları barbar akınlarına karşı güçsüz ve kırılgan kılıyordu. Üçüncüsü, bu imparatorlukların içine düştükleri bürokratik yozlaşma nedeniyle kendi tebaalarına dayattıkları ağır vergiler, artan sömürü ve savaşların bıktırıcı etkisi de, onların içten içe çözülüşünü beraberinde getiriyordu.

---

[1] Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, cilt.1, s.141.)

İşte bu dışsal ortamda, moral kaynağı İslamiyet'le kavimsel bir benlik bulmuş, etkin bir savaş inisiyatifi kazanmış ve ekonomik olarak dış talanlara yaşamsal gereksinim içinde olan Arap yayılmasının önünde ciddi bir engel bulunmamaktaydı. Nitekim kısa bir zaman sonra bu yeni ve dinamik gücün, bu içten içe çürümüş ve kendi aralarındaki savaşlarla iyice güç kaybetmiş olan iki imparatorluğu karşı büyük atılımı gerçekleşecektir.

632'de İslam peygamberi Muhammed'in ölümü sonrasında yaşanan geçici kriz ve dağılma olasılığının, Ebu Bekir önderliğinde kan ve şiddetle bastırılması sonrasında, hilafetin otoritesi altında toparlanan Araplar, dinsel moral ve ekonomik gereksinimle dışa yönelirler. İç savaşın bastırılmasındaki otoritesi ve tecrübesiyle Halid bin Velid, kuzeye doğru başlatılan fethin komutanlığını yapar. Daha ilk seferde önemli bir ilerleme sağlayan Araplar, savaştan pek çok ganimetle geri dönerler. Bu ise yeni fetihlere çok daha büyük bir özgüven ve çok daha büyük bir Bedevi katılımıyla çıkma ortamı yaratır. Şeytanın bacağı kırılmıştır! Ancak Ebu Bekir'in ömrü daha çoğuna yetmez. 634'te ölürken atama yoluyla hilafeti devrettiği Ömer, Arap-İslam yayılmacılığının en başarılı bir organizatörü olacaktır.

Emir'ul-müminun (müminlerin emiri) unvanıyla Müslümanların başına geçen Ömer'le birlikte Araplar, olağanüstü büyüklük ve hızla yayılmaya başlarlar. 644 yılına kadar süren bu 10 yıllık dönemde, Suriye, Filistin, Mısır, Irak, Kürdistan, İran, Ermenistan, Azerbaycan, Horasan ele geçirilerek ilhak edilecektir.

636'da Araplar, Suriye'deki Bizans ordusunu, Yermük Nehri kenarında bozguna uğratarak Suriye'yi ele geçirirler. Kuşkusuz burada yenilen, Bizans ordusunun bölgesel gücüdür, ancak zafer, bölgenin tümüyle Araplara açılmasını sağlayacak önemdedir (Nitekim bu yüzyılın sonuna gelindiğinde Bizans topraklarının üçte ikisi Arapların eline geçmiş olacak ve Bizans'ın bir hayli geciken yıkılması da yine diğer bir Müslüman imparatorluk olan Osmanlıların eseri olacaktır). Hemen ardında Arap orduları rakip Sasani İmparatorluğu'na yönelecek ve yönetim merkezinin çok daha yakın, çürümesinin ise çok daha derin olmasından yararlanarak çok kısa zamanda onu tarih sahnesinden silecektir.

1 Haziran 637'de Kadisiye Meydan Savaşı'nı kazanan Araplar, çok geniş bir coğrafyayı da ele geçirirler. Yermük ve Kadisiye zaferleri, Bizans ve Sasani hegemonyasındaki Arapların da katılımını getirerek, Arap-İslam gücünün büyümesini katlayan bir işlev görecektir. Diğer yandan bu zaferler, Arapların, aileleriyle birlikte fethedilen verimli topraklara akmasını sağlayan kapsamlı bir göçe neden olacaktır. 639'da, Araplar arasında zenginliğiyle ünlü Mısır'ın fethi başlayacaktır. 642'de İskenderiye'nin de işgali sonrasında Mısır, tıpkı daha önce Bizans için gördüğü işlev gibi, Hicaz'ı besleyen tahıl ambarı işlevi görecektir.[2] Bu arada kendilerini toparlamaya çalışan Sasani imparatorluğu da, 641'de Nehavent'te tekrar ezilecek ve Arapların hızla bölgeye hâkim olmasının önündeki merkezi engel ortadan kalkmış olacaktır. "643'e gelindiğinde başkentlerinden ve aluviyal ovanın devlete sağladığı gelirden mahrum kalan Sasaniler, kuvvetlerini toparlama" olanağını tümüyle yitirmiş olacaklardır.[3]

Bu yayılma döneminin bölgedeki en önemli kurbanlarından biri de Kürtler olacaktır. Kadim zamanlardan beri Yezidilik yanı sıra Sasanilerin etkisiyle Zerdüşt inançlarına sahip olduğunu bildiğimiz Kürtler, İslam'ın bölgeye yayılan egemenliğiyle birlikte, daha sonra Türkmenlerin yaşayacağı baskı ve asimilasyonun bir ön örneğini yaşayacaklardır.

İslam yayılması öncesindeki tarihsel şekillenmede Kürtler, bölgenin iki büyük egemeni Bizans ve Sasanilerin bağımlısı olarak yaşamakta ve onların aralarındaki savaşların kurbanı olarak ciddi bir tahribata uğramaktadırlar. Bizans ve Sasani imparatorlukları arasında yüzyıllar boyu süren egemenlik sa-

(2) Age, c.1, s. 145.
(3) Age, c.1, s. 146.

vaşlarının coğrafyasını Mezopotamya, Mezopotamya'nın bu dönemde nüfus ağırlığını ise Kürtler oluşturmaktadır. Bu nedenle Mezopotamya, parlak medeniyetlere beşiklik eden antik tarihinin aksine süreğen bir yıkım içinde olacak, sürekli el değiştirecek ve bu yapısı nedeniyle üretici güçlerin gelişimi mümkün olamayacaktır. Nitekim Kürt toprakları Sasanilerin 602'den itibaren gelişen üstünlükleri nedeniyle önce Sasanilerin denetimine girecek, 622'den sonra ise ağırlıkla Bizans İmparatorluğu'nun denetiminde olacaktır.

İşte bu iki dev arasındaki ilişkiler, 630'larda güneyden gelip hızla yükselen Arap-Müslüman egemenliği için de ciddi bir olanak yaratacaktır. Bu yeni egemenin bölgeye hâkimiyet süreci, bölgenin yerlileri Kürtler açısından yeni savaşlar ve yeni yıkımlar dönemi olacaktır.

Özellikle Kürtler konusunda tarih yazıcılarının yaşadığı ciddi bir bilgi eksikliği ile karşı karşıyayız. Bunda aşiretler olarak bölünmüş yapılarıyla devletleşememelerinin büyük payı var. Ancak Sasani ve Bizanslara oranla sergiledikleri direniş nedeniyle "Kürtler hakkında Arap istilasından itibaren tafsilatlı malumat" edinmeye başlayacağız. Çünkü bu dönemden itibaren "Kürtler, ekseriya vukuuna yol açtıkları hadiselerde ehemmiyetli bir rol oynayacaklardı."[4] Ancak Arap tarihlerindeki bu bilgiler de eksiklikler içerecektir; çünkü, "Selçuklular devrinden evvel Kürdistan tabiri bilinmediği için, Kürtlere müteallik mütalaalar Araplar tarafından ekseriya Zavzan, Hilat, Armaniya, Azerbaycan, Cibal, Fars vb. mevzular vesilesi ile verilmekteydi."[5]

Esasen Kürtler ve diğer bağımlı halklar hakkında sağlıklı bilgiler, tecavüze uğrayanlar tarafından değil de bizzat Arap tarihçileri tarafından konulacaklardır. Ezilen ve daha sonra da Müslüman olanlar ise Türkler örneğinde çok daha ayrıntılı göreceğimiz gibi adeta kendi tarihsel gerçeklerinden kaçacak, onu yok sayacaklardır.

(4) Minorski, Kürtler, *İslam Ansiklopedisi*, c. 6, s. 1091
(5) Age, c.6, s. 1092

Kürtler özgülünde bunun tipik temsilcilerinden biri Şerefhan Bitlisi'dir. Nitekim o, "İslam bayrağı altında düzenlenen Arap seferlerini Kürdistan'ın fethi olarak görmüyordu. Ona göre kadim zamanlarda Kürdistan vilayetine ilk olarak kastedenler Azerbaycan Selçukluları idi. 7. yüzyıl savaşları, Şerefhan Bitlisi'ye göre, İslam'ın genel fonu üzerinde olumlu bir nitelik kazanmıştı."[6]

Aşiretler olarak bölünmüş yapılarıyla büyük güçlere bağımlı tarihleri nedeniyle Kürtlerin, Arap-Müslüman ordularına karşı direnişleri de bölük pörçük olacaktır; din farkı nedeniyle bazı parçaları özgülünde çok büyük direnişler sergilerken, diğer parçaları özgülünde tıpkı Bizans ve Sasani güçleriyle ilişkilerde de örneklerini gördüğümüz gibi işbirliğine gideceklerdir. Bununla birlikte, Mesudi'nin de belirttiği gibi bu tarihten itibaren Kürtler de Arap istilacılarla karşı karşıya kalacak ve teslim alınana kadar bir dizi savaşlar yaşanacaktır.

Arapların bölgeyi hâkimiyet altına alma süreci "dehşet verici kıyımlarla" kan ve barbarlıkla şekillenecektir. Savaş yoluyla fethedilen topraklar Allah'ın ihsan ettiği "ganimet" babından yağmalanıyor, İslam mücahitleri arasında paylaştırılıyor veya İslam devleti adına el konuluyorken, insanlar da köle haline getirilir. Bölgenin diğer halkları gibi Kürtler de bu süreçte büyük kırımlar pahasına haraç ödemeye ve boyun eğmeye zorlanırlar. Bu dönemdeki inançları olan Yezidilik ve Zerdüştlüğün kutsalları da dahil Kürtler, bu işgalde büyük bir zulüm ve yıkıcılıkla karşılaşırlar.[7]

Buna karşılık onların ve egemenlerinin güçleri yettiği oranda direnişleriyle karşılaşırız; öyle ki bu direniş, merkezi imparatorluklarınkinden bile uzun sürecektir.

Nitekim "V.P. Nikitin, Arap saldırılarını püskürtmek için Kürtlerin gösterdiği direnişi, 6. ve 15. yüzyıllar arasındaki dönemde Kürt tarihinin en önemli olayı olarak değerlendirmektedir."[8]

(6) Lazarev-Mihoyan, *Kürdistan Tarihi*, s. 46.
(7) Kemal Burkay, *Kürtler ve Kürdistan*, s. 115-18.
(8) Lazarev-Mihoyan, *Kürdistan Tarihi*, s. 39.

Arap orduları "Tikrit ve Hulvan'ın işgalinden (637) sonra Kürtler ile temas edecektir. Sad b. Ebu Vakkas, Musul üzerine yürüyerek Kürtlerin bulunduğu nahiyeleri işgal edecektir. Bunu takiben bölgenin istilası İyaz bin Ganem ve Utba bin Farkad tarafından tamamlanacaktır".[9] Bu süreçte Kürtlerin, Araplara karşı Sasanilerle birlikte hareket ettiklerini, dolayısıyla Arap ordularının Kürt halkına karşı cezalandırıcı saldırılarda bulunduğunu görüyoruz.

Nitekim "Ahvaz Kürtlerine karşı Halife Ömer, defalarca kuvvet gösterecektir" (Futüh ve el Kâmil'den akt. Minorski). Bu tecavüzlere karşın Kürtler de karşı ataklar ve ayaklanmalar düzenleyeceklerdir. 640'ta Sad bin Ebu Vakkas komutasında Musul'a (Nineviya) saldıran Araplar, 643 yılı başında Şehrizar'ı ele geçirirler. Bunu takip eden dönemde Musul da düşer. Bu sırada İran Şehinşah'ı III. Yezdigerd, son kez toparlanarak ülkesini Araplardan kurtarmaya çalışacaktır. 641-42'de Nehavent'te karşılaşan iki ordu arasında çok şiddetli bir savaş gerçekleşir. Arap komutan Numan ibn Mukarrin dahil pek çok kişi ölür. Ama savaşı Araplar kazanacak ve bu da Sasanilerin sonu olacaktır. Nitekim Hamadan'a gerileyen Pers ordusu orada da tutunamayarak dağılacaktır.

Halid bin Hayyat, İbn Kesir gibi Arap tarihçilerinin de belirttiği gibi, ilk fetih döneminde halk İslamiyet'i kabul etmeyerek dağlara kaçacak, kaçamadığı koşullarda ise Müslümanlaşmaktansa ağır bir haraç ödemeyi kabullenecektir.[10]

Örneğin Nehavent ve Hamedan düştüğü koşullarda Süleymaniye'nin güneyindeki Şehrizar bölgesi 643'e kadar direnir. Süleymaniye'de bulunmuş belgelerden olan, deri bir önlük üzerindeki şu dramatik cümleler bize sürece ilişkin çarpıcı bir panorama sunar: "Kutsal yerler yakıldı. Kutsal ateşler söndü. Ve büyüklerin en büyüğü kendisini gizledi. Arap zulmü Şehrizar'a kadar olan tüm köyleri harap etti. Kadınlar ve

[9] Minorski, Kürtler, *İslam Ansiklopedisi*, c.6, s. 1093.
[10] Arşak Poladyan, *VII.-X Yüzyıllarda Kürtler*, s. 21

kızlar esir alındı. Erkekler kendi kanlarında boğuldular. Zerdüşt inancı yalnız bırakıldı. Hürmüz'ün hiçbirisi için bağışlaması olmayacaktır."[11] Arapların ceza verme ve bastırma seferleri öyle büyük bir acımasızlıkla sürecektir ki, "Şehrizar ve Hulvan birkaç yüzyıl içinde harabeye dönecektir."[12]

Önemli Arap tarihçilerinden Belazuri, bu İslami yayılmaya sürecinin bütünü açısından Kürt coğrafyasında ciddi bir direnişten söz eder. Bu sürecin başlangıç dönemindeki komutanlardan Utba ibn Farkad, "Kürtlere karşı savaşmış, pek çoğunu öldürmüş ve Ömer'e Azerbaycan'a kadar olan bölgeyi fethettiğini bildirmiştir"; ancak göreceğimiz gibi fethin halka içselleştirilmesi için, sonraki yüzyıllara yayılacak daha pek çok direnişin göğüslenmesi ve ezilmesi gerekecektir. Samgan, Darabad gibi barışçıl yollarla ele geçirilen, yani kendisi teslim olan yerler de dahil halk, şeriatın Müslüman olmayanlara kelle vergisi uygulaması nedeniyle haraca bağlanıp psikolojik olarak aşağılanacaktır. Nitekim "İbni Haldun, Utba ibn Farkad'ın Kürtleri kırıp, halkı haraç ödemek zorunda bıraktığını"[13] saptar.

634-644 arası gerçekleşen kuzey seferi Azerbaycan ve Ermenistan'ı içine almak üzere başarıya ulaşırken, alınan 800 bin dirhem karşılığında halka önce belli güvenceler tanınır. Bu haraç karşılığında Araplar halkın tapınaklarını yıkmamayı, halka saldırmamayı, "kendi bayramlarında dans etmelerine ve törenler düzenlemelerine engel olmayacaklarını" (Belazuri) taahhüt eder. Ancak anlaşma sözde kalacaktır; işgalciler halkı hem inanç hem de ekonomik olarak sıkıştırırken, teslim alınmış olanlar da fırsat bulup kendilerini güçlü hissettikleri veya dayanma sınırları aşıldığı zamanlarda ayaklanıp bağımsızlıklarını yeniden elde etmeye çalışacaktır.

Ancak Arapların yinelenen saldırıları ve genişleyen hâkimiyetleri koşullarında yenilenler giderek bu durumu kabul-

[11] Cemşid Bender, *Kürt Uygarlığı ve Tarihi*, s. 78.
[12] Lazarev-Mihoyan, *Kürdistan Tarihi*, s. 39
[13] Arşak Poladyan, *VII.-X. Yüzyıllarda Kürtler*, s. 22.

lenmek durumunda kalacaklardı. Bu gelgitler arasında Arapların Kürtleri İslam'ı kabule yönelik zorlama dozajlarında da giderek artış olacaktı. Nitekim İbn-el Asir'in yazdığına göre, bu müdahalelerden birinde "Salman, Balaşacan (Balasagun) Kürtlerini İslam'ı kabul etmeye çağırdı, fakat Kürtler onunla savaştılar. O da Kürtleri yendi ve bazılarını haraç, diğerlerini de sadaka ödemek zorunda bıraktı," diye yazacaktır.

"Salman'ın komutanının Balasacan'ın Kürtleriyle Partav (Bardaa) rustakında çarpışmasını anlatan el-Belazuri, İbn el-Fakih, İbni Haldun ve diğerleri hemen hemen aynı bilgileri vermektedir."[14]

"...Şehrizar, Darabaz ve Şamgan'ın 643'teki nihai işgali kanlı mücadelelere (Futuh, s.334; el-Kâmil, III s.29) sebep olacaktır. Cenupta Basra valisi Abu Musa 645'te Beruz ve Balascan Kürt isyanlarını bastırmak mecburiyetinde kalacaktır. İlk Arap istilası sırasında Müslümanlığı kabul etmiş olan Kürtler arasında da takım takım eski dinlerine dönenler olacaktır (el-Kâmil, II. s.66-76).

Kürtler, Halife Ali devrinde İranlılar ve Hıristiyanlar ile beraber Ahvaz civarında al-Hirrit ve Fars isyanlarına iştirak edecekler, ama her seferinde yenileceklerdi (el-Kâmil, III, s.309)."[15]

642-43 yıllarında Salman ibn-i Rabia el-Bahili'nin Kafkas Albaniyası'na kadar yürüttüğü yola getirme, tekrar dizginleme seferinin başarıya ulaşması sonucunda Kürtler de boyun eğdirilen halkların arasına katılır. "Musul taşrasının Araplar tarafından sömürgeleştirilmesinden sonra, Kürt aşiretlerinin yukarı Maveraünnehir'e ve Azerbaycan'a zoraki göçleri başlar".[16] Bugün geleneksel topraklarından kopuk olarak Horasan ve Kafkasya'da yaşayan Kürt topluluklar da, esasen bu saldırı ve kaçışların ürünüdür. Nitekim Poladyan da Arap tarihçilerinden hareketle vardığı sonuçta, Kürtlerin, bu akınlardan ve "ağır vergilerden kaçmayı isteyerek Kafkas Albani-

[14] Arşak Poladyan, age., s. 24.
[15] Minorski, Kürtler, *İslam Ansiklopedisi,* c. 6, s. 1093.
[16] Lazarev-Mihoyan, *Kürdistan Tarihi,* s. 38.

ya'sında kendileri için daha güvenli bir sığınak bulmaları"ndan söz eder.

Gelinen noktada yaşadıkları topraklarda varlıklarını sürdürebilmek için kullanabilecekleri büyük güçler arası bir denge de söz konusu değildir. Dolayısıyla Bizans'ın geri çekilmesi, Sasanilerin toptan yenilmesi koşullarında, Müslüman egemenliğine karşı artık bağımsız bir kanalda varlıklarını sürdürebilme şanslarını da yitirmiş bulunmaktadırlar. Ancak kendilerine zorla dayatılan hâkimiyeti ve inancı benimseyemediklerinden, Sasani veya bir başka büyük gücün desteği olmadığı koşullarda bile fırsat buldukça ayaklanmaya devam edecek ve tabii her seferinde tenkil ile karşı karşıya kalacaklardır:

"653' te Irak'ta Osman'a ve onun kabilesinden olup bu bölgeye askeri müfrezeler gönderen yöneticilere karşı güçlü bir muhalefet başladı. El Belazuri, 'Ansab el Aşraf' adlı çalışmasında dağ geçitlerini savunmak için Hulvan'a Hani Hamedani ve el Vadai komutasında bin kişiden oluşan bir ordu gönderildiğini belirtir. Dinavar bölgesinde Arap ordusu isyancı Kürtlerle karşılaşır ve çatışmada onları yener".[17]

Daha sonraki bölümlerde daha yakından tanıyacağımız namı diğer Zalim Haccac burada da devrededir. 8. yy. ikinci yarısında Kürtlerin Araplara karşı direniş ve Araplarca ezilmeleri sarmalı devam etmektedir. 766'daki, Hamedan'a da yayılacak olan Musul İsyanı bunlardan en dikkate değer olanıdır ki, devasa Arap savaş aygıtı karşısında yine yenileceklerdir.

Bu çok olumsuz dış koşullarda çaresiz, seyrelmekle birlikte ayaklanmalar zinciri yine de sürer: Nitekim 839'da, yine Musul mıntıkasında, Kürt asilzâdesi Cafer b. Faracis önderliğindeki Kürt isyanına tanık olunacaktır. "Cafer b. Faracis'in yönettiği ayaklanma, tüm hilafet döneminin en güçlü Kürt hareketi olarak kabul edilir.

Ayaklanmacılar Musul, Azerbaycan ve Ermenistan arasında kalan toprakların büyük bir bölümünü ele geçirmiş ve

[17] A. Poladyan, age., s. 25.

Dasin dağlarında halife ordusunu bozguna uğratmıştır."[18] Bunun üzerine devreye, esir alındıktan sonra köleleştirilmiş Türklerden olan lejyon komutanı Aytah girecek ve bu direnişi ezecektir. İsfahan, Cebel ve Fars'taki Kürt isyanları da, yine lejyon komutanı olan Vasıf tarafından 845'te isyanı bastıracaktır. 875'te Ali Muhammed önderliğinde gerçekleşen ve sınıfsal kimliği nedeniyle İslam tarihinde özel bir öneme sahip olan köle ayaklanmasında da Kürt katılımı ile karşı karşıyayız.[19]

Musul halkı 905 yılında tekrar ayaklanacaktır. "Bu kez ayaklanmanın başında yerel Kürt elitinin temsilcisi Muhammed ibn Bilal vardı. Ayaklanmanın bastırılması için bizzat Halife'nin kişisel müdahalesi gerekmişti, ama hareket tamamen bastırılamadı. Ayaklananlar tekrar ayaklanarak dağlara çekildiler. 906 yılında güçlü Kürt aşireti Hazbani, Celali aşiretinin de desteğiyle Ninova bölgesini yerle bir etmiş ve bu aşiretleri yatıştırmak için büyük çabalar harcamak gerekmişti. 913 yılına doğru yeni bir Hazbani karşı koyma hareketi daha kaydedilmektedir. (...) 921 yılında ise Almarani aşiretlerinden kurulu bir Kürt ittifakının da ayaklandığını görüyoruz.

979 yılında Büveyhlerin egemen olduğu dönemde ilkin Şehrizar Kürtlerine, ardından da Hakyari aşiretlerine karşı cezalandırma önlemleri uygulandığını" görüyoruz. Bunların dışında Arapların kendi içinden üreyen alternatif hareket ve ayaklanmalarda da Kürtleri göreceğiz. Dine farklı yorum getirip alternatif toplumlar kurmaya yönelen sınıfsal kimlikli Harici, Mazdeki, Karmati gibi hareketlerdeki Kürt varlığı buna örnektir.[20]

"Kürtler için bu ayaklanmalara katılmak demek, her şeyden önce (işgal ve talanları takiben kendilerini zorla vergiye, giderek farklı bir inanca bağlayan) merkeze karşı duydukları düşmanlığı dışa vurmak olanağı demekti."[21] Bu muhalif da-

(18) Lazarev-Mihoyan, *Kürdistan Tarihi*, s. 41.
(19) Bkz. Minorski, age., s. 1093-94.
(20) Lazarev-Mihoyan, *Kürdistan Tarihi*, s. 41-2.
(21) Lazarev-Mihoyan, *Kürdistan Tarihi*, s. 42

marından da kendini ifade eden Kürtler, sonraki yüzyıllarda Anadolu Aleviliği olarak şekillenecek olan inancın da ana damarlarından birini oluşturacaklardır.

Baskılar karşısında giderek Sünni Şafii Müslümanlık içinde inançsal dönüşüme uğrayan çoğunluğuna karşın, azınlıkta kalan Kürtlerin direnişi, İslam'ın tüm farzlarını reddeden teolojik akımın parçası olmaya dönüşecektir. Önce bir bütün olarak İslamiyet'e karşı çıkan, ama devasa baskılar karşısında bunu sürdürecek enerjisini kaybeden halkların, bu kez İslam'ın biçimsel kalıbı altında eski inançlarını ve sınıfsal kimliklerini sürdürme refleksi ile karşı karşıyayız. Türkler özgülünde çok daha kapsamlı bir yansıması ile karşı karşıya kalacağımız bu durum, Batıni felsefenin toplumsal damarını oluşturacaktır.

Kimi önyargılar ve yüzeysellikler içermekle birlikte, dönemin gerçekleri ışığında Ligeti'nin şu yargısına katılmamak olanaksız:

"Belki de bu din, ona katılmış olanlara, asıl yemişini öteki dünyada verecek olan en başlıca ödevin, dinsizleri, hem de sadece dinin hakikatlerini yaymak, aklını erdirmek suretiyle değil, daha ziyade silahla, zorla İslam dinine çevirmek olduğunu şuurlu bir şekilde aşılamıştır. Muhammed'in dini, böylece önüne geçilmez, mutaassıp bir istila politikasının yayıcısı olmuştur. Arapların elastiki hareketliliği bundandır."[22]

(22) Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 172.

Dördüncü Bölüm

ŞERİAT TÜRKLERİ NASIL GÖRÜYOR?

MS. 637 yazında Araplar Sasanilerle girdikleri Kadisiye Savaşı'ndan zaferle çıkarlar. Ardından Celula, onun ardından da 642'de Nehavent'te bir zafer daha kazanarak İran topraklarına egemen olurlar.[1] Bu zaferler, getirdikleri büyük ganimetler bir yana, Sasani İmparatorluğu'nun kaderini tayin ederek Araplara Ceyhun Nehri'ne kadar çok geniş toprakların yolunu açar.

Yenik imparator Yezdicerd, topraklarını Arap istilasından kurtarabilmek için son çare olarak Türklerden yardım ister. Hilafet ordusunun bu çok rahat ve geçtiği her yeri talan eden ilerleyişi Türkleri de rahatsız ettiği için bu çağrıya yanıtsız kalmazlar. Üstelik Türk prensleri nezdinde "çapulcu" olarak görülen[2] Müslüman Araplar artık gelip Türk sınırına iyice dayanmış bulunmaktadırlar.

Kaldı ki daha önceki yıl Abdurrahman b. Rabia komutasında Türk illerine saldırılarda bulunmuş ve yağmacılık yapmışlardır.[3] Tüm bunlar, yağma ve işgal sırasının artık Türk topraklarına geldiğini göstermektedir. Bu gelişmeler karşısında Türk Hakanı Soğdluların da katıldığı büyük bir ordu toplayarak Ceyhun'u geçer. Bu ise, o güne kadar işgalden işgale, yağmadan yağmaya koşan Müslümanları, (Türklere ilişkin sonraki sayfalarda aktaracağım yargıları nedeniyle) ciddi şekilde kaygılandırır.

---

(1) R. Matran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, s. 89.
(2) Gibb'den akt, T. Akpınar, *Tarih ve Toplum dergisi*, s. 79, s. 45.
(3) İbnü'l Esir, *İslam Tarihi*, c. 3, s. 35.

"Türk Hakanı'nın büyük bir orduyla İran topraklarına girdiği yolundaki haberler etrafa müthiş bir şekilde yayılmıştı. Hakan gittikçe Belh'e yaklaşıyordu. Bu haberi duyan Kûfe askerlerinde büyük bir telaş başlamıştı. Hakan'la savaşmayı bir türlü göze alamıyorlardı. Bu durumda Belh'i boşaltmaktan başka çareleri kalmamıştı. Nitekim öyle yaptılar."[4]

Hakan Belh'te vakit kaybetmeden Arapların peşine düştü. Bu arada Arapları topraklarından kovmak isteyen İran halkından katılımlarla ordusu daha da büyüyordu. Buna karşılık Müslümanlar ve komutanları Ahnef b. Kays, çok uzun zamandır içlerinden bile geçirmedikleri bir kaygı içinde Türklerle karşı karşıya gelmemeye çalışıyorlardı. Çünkü bizzat Z. Kitapçı'nın da belirttiği gibi; "Eğer talih kendilerine yardım etmezse, yerli halkın desteğinden tamamen yoksun olan Araplar bir mağlubiyete uğradıkları taktirde, İran'ı tamamen terk etmek mecburiyetinde kalacaklardı".

Müslümanların komutanı Ahnef, bir yandan savunma önlemlerini artırırken diğer yandan da; "Türklerle harbetmek niyetinde olmadıklarını, çünkü Halife Ömer'in kendilerine, kati surette Ceyhun'un öte tarafına geçmemelerini emrettiğini adamları vasıtasıyla etrafa yayıyor ve bu haberlerin bir an önce Türk Hakanı'nın kulağına gitmesi için gayret sarf ediyordu."[5]

Bu haberlerin Hakan'a ulaşmasının yanı sıra tüm kışkırtmalarına rağmen Ahnef'in savaşa yanaşmaması, zaten kendi topraklarına yönelecek Müslüman-Arap saldırısının önünü almak ekseninde davranan Türkleri de saldırıya geçmekte isteksizleştiriyordu.

Bu sırada gerçekten de talih Ahnef'in yüzüne güler, Hakan'ın seferinden faydalanan Çinliler Türkistan'a girmiştir. Bu gelişme üzerine Türk kurmayı toplanıp alelacele kendi topraklarını kurtarmak için geriye dönme kararı alır. "Ahnef, böylelikle büyük bir tehlikeyi çok ucuz bir şekilde atlatmış oluyordu." (Z. Kitapçı)

[4] Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, s. 210.
[5] Z. Kitapçı, age, s. 211.

Ahnef'in, Ceyhun'un öte tarafına geçilmemesi yolunda Ömer'den emir aldığı vurgusu gerçekten de doğruydu ve bu yaklaşım, Müslümanların Türklere ilişkin yerleşik önyargılarından besleniyordu.

Müslüman Arap ordularının Türkistan'daki işgaline ve ona eşlik eden gelişmelere girmeden önce, Türklerin temel İslami belgelerdeki konumunu görmekte büyük fayda var. Böylece önüne gelen tüm orduları silip süpüren ve üstelik İran zaferiyle gücünün ve moralinin zirvesinde olan Arap ordusunun, hem Türklerden çekinmesinin nedenini hem de Müslümanlığın Türkler (ve Arap olmayan diğer halklar) karşısında sergilediği gerçek konumu aydınlatmış olacağız.

Bu noktada Halife Ömer'in, Arap ordularının bu hızlı ilerleyişi nedeniyle komutanı Ahnef b. Kays'a yolladığı kutlama mektubunda yaptığı uyarı gerçekten ilginçtir:

"Sakın ha –der Ömer–, Ceyhun Nehri'nin öte tarafına tecavüz etmeyiniz. Nehrin beri tarafında kalınız. Horasan'a nasıl ve hangi şartlar altında girdiğinizi iyi biliyorsunuz. Girdiğiniz üzere orada kalmaya devam ediniz ki zaferiniz de devam etsin. Hem sakın daha ileri giderek nehrin ötesine tecavüz etmeyiniz. Sonra dağılırsınız, perişan olursunuz."[6]

Taberi'den öğrendiğimiz gibi, Ahnef'in Horasan işgalini haber vermesi üzerine Ömer, kaygılarını şöyle belirtir:

"Keşke oralara kadar bir ordu göndermemiş olsaydım. Ceyhun Nehri ile aramızda ateşten bir deniz olmasını ne kadar isterdim. (...) Çünkü oraların ahalisi (Türkler) oradan çıkacak ve üç defa dağılarak dünyayı istila edeceklerdir. Üçüncüsü onların sonu olacaktır. Bu bela ve musibetin Müslümanların üzerine gelmesinden ziyade Horasan ehlinin üzerine gelmesi benim için daha evlâdır."[7]

Yine bir diğer ifadesinde; "Yüzleri deriden kalkanlar gibi

[6] Taberi'den akt. Z. Kitapçı, age, s. 209.
[7] Z. Kitapçı, age, s. 193.

yuvarlak ve geniş, gözleri sanki katır boncuğu gibi ürkütücü olan kavimlerden çekininiz. Onlar size ilişmedikçe siz de onlara ilişmeyiniz" derken, bir başka yerde de; "Türkler ne yaman bir düşmandır. Onların (düşmanlarına) verecekleri ganimet çok az, alacakları ise pek çoktur," dediğini görüyoruz.[8]

Benzer bir kaygı ve uyarıyı daha sonra Halife Muaviye'de de görürüz; Ermeniye'ye atadığı sömürge valisine verdiği yanıtta şöyle der:

"İdarendeki araziye Türklerin akın ve yağma ettiklerinden, bunun üzerine onların arkalarından takip kuvvetleri sevk ettiğinden ve bu takipçilerin yağma edilen şeyleri geri almış olduklarından bahsedip duruyorsun. Anan sana matem tutsun! Sakın bir daha böyle bir harekette bulunma. Türkleri kışkırtma ve onlardan sakın bir şeyler almaya çalışma. Çünkü ben Resulullah'tan işittim, buyurdular ki: 'Türkler yavşan otu biten yerlere, yani Arabistan'ın aşağı kesimlerine kadar ilerleyeceklerdir.'"[9]

Görüldüğü gibi tüm bu ifadelerde küçümseme ve korku iç içedir. Müslümanlığın potansiyel düşmanı olarak görülür Türkler; bulaşılmaması gereken bir 'bela' gibi söz edilir onlardan. Ancak tüm bu net uyarılara rağmen, yağmanın tadına alışmış Arap akınlarının ardı arkası kesilmez. "Her ne kadar Araplar ilk anlarda muntazam bir fetih hareketine girişmemişlerse de taciz hareketi diyebileceğimiz akınlarına devam etmişler ve aralıksız yaptıkları bu akınlarda büyük servet ve esirler alarak dönmüşlerdir."[10]

50 yıl kadar süren bu vur-yağmala-kaç akınlarını takiben Araplar, Horasan ve diğer işgal bölgelerinde durumlarını güçlendirip özgüven kazandıktan sonra da, bu kez doğrudan halifelerin resmi politikasıyla Türk yurtlarının işgal ve ilhakına girişeceklerdir.

[8] Nuaym b. Hammad'tan akt. Z. Kitapçı, age, s. 194.
[9] Z. Kitapçı, age, s. 196.
[10] Z. Kitapçı, age, s. 213.

Sonraki bölümlerde ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi, takip eden yüzyıllar boyunca Araplar hep işgalci, yağmacı, katliamcı ve asimile eden, yani insanlık vicdanı açısından hep hak çiğneyen, hep gayri meşru olurken, bu ilişkide Türkler, hep öztopraklarını ve kültürel kimliklerini savunur konumda, yani mazlum olmuşlardır; ta ki tümüyle teslim alınana ve yeni kültürel kimliğin kalıbında yeniden biçimlendirilene kadar... İşin pratikteki bu biçimlenişini şimdilik bir yana bırakıp kendimize soralım: Peki ama İslamiyet'in gözünde, gerçekten de yukarıda ifade edildiği gibi midir Türklük?

Bu sorunun yanıtı herkes açısından çok önemlidir; çünkü eğer yukarıdaki gibi ise insan ciddi bir kimlik parçalanması yaşamadan, özbenliğine yabancılaşmadan hem Türk hem de Müslüman olamaz. Bu durumda bu iki kimlikten biri köken diğeri ise iradi olarak da benimsenen bir yanımız olur. Tabii bu noktada özellikle altını çizmek gerekiyor: Burada "Müslümanlığı", Tanrı inancı şeklindeki geniş anlamıyla değil Arap geleneklerince biçimlenen şeriatçılık şeklindeki dar anlamında kullanıyoruz; yoksa salt bir Tanrı inancı ve dolayısıyla kişiyle tanrısı arasındaki vicdani ilişki anlamındaki Müslümanlık bir kişilik parçalanması nedeni olamaz. Kaldı ki vicdani inanç biçimi olarak Müslümanlık, şeriatçılığın cihat hükmü çerçevesinde, başta atalarımız olmak üzere tarih boyunca işlediği insanlık suçlarından en küçük anlamda sorumlu da olamaz zaten. Kişiyle tanrısı arasındaki vicdani/inançsal ilişkinin ancak bilimsel anlamı tartışılabilir; ama ahlaki kimliği ve saflığı değil.

İslamiyet'in Türkler karşısında kendini nasıl tanımladığı sorununda sağlıklı bir yargıya varabilmek için bizzat Peygamber'in sözlerine ve Kur'an'a gitmemiz gerekiyor.

Konuya ilişkin en ayrıntılı belirlemeleri bizzat Peygamber'in hadislerinde buluyoruz. Burada hemen belirtmeliyiz ki Türk şeriatçılarının önemli bir kesimi, bu hadisleri ya görmezden geliyor ya da onlara ilişkin kuşku belirtiyorlar.

Görmezden gelmelerine hak vermek durumundayız, çünkü birazdan da göreceğimiz gibi söz konusu hadisler, bir

Türk'ün şeriatı gönül rahatlığıyla benimsemesini olanaksız kılmakta, Müslümanlıkla Türklüğü uzlaşmaz bir düşmanlık içinde anlamlandırmaktadır.

Dolayısıyla politik amaçlarla halkı Türk-İslam yayılmacılığı veya doğrudan şeriatçılığa yedeklemek amacındaki bir bakış açısından, İslam peygamberinin Türklere ilişkin hadisleri de ısrarla gözden saklanır; tıpkı Türklerin nasıl Müslüman yaptırıldığının gerçek hikâyesi gibi.

Bunun başarılamadığı noktada ise, sıradan Türk insanını şeriatçılığa yedeklemek amacıyla söz konusu hadislere ilişkin kuşku belirtilir. Ancak bu kuşkularını haklı kılacak dikkate değer bir kanıt sunmaktan uzaktırlar. Nitekim bu noktada yine karşılarında diğer şeriatçıları bulurlar.

Bir de Z. Kitapçı gibi yeni İslamcı yorumcular vardır ki, bunlar söz konusu hadislerin doğruluğunu tartışma konusu yapmak gibi boşuna bir çabaya girmezler; aksine onların çok açık olan doğruluğunu kabul eder, ancak bu kez de onlara gerçek anlamlarından farklı anlamlar yükleyerek durumu kurtarmaya çalışırlar.

Özetle neresinden bakılırsa bakılsın Peygamber'in Türklere ilişkin hadisleri, Türk şeriatçılarını ciddi handikaplara sürükleyecek bir muhtevaya sahiptir. Ve neresinden bakılırsa bakılsın Türk'ün, Arap ulusal kimliği karşısında kendi ulusal kimliğini reddetmesini zorunlu kılar.

Bu arada hemen anımsatmalıyız ki hadisler, Kur'an'dan sonra İslamiyet'in temel kaynağını oluşturur; Kur'an'da yanıtı olmayan pek çok durum ve sorunda nasıl bir tutum alınması gerektiğine ilişkin yol gösterici işlev görürler. Hadisler içinde her ne kadar kimi kuşkulu olanlar varsa da "sahih hadis" diye tabir edilenler, "doğru senetlere ve ravilere isnat edilerek müspet olarak kat'i bilinen" hadisler olarak her türden kuşkudan uzaktırlar. Türklere ilişkin belirlenen hadislere gelince bunlar ifade değişiklikleri bir yana tüm güvenilir hadis kitaplarında söz konusu edilmiş, dolayısıyla kuşkudan en uzak olanlardandır.

Peygamber'e göre Türklerle Arapların savaşı bir "kıyamet alameti" sayılacak denli önemlidir. Kıyametin ne zaman kopacağına ilişkin sorular özgülünde Peygamber; "Kıyamet kopmadan (az) önce siz kıldan çarıklar giymiş bir milletle muharebe edeceksiniz. Onların yüzleri sanki (çekiçle dövülmüş) derilerle kılıflı kalkan gibidir. Çehreleri kırmızı, gözleri çekiktir,"[11] der. Pek çok yerde yinelenen söz konusu bu hadisin diğer varyantları da: "...Kuvvetli bir kavim olan Türklerle çarpışmadıkça kıyamet kopmayacaktır" (Müslim); "...Kıyamet kopmasının şartlarından biri de sizlerin kıldan çarıklar giyen bir kavimle (Türklerle) harbetmenizdir..."(Buhari) şeklindedir.

Özetle Türklerle savaş Müslümanlar/Araplar açısından çekinilmesi gereken, kıyamet alameti olan bir durum olarak görülür. Daha sonra Halife Ömer'e, Muaviye'ye aktardığımız sözleri ettiren de işte bu bakış açısıdır. Söz konusu yargı bu kadarla kalmaz, daha önemlisi başka hadislerde Türkler, Müslümanlığın ve onun özdeşi anlamında kullanılan Araplığın sonunu getirecek olan düşman olarak gösterilir:

Abdullah b. Mesud tarafından rivayet edilen Hadis'e göre; "Hz. Peygamber buyurmuşlardır ki, Türkler size dokunmadıkları sürece siz de onlara dokunmayınız. Zira Kantura Oğulları (soyundan) gelen (bu Türk)ler ilk defa Allah'ın ümmetime verdiği mülk ve saltanatı onların ellerinden çekip alacaklardır."[12]

Ebu Bekir'den rivayet edildiğine göre Peygamber buyurmuştur ki; "Ümmetimden bir kısmı Dicle (...) kıyısında Basra adı verilen bir ovada konaklayacaklardır. Sonra da halk çoğalacak ve burası da Müslüman şehirlerinden biri olacaktır. Ahir zaman olduğunda, geniş yüzlü, küçük gözlü Kantura Oğulları gelip nehrin diğer bir yerine konaklayacaklardır. Bunun üzerine şehir halkı üç kısma ayrılacak, bir kısmı öküzlerinin peşine takılıp kırlara kaçacak, fakat mahvolacaklar, bir kısmı da kendi canlarının derdine düşüp dinlerinden döneceklerdir. Üçüncü kısma

[11] Akt. Z. Kitapçı, Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı, s. 88
[12] Akt. Z. Kitapçı, age, s. 110

gelince, ehl ve evladını arkalarına alıp onlara karşı harbedecek-lerdir, işte bunlar şehitlik mertebesine ulaşacaklardır."[13]

Abdullah b. Büreyde'nin babasından rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber buyurmuştur ki; "Sizler şüphesiz, çekik gözlü bir kavim olan Türklerle çarpışacaksınız. Onlar sizleri üç defa sürüp kovalayacaklar ve sonunda sizlere Arabistan Yarımadası'nda yetişeceklerdir. Birinci istilada onların önünden kaçanlar (mutlak bir felaketten) kurtulacaklardır. İkinci takipte ise bazılarınız kaçıp kurtulacak ve bazılarınız ise helak olup gideceklerdir. Üçüncüde ise, onların istilalarının kökü kesilecek (sona erecek)tir."[14]

"Hz. Peygamber buyurmuştur ki; Şüphesiz ümmetimi üç defa, yüzleri geniş, çehreleri sanki derilerle kaplanmış kalkanlar gibi olan bir kavim kovalayacak ve sonunda Arap Yarımadası'nda yetişeceklerdir. İşte onlar Türklerdir. Nefsim yedi kudretinde olan Allah'a yemin ediyorum ki, onlar mutlaka atlarını Müslümanların mescitlerinin direklerine bağlayacaklardır."[15]

Hem şeriatçı hem de Türkçü bir İslam araştırmacısı olarak Z. Kitapçı'nın, "doğruluğundan asla şüphe edilmemesi gereken hadisler" diye aktardığı hadisleri biz de gönül rahatlığıyla alıyoruz. Bir farkla ki o, söz konusu bu hadislere, Türklerin Müslüman olup tüm Arap âlemi de dahil geniş alanlara egemen olacaklarının önceden bildirilmesi olarak "mucize" atfetmeye, yanı sıra Türklerin de İslamiyet karşısında gururunu kurtarmaya çalışıyor.

Öyle ki, Türklerin Müslümanların mescitlerine atlarını bağlayacaklarına ilişkin yargıyı bile, kaşla göz arasında, Türklerin gelecekte hilafeti temsil edecekleri anlamında olumlu bir yargıya çevirmektedir.

Bu kadarla da yetinmeyip, bu hadislerle Peygamberin "...Türkleri diğer milletlerin aksine hilafet ve saltanat için

[13] Akt. Z. Kitapçı, age, s. 156.
[14] Akt. Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c.1 , s. 184
[15] Akt. Z. Kitapçı, age, s. 185.

aday olarak gösterdiğini"; hatta Arap topraklarına "...hâkim olmaları için bizzat yapılmış davetiyeler olarak kabul edilmesi gerektiğini" iddia edebilmektedir.

Bu satırlar, ciddi kimlik parçalanmasına uğramış bir kişinin, "yorumculuğu" nerelere vardırabileceğinin ve tabii nasıl bir ahlaki kimliğe bürünebileceğinin somut bir örneği olarak okunabilir ancak...

Oysa söz konusu hadislerde hiçbir başka yoruma olanak vermeyecek bir açıklıkla görüyoruz ki Peygamber; Allah'ın Arap/Müslümanlara (ümmetime) verdiği farz edilen mülk ve iktidarı Türklerin çekip alacağını söyleyerek Türklüğü, Araplık/Müslümanlık'ın dosdoğru karşıtı olarak görmektedir. Kaldı ki önceden de işaret ettiğimiz gibi İslamiyet'in Arap'a özgü bir din olduğu yargısı bizzat Kur'an'a aittir[16] ve yukarıdaki hadislerce de tekrar tekrar onanır.

İkinci hadiste yargı daha belirgindir: Burada Türkler, karşı karşıya geldikleri anda Arapları/Müslümanları (ümmetimi) kaçırtan ve korkutarak dinden (Müslümanlıktan) döndüren konumundadırlar. Onlarla çarpışmak ise şehitlik nedenidir; ki her halükârda Türkler, yaşam ve zenginlik anlamında Müslümanı/Arap'ı mahvedecek olan bir düşman durumundadırlar.

Üçüncü ve dördüncü hadislerde de hakeza: Türklerin Arap'a/Müslümana (ümmetime) üç kere saldırıp onları sürecеklerinin, öyle ki sonuncusunda Arap'ı/Müslümanı tümden mahvedeceklerinin göstergesi olarak atlarını camilerin direklerine bağlayacakları düşünülmektedir.

Özetle Ortodoks İslam'ın gözünde Türkler, sonradan Müslüman olma, hele ki hilafeti temsil etme olasılığına sahip bir kavim olmayıp, tam tersine, yapısal olarak İslam karşıtı, İslam'ın potansiyel yıkıcısı ve işte bu anlamda kıyamet alametlerinden biri olarak görülür. Bu açık gerçeğin aksine edilen sözler, eğer ki bir cehalet veya iyi niyet ürünü değillerse, açıktır ki insanımızı aldatmaya yönelik çıkarcı yaklaşımlardır;

[16] E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, c. 1, 8. Bölüm

gerçek İslam'ı tahrif etme örnekleri olarak müşriklik anlamına geldiği de cabası...

Türklere ilişkin, bu minval üzre biçimlenen İslamcı literatür, gerçekte Z. Kitapçı gibi uzlaşı yolu bulmaya çalışanları bile çileden çıkaracak niteliktedir. Öyle ki bizzat Kitapçı'nın, "büyük âlim, hadis ilminin kritik yazarlarından" diye tanıttığı Aliyyü'l-Kari'nin, "Türklere dokunmayınız/ilişmeyiniz," hadisine ilişkin yaptığı dosdoğru İslamcı/Arap açımlama aynen şöyledir:

"Türklerde insanlığa has yumuşaklık ve çelebi insanlara mahsus merhamet yoktur, der Aliyyü'l Kari. Belki onlar, başka bir tür insan cinsidirler. Onlara insan değil de nesnas (uzun kuyruklu bir maymun) denilse daha uygundur. Türklere Yecûc ve Mecûc artıkları ve onların kardeşleri ve temsilcileri olduklarını söylemek, onların ne menem insanlar olduklarını beyan etmeye kâfidir. Bununla beraber hiçbir şek ve şüphe edilmemelidir ki onlar, son derece zararlı ve fesad ehlidirler. İslam ülkelerine ve Müslümanlara verdikleri zararın haddi hesabı yoktur. Allah onların yüzlerini kıyamete kadar bize göstermesin." (Mirkatü'l Mefatih)

İşte aynen böyle diyor "hadis ilminin büyük âlimi!" Aklını sokağa atmamış ortalama her insanın kabulleneceği gibi, bilimsel bir bakış açısından saçmalamış tabii. Ancak aynı şeyi İslamcı bir bakış açısından söylemek olanaksız. Yalnız Aliyyü'l Kari değil ki böyle bir yaklaşım sunan. Bizzat Kitapçı'nın ifadesiyle; "Ne yazık ki İslam âlimlerinden pek çoğu, bu nevi hadislerin yorumlarında (...) Türkleri insafsızca kötüleme yolunda bir nevi yarışa girmişlerdir."[17]

Bu durumda, deli mi bunlar, yoksa gerçek İslam'ı bilmiyorlar mı diye sorası geliyor insanın... Deli olmadıkları, İslamiyet'in gerçeğini ise çok iyi bildikleri tartışma götürmez. Üstelik onların Z. Kitapçı gibi şeriatı Türklere şırınga etmek gibi bir kaygıları da yok. Kaldı ki yukarıdaki hadislere ek olarak;

[17] Z. Kitapçı, Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı, s. 116

"Türkler size ilişmedikçe siz de onlara ilişmeyin; çünkü sizi severlerse yerler, sevmezlerse öldürürler,"[18] diyen de bizzat İslam Peygamberidir.

Peygamberin ve İslam âlimlerinin konuya ilişkin yargıları böyle olduğuna göre, demek ki İslam'a uygun olmayan görüş, şeriatçılığı Türk'e şirin göstermek isteyenlerin görüşü oluyor. Hal buyken ve söz konusu hadisleri "güvenilmez" göstererek veya gerçek anlamlarını çarpıtarak insanları kandırmaktan başka bir yere varılamayacağına göre, sormaktan kendimizi alamıyoruz: Türk şeriatçılarının, savunmak durumunda oldukları bir ahlaki kimlikleri yok mudur?

Az önceki ifadesinde Aliyyü'l Kari'nin "kargacık burgacık" der gibi, Türklerden, "Yecûc ve Mecûc artıkları ve onların kardeşleri ve temsilcileri" diye söz ettiğini görmüştük. İslamiyet'in Türklere ilişkin gerçek görüşünün ne olduğu sorusunun bir diğer açımlaması vardır bu nitelemede ve Kur'an'da geçtiği için ayrı bir önem taşır. Müslüman Arap'a göre Yecûc ve Mecûc Türklerin atası oluyor!..

Kur'an'ın Kehf suresi 93-99. ayetlerinde söz konusu edilen rivayete göre; Peygamber Zülkarneyn, bozgunculuk yapan Yecûc ve Mecûc'e karşı kendisinden yardım isteyen bir kavme yardım eder; iki dağın arasını demirden duvarla kapatarak Yecûc ve Mecûc'ü oraya hapseder. Taberi'nin tefsirine göre bu davranışıyla "Allah, insanlara merhamet etmiştir ve Yecûc ve Mecûc gailesinden onları kurtarmıştır. (Ancak) Rabbimin vaadi (kıyamet zamanı) gelince, bu ümmetin (Yecûc ve Mecûc'ün) ortaya çıkış zamanı gelince bu seddi yerle bir edip, darmadağın hale getirir. (...) O gün biz onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler..."[19]

Bu noktada, Yecûc ve Mecûc'ün önündeki duvarın yıkılmasından kıyamet belirtisi olarak söz eden yaklaşımla Türklerin Araplara saldırısı temelinde başlayacak olan savaştan kı-

[18] Akt. İlhan Arsel, Arap Milliyetçiliği ve Türkler, s. 58.

[19] *Taberi Tefsiri*, c. 3, s. 1291-2.

yamet belirtisi olarak söz eden hadisler arasındaki paralellik anımsanırsa Yecûc ve Mecûc'den Türklerin kastedildiği rahatlıkla görülür.

İlhan Arsel'in de belirttiği gibi; "Buhari gibi Kur'an'dan sonra en muteber sayılan kaynak bir yana, Taberi, Bagdadi, Belhi, Beyzavi, Marvazi, Nesefi, Nüveyri, İbn ül Esir gibi ve saymakla bitmez nice ünlü yazar ve bilginler yanında Asım Efendi ya da Ahteri Mustafa Efendi gibi Türk bilim adamları dahi Yecûc ve Mecûc'ün aslında Türkler olup Araplara ve insanlığa felaket getirici ve hayvana yaklaşık yaratıklar olduğunu savunmuşlardır."[20]

Nitekim bu görüşün bir diğer kaynağı da yine İslam peygamberidir: Araplara hitaben; "Düşman diye bir şey yok diyorsunuz. Fakat sizler, yaygın suratlı, küçük gözlü ve kızıl saçlı bir millet olan Yecûc ve Mecûc'lerle karşılaşmayıncaya kadar düşmanlarla savaşmış olmayacaksınız. Bunlar giderek çoğalan ve yüzleri dövülü kalkana benzeyen kimselerdir,"[21] der.

Özetle Yecûc ve Mecûc nitelemesi özgülünde Arap/İslam bakış açısından Türkler, başta Araplar olmak üzere insanlığa felaket getirici, bozguncu, baş belası, bu nedenle de kıyamete kadar insanlıktan duvarla ayrılmayı hak eden bir kavim olarak görülüyor (bu noktada, Türklerin böyle bir duvarla insanlıktan ayrılmadığını, dolayısıyla Yecûc ve Mecûc'den kastedilenin onlar olmadığı söylenebilir mi? Bu durumda sadece söz konusu hadis ve açılımların değil, Zülkarneyn öyküsünün de gerçek dışı bir masal olduğu kabul edilmek zorunda kalınacaktır).

[20] İ. Arsel, age, s. 36.
[21] Akt. İ. Arsel, age, s. 35.

Beşinci Bölüm

TÜRK YURTLARINA ARAP SALDIRILARININ İLK DÖNEMİ

Önlerine çıkan tüm iktidarları silip süpürerek kısa zamanda Ceyhun Nehri'ne dayanan Araplar, bizzat Peygamber'in hadislerinde de ifadesini bulan korkular nedeniyle daha öteye gitmekte kararsız kaldılar.

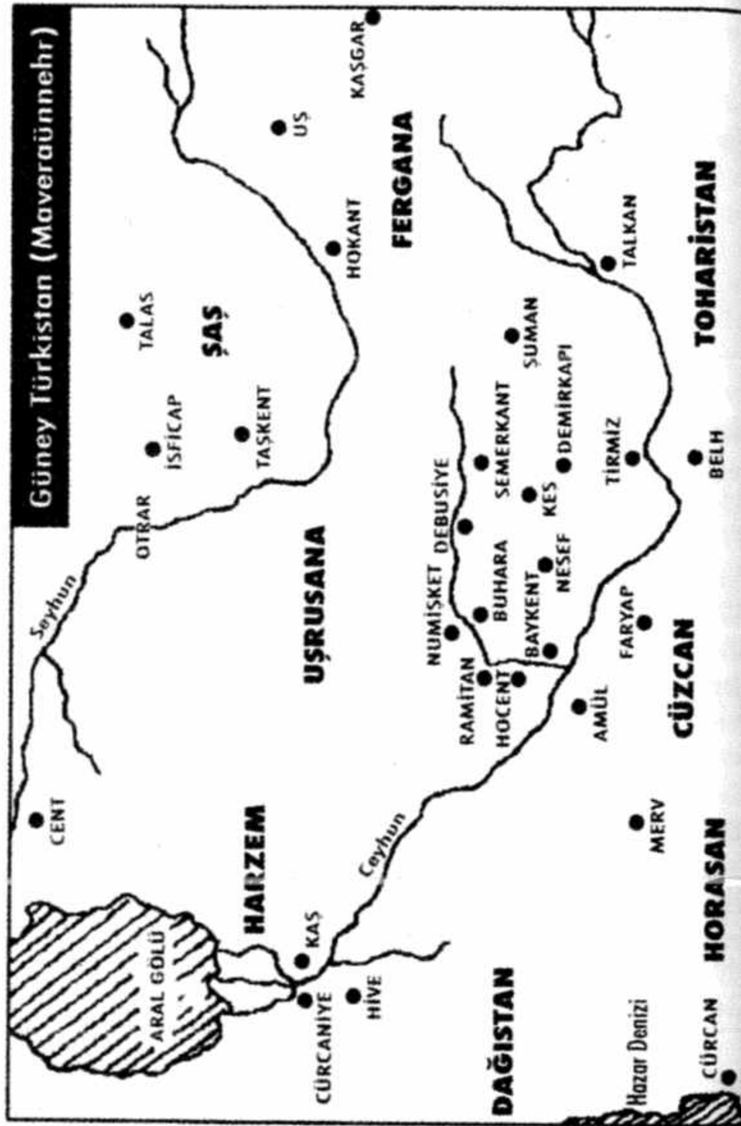
Her ne kadar kimi maceracı Arap komutanları zaman zaman nehri aşarak Türk topraklarına yağma seferleri düzenledilerse de bunlar merkezi bir politikanın sonucu olmadı. Aksine uzun süre, Halife Ömer'in sözünde de ifade edildiği gibi Ceyhun'un, Türklerle aralarında bir güvenlik sınırı olarak kalmasında yarar gördüler.

Hadisler ve Kur'an'ın ifadeleri çerçevesinde Türkleri, kendilerinden daha güçlü ve kışkırtılırsa önü alınamaz daha büyük bir saldırgan olarak düşünüyorlardı.

Üstelik bu önyargıyı güçlendiren, küçük de olsa bir örneğin izleri vardır Arap/Müslüman'ın belleğinde: Halife Osman zamanında Ceyhun'u geçip ta Fergana'ye kadar ilerleyen 2700 kişilik Müslüman kuvveti, Türkler tarafından, komutanları Muhammet b. Cerir de dahil imha edilmiştir.[1]

İşte söz konusu bu örnek ve önyargıların yanı sıra İslam'ın Türkistan'a merkezi yönelişinin bir diğer önemli engeli daha vardı: İslam'ın merkezinde yaşanan, Osman, Ali, Ayşe, Muaviye gibi İslam otoritelerinin taraf olduğu ve yüzbinlerce

[1] Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s. 164.

Müslüman'ın birbirini katledeceği iç savaşlar[2] İslam'ın dışarıya yönelimini önemli oranda törpülüyordu.

Salt bu kadar da değil; yine bu dönemde Müslüman işgaline karşı Horasan'da genel bir ayaklanma başlar. Ayaklanma önce Ali, sonra da Muaviye tarafından bastırılmaya çalışılır, ancak değişik din ve milliyetlerden Horasan halkı, işgalcilere karşı büyük bir direniş sergiler. Nihayet Muaviye tarafından korkunç bir zulüm uygulanarak Horasan adeta yeni baştan işgal edilir. Halkın demoralizasyonu için tapınakları yıkılır. Arabistan'dan getirilen 50 bin aile Horasan'ın belli başlı şehirlerine yerleştirilerek işgalin kurumlaştırılmasına çalışılır.[3]

Tüm bunlar, Arapların Türk topraklarına yönelik merkezi saldırısını geciktiriyor, ancak ortadan kaldırmıyordu. Üstelik bu dönemde "Aşağı Türkistan, diğer ülkelere kıyasla iktisadi yönden zengin ve fevkalade müreffeh bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli ve etkin sebeplerinden biri, tarihi İpek Yolu'nun bölgeyi iktisadi ve sosyal yönden kalkındırmasının yanı sıra, bizzat Aşağı Türkistan'ın, o zamanın demir, altın, gümüş, vs. madenleri gibi daha birçok madenlere sahip olması ve bu madenleri bir kısım ihraç malları ile birlikte (misk, deri, kâğıt gibi) diğer komşu ve Ortadoğu ülkelerine ihraç etmesidir."[4]

Öyle ki Türk illerinin bu zenginliğine ilişkin duyumlar, talana alışmış Arapların, resmi politika hilafına fevri akınlarına neden oluyordu. Nehri geçmek ve oradan ganimetle geri dönmek maceracı Arap komutanları arasında adeta kendini kanıtlama ölçütü haline gelmişti. Üstelik bu akınlar, Ceyhun'un öte tarafındaki kavme ilişkin bilinçaltı korkuları da günden güne törpülüyordu. Bu süreçte Türklerin bölük pörçük ve birbirleriyle de savaşır durumda olmaları Arapları cesaretlendirirken, yağmalarda elde edilen mal ve esirler de ağızlarını sulandırıyordu.

---

(2) Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *Öteki Tarih*, 5. Bölüm.
(3) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c. 3, s. 1130-31
(4) Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c. 1, s. 205.

Özetle topyekûn bir saldırıya geçilmeyen, ancak ilelebet sürmeyeceği de daha en baştan belli olan bir dönemdi bu. Kaldı ki Türklere karşı Arap politikasının, bu en "masum" sayılabilecek döneminde bile, hatırı sayılır suçlar işlenecektir. Bunların en önemlilerini kısaca anımsatalım:

Muaviye'nin Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad, 673 yılında 24 bin kişilik bir orduyla Ceyhun'u geçer ve Buhara'yı kuşatır. Bu sırada Buhara'yı Kıbaç Hatun yönetmektedir. Hatun'un diğer Türk beyliklerinden istediği yardım karşılıksız kalınca Ubeydullah'ın saldırısına tek başına direnir. Türklerin gösterdikleri büyük mukavemet sonucu Müslümanlar tam bir zafer elde edemezlerse de büyük yağma geliriyle geri dönerler.(5)

Muaviye'nin ikinci Horasan valisi, Halife Osman'ın oğlu Said de şansını denemekten kendisini alamaz. Kıbaç Hatun, önceki yalnızlığının da kaygısıyla Müslüman valiyle, Türk topraklarına yapacağı akınlarda karşısına çıkmamak ve bunun güvencesi olarak asilzâde Türk gençlerinden de rehin vermek koşuluyla barış yapar. Anlaşmanın rahatlığıyla Said, büyük zenginlik diyarı diye duyduğu Semerkant'a sefer yapar; şehre girmeyi başararak orayı yağmalar. Bununla da yetinmeyerek 30 bin Türk gencini esir alır ve köle pazarlarında satmak üzere onları Horasan'a kadar sürükler.(6)

Türklere karşı Müslüman/Arap vahşetini göstermek açısından oldukça çarpıcı olması nedeniyle, sayıları değişik kaynaklarda 50-80 arası gösterilen bu Türk asilzâdelerinin trajik öyküsü aktarılmaya değer:

"Said b. Osman'ın hile ile Buhara Melikesinden zorla koparıp getirdiği bu Türk asilzâdelerinin çok hazin bir sonu vardır. Şöyle ki; esirlik, bakımsızlık ve kölelik bu Türk delikanlılarını canından bezdirmiş ve gururlarını da bir hayli zedelemişti. Bunun için ne suretle olursa olsun, Said'den intikamlarını almak istiyorlardı. Nihayet aralarında kararlaştırarak uygun bir fırsatta Said b. Osman'ın üzerine çullanmış ve hançerlerle vurarak öldürmüşlerdir.

"Haber Medine'de bir panik havası yaratmıştı. Herkes bu Türk gençlerinin üzerine yürüdü. Onlar da geri çekilerek o civardaki bir dağa sığınmak mecburiyetinde kalmışlardı. Medine halkı toplanarak bu gençlerin üzerine yürümüş ve bulundukları dağın etrafını çevirerek onların dış dünyayla irtibatlarını kesmişlerdir. Fakat onların üzerine hücum etmeye de bir türlü cesaret edemiyorlardı. En nihayet bu Türk asilzâdeleri çok uzun süren böyle bir kuşatma sonucu o çekilip kapandıkları bu dağda aç ve susuz bir şekilde ölümün kucağına terk edilmişlerdir."(7)

Muaviye oğlu Yezid'in valisi Selim b. Ziyad'a gelince, o Said'le aynı "başarıyı" sergileyemez, işgalciler 680'de Türklere yenilirler. Yağma hayaliyle sefere katılan Arap şairi Aşa Hemdan'ın, şiirinde de, ".../ Bu hücumda her şeyi elinden alınmış bir insan olarak kalakaldım/..." şeklindeki yakınmasında belirttiği gibi yağmacılar yağmaya uğrayarak geri dönerler.(8)

Ancak bunu yeni bir karşı saldırı dalgası izler. "Sert çarpışmalardan sonra Araplar, 'kâfir' Türk ve Soğdluları bozguna uğratırlar, ayaklanma liderini öldürürler. Bu seferden sağlanan ganimet boldur, her Arap'ın payına 2400 dirhem ganimet düşer."(9)

Güney Türkistan'a yönelik büyük işgal dalgası öncesinde işte bu şekilde geçen bir yarım yüzyıldan sonra Abdülmelik'in halife oluşuyla birlikte (685) devlet politikası önemli değişiklikler göstermeye başladı. Abdülmelik, öncelikle erozyon geçiren iç otoriteyi güçlendirme yoluna gitti. İslam devletinin otoritesi adına İslam'ın Tanrısı "Allah'ın evi" diye düşünülen Kâbe'yi bile mancınık ateşiyle yakıp yıkmaktan(*) geri durma-

(5) Z. Kitapçı, age, s. 215-6.
(6) *Esmau'l Mu'talin*'den akt. Z. Kitapçı, age, s. 216-7.

(7) Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s. 99.
(8) *Divanu'l A'şa*'dan akt. Z. Kitapçı, age, s. 217.
(9) D. Avcıoğlu, age, s. 1133.
(*) Mancınık ateşiyle Kâbe'nin bu ikinci yakılıp yıkılışıdır. Çıkarları tehlikeye girdiği her seferinde yapmaktan çekinmedikleri gibi, halka "kutsal" diye sunulan değerlerin, egemen güçler için gerçekte kutsal olmayıp sadece halkı rahat yönetebilmenin araçları olarak de-

yacak kadar gözü dönmüş ve acımasızca yaptığı katliamlar nedeniyle bizzat Arap literatüründe adı "kandökücü" ve "zalim"e çıkan Haccac'ı kendine yardımcı yaparak, onun aracılığıyla Arap/İslam siyaseti içindeki ayrılıkları kanla tasfiye etti.

Daha önemlisi işgal edilmiş topraklarda etkin bir Müslümanlaştırma/Araplaştırma atılımı başlattı. Onun zamanına kadar örneğin Mısır'da Kıptice, Suriye'de Rumca, Irak ve İran'da Farsça resmi dil olma vasfını korumaya devam ediyordu. Memurların çoğu da bu yerli halklardan oluşuyordu. Abdülmelik bu görece demokratik duruma son verdi Arapçayı zorunlu resmi dil haline getirirken, her kademedeki memurluğun da Müslümanlardan olmasını dayattı. Haraç karşılığı önceden hakları kabul edilmiş gayrimüslimlerin (zimmilerin) bu özgürlükleri önemli oranda kısıtlandı.

Müslüman din adamlarına büyük bir nüfuz verdi. Haccac aracılığıyla başta Hariciler olmak üzere farklı eğilimli Müslümanları da, hunharca katlederek iyiden iyiye sindirdi. Bu Araplaştırma ve Sünnileştirmeci önlemlerle "Abdülmelik, tıpkı I. Muaviye gibi, parçalanmış olan İslam devletini bir kez daha tek bayrak altında toplamayı başardı."[10]

ğer taşıması açısından Kâbe'nin bu yakılıp yıkılması olayına özellikle dikkat çekmek gerekiyor. Nitekim Mekke'yi mancınıklarla yakıp yıktıkları, Haccı engelledikleri bu aylar süren kanlı kuşatmanın bir gününde yaşananlar bu açıdan ilginçtir: "Bir gün Haccac mancınıkla taş atarken bir taş Kâbe evinin üzerine düştü. Hemen o saat güneş bulutla tutuldu ve karanlık oldu. Ve yıldırım indi, mancınığı ve atanları yaktı. Halk korktular. Dilediler ki mancınığı bırakıp geri döneler. Haccac bedbaht dedi: 'Korkmayın, Hicaz memleketinin âdeti böyledir. Her vakit yıldırım ve saika olur. Bugün sizi yaktı, yarın onları yaksa gerektir.' Halk onun sözüne inanmayıp dönmeye hazırlandılar. Haccac'ı kendi eli ile mancınık atardı. Ve halkı göçük getirip mancınık attırdı." (*Tarih-i Taberi Terceme-si*, c.3, s.301) Görüldüğü gibi çıkarları tehlikeye girdiğinde, halka "Allah'ın evi" diye sundukları Kâbe'yi bile yakmaktan, beş temel farzdan biri olan Haccı engellemekten en küçük anlamda çekinmemektedirler. Yıldırımın, güneş tutulmasının "Allah'ın alametleri" olduğu safsatasına da prim vermemekte, aksine bunun doğasal bir olay olduğu ve kendine atfedilen evin yakılması sırasında bile varlığını gösterebilecek bir Tanrı'nın gerçekte olmadığının bilincinde davranmaktadırlar. Gerçekte onların bir tek Kâbe'si vardır, ki o da halka tahakküm edebilecekleri araç olan iktidardır. Bu kıssadan çıkarılacak hisse: Günümüz şeriatçı siyaset önderlerinin söylemlerine karşı uyanıklık, istismar edilmemenin zorunlu gereğidir!

(10) Bahriye Üçok, *İslam Tarihi*, s. 54-5.

Şeriatçı iktidarın doğası gereği gelişen ve bu bağlamda "siyasi ihtiyaçlara denk düşen bu politika, ülkeleri fethedilmiş tebaların monarşik beklentileriyle mükemmel biçimde uyuştu. Abdülmelik, Araplarla ilişkilerinde, İslam'ın himayesi altında bütün Arapların manevi ve siyasi birliğini, yani cemaat ilkesini öne çıkardı; ki bu birlik, gerekirse, askeri güç tarafından zorla sağlanabilirdi. Fakat aynı birlik ilkesi, bütün imparatorluğun mali ve zirai yönetimini daha birleşik kılmanın bir temeli olarak hizmet gördü; bu sayede halifenin giderek muhkemleşen bir merkezi otoritenin başı olarak oynadığı rolü güçlendirdi."[11]

Artık yeni bir motivasyonla tekrar dış işgallere yönelinebilirdi. Kaldı ki imparatorluğun talan gelirleri de ihtiyaçları karşılamaya yetmemeye başlamıştı, ki bu da, dikkatlerin yeni işgal alanlarına yönelmesini tahrik eden en önemli faktör oldu. Bu çerçevede doğudaki yeni fetih yönelimini organize etmek misyonuyla Haccac, Irak genel valiliğine atandı.

Haccac'ın Irak genel valiliğiyle birlikte hem Türklere ilişkin resmi Arap/Müslüman politikası değişiyordu ve tabii hem de Türklerin kaderi!..

Haccac ilk elden Ubeydullah b. Ebu Bekri'yi Sicistan'a, Muhallebb. Ebi Sufra'yı da Horasan'a vali atar. Ubeydullah'ı, Araplara vergi verdiği ve onlarla iyi geçinmeye çalıştığı halde Sicistan'ın Türk hükümdarı Rutbil'in üzerine gönderir; ondan tam teslimiyet istenmektedir. Rutbil elini vermiş kolunu kurtaramamaktadır. Önce geri çekilir ama Ubeydullah peşini bırakmaz. Bunun üzerine Ubeydullah'ı 18 fersah içeriye çekerek ani bir kuşatmaya alır. Ubeydullah 700 bin dirhem vererek kurtulmayı önerirse de Rutbil kabul etmez ve Arap ordusunu büyük bir bozguna uğratır. "Kûfe'nin meşhur kadısı Şüreyh" de ölenler arasındadır.[12] Ava gidenler avlanmışlardır!

(11) M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, c. 1, s. 195.
(12) Taberi'den akt. Z. Kitapçı, age, s. 218.

Ne var ki iş burada kalmaz; Haccac, bu kez 40 bin kişilik bir ordu toplayarak Abdurrahman b. Eş'as'ın komutasında tekrar Rutbil'in üzerine gönderir. Ancak Eş'as, ya Haccac'ın beklediği denli bir başarı sağlayamaz ya da işgali istekle yürütmediği için çok sınırlı bir gelişme sağlar.

Bunun üzerine Haccac onu; "Ey zalim ve dinden çıkmışın oğlu!" diye başlayan bir hitapla şöyle tehdit eder:

"Sana daha önce tenbih ettiğim gibi düşman (Türk) yurtlarına hücum et. Yoksa sana tahammülünün üstünde ceza yükleyeceğim."[13] İlişkiler bu noktaya gelince, bu tecavüz savaşının vicdani yükünü daha çok kaldıramayacağını gören Eş'as, vatanını korumaktan başka bir şey yapmayan Rutbil'i kendine daha yakın bularak onunla barış yoluna gider. Bu gelişmeler Haccac'ı iyice çileden çıkartır. Onu yakalamak amacıyla üzerine yeni bir ordu yollarsa da, Eş'as, Haccac'ın ordusunu yener ve bunu takiben Basra'ya kadar gider. Ancak orada yenilince Rutbil'e sığınır. Rutbil başta Eş'as'a çok iyi davranır. Ancak Haccac işin peşini bırakmaz, Rutbil'i ağır bir tehdit ve rüşvet baskısına tâbi tutar:

"Eş'as'ı tutup bana gönder. Yoksa vallahi bin kerre bin asker ve mübariz gönderirim. Varırlar o senin şehirlerini ve illerini ve seni ve taallukatını esir eder ve iklimini yağma ve harabederler"[14] diye tehdit eden Haccac'ın mektubunu elçisi Abdullah şöyle tamamlar:

"Eğer sen Eş'as'ı tutup Haccac'a gönderirsen, senden yedi yıl haraç almaması benim boynumun borcu olsun."

Sonunda Türk illerinin yedi yıl haraçtan muaf tutulması karşılığında Rutbil, Eş'as'ın ve yakınlarının başını Haccac'a göndermeyi kabul eder. Haccac, eski komutanlarının kesik başlarını Halife Abdülmelik'e yollayarak zaferini kutlar.[15]

Ancak Rutbil'in bu yolla yurdunu güvenceye alacağı yanılsaması kısa zamanda düş kırıklığına dönüşecektir. Haccac "savaş hiledir," diyen hadisin gereğince davranmaktadır. Haccac, Rutbil'in de zaafından faydalanarak Eş'as'ı böylece bertaraf ettikten sonra, zaman kaybetmeden yeni bir ordu organize eder. Başına da Muhelleb b. Ebi Süfyan'ı getirerek 699'da tekrar Türk yurtlarının işgaline gönderir.

[13] Bidaye'den akt. Z. Kitapçı, age, s. 219
[14] *Tarih'i Taberi Tercemesi*, c. 3, s. 329.
[15] Age, c. 3, s. 330

Muhelleb, Hotel, Hocent, Soğd, Keş ve Nesef'i ele geçirir; ancak bütün uğraşılara rağmen Türk direnişi etkisizleştirilemez. Arap edebiyatçısı Cahız'ın ifadesiyle; "Türk, Horasanlılar gibi geri çekilmez. Geri döndüğü takdirde o öldürücü bir zehir ve insanın işini bitiren bir ölüm olur."[16]

Muhelleb'in Horasan valiliğini oğlu Yezid'in valiliği izledi. Yezid b. Muhelleb de talandan talana koştu durdu. Kendisine komplo yapacağı kuşkusuyla Haccac tarafından yetkilerinin elinden alınacağı son yılında, 704'teki son icraatı, Arap/Müslüman'ın Türk yurtlarındaki vahşeti göstermesi açısından dikkate değer örneklerden biridir:

Harzem işgalinde büyük ganimetler ele geçiren Yezid, aynı zamanda büyük miktarda esir alarak geriye dönüyordu. Ancak o kış oldukça şiddetli bir soğuk olur. Sıcak iklim insanı olan Müslümanlar bu şiddetli soğuğa karşı kendileri için bir çare ararlar. Çareyi de esirlerin elbiselerini çıkarıp giymekte bulurlar. Ne var ki tatlı canlarının suyu yüzü hürmetine o şiddetli soğukta çıplak bıraktıkları esirleri de serbest bırakmazlar; çünkü boyunlarına mühür basılarak paylaştırılan bu esirler, köle pazarlarında Müslüman mücahitlere büyük bir kazanç kaynağı oluşturur.

Amerikalı köle tüccarlarının gemi mahzenlerinde telef ede ede satışa götürdükleri Kunta-Kinte'lerin insanı utandıran tablolarından daha korkunç bir tabloyla karşı karşıya olduğumuz ortada. Çünkü bu örneğimizde esirler yüzlerce kilometre yolu yürüyerek titreye titreye geçerler. Nitekim söz konusu örneğimizde Merv'e geri dönene kadar böyle çıplak sürüklenen "esirlerin çoğu"[17] soğuğa dayanamayarak ölür.

[16] Z. Kitapçı, age, s. 220
[17] *Tarih-i Taberi Tercemesi*, c. 3, s. 332

Haccac'ın önderliğinde başlayan bu ilk merkezi işgal harekâtı da kalıcı bir başarıdan yoksun sonuçlanır. "Bu uzun süre içinde Araplar, Türk yurtlarında küçük büyük birçok şehri istila etmişler ve yine birçoklarını da haraca bağlamışlardı. Ancak büyük çaba ve gayretlerle ele geçirdikleri bu kentlerde hiçbir zaman siyasi hâkimiyet kurmaya muvaffak olamadıkları gibi, yerli halka karşı üstünlüklerini de bir türlü kabul ettirememişlerdir. Her yerde, halkın, bilhassa Türklerin, tahminlerinin dışında büyük bir mukavemetleri ile karşılaşıyorlardı. Neticede istila ettikleri bu şehirleri kısa zaman sonra tekrar terk ve eski sahiplerine iade etmek mecburiyetinde kalmışlardır."[18]

705'te Abdülmelik ölür ve yerine oğlu Velid geçer. Bu yılın Türk tarihi açısından asıl önemi, Kuteybe b. Müslim'in Horasan'a vali atanmasıdır.

Kuteybe b. Müslim, Türklere yönelik Müslüman/Arap vahşetinin ve tabii sadece vahşetin değil, aynı zamanda işgal alanlarının sömürgeleştirilmesinin belirleyici ismidir. Kuteybe ile birlikte, o zamana kadar yapılan sınırsız mal ve esir talanı sayılmazsa (!) kalıcı bir başarı elde edemeyen Müslümanlar, artık kalıcı başarılar elde edecek; diğer işgal alanları kadar kolay olmasa bile Türk yurtlarını da sömürgeleştirebileceklerdi.

Deyim yerindeyse Kuteybe'nin valilik dönemi, Türk'e yönelik Arap fetih politikasının talancılıktan sömürgeciliğe geçiş dönemidir.

[18] Z. Kitapçı, age, s. 221.

Altıncı Bölüm

YURTLARI İŞGAL EDİLİRKEN TÜRKLER DİRENİYOR

Şu ana kadar gördüğümüz ve bundan sonra daha belirgin olarak göreceğimiz gibi Arap/İslam yayılmasının bir yüzü işgal, talan ve her türden zulüm ise de, diğer yüzü, özellikle Türkler açısından daha da belirgin olmak üzere, öztopraklarını ve inançlarını ölümüne savunma şeklinde onurlu bir direniş olarak biçimleniyor.

J. Welhausen'in deyimiyle, "çoğu zaman başarılarını vicdansızlığına borçlu olan" Kuteybe b. Müslim, Türk topraklarında 705'ten sonra belirginleşen katliam ve direniş tablosunun mimarı olur.

Valiliğinin ilk gününden itibaren tüm yeteneklerini Türk yurtlarının işgali için etkin bir ordu kurmaya, askeri bu savaşa kışkırtmaya yöneltir. Merv'de askerlerini toplar ve onları; "Allah kendi dininin aziz olması için size bu toprakları helal kıldı!" diye başlayan uzun bir hutbe ile motive eder.[1]

Tabii işin ucunda sınırsız ganimet ve karşı gelenin kellesini yitirmesi olduğundan, kimse çıkıp da ona; "A be zalim, o toprakların bize 'helal' kılındığını kim söyledi sana, üstelik bu 'helal'i ele geçirmek için uçuracağımız kellelerin vebalini insanlık vicdanı karşısında nasıl kaldırırız?" gibi sorular soramadı.

[1] Taberi'den akt. Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s. 102.

Daha sonra, 716'da Halife'ye isyana kalkışması üzerine bizzat kendi komutanları tarafından kafası uçurularak öldürülen bu seçkin Arap/Müslüman komutanın, son günlerinde askerlerine yaptığı şu konuşma, onun Türk yurtlarındaki misyonunun özsel anlamını ortaya koyması açısından önemlidir:

"Şol vakit ki ben bu yere geldim, örtüleriniz çul ve kilim, yemekleriniz yavan idi. Ben size gökçek yemekler yedirdim ve nazik urbalar giydirdim. Bilmediğiniz nesneyi öğrettim ve sizi acunda ulu kıldım!"[(2)]

Onun için yazılmış; "Kuteybe Türkleri kılıçtan geçirip durur/Bize en çok ganimet toplayan odur" gibi pek çok şiir bulunmaktadır.[(3)] Kuteybe ilk elden Baykent'i kuşatır. Kuşatmanın duyulması üzerine değişik yerlerden gelen Türk savaşçılar Baykent'in yardımına koşarlar. Bu ise Baykent direnişini güçlendirir. İki ayı aşkın bir zaman geçmesine rağmen Kuteybe bir netice alamaz. Üstelik bağlantısı da koptuğundan, Haccac onun için camilerde dua okutur. Nihayet Baykent'le dayanışma güçleri yenilince şehir Kuteybe ile barışın yolunu arar. Fazlasıyla yorulmuş ve yıpranmış olan Kuteybe, haraç karşılığı anlaşmayı kabul eder. Ancak Baykent'e barış yaparak giren Araplar, "kentin zenginliğini görünce yağmaya koyulurlar."[(4)] Bu kadarla da kalmaz, yerli halka karşı "insafsız ve sert davranırlar."[(5)]

Şehir ilk anda yıkılmaktan kurtulmuştur, ancak Kuteybe'nin, ayrılırken bir garnizon bırakması işin rengini değiştirir. "Garnizon bırakılması, eskisi gibi yalnızca haraç ve ganimet almakla yetinilmeyeceği, işgalin daimi bir nitelik taşıyacağı izlenimi verir."[(6)] Bu ise Baykent'teki havayı iyice gerer. Zaten halk, Müslümanların kendilerine yönelik "insafsız" davranışına tepki doludur. Nihayet bu aşağılamalara daha fazla dayanamayan Baykent'liler, Araplara karşı direnişe başlar.

---

(2) Taberi'den akt. Sabri Gündüz, *İslamlık-Türklük*, s. 111.
(3) Taberi'den akt. Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c. 1, s. 282.
(4) B. Üçok, *İslam Tarihi*, s. 55.
(5) Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c. 1, s. 245.
(6) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c. 3, s. 1141

"Karışıklıklar bahanesiyle Baykent'e geri gelen Kuteybe Türklere karşı çok insafsız davrandı. Şehrin surları tahrip edildi. Eli silah tutan ne kadar insan varsa, diyebiliriz ki hepsi öldürüldü. Kadınları ve çocukları esir aldı.(...) Şimdi sıra şehrin yağma edilmesine gelmişti. Araplar bu zengin Türk şehrini istedikleri gibi yağmaladılar. Taberi'nin rivayetine göre Arapların Baykent'ten zenginlik ve silah, altın ve gümüş gibi diğer kıymetli mücevherlerden elde ettikleri ganimetin haddi hesabı yoktur. Kâtipler bunları saya saya başedemiyorlardı. Araplar bütün Horasan'ı fethettikleri zaman bile ellerine sadece bu bir tek şehirden aldıkları kadar ganimet geçmemiştir."[(7)]

Saldırıların devamında, her yerinden duman ve insan feryatları çıkan şehrin kolonizasyonu ve İslamlaştırılmasına gidildi. Önceden Merv'e getirilmiş olan Arap ailelerinden önemli bir kısmı Baykent'e getirilip yerleştirildi. Önemli bir askeri muhafız gücü kuruldu. Vali, kadı, vergi tahsildarı gibi tüm denetim organları Araplardan oluşturuldu.

Bu gelişmeye eşlik etmek üzere Budist ve Zerdüşt inancının sembolleri, onlara inanan yerli halkın korku dolu bakışları arasında üst üste yığılarak yakıldı. Bu yolla Müslümanlar, hem değişik inançlardan Türkleri terörize ediyor hem de yeni ganimet olanağı elde ediyorlardı. Örneğin eritilen bu sembollerden 50.000 miskal altın ve mücevher elde edildiği söylenmektedir. Keza yine burada, tek başına 250.000 miskal ağırlığında, gözleri inciden bir heykel bulunmuştur.

Bu kadarla da yetinilmez; bu kez sıra, esir edilmiş olan kadın ve çocukların, o sırada şehirde olmayıp yıllık Çin kervanından dönen kocalarına-babalarına satılmasına gelmişti. Müslümanlar işte bu esir çocuk ve eşleri, "her biri çok yüksek fiyata" geri satarak, bu yoldan da "nihayetsiz bir mal" sahibi olmuş oldular.[(8)]

Özetle Araplar Baykentlilerin birikimlerini yağmalamakla

---

(7) Z. Kitapçı, age, s. 246
(8) *Tarih-i Taberi*, c.3, s.338.

kalmayıp, dinsel heykel ve tapınaklarının yanı sıra aile bağlarını bile ustaca paraya çevirmişlerdir. Şehrin onarılması da yine halkın sırtına kalmıştır.

Şimdi artık bütün dikkatler Buhara'nın işgaline yönelmiştir. O yılı büyük bir hazırlıkla Merv'de geçiren Kuteybe, 707'de tekrar Ceyhun'u geçer.

Baykent'in ele geçirilişinde uygulanan vahşet, çevre illerde büyük bir etki yaratmıştır. Bunun üzerine "Vardana ile Buhara'nın yerel egemenleri arasındaki çatışma giderilir ve Vardan-Hudat İslam'a karşı mücadelenin liderliğini yüklenir. Çevre egemenlerinden kuvvet toplar. Fergana egemenleri bile yardıma gelirler.

Kuteybe 707'de Buhara yakınlarındaki Numişket ve Ramitan'a saldırır [Baykent'teki yıkım ve vahşetin korkusuyla bu iki şehir fazla direnmez ve teslim olurlar-EA.]. Ama bağlantı yollarının direnişçilerce kesildiğini görür. Demirkapı'dan hızlı bir yürüyüşle geri döner, ardçı savaşçılarıyla yok edilmekten kurtulur."[9] Güçlükle de olsa Türkleri yener, ancak Vardan-Hudat'ı takip edecek mecali de kalmamıştır. Vardan Buhara'ya doğru çekilirken Kuteybe de Merv'e geri döner.

Haccac başarısızlığa çok kızar, Kuteybe'ye; "Keş'i ez, Nasaf 'ı yok et, Vardan'ı geri püskürt!" diye emirler yağdırır. Kuteybe büyük bir hazırlık yaparak ertesi yıl tekrar Buhara'ya doğru yola çıkar.

Türk direnişini etkili kılan önceki ittifak dağılmıştır. Kuteybe yollarda direniş ve pusularla karşılaşmadan Buhara'yı kuşatır. Ancak çatışmalar yine de çok şiddetli geçer. Türkler vargüçleriyle şehri savunmaktadırlar ve Müslümanlara ağır zayiat verdirirler. Öyle ki Araplar geri dönüşü bile düşünürler. Kuteybe; "Ey Müslümanlar, nereye dönersiniz, görmez misiniz ki düşman hezimet buldu. Bir saat daha sabredin"; "Her kim Türklerden baş getirirse 100 dirhem vereceğim,"[10]

[9] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s1141.
[10] *Tarih-i Taberi*, c. 3, s. 343.

gibi yollara başvurarak dağılmayı engeller.

"Dört aydan beri devam eden bu kuşatma sırasında Arap askerlerinde de savaşa karşı bezginlik alametleri belirmeye başladı. Askeri dehası Kuteybe'yi bu sıkışık durumdan kurtardı. Arapların yağmaya ve paraya karşı zaaflarını bilen Kuteybe, onlara bir taraftan parlak vaatlerde bulunurken diğer taraftan da Türklerin her birinin kafasını getirene yüz dirhem vereceğini vaat etti. Para hırsı ile tekrar gayrete gelen Araplar Türklere karşı yaptıkları hücumla nihayet şehri ele geçirdiler."[11]

Türk direnişinin intikamı çok ağır şekilde olur. Öncelikle direnişe katıldığından kuşkulanılan hemen hemen herkes kılıçtan geçirilir. Buhara sokakları kan, ceset ve çığlık seslerinden geçilmez olur. Ancak tam da böylesi bir ortamda Araplar şehri yağma ederler; yağma harekâtı, gelenek olduğu üzre tecavüz ve yeni katliamlarla iç içe yürür. Ardından işe yarayacak olanlardan 50 bin kişi köle olarak götürülür.

Bu korkunç yılgı günlerinden sonra şehirde Araplardan oluşturulan yeni bir idari kurumlaşmaya gidilir. Güçlü bir askeri muhafız teşkilatı kurulur. Buhara melikesi Hatun'un genç oğlu Tuğ Şad, Araplara boyun eğmesi karşısında kukla hükümdar yapılarak tepkilerin hafifletilmesi yoluna gidilir.

Ancak her aşamada muhalif olanların kılıçtan geçirilmesi de ihmal edilmez. Tarihin tüm işbirlikçileri gibi Tuğ Şad'ın yönetimi de kişiliksiz ve esasen Arap'ın Türk'e karşı politikasının aracı durumundadır. Şehrin kolonizasyonunda aile efradıyla birlikte önemli işlevler yüklenen Tuğ Şad bir müddet sonra Müslüman olur ve daha ilginci, yeni doğan oğluna da efendisi Kuteybe'nin ismini vererek bağlılığını kanıtlar.

Ancak Kuteybe'nin bu merkezi önemdeki şehre ilişkin planı bu kadarla bitmez. Etkili bir kolonizasyonun yerli halkın İslamlaştırılmasından geçtiğini çok iyi bildiği içindir ki; "bütün vasıtaları kullanarak yerli halkı İslam'a girmeye mecbur eder." Ancak bütün çabalara rağmen Türklerin "İslam

[11] Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c. 1, s. 248.

dinine kendi arzuları ile ve samimi olarak girmeleri mümkün olmuyordu. Buhara halkı, bu zorlamalar sonucu zahirde Müslüman imiş gibi görünüyorlarsa da gerçekte putlara tapıyor ve atalarının dininden bir türlü vazgeçmiyorlardı. O kadar ki iç kalede bulunan muhafız Arap güçleri herhangi bir tehlike üzerine kaleden çıktıkları zaman Mubed'ler ateşgedeleri uyarırlar ve halk da İslami ayin yapmaya hazırlanıyormuş gibi görünürlerdi."[12]

Özetle halk, Müslümanların başvurduğu zorbalığa karşı kendi inançlarını savunmak için böylesine ilginç yöntemler geliştiriyordu. Kuteybe, Z. Kitapçı'nın yakıştırmasıyla "gayri samimi" olan bu tavırdan haberdar olunca, bir yandan baskının dozajını artırırken diğer yandan da, sonradan hiçbir sömürgeci zalimin uygulamayı düşünemediği bir yola başvurur:

Buharalıları doğrudan denetim altına almak amacıyla herkese, evinin yarısını Araplarla paylaşma zorunluluğu getirilir. Ev içi özgürlükleri bile yok edilen Türkler, evlerine yerleştirilen bu zoraki misafirler aracılığıyla birebir kontrol altına alınırlar. İslami kurallarca yaşamadığı anlaşılanlar ağır cezalara uğratılırlar.

Gelin görün ki bu sınırsız baskı ortamı, başta Kitapçı ve Narşahi gibileri tarafından Kuteybe için bir övgü nedeni yapılır:

"Narşahi bu yeni tedbirin çok yararlı olduğundan bahsetmekte ve şöyle demektedir; yerli halk arasında bu yolla Kuteybe İslamiyet'i yaydı ve şeriatın hükümlerine uymaya mecbur etti. Birçok mescitler yapıldı. Küfrün izleri ve Zerdüştlüğün alametleri silinip gitti. Kuteybe bu uğurda büyük gayretler sarf etti ve şeriatın hükümlerini uygulamada ihmali görülenleri cezalandırdı."[13]

Ancak halk da bu duruma tamamen boyun eğmedi. Tüm işgallerde olduğu gibi kendi yeraltı direniş hareketini örgütlemekte gecikmedi; öyle ki Müslümanlar silahsız olarak camiye bile gitmeye cesaret edemez hale getirildi. Diğer yerlerde de

(12) Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s. 120.
(13) Narşahi'den akt, Z. Kitapçı, age, s. 121.

uygulanan sömürgeleştirme politikası; halkın bu direnişi nedeniyle daha bir acımasızca uygulandı. Müslümanlaştırmanın, bu insanlık dışı yollarla uygulanması yanında, sömürgeleştirmenin ideolojik temeli olması nedeniyle, sürece ilişkin yapılacak sorgulamanın, Kuteybe'nin şahsının ötesinde daha geniş bir kapsamda tutulması zorunlu.

Bu kadar da değil; "Kuteybe Buhara'yı kesin olarak fethettikten sonra yerli halka, Halife'ye senede 200 bin, Horasan valisine 10 bin dirhem vergi ödemek, Arap askerlerinin hayvanlarına yem ve Müslüman Arapların odun ve yakacaklarını temin etmek ve şehrin dışında da araziler vermek üzere bir anlaşma yapmıştır."[14]

Bu özgülde söz konusu uygulamanın gerçek bir tablosunu yansıtabilmenin olanaksız olduğu açık. Çünkü mutluluğun tablosunu yapabilmekten çok daha zordur vahşetin tablosunu çizebilmek; Picasso'nun, İspanya İç Savaşı'ndaki faşist baskıyı anlatmaya çalıştığı "Guernica" tablosunun bile, Guernica vahşetinin binde birini bile yansıtamadığı gibi... Ancak insan olan her insanın Buhara ve diğer Türk illerinde yaşanan vahşeti yine de düşünmeye çalışması gerekiyor. Güçlü bir edebiyatçının kaleminde bile gerçek boyutlarıyla yansıtılabilmekten uzak olan bu vahşeti düşlemeye çalışmak gerekiyor. Çünkü sözcüğün gerçek anlamında ahlaklı olabilmek açısından, sözcüğün gerçek anlamında insan olabilmek açısından böylesi deneyleri düşleyebilecek duyarlılıklara ihtiyacımız var. Dolayısıyla Türklerin Müslümanlaştırılması adına yapılanların anlamını duyabilmek için herkes kendisini Buhara halkının yerine koymalı... Kendini kuşatmada, katliamda, yağmada ve tecavüzde düşünmeli... Doğru veya yanlış ama özgür iradesiyle inandığı değerlerin aşağılandığını, yakıldığını, eritilip servete dönüştürüldüğünü ve yasaklandığını, buna karşılık inanmadığı bir inancın gereklerinin zorla kendine yaptırıldığını düşünmeli... Kendini, tüm bu uygulamaları korku dolu bakışlarla izlemiş

(14) Narşahi'den akt., Z. Kitapçı, age, s. 122.

Buharalı çocuklardan biri olarak; eşleri, çocukları, babaları katledilirken, böyle bir vahşet ortamında işgalcilerden birinin cariyesi haline getirilen kadınlardan biri olarak; Buhara'ya geri döndüğünde her şeyi yakılıp yağmalanmış, yakınları öldürülmüş veya esir alınmış bir insan olarak düşünmeli...

Unutulmamalıdır ki kendini gerçekten mazlumun yerine koyamayanlar, sorunlara onun gözüyle bakabilecek erdemi gösteremeyenler, empati yeteneği geliştiremeyenler, istedikleri kadar mazlum edebiyatı yapsınlar; başkalarına zulmetme potansiyelinden arınamazlar. Daha da ötesi, inançları adına yapılan bu vahşeti kınamadan mazlum edebiyatı yapanlar ancak iyi birer demagog olabilirler.

Diğer dinler tarihi gibi İslami tarih de bu açıdan çok ama çok ciddi sorunlarla malûl olup, Müslümanlığı insanlık değerleriyle birleştirmek isteyen herkesin bu konuda ciddi bir iç hesaplaşma yapmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu işin başka bir yolu yok. Düşünün bir; Örneğin Z. Kitapçı, İslam genişlemesinin vahşetlerle gerçekleştiğini aktardığı ve aktarmadığı örnekleriyle en iyi bilenlerden biri olarak; Kuteybe'nin yaptıklarını, "kolonileştirme", "insafsızlık", "korkunç", "dehşet", "hunharca", "despotizm" gibi sözcüklerle ifadelendirmekten de kendini alamayan biri olarak, buna rağmen, Kuteybe'yi, "Müslüman fatih", "İslam kahramanı", "İslam dininin en büyük kahramanlarından", "İslami gelişmenin yüce hizmetkârı", "Ümeranın ulularından, aynı zamanda büyük ve kahraman bir komutan", "İnsanları hidayete ulaştıran", "Muhammed'in ölümünden sonra İslam dininin en büyük kaybı" gibi sıfatlarla vasıflandırabiliyor.[15]

Bu noktada, bir ilkokul çocuğunun kavrayabileceği bir mantık düzeyinde bile ciddi bir handikapla karşı karşıyayız:

Kuteybelerin uyguladığı yollardan gerçekleştirilen bir "hidayetin", vicdanını cennet karşılığında satmamış, cehennem korkusuyla mantığını sokağa atmamış hiçbir insanın içine sindirebileceği bir hidayet olamayacağı açık değil mi? Hakeza, "en büyük kahramanı" Kuteybe gibiler olan bir dinsel kavrayış çağdaş insanlık değerleri ile uyum sağlayabilir mi? Dolayısıyla gerçekten hidayete erdirme yolu olarak düşünülen dinin, kendi inananlarınca Kuteybe gibi kasapların suçlarından ve bu suçları, sonuçta İslamiyet'in yayılmasını sağladığı gibi gerekçelerle mazur göstermeye çalışan, dolayısıyla yeni yeni vahşetler için de insanları koşullandıranlardan arındırılması, bunun için yapılanlar adına özür dilenmesi zorunlu değil mi?

[15] Age, s.170-72.

Türklerin evlerinin yarısını işgalciler ve onların getirteceği ailelerle doldurulması şeklindeki uygulamayla Kuteybe, Buhara'ya önemli bir Arap nüfusun yerleşmesini sağlar. Büyük kafileler halinde Buhara'ya akın eden Araplar, Türklerin katli, sürülmesi ve sindirilmesi sayesinde ne ev sıkıntısı çekerler, ne para, ne işyeri... Başkaları çalışmış, üretmiş, onlar gelip üzerine kurulmuştu. Böylece cihat politikası, akıttığı sınırsız kanı Arap için sınırsız bir servet ve egemenlik alanına dönüştürüyordu. Diğer kavimlerin çalışarak yarattığı birikimleri, Kuteybe'nin ifadesiyle "Müslümanlara helal!" kılan, nev-i şahsına münhasır ilginç bir "ahlak" anlayışı sergileniyordu.

Şehre zorla hâkim olanlar, bu hâkimiyetlerini tek tek evlere zorla yerleştirdikleri aileler aracılığıyla bu kez evlere taşıyorlardı.

Her sözün başında mahremiyete saygıdan söz edenler, başkalarının mahremiyetini, üstelik özrü kabahatinden büyük bir gerekçeyle, din adına pervazsızca ayaklar altına alıyorlardı.

Evrensel insanlık ahlakının abecesi açısından gayri meşru olan bir zorbalığı, yani başkalarının dokunulmaz haklarını çiğnemeyi, "Allah'ın dinini yaymak" gibi kabul edilemez bir gerekçenin ardına sığınarak kendileri için bir hak ve sorumluluk haline getiriyorlardı.

Arap iskânı, diğer dinlerin yasaklanması gibi politikalara eşlik etmek üzere bir yandan yoğun bir cami inşaatı gerçekleştirilirken, diğer yandan tapınaklar camiye çevrilir. Yanı sıra cuma namazı tüm Buharalılara zorunlu kılınır. İslamiyet Türk

kimliğinin asimile edilmesinin temel aracı olarak kullanılır ve toplum şeriatın ağır cenderesi altında ezilerek Arap egemenliğine direnişin dayanak noktalarının azami etkisizleştirilmesi yoluna gidilir.

Bu uygulamalar ise Buharalıların o zamanki kültürüne göre oldukça yabancıdır; çünkü o güne kadar hiçbir Buharalı dinsel inançlarından dolayı baskıyla karşılaşmamış, tüm dinsel inanışlar birlikte kardeşçe yaşamışlardır. Oysa işgal ve katliamlarla gelmesi, insanları köleleştirmesi yetmezmiş gibi bu yeni din, başka hiçbir dine özgürlük tanımayan totaliter bir dayatma sergiliyordu.

Bunca baskıya rağmen Buharalıların işgalciye karşı ciddi bir direniş pratiği olacaktı. Başta Filistinliler olmak üzere tüm sömürge halklarının işgalcilere karşı geliştirdikleri hemen hemen tüm yöntemler o dönemde Türkler tarafından Araplara karşı uygulandı. Türkler buldukları her fırsatta işgalcileri pusuya düşürüp öldürdüler. Etkin bir yeraltı örgütlenmesi geliştirdiler. Buna karşı Araplar da tüm işgal orduları gibi kendilerinden her öldürülene karşı misillemeler yaptılar, direnişçileri "cani" ilan ettiler, yerli halkın silah taşımasını ağır yaptırımlarla yasakladılar ve her seferinde yeni yeni baskı yöntemleri geliştirdiler. Buna rağmen Müslümanlar hep korku içinde oldular, tek ve silahsız dolaşamadılar; yerli halk çok uzun dönem onlara işgal topraklarında yaşadıklarını anımsatmaktan geri durmadı.

Cuma namazı zorunluluğunun da etkili olmaması üzerine Kuteybe, ek olarak bir de rüşvet yöntemini dener ve namaza gelenlere iki dirhem vaat ederek fakirleri dönüştürmeye çalışır. Bu yolla belli başarılar da elde eder.[16] Bir yandan ağır cezalandırmalar diğer yandan rüşvet, yeni dinin halk nezdindeki saygınlığını biraz daha olanaksızlaştırsa da boyun eğmeyi kolaylaştırır. Üstelik baskı ve denetimin korkunç gücü, zaten ağır bir katliam ve ekonomik çökertilmeden gelmiş olan halkın direnebilmesini de günden güne zorlaştırıyordu. Yeni

(16) Z. Kitapçı, age, s. 132.

dinin hak, hukuk tanımayan temsilcilerinin yapmadıkları ve yapmayı göze alamayacakları hiçbir şey yok görünmektedir.

Buhara'nın sömürgeleştirilmesi ve İslamlaştırılması sürecinde son olarak değinmeden geçilmemesi gereken bir örnek de, Zerdüşt dinine inanan Kuşan asilzâdelerinin trajik sonudur. Zorla namaza gelme politikasına direnen ve Buharalılar nezdinde büyük saygınlığa sahip olan Kuşanlar, Kuteybe için ciddi bir sorun oluşturuyordu. Onları ezmek, hem halk nezdinde bir direniş potansiyelinin hem de Türkler içinde saygın olan bir dinin ezilmesi anlamında Müslüman/Arap egemenliğinin önünün düzlenmesi anlamına gelecekti.

Kuteybe'nin baskılarının günden güne artması üzerine kendilerine yaşam olanağı kalmayan Kuşanlar; "kendilerinden kültür ve davranış bakımından çok daha geri ve ilkel olan Bedevi, üstelik son derece mağrur Araplarla birlikte oturmaktansa, evlerinin tamamını işgalcilere bırakarak Buhara'yı terkedecektir."[17]

Şehri terk eden Kuşanların yerine Araplar yerleştirilir. Ancak bir zaman geçip Araplar biraz daha kurumlaşınca, Kuşanların şehir dışında da olsa varlığına tahammül etmemeye başlar.

Arap/İslam'ın, kendi dışında da olsa alternatif bir topluma tahammülü yoktu; uzanabildiği, gücünü yetirebildiği her yerde kendinden farklı olanı ezmeye yönelik bir tahammülsüzlük sergiler.

Nitekim işgalciler durumlarını biraz daha güçlendirmelerini takiben, en sonuncusu Sivas'ta olmak üzere İslam tarihi boyunca binlerce örneğini gördüğümüz klasik bahaneyi kullanmışlar; her nasıl olmuşsa "tahrik olmuşlardır!"

Ondan sonrası malum: Bizzat Kitapçı'nın ifadesiyle; "Kuşanların Cuma namazını kılmamak için direnmeleri (...) Müslüman toplumu tahrik etmiştir (...) Neticede Müslümanlar Kuşan zenginlerinin köşklerine hücum ederek oraları yıkıp

(17) Z. Kitapçı, age, s. 124 ve 132

yakmışlar, hatta bu köşklerin oymacılığın çok güzel örnekleri olan kapılarını da yüklenerek şehre kadar getirmişlerdir."[18]

Elhak, Kuşanların suçları da çok büyükmüş hani! Bizzat Narşahi'den dinleyelim:

"Zira şehrin dışında 700 büyük köşk vardı. Buhara'dan sürülen meşhur Zerdüşt zenginler burada oturuyorlardı. Gerçekte bunlar İslamiyet'e karşı inatçı kimseler oldukları gibi cuma namazlarını kılmamakta en çok direnenler de bunlar idi. Halbuki fakirler cuma namazı kılanlara vaat edilen 2 dirhemlik nakdi mükafatı almak için camiye koştukları halde bunların pek tabii böyle bir arzuları yoktu."[19]

Görüldüğü gibi, Kuşanların suçu büyüktü!..

---

[18] Age, s.133.
[19] Age, s.133-134.

Yedinci Bölüm

Kuteybe, Direnişi Katliamlarla Kırmaya Çalışıyor

Buhara halkının başına gelenler diğer Türk şehirleri egemenlerinde dehşet etkisi yapar. Bunun üzerine Soğd meliki Neyzek Tarhan yurdunu yıkımdan kurtarmak umuduyla Kuteybe'yle anlaşma yolu arar. Haraç vermek ve tarafsız kalmak koşuluyla anlaşırlar. Ancak, Kuteybe ile birlikte Merv istikametine yol alırken Tarhan'ın kaygıları artar. Onu daha yakından gözleyince, yaptığı anlaşmanın kendisi için bile güvence olamayacağı bir yana, bu yönelimiyle diğer Türk beylerine de ihanet etmiş olduğunu düşünür; çünkü Kuteybe'nin yaptığı anlaşmaların değeri, bütün Türk yurdunu ele geçirmesine hizmet etmeleriyle orantılı ve geçicidir.

Tohoristan'a geri dönmek için Kuteybe'den destur diler. Kuteybe de verir. Bu fırsattan faydalanan Tarhan, çevre illerin egemenlerine mektup yazarak onları uyarmaya çalışır. Aynı anda Kuteybe de onu salmış olmaktan pişman olur; rehin almak üzere peşine adamlarını yollar, ancak yakalayamaz. Tarhan tüm Türk yurtlarında ortak direniş örgütlemeye çalışırken, Kuteybe de onun planlarını bozmaya yönelik olarak, geniş bir alanda yılgı harekâtına girişir.

İki taraf da hazırlıklarını artırır, ancak hazır güç anlamında Kuteybe çok daha avantajlıdır. Türk yurtlarının sürekli direniş odağı olmasına da son vermek kararlılığındadır. Kışı Belh'te geçirdikten sonra Talkan üzerine yürür. Talkan şehri

Tarhan'ın direniş fikrine sıcak bakan şehirlerden biridir. Bu yüzden Kuteybe onu Türkistan'a yönelik yılgı harekâtının ilk odağı seçer. Talkan meliki Şehrek, Kuteybe'nin gelişinden önce şehri terk eder. Müslümanlar şehre savaşsız girerler. Buna rağmen Kuteybe tamamen ibret olsun diye vahşete devam eder: "Hükmetti ki ahalisini kılıçtan geçireler. Ne kadar kırabilirlerse kıralar. Bunun üzerine Kuteybe'nin askeri orada hesapsız adam öldürdü."[1]

Bu savaşsız, tek yanlı katliamda öyle oldu ki Müslüman askerler öldürmekten yoruldular. Bunun üzerine Kuteybe'nin aklına çok daha ibret verici bir vahşet geldi; halktan geri kalanları çevredeki ceviz ağaçlarına asmalarını emretti. Bunun üzerine Müslüman askerler, zaten kan, kesik baş ve insanların çığlıklarıyla inleyen bu şehirde, tanımı imkânsız bir zorbalık örneği sergileyerek Talkan halkından geri kalanları tek tek ağaçlara astılar.

"Talkan'a giden yolun 4 fersah mesafede olan kısmı (24 km.) asılan Türklerin cesetleriyle korkunç bir orman görünüşü arzediyordu."[2]

Müslümanların Türk yurtlarına yönelik işgali, böylece, dünya tarihinde bir eşi daha görülmemiş bu katliamla, olabilecek en uç düzeyde bir kirli savaşa dönüştü. Her ne kadar köleci Roma İmparatorluğu'nun da buna benzer uygulaması olmuşsa da, onlar Kuteybe'nin yaptıklarının yanında çok masum kalan örneklerdir. Çünkü Spartaküs ayaklanmasının sonrasında görüldüğü gibi Romalılar sadece ayaklananları asmışlardı. Oysa Talkan'da yapılan katliam, üstelik halk Müslümanlarla savaşa girmediği halde tüm şehri kapsayacak bir vahşetle gerçekleşiyordu.

Vahşetler vahşetleri, işgaller işgalleri izledi. Kuteybe Şuman'a girdi, orayı yağmalattı, halkın pek çoğunu öldürttü, kalanları esir etti. Ardından "Keş ve Nesef'e yöneldi. Bu iki

[1] *Tarih- i Taberi*, c. 3, s. 344.
[2] İbni Dahkan'dan akt, Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c. 1, s. 249.

şehri de hunharca ele geçirdikten sonra, Faryab'ın teslim olmasını istedi. Faryab halkı korktuklarından dolayı buna yanaşmadı. Kuteybe onlardan intikamını başka türlü aldı. Şehrin tamamen yakılmasını emretti. Onun için bazı Arap kaynaklarında Faryab'a "yakılmış şehir" anlamında "Muhteraka" denilmiştir."[3]

Kuteybe, bu insan olanın dayanması olanaksız, en azılı canilerin bile yapması düşünülemeyecek olan vahşetlerle yoluna devam eder. Türkleri, ayrımsız katletmede olağanüstü bir kararlılık sergiler. Geçtiği yerlerde tanımsız bir dehşet havası estirir; yakarak, keserek, asarak ve tabii karakteristik bir davranışla yağmalayarak, ırza geçerek, esir alarak ilerler.

Nihayet Tarhan'ın çekildiği Bazğış (Bağlan) kalesine ulaşır. Bağzış'ı kuşatır. İki ay boyunca şiddetli saldırıya rağmen kale alınamaz. Bu arada kış da yaklaşmıştır; "Kuteybe korktu ki orada kışlaya." Ancak bu arada Türklerin de yiyecekleri tükenmiştir. İki taraf da birbirlerinin korkularından habersiz, kendileri açısından savaşın sonunun yaklaştığını düşünmektedir.

Bu sırada Kuteybe, Tarhan'ı kandırmak amacıyla Muhammed b. Selim'i çağırarak ona; "Neyzek'in yanına var, bir hile kıl, ola ki benim yanıma getiresin. Ve onu gelmeye emin kıl. Ola ki elime gire, elbette onu asayım," diye talimat verdi.[4]

Açlık kapıya dayanmamış olsaydı kuşkusuz inanmayacaktı Selim'in verdiği güvenceye; ne çare ki fazlaca bir seçeneği yoktu Tarhan'ın. Selim'in verdiği güvence açlık içinde olan komutanlarına da cazip gelir, teslim olmayı kabul ederler. Silahlarını teslim ettikten sonra kaleden çıkarlar. Tarhan etrafına hendek kazılmış bir çadıra, askerleri de kaleye zincirle bağlanıp hapsedilirler. Söz vermiş olmanın sıkıntısıyla olacak Kuteybe Haccac'tan haber bekler. 20 gün sonra Haccac'ın haberi gelir; "mecal verme öldür, zira o Müslümanların düşmanıdır!"[5]

[3] Taberi'den akt, Z. Kitapçı, age, c. 1, s. 249.
[4] *Tarih- i Taberi*, c. 3, s. 345.
[5] *Tarih- i Taberi*, c. 3, s. 346

Tarhan, kendisine verilmiş sözü hatırlatır; ancak dinleyen olmaz. Oyun oynanmıştır ve Tarhan koşulları olumsuzluğu nedeniyle oyuna gelmiştir. Bir kez daha "Kâfire verilen söz İslam'ı bağlamaz," kuralının hukuk ve ahlak dışı keyfiyeti uygulanır.[6]

Kuteybe önce Tarhan'ın iki oğlunun (veya yeğenleri) satırla başlarının kesilmesini emreder. Tarhan onların bir suçu olmadığını, kendisinin öldürülmesini söyleyerek itiraz eder. Ancak Kuteybe'nin amacı Tarhan'a olabildiğince acı çektirmektir: "Acele etme, onlar ölecek, sıra sana da gelecek," der. Toplanmış halkın ve Tarhan'ın önünde iki genci boğazlatır. Ardından 700 Türk savaşçının kellelerini tek tek uçurup, derilerini yüzdürür. "En son kalan Tarhan'ı ise bizzat Kuteybe'nin kendisi öldürür. Kesilen başlar insanlık dışı bir soğukkanlılıkla toplanıp Haccac'a yollanır."[7]

Zaferler Haccac'ın iştahını daha da kabartır. Semerkant'ın da işgalini emreder. Ancak Semerkant öncesi bazı "pürüzlerin" halledilmesi gerekmektedir. Kuteybe, stratejik önemi nedeniyle, Aral Gölü'nün hemen alt bölgesi olan Harzem'in işgaline karar verir.

Bu sırada Harzem'de Çaygan ile Havarizat arasında taht kavgası vardır. Kuteybe, iktidarsız Çaygan'ın işbirliğini kazanır ve içten bölünmüş ülkeyi kolaylıkla ele geçirir. İşbirlikçisini memnun etmek için başta kardeşi Havarizat olmak üzere ondan yana olan tüm asilzâdeleri öldürtür. Buna karşılık "bin baş esir ve nice bin kumaş" alır. Ardından Camhud melikini de yenerek, dört bin baş esir alınır. Ancak Kuteybe'nin emri üzerine hepsini öldürürler.[8] İşbirlikçi Çaygan aracılığıyla Harzem'in kontrol altına alındığı düşünülürken halk ayaklanır ve hain saydıkları krallarını öldürür.

Bunun üzerine Kuteybe en ustalıkla yaptığı işi bir kez daha yapar; halktan müthiş bir öç alır. "Harzem acımasızca ya-

(6) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1143.
(7) Sabri Gündüz, *İslamlık Türklük*, s.126-7; *Tarih-i Taberi*, c.3, s.346-7
(8) *Tarih-i Taberi*, c.3, s.349-50.

kılıp yıkılır, halk kılıçtan geçirilir. Kazılardan da anlaşıldığı gibi, çok eski ve çok parlak bir uygarlık merkezi olan Harzem'in tarih yıllıkları bile yakılır. Harzem'in büyük Türk bilgini Biruni, Harzem uygarlığının yok edilişini acıyla anlatır:

"Kuteybe, her çareye başvurarak Harzemlilerin yazılı dilini bilenleri, geleneklerini koruyanları, bütün bilginleri yok etti. Böylece her şey karanlıklara gömüldü. İslam, Harzemlilerin içine girerken, onların tarihi hakkında bilinenleri artık öğrenme olanağı bırakmadı."[9]

Artık sıra Semerkant'a gelmiştir. Şehrin egemeni Gurek, ilerleyen Müslümanlara karşı diğer Türk hanlarından yardım ister. Taşkent ve Fergana'den yardım gelir, ancak bu kuvvetler Kuteybe'nin pususuna düşerek yenilirler.

Semerkant kuşatılır. Günlerce mancınık ateşiyle ağır tahribata uğratılır. Kalede açılan gediklere yoğun saldırılar yapılırsa da başarı elde edilemez; Türkler şehri canla başla savunurlar. Semerkant'ın işgalinde gelenek olduğu üzere İranlı köleler de paralı asker olarak kullanılırlar. Gurek, Kuteybe'yi mertlik duygusundan yakalamaya çalışır; ona haber göndererek: "Bu ettiğin harbi öyle zannetme ki Arapların kuvveti ile edersin. Belki Acem'den benim kardeşlerimdir ki sana yardım edip cenk ederler. Harbe Arapları gönder ki gör bak biz neler ederiz," der.

Ama kurnazlığı ve zalimliğiyle ünlü Kuteybe'nin böyle şeylere prim vermesi düşünülemez. Aksine o, mancınık ateşini güçlendirir. Müslüman askerleri gayretli kılmak için onlara daha çok dirhem vaatlerinde bulunur.[10]

Nihayet şehrin daha fazla dayanamayacağını anlayan Gurek, Kuteybe'ye anlaşma önerdi. "Şehri, sahibine bırakmak ve yerli halka dokunmamak koşuluyla Kuteybe'ye teslim etti. Fakat Kuteybe şehre girdikten sonra anlaşma hükümlerini hiçe sayarak Gurek'e yeniden ve çok daha ağır şartlar ihtiva

(9) Akt. D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1144.
(10) *Tarih-i Taberi*, c.3, s.352.

eden bir anlaşmayı zorla kabul ettirdi."[11]

Yeni anlaşmaya göre;

1- Semerkant her sene 2 milyon 200 bin altın ödeyecek;

2- Bir sefere özgü 30 bin sağlıklı genci esir olarak verecek;

3- Şehirde cami yapılacak;

4- Eli silah tutan yerliler şehirden çıkarılacak;

5- Tapınak ve putlardaki tüm mücevherler Kuteybe'ye verilecektir.

Tabii Kuteybe bu son anlaşmayı da çiğnemekten çekinmeyecektir. Nitekim ilk elden sadece mücevherlerle yetinmez, putların tümünü yaktırır ve küllerinden 50 bin miskalden fazla altın temin edilir.[12]

Daha önemlisi Türklerin Müslüman işgalcilere karşı direniş geleneğini çok iyi bildiğinden, egemenliğini yeterli güvenlikte bulmayan Kuteybe, şehrin egemeni yaptığı kardeşi Abdurrahman b. Müslim'e yeni bir vahşet talimatnamesi bırakarak Merv'e döner.

Talimatname şöyledir:

"Semerkant'a dışarıdan gelecek yolları tutacak ve kapılarından hiçbir Türk'ün serbestçe girmesine müsaade etmeyeceksin.

"Şayet şehre mutlaka girmesi gerekenler olursa onların ellerine balçık sürecek ve ondan sonra şehre girmelerine izin vereceksin. Onlar ancak bu mühürlü balçık kuruyana kadar şehirde kalabilecektir.

"Bu özel surette mühürlenmiş balçık kuruduktan sonra şehri hâlâ terk etmeyenler olursa onları derhal öldüreceksin!

"Hiçbir kimsenin demir ve buna benzer silah taşımasına müsaade etmeyeceksin. Arama sırasında üzerinde demir parçası da dahil, bıçak vs. bulunduranlar olursa, onları taşıdıkları bu aletlerle öldüreceksin!

"Gece şehrin sur kapılarını kapadıktan sonra içeride kalan yabancıları hemen öldüreceksin!"[13]

[11] Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c.1, s.253.

[12] Z. Kitapçı, age, c.1, s.254-5.

Böylece her şeylerine el konması yetmezmiş gibi çöle sürülen Semerkant Türkleri, o hayata uyum sağlayamayarak kitlesel ölümler yaşar.

İşgalcilerin bu vahşetleri sürerken Türk direnişi de yayılır. Artık tüm Türk yerleşimleri birer direniş alanı olmuştur. Gerilla savaşıyla işgalciler yıpratılmaya, yaptıkları yanlarına kâr bırakılmamaya çalışılır. Öyle ki yer yer Ceyhun bile geçilerek Emevilere pusular kurulma yoluna gidilir ve ciddi zararlar verdirilir.[14]

Kuteybe, Haccac'ın emriyle bu kez Taşkent ve Fergana üzerine akınlar düzenler. Ancak netice alamaz. Daha önemlisi, bu arada hamisi Haccac'ın ölüm haberi gelir. Talihi dönmüştür sanki...

Kuteybe bu durumdan çok etkilenir. Sonunun başlangıcını görür Haccac'ın ölümünde. Çünkü Müslüman/Arap geleneğinde yöneticilerin iktidar süreleri ortalama iki yıldır ve çoğu da, bu süreyi ya öldürülme ya da başka tür maddi ve manevi aşağılanmalarla noktalar.

İslam siyasi tarihi, halifeler başta olmak üzere kimsenin can güvenliği olmayan; Bizans oyunları, katliamlar, zehirlemeler, hançerlemeler vb. acımasızlıklar ve hoşgörüsüzlüklerle örülmüş bir tarihtir. Yani İslam'ın İslam'a ettiği "kâfirlerinkine" rahmet okutturacak cinstendir.

Haccac'ın ölümü Kuteybe'yi gerçekten de çok etkiler, çünkü hem Haccac'ın hem de onun sadık adamı olarak kendisinin ciddi düşmanları vardır; bu, Haccac'ın yokluğu koşullarında ayakları altındaki zeminin her an kayması demektir; ki, sıradan bir vali olmadığından bu kayışın sonunun ne olacağını herkesten iyi bilmektedir.

Üstelik bulunduğu yer pek çok vali adayının ağzını sulandıracak denli önemlidir. Seferi bırakarak kaderini beklemeye koyulur.

[13] Sabri Gündüz, *İslamlık Türklük*, s.128.

[14] Sabri Gündüz, age, s.129

Durumunu tahmin eden yeni Halife Velid, Kuteybe'ye mektup yollayarak durumunda bir değişme olmayacağını söyler ve onu yeni işgallere teşvik eder:

"Müminlerin halifesi şüphesiz senin Müslümanların düşmanlarına (Türklere) karşı çetin mücadelelerinle verdiğin imtihanları ve cihadını bilmektedir. Yine müminlerin halifesi senin (şanını) yükseltecek ve sana gerekli olan her şeyi yapacaktır. Harbetmeye önem ver. Rabbinin sevabını (mükafatını) bekle," der.

"...Bu mektup Kuteybe'yi çok sevindirmiş ve moralini bir hayli yükseltmiş bulunuyordu. Yarıda bıraktığı seferlere yeniden başladı."[15]

Ama bir kere talihi dönmüştür. Büyük bir işgal azmiyle Kaşgar önlerine ulaştığında bu kez de bizzat Halife'nin ölüm haberi gelir. Daha kötüsü Süleyman b. Abdülmelik halife olmuştur; ki Kuteybe onun kendisine kin beslediğinin bilincindedir.

Kuteybe'nin çok da fazla bir seçeneği yoktur; yeni halifeye ayaklanır. Ancak bizzat kendi komutanları tarafından ve on bir yakınıyla birlikte kafası uçurularak öldürülür. Yıl 716.

Gerçi yerine gelecek olanlar onu pek aratmayacaklardı; çünkü bu işgal ve kolonizasyon yönelimi kişilerin ötesinde bir misyon olup, onları öyle yapan gerekçelerle ilgilidir. Örneğin adına ne derseniz, hangi kutsal gerekçeyle yaparsanız yapın, eğer ki dış yayılmayı kutsayan bir ideoloji adına hareket ediyorsanız, zalim olmak, işin doğası gereğidir. Uçarınız kaçarınız yok, eğer yayılmacılığı savunan bir ideolojiye, her ne olursa olsun körü körüne bağlıysanız, yayıldığınız alanların halklarına zulmetmekten başka çareniz yok demektir; çünkü yayılma alanınızdaki halkların onurlu evlatları mutlaka sizin bu işgalinize karşı direneceklerdir.

Son olarak aktarmadan geçemeyeceğim ilginç bir tavır örneği de Z. Kitapçı'ya aittir: Söz konusu bu pratiğe rağmen bir Türk'ün, dahası işgale uğrayan herhangi bir halk evladının,

(15) Z. Kitapçı, age, c.1, s.258.

Kuteybe'nin bu trajik ölümüne üzülebileceğini düşünmek çok şaşırtıcı olmaz mı? Gelin görün ki hayat şaşırtıcı şeylerle dolu; işte alın bir Z. Kitapçı'yı; Kuteybe'nin komutanlarına kızıyor;

"... Ne yazık ki –diyor– zaferden zafere koşturduğu, ganimet ve servete boğduğu ordusu, onun yanında yer alacağına bilakis tam karşısına geçti."[16]

O zaferlerde milyonlarca insanın kanı varmış, o ganimetlerde milyonlarca insanın emeği, milyonlarca bebenin hakkı varmış, çok da umurunda değil mübareğin; "Türkler arasında İslam fidesini dikmeye çalışmış ve bunda bir hayli muvaffak olmuş" ya, ötesi o kadar da büyütülmemeli!..

Türklerin kasabını öldürdüler diye komutanlarına kızmakla da yetinmiyor Z. Kitapçı; önemli İslam tarihçilerinden Welhausen'e bile, Kuteybe'nin vicdansızlığını ifade etmek gibi oldukça sıradan bir gerçeği belirttiğinden dolayı celalleniyor:

Böylesi "müteassıp bir papazdan İslam dininin Aşağı Türkistan'a yayılma ve yerleşmesinde bu derece hizmet eden Müslüman fatihe başka türlü bir ifade kullanması elbette beklenmemelidir!"[17]

Özetle bir katile, doğrusu "katil" sözcüğü çok çok masum kalıyor; yurdunu işgalciye teslim etmeyen yüz binlerce insanın kellesini uçuran, kitlesel katliamlar yapan, yakan, asan, yağmalayan, tecavüz eden, köle yapan bir kasaba "vicdansız" demeyeceksiniz!

Neden? Çünkü Kuteybe bunları İslamiyet'i yaymak için yapmış!

Öyle olunca akan sular duruyor ve her şey mübah oluyor! Dolayısıyla siz siz olun, tarihsel vahşetleri ifadelendirmeyin; kendi kavmine, daha önemlisi evrensel insanlık değerlerine yabancılaştırılmış birileri sizi rahatlıkla "papaz", "İslam düşmanı", hatta "komonist" bile ilan edebilir...

(16) Z. Kitapçı, age, c.1, s.259.
(17) Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s.170.

Sekizinci Bölüm

'HİDAYET'TEN TÜRKLERİN PAYINA KILIÇ VE KIRBAÇ DÜŞÜYOR

Kuteybe'nin ölümü sonrasında Türk yurtlarına yönelik hilafet politikasında bir değişim olmadığı gibi, Türk halkına yönelik İslamcı zulmünde de bir değişim olmaz. Çünkü bu politika Kuteybe veya Haccac'ın keyfiyetinden kaynaklanmıyordu; aksine üretimci olmayıp, talan gereksinimi temelinde kurulan, merkezi bütçesini talan ve haraç gelirleri temelinde kuran, bunun da sonucu kendi değerlerini diğer toplumsal değerlere karşı kutsayıp zorla onlara egemen kılmaya çalışan politikanın basit ve zorunlu sonucuydu bunlar.[1]

Yayılmacılık ve talancılığı bizzat temel kitabında kutsayan, kendi dışındaki inançları 'fitne' ve 'küfür/kâfirlik' olarak görüp, "din yalnızca Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın," (Bakara-193) diyen, bu temelde bir savaşı ve ölümü inananlarına 'cennetlik' olma ölçütü olarak sunan bir ideolojinin zorunlu sonucuydu her şey. Böylece başka ülkelerin işgali 'kutsal' bir görev, işgal edilen ülkenin birikmiş zenginliklerini talan etmek gibi insanlık dışı bir davranış ise, fatihlerin güya Allah tarafından verilmiş meşru bir 'hakkı' oluyordu. Kavramların böyle uç düzeylerde çarpıtılmasıyla da karşı tarafın yurdunu işgale karşı koruması, haraç vermemesi, fatihin değerlerini zorla kabul ettirmesine, yani sözcüğün gerçek anlamında zulme karşı direnmesi, 'kâfirlikte ısrar' ve 'Allah'a is-

---

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, c. 4, 2. Bölüm.

yan' oluyordu ki, böylelerine karşı vahşetin her yolu kendiliğinden 'mubah' oluyordu.

Adına 'Müslümanlığın yayılması' denilen bu politikayı, yeni halife Süleyman da aynen sürdürür. Yani; yeni alanların işgali, önceden işgal edilmiş alanlarda Müslüman/Arap hâkimiyetinin güçlendirilmesi, yerli halkın haraca bağlanması, her direnişin kitlesel katliamlarla ezilmesi, köle olarak Araplaştırılmış topraklara gönderip satılması ve zorla Müslümanlaştırma!.. Özetle Türklere karşı Araplardaki korkunun kırılmasıyla başlayan ve her şeye rağmen sürdürülen yayılma bu yeni dönemde de aynen devam eder.

Halife Süleyman, Yezid b. Mühelleb'i Horasan'a vali atar. Yıl 716. Bu Yezid, önceden de Horasan valisi olup, Harzem'den ele geçirilen esir Türkleri, kendi askerleri üşümesin diye soyup donarak öldürten Yezid'dir. Yine bu Yezid, bir müneccimin, yerine geçeceğini söylemesi üzerine Haccac tarafından görevinden el çektirilip, çok ağır işkencelerden geçirilen, üstelik Haccac'ın da kayınbiraderi olan Yezid'dir.[2]

Kuteybe'nin şöhretinin ezikliği içinde olan Yezid, onun alamadığı yerleri, özellikle de Cürcan'ı (Kirkan) ele geçirmeyi kendisi için neredeyse bir kişilik sorunu haline getirmişti.

Yezid önce Dağıstan'ın işgaline yönelir. Dağıstan lideri Sol Türk (Sal-Tekin) ile uzun çarpışmalar sonucu nihayet onu kuşatır. Sol Türk önce teslim olmaz, ancak kuşatmayı yarıp besin sorununu da çözemez. Nihayet Türkler açlıkla cebelleşir duruma düşünce de Sol, Yezid'den barış ister.

Yezid, Sol'dan tam teslimiyet istiyordu. Sol; "Benim taallukatımdan ve malımdan el çekersen öyle olsun," dedi. Yezid kabul ettiğini söyleyince de, Sol teslim oldu.

Ancak "Dağıstan'a girince o kadar çok mal buldu ki hesabı yok idi"; Yezid sözünde durmadı. Şehri baştan sona yağmalattı ve tam 14 bin kişiyi katlettirdi.[3]

---

(2) *Tarih-i Taberi*, c. 3, s. 332 ve 354.
(3) Age, s. 380-81.

Ardından Cürcan'a yöneldi. Şehir 300 bin dirhem haraç karşılığında teslim oldu. Ancak Müslümanlar şehre girdikten sonra orayı da yağmalamaktan kendilerini alamadılar. Bu geleneksel uygulama sonrasında Yezid, Cürcan'ın bu kolay ele geçirilişinin keyfiyle oraya 4 bin jandarma yerleştirip Taberistan'ı ele geçirmek için yoluna devam etti.

Durumu öğrenen Taberistan meliki İsfehbed tedbir almaya başladı. Deylem melikinden de 10 bin kişilik yardım aldı. İlk çarpışmada Araplar hâkim olunca halk dağlara çekildi. Mevzilendikleri bu yeni yer çok uygun olduğundan, Müslümanlar hem çok zayiat verdiler hem de geri çekilmek zorunda kaldılar.

İsfehbed, bir yandan yıpratma savaşı sürdürürken diğer yandan Cürcan melikinden de yardım ister. Bu talep, talan sonrası süregelen baskılar nedeniyle zaten artık dayanamaz hale gelmiş olan Cürcan halkı için bir kıvılcım olur; ayaklanan halk, Esed b. Abdullah komutasındaki Müslüman jandarma kuvvetini imha eder.

Yezid öfke içindedir: "Cürcanlıları mağlup ettiğinde üzerlerinden kılıcı kaldırmaya; tâ ki akan kanlarından değirmen döndürü unundan ekmek pişirip yemedikçe," diye yemin eder.[4]

Ancak öncelikle İsfehbed'in hakkından gelmesi gerekmektedir; ki onu da oyun yoluyla halletme yoluna gider. İsfehbed'le yakın ilişkisi olan Hayyan Nebiti'den yardım ister. Yanına çağırtıp ona;

"Ey Eba Mamer, gerçi ben sana yaramazlık ettim ama sen Müslümanlar hakkında iyilik eyle. Zira bilirsin ki Cürcan'dan ne haber geldi. Ve Müslümanların yolunu ne şekilde bağladılar. İmdi Tanrı aşkına bir iş et ki benimle İsfehbed arasında bir sulh edesin."[5]

Bunun üzerine Hayyan, İsfehbet'in huzuruna çıkar:

"Gerçi ben din-i İslam üzerineyim ama aslında ben ve

---

(4) Taberi'den akt. Sabri Gündüz, *İslamlık Türklük*, s. 135.
(5) *Tarih-i Taberi*, c.3, s.382.

sen birliğiz. Ve ben sana iyilikten başka bir şey düşünmem. Şimdi Yezid'le Müslümanlar arasında sulh etmek dilerim. Sen de kabul eyle ve sakın ki Müslümanların bozulduğuna mağrur olmayasın. Yezid, Süleyman b. Abdülmelik'ten yardım dilemiştir. Ve her yerden asker gelmesi yakındır. İmdi bu vakitte Yezid seninle sulhe razıdır, yardım geldiği zaman razı olmaz. İmdi ben senin onunla sulh etmeni doğru görürüm,"[6] der.

Nihayet "Hayyan o kadar söyledi ki İsfehbed'in aklını çevirip Yezid ile sulhe razı oldu." Önce kendisine güvenmesini sağlayan Hayyan, bu sayede onun, halifeden gelmekte olan ordular masalına inandırarak gözünü korkutmayı başardı. Barış için Yezid'e, 100 bin dirhem, 400 yük zaferan, her birinin başında bir simin tabak ve üstlerinde bir top ipek ve bir altın veya gümüş yüzük olan 400 oğlan vermeye ikna etti.

Öyle ki Yezid'in yanına varıp ona, "Sulh malına adam gönder," dediğinde Yezit şaşkınlıkla; "Bizden mi, yoksa onlardan mı?" diye sormaktan kendini alamadı. İçinde bulunduğu durumdan kurtulmak için böyle bir diyeti bile ödemeye razıydı çünkü. İsfehbed'e gelince; o, kandırılmakla kalmamış, Müslümanlarla anlaşmakla Cürcan halkına da ihanet etmişti.

Artık Yezid Cürcan'a yönelebilirdi. Cürcan beyi bu saldırıyı atlatabilmek amacıyla şehirden çıkıp kaleye çekildi. Bu yolla hem etkili bir direniş vermeyi düşünüyor hem de saldırıyı şehir halkından uzaklaştırmayı umuyordu. İlk anda başarıya ulaşır gibi oldu.

Yezid gerçekten de şehri bırakıp kaleye yöneldi. Ancak kaleyi düşürmek bir türlü mümkün olmuyordu.

Tam 7 ay boyunca savaş oldu. Dışarıya kuş uçurtulmayan kale, sürekli mancınık ateşiyle ve saldırılarla düşürülmeye çalışıldıysa da düşürülemedi. Kalenin sırtını dik kayalara vermiş olmasının avantajlarından da yararlanan Türkler, açlık yorgunluk demeden olağanüstü bir kahramanlıkla Müslüman saldırısını etkisiz kılıyorlardı.

[6] Age, c.3, s. 382.

Araplar arasında moral bozuklukları had safhaya ulaşmıştı. Yezid çaresizlik içindeydi ve öfke doluydu.

İşte tam bu sırada ava çıkmış olan Yezid'in yaranlarından Heyyac b. Abdurrahman'ın itleri bir Kebeli kovalayıp dağa çıkardılar.

Heyyac da "itlerinin peşlerine düşüp o dağın tepesine çıktı. Ve ansızın Cürcan beyinin üzerine çıkageldi. Ve derhal geri döndü. Yolu yanılırım diye korkusundan sırtındaki kaftanını parça parça etti ve her parçasını bir çalının başında nişan ederek sürüp ordugâha geldi. Ve Yezid'in yanına varıp dedi ki:

– Diler misin bu kaleyi gizlilikle fethedesin?
– Evet.
– Bana ne verirsin?
– Her ne dilersen.
– 4 bin dirhem dilerim.
– 10 bin dirhem al.
– Hele sen emreyle 4 bin dirhem vereler.

Heyyac, parayı cebine yerleştirdikten sonra yolu anlattı. Yezid de şad oldu."[7]

Seçme bir birlik tepeye yerleştirildikten sonra, dikkatleri dağıtmak için her zamanki gibi karşıdan saldırı başlatıldı; "öğle namazından ikindi namazına kadar dehşetli cenk ettiler." Bundan faydalanan tepedeki birlik kaleye girerek ele geçirdi. Türkler teslim olmak zorunda kaldılar.

"İmdi hepsi dışarı çıkıp Yezid'in yanına geldiler. Yezid buyurdu; avretlerini ve oğullarını esir ettiler ve beylerinin başını kesip ve hisarı viran ettiler. Oradan dönüp tekrar Cürcan'a geldiler. Ve şehri muhasara ettiler. Ve mancınıklar kurdular ve buyurdu ateş attılar. Ve mecal vermeyip zorla aldılar."[8]

"Fatih Arap komutanı şehre girince şehrin bütün erkeklerinin bir araya getirilmesini emretti. Gençlerini esir aldı. Eli silah tutanların hepsini kılıçtan geçirdi. Geçeceği yolun sağ ve

[7] Age, c.3, s.383.
[8] Age, c.3, s.384.

soluna 4 fersah (24 km.) uzunluğunda bir mesafeye darağacı diktirerek bu Türkleri astırdı. Diğer taraftan şehri Araplara istedikleri gibi yağma ettirmeyi de ihmal etmedi.

"Şimdi sıra Allah'a verdiği sözü yerine getirmeye gelmişti. Bu maksat için de 12 bin kişi ayırdı. Onları Cürcan'ın vadilerinden biri olan Enderhiz'e doğru sevk etti. Akıbetlerinin ne olacağından ve niçin toplandıklarından tamamen habersiz olan bu zavallılar Enderhiz vadisine gelince orada durduruldular. Ondan sonra Yezid yanındaki Arap askerlerine dönerek:

"Bunlardan intikamını almak isteyenler alsın, emrini verdi.

"Enderhiz vadisinde kendilerini müdafaa edecek en küçük bir silahları bile olmayan bu esir Türklere Araplar büyük bir hışımla saldırdılar. Her Arap bir hamlede 4-5 Türk'ün birden işini bitiriyordu.

"Yezid 12 bin kişiyi böyle feci bir şekilde kılıçtan geçirdikten sonra tepeler gibi yığılıp kalan bu kafa, kol ve gövdeler üzerine doğru, suyun mecrasını değiştirdi. Bu kan nehri ilerdeki bir değirmene ulaşıyordu. En sonunda Yezid, bu kanların öğüttüğü unlardan yapılan ekmeklerden yedi. Böylelikle Allah'a verdiği sözü yerine getirmiş oluyordu.

"Kaynaklarda Yezid'in sadece Cürcan'da öldürdüğü kimselerin sayısının 40 bin kişiden fazla olduğu kaydedilmiştir."[9]

İnsan olan her insanın ancak ürpertiyle, tiksintiyle, insanlık adına utançla okuyabildiği satırlar bunlar... Peki ama o savunmasız insanları asan, kılıçtan geçiren, o korkunç çığlıklara rağmen bunu sürdürmeye devam edenlere ne denir? Daha önemlisi, bu vahşeti Allah'a verdiği sözün gereği yaptığını söyleyen İslam valisine?

Peki ama kendi adına, hayvanlara bile reva görülmeyecek bir vahşetle, insanın değil yapmaya, bakmaya bile dayanamayacağı bir vahşetle yapılan katliama seyirci kalması nasıl düşünülebilir? Kendine atfedilen dinin zorla, hele ki işgal ve katliamlarla yayılmasına göz yuman, hele ki bunu "cihat" adı

[9] Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c. 1, s. 262-3.

altında bir ideoloji haline getiren bir Allah fikri düşünebiliyor musunuz? Üstelik Allah, birilerinin Müslüman olmasını isterse, her şeye kadir olduğu inancı içinde bunu zaten gerçekleştirirdi; onun adına birilerinin, hem de talancı ve katil sürüsü birilerinin bunu katliam ve soygunlarla yapmasına, kendi dininin masum insan kanlarıyla kirlenmesine göz yumacağı nasıl düşünülebilir?

Bütün bu soruların yanıtı açıktır; yeter ki evrensel insanlık değerlerinden (ahlakından) biraz olsun nasiplenmiş olalım; yeter ki mantığımızı sokağa atmış olmayalım. Gerçeklik buyken artık kendimize sorabiliriz: Sakın birileri kendi talancı çıkarlarını meşru kılabilmek için "Allah adına" yalanının ardına saklanıyor, Allah fikrini kendi insanlık dışı yönelimlerine kılıf yapıyor olmasın?

Katliam faslı bittikten sonra sıra talan malı ve esirlerin sayımı ve paylaştırılmasına gelir. Beşte biri halifenin payına ayrıldıktan sonra kalanlar Müslüman askerler arasında paylaştırılır.

717 yılı aynı zamanda idealist yanları da olan Ömer b. Abdülaziz'in halife olduğu yıldır. Aynı yıl Yezid, merkeze aktarılan ganimet mallarına ilişkin ihtilaf nedeniyle görevden el çektirilip zindana atılır. Bu durum da çok sürmez, Ömer b. Abdülaziz'in 2 yılı az geçen halifeliğinin sonunda hastalanması üzerine, canını güvenlikte bulmaz ve zindandan kaçar. Çünkü yeni halife Yezid b. Abdülmelik, Yezid b. Mehleb'i öldürmeye yeminli biridir.

Yeni halife onun yakalanması için peşine adamlarını salarsa da önce başarılı olamaz. Aksine Yezid b. Mehleb ayaklanır. Basra'yı ele geçirir ve geniş bir alanın kendine biatını sağlar. İki valilik döneminde de Emevi halifeleri adına Türkleri katlettiği ve köleleştirdiğini unutur ve birdenbire onlara karşı savaşmanın Türklere karşı savaşmaktan daha hayırlı olduğunu keşfeder. Bu arada etkin kumandanlığıyla halife ordularına ağır kayıplar verdirir; öyle ki Abdülmelik'i büyük korkulara sürükler, "cihanı başına dar" eder.

Nihayet 721'de Mesleme ve Abbas adlı iki komutan önderliğinde toplanan çok büyük bir hilafet ordusu ile girdiği ve her iki taraftan da on binlerce Müslüman'ın birbirini kırdığı korkunç kanlı savaşın sonunda Yezid b. Mehleb'in sonu ölüm olur. Abbas da ölmüştür. İslam tarihinde gelenek olduğu üzere Mehleb'in kafası kesilir ve helifeye yollanır. Ardından Mehleb'in 300 yakınının daha kafası kesilir.

Mehleb'in oğlu Muaviye de Vasıt'ta elinde tuttuğu 32 esirin kafasını uçurdu. Savaş genişleyen bir alanda ve Mehleb'in sülalesi ve taraftarları kurutuluncaya kadar sürdü. Sayısız kelle daha uçuruldu, sınırsız kanlar daha aktı; nihayet sıra kanlara kadar geldi ve Mesleme bunları da "kul ve cariye satar gibi" hepsini Cerah b. Hakem'e satarak sorunu noktalamış oldu.[10]

Geçmeden anımsatalım ki; Mehleb'inki gibi isyanlar da Abdülmelik'inki gibi bastırmalar da İslam tarihinde kural dışı durumlar olmayıp, geleneksel Arap kültüründen gelerek İslamiyet'i belirleyen kültürünün sıradan yansımalarıdır. Siyaset boyutunda algılanan bir İslamiyet'in, demokrasiyle, halk egemenliği ve farklı olanların bir arada yaşayabilmesiyle uzlaşmaz bir karşıtlık oluşturması da bundandır. Bundandır ki kişiyle Tanrısı arasında bir inanç düzeyinde saygın olan İslamiyet'in, topluma bir siyaset olarak dayatıldığında, onu dayatanların şahsında ne yazık ki kirlenip toplumu da kirleten bir gericiliğe dönüşmesi kaçınılmazdır.

Konumuza kaldığımız yerden devam edelim:

Kuteybe b. Müslim'in ölümü sonrasında, Türk yurtlarına yönelik harekâtta bir türlü aşılamayan ciddi bir duraklama dönemi başlar. Bu ise İslam devletinin gelirlerini önemli oranda düşürdüğünden ciddi bir sorun olur. "Bu duraklamanın İslam halifelerince hoş karşılanmadığı, hedefe kararlılıkla yönelecek kumandanlar bulmak maksadıyla Horasan valilerinin sık sık değişmelerinden anlaşılmaktadır."[11]

(10) *Tarih-i Taberi*, c.3, s.399-409.
(11) *İslam Ansiklopedisi*, Türkler md., s.184.

Ömer b. Abdülaziz, gelinen noktanın tahlilinden hareketle izlenen politikada görece bir değişim gerçekleştirir. Arap/İslam ordularının zaten eskisi gibi ilerleyememelerinden hareketle, sürekli isyanlarla istikrarlı bir sömürünün koşullarını engelleyen işgal altında tutulan alanlardaki egemenliğin güçlendirilmesi politikasına yönelir. Bunun için de işgal alanlarındaki gerginlikleri yumuşatmayı esas alan, dolayısıyla zorunlu hale gelmiş olan Müslümanlığın yayılması yönelimine girer.

Gelinen noktada bu yönelim egemenliğin uzun vadeli varlığı için de zorunlu hale gelmişti. İşgal güçlerinin Türk yurtlarında ayakta kalması günden güne zorlaşır hale gelmişti; dolayısıyla İslamlaştırma oralarda kalabilmek için, zulmün görece azaltılması da İslamiyet'in gelişebilmesi için bir zorunluluk olarak kendini dayatıyordu.

Bu yönelim onun diğer halifelerden görece ayrımla daha idealist olmasıyla da örtüşen bir durumdu ve bu çerçevede; "...gerçek anlamda teokratik bir devletin temellerini atmaya..."[12] çalışmıştır. Hatta daha ötesi onun; "Bundan böyle (Aşağı Türkistan'da) sakın harbetmeyiniz. İdareniz altında bulunan ülkelere sıkıca sarılınız (o size kâfidir),"[13] dediği aktarılmaktadır.

Bununla birlikte Arap/İslam egemenliğinin yayılmasındaki yavaşlamanın da esasen saldırılardaki başarısızlıktan kaynaklandığı gerçeğinin altı özellikle çizilmelidir. Nitekim Yezid'in yerine getirilen yeni Horasan valisi Cerah b. Abdullah'ın, Türkistan'ın iç kısımlarına yaptırdığı akınlar başarısızlıkla sonuçlanmış, Türklerin etkili direnişi Arapları püskürtmüştür.

Bu dönemde İslami egemenliğin şehir merkezleri dışında kurulamadığını, din olarak İslamiyet'in gelişiminin ise çok daha geri olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla tarihsel gerçekleri gizleme üzerine kurulmuş resmi Türk-İslamcı iddiaların aksine işgalin etkili olduğu alanlarda bile İslamlaştırmada ciddi bir başarısızlık söz konusudur. İşgal edilen her ülke deneyin-

(12) Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s.178.
(13) Zehebi'den akt., Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s.177.

de gördüğümüz gibi Arap işgalinde de Türkler, üstelik o korkunç baskılara rağmen bir avuç işbirlikçi, hain dışında, işgalcinin ideolojisi olarak İslamiyet'i reddetmişlerdir. Egemen sınıflardan gerçekleşen kabuller de aynı şekilde geleneksel çıkarlarını sürdürebilmek için gerçekleşen görüntüden ibaret bir durumdur.

Öyle ki Cerah'a; "Emir el Cerah b. Abdullah'ın mevlası Divaşniç'ten. Ya emir, Allah'ın rahmeti ve selamı üzerine olsun. Seni Allah'a öğüyorum. Ondan başka Tanrı yoktur..." diye mektup yazan Semerkant Dikhanı Divaşniç'in bile, daha sonra İslam/Arap yönetimine karşı gelişen Türk ayaklanmasına katıldığını ve 722'de Said b. Amr zamanında ele geçirilerek boynunun vurulup kellesinin halifeye gönderildiğini görüyoruz ki; bu bile, Türk egemenlerinden Müslüman olanların gerçekte bu din değişiminde samimi olmadıkları, bu kabullerin, çoğu zaman Arap zulmüne boyun eğmekten veya çıkarlarını kaybetmemek kaygısından kaynaklanan zoraki bir durum olduğu kesinleşir (oğluna Kuteybe ismi veren Arap işbirlikçisi Buhara egemeni Tuğ Şad bile aynı durumdadır.)

Türkler her vesileyle ayaklanmaya ve önceki dinlerinin gereklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Nitekim vali Cerah'ın, Horasan'da geçirdiği belli bir zaman sonrasında Halife II. Ömer'e yolladığı mektubundaki düşünceleri de durumu kavramak açısından vurgulayıcıdır:

"Horasan'a geldiğimde fitne ve karışıklık çıkarmaya düşkün bir kavimle karşılaştım... Onların hakkından ancak kılınç ve kırbaç gelecektir."[14]

Buna karşın II. Ömer'in verdiği cevap ciddi yanılsamalar yaratacak bir örnek olarak Türk şeriatçılarınca, adeta kompleks giderme aracı olarak kullanılmaktadır:

"Mektubun bana ulaştı. Diyorsun ki Horasan halkını idare etmek için çok kötü ve zordur. Onlar ancak kılınç ve kırbaçla yola gelirler. Böyle demekle sen yalan söylüyorsun. Onları idare

(14) Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s.185.

etmek için hak ve adalet üzerine hareket etmen daha uygun olur. Adalet ve hakkı onlar arasında yay, yeter."[15]

Buradaki "hak ve adalet"in bizim bugün anladığımız anlamdaki hak ve adalet olmadığını hemen belirtelim. Aksine II. Ömer, kimsenin başka ülkeleri işgal etmeye hakkı olmadığını, kimseden haraç alınamayacağı, vb. vb. en basit ahlak değerleri anlamında hak ve adaletin çiğnenmemesi gerektiğini söylememektedir. İşgalcilerin kendi hukuklarını da çiğnemek pahasına yaptıkları ve Türklerin zaten alabildiğine zor olan yönetimini daha da zorlaştırıp halkın isyanlarını kışkırtan, dolayısıyla tabir uygunsa 'ineğin sağılmasını' engelleyen aşırılıklara son verilmesi anlamında bir 'hak ve adalet'tir istenen. Özetle II. Ömer ile valisi Cerah arasındaki fark, amaçta değil, ona nasıl ulaşılabileceği noktasında, yani tercih edilecek yöntemlerdeki ayrımdan ibarettir. Nitekim;

"Ey anasının oğlu Cerah! Sen fitne çıkarmaya onlardan daha hırslı görünüyorsun. Gerek mümine gerek zimmiye hak ettiği cezasından sakın fazla vurmayasın. Cezanın işlenen suçun tam karşılığı olmasına dikkat et,"[16] deyişinden de anlaşıldığı gibi II. Ömer, sözcüğün gerçek anlamında zulümden vazgeçilmesini, yani işgale son verilmesini, köleleştirmeye son verilmesini, haraç alınmamasını vs. emretmiyor; sadece bunların Müslüman/Arap hukukunu bile ihlal eden boyutlara vardırılmamasını söylüyor; o kadar.

Köle yapılmış Türklerden kurulu paralı askerlerden verim alınabilmesi (yani kendi ırkdaşlarını gönüllü öldürmeleri ve ayaklanmamaları) için ücret ve erzaklarının düzenli verilmesi ve eziyet görmemelerini istiyor örneğin. Müslüman olmuş insanlardan haraç alınmaya devam edilmemesini, zekât alınmakla yetinilmesini söylüyor vb. vb.

Üstelik Müslümanlığı kabul etmiş (veya öyle görünen) lerden haraç almaya devam ettiğini, keza işgal savaşlarına

(15) Suyuti'den akt., Z. Kitapçı, age, s.186.
(16) Taberi'den akt., Z. Kitapçı, age, s.186.

zorla kattırılan kölelere pay vermediğini kesin olarak bildiği halde Ömer II, Cerah'ı görevinden almaz; kurallara uyması doğrultusunda uyarıda bulunur sadece. Oysa ganimet paylaşımında kuşkular uyandı diye Yezid b. Mehleb'i hemen azledip zindana attıran da aynı Ömer idi.

Esasen çok açık olduğu üzere II. Ömer'in asıl sorunu, Türk yurtlarındaki işgalci egemenliği ve ordan elde edilen gelirleri kalıcılaştırabilmek için zorunlu hale gelmiş olan bir sorun olarak yerli halktan insanların Müslümanlaştırılmasıdır. Kimileri tıpkı bugün de gördüğümüz gibi, sadece zora dayalı bir çözümde ısrar ederken, Ömer II, söz konusu bölge insanlarının ideolojik olarak kazanılmasına ağırlık verilmesini öneriyordu. Ancak sonuç ikisinde de aynıydı; köleleştirmek! Farklı olan, amaca gidişte esas alınan yöntemler sorunudur.

Burada asıl amaç Müslümanlaştırma değildir; aksine çok açık olarak gözleyegeldiğimiz gibi Müslümanlık, kolonyalizmin ideolojik aracı olarak işlev görüyor. Çünkü Müslüman olarak veya öyle görünerek ağır maddi ve manevi baskılardan görece kurtulan insanların düzen içine çekilmesi, en azından pasifize edilmesi de kolaylaşıyor.

Ağır baskı ve haraç altında inletilen halka; eğer Müslüman olursanız haraçtan kurtulacağınız gibi yeni işgallerden pay bile alırsınız, deniliyor. Bu yaklaşım ise, ehvenişer bir durum olarak kimi Türk nüfusta etkili olur ve onların Müslüman olması veya öyle görünmesini beraberinde getirir.

Ne ki ilk başta Halife Ömer II tarafından önemsenmese de bu durum, haraç üzerine kurulu devletin gelirlerinde düşmeye neden oluyordu. Sadece devletin de değil, yanı sıra işgal bölgelerindeki yerel iktidarlar da durumdan zarar görüyordu. Bu da sömürge alanlarındaki Arapların açık ve gizli direnişine neden oluyordu.

Nitekim Cerah, çok haklı olarak, söz konusu Müslüman olmaların samimi değil tamamen haraçtan kurtulmaya matuf bir durum olduğu, bunun sonucu olarak başta sünnet olmak üzere pek çok noktada samimiyetsiz davrandıkları yönünde

Ömer II'ye itirazda bulunuyor.

Ömer bunun üzerine yeni bir mektup göndererek; "Müslüman olanlardan cizye toplamayı bırak –diyor–. Zira Cenab-ı Hak, Hz. Muhammed'i hidayet için göndermiştir, vergi (ve sünnet) memuru olarak değil..."[17]

Ancak bu yaklaşım başta Türkistan ve Mısır olmak üzere hiçbir yerde uygulama olanağı bulmaz; uygulanır gibi olduğu dönem bile uzun sürmez. Haraç ve talan üzerine inşa edilmiş İslami devlet, kısa zamanda giderlerini karşılayamaz duruma düşer. Bu ise uzun vadeli plan yapmaya olanak vermez; üretime göre organize edilmemiş toplum düzeninin ekonomi bilmeyen halifesinin emri de kısa zamanda devre dışı kalır. Bu noktada hiçbir demagojik yorum, söz konusu valileri kötüleyerek zevahiri kurtaramaz; nasıl ki işgal ve katliamlar, yayılmacılığa koşullayan, başka ulus ve kişilerin haklarına saygıyı yadsıyan anlayışın ürünüyse, aynı şekilde Müslüman olmayandan haraç ve talan da buna göre kurulmuş ve kutsanmış ekonominin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Dolayısıyla kendi Kuteybe'lerini, kendi Cerah'larını üretmesi kaçınılmazdır; halkın cuk oturan deyimiyle, "böyle başa böyle tarak!" Nihayet Cerah görevinden alınır; yerine Abdurrahman b. Nuaym atanır. Hatta bir dönem Türk topraklarından çekilmeyi bile düşünür; ancak Buhara ve Semerkant'taki Arap kolonileri (tıpkı günümüzdeki İsrailli yerleşimcilerin, gaspettikleri yerlerde İsrail polisine direnmesi gibi), çekilmeye karşı çıktıklarından bu iş gerçekleşmez."[18]

Müslüman görünenlerden haraç alınmaması nedeniyle genel olarak devletin gelirlerinde düşme olur. Buna karşı Ömer II, bu durumu yerel Arap egemenlerinin çıkarları aleyhine, onların yeni toprak alımına yasak getirerek aşmaya, bu toprakların devletin ortak mülkiyeti sayılması dolayısıyla, onları çalıştıranların kira bedeli anlamında devlete gelir aktarmasını

[17] Z. Kitapçı, age, s.192.
[18] Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi,* c.3, s.1149.

hükme bağlar. Müslüman da olsalar köylülerin haraç ödemeye devam etmesini ise sürdürür.

Bu nedenle Ömer'in, "Ben misyonerim, vergi tahsildarı değilim," sözü boşlukta kalır.(19)

Bunun yanı sıra yeni işgal edilen alan olmazsa, Araplar arasında paylaştırılacak yeni ganimetler de olmaz. Buna karşılık ciddiye alınacak düzeyde bir Müslümanlaşma da olmaz ve Türklerin Müslüman işgaline karşı mücadele ve arayışları devam eder. Bununla birlikte Ömer II'nin, İslam toplumunu ayakta tutan iç dengelere yönelik bu görece müdahaleleri, kısa zamanda kendi karşıtını üretmekten geri durmaz; Halife Ömer, İslam iktidarında sıkça uygulanagelen bir yöntemle, zehirletilerek öldürülür.

(19) Age, c.3, s.1150.

Dokuzuncu Bölüm

TÜRKLERİN, MÜSLÜMAN İŞGALİNİ KIRMAK İÇİN BÜYÜK ATILIMI

İşgal ve asimilasyona karşı Türk direnişi günden güne etkili hale gelir. Öyle ki Araplar Türk engelini ortadan kaldırmak için işi Çin'le anlaşma yolları aramaya kadar vardırırlar. 15 yılda bütün Ortadoğu'ya hâkim olan İslamiyet, 70 yıldır Türk topraklarında tıkanıp kalmış gibidir. Ancak Çin'den olumlu bir yanıt alınmaz.(1)

Aynı arayış Türk egemenleri açısından da söz konusudur. Nitekim 717-731 yılları arasında Çin'e; Soğd 11, Tohoristan 5, Buhara 2 elçilik kurulu yollar. Bu egemenler Arap'a karşı Çin'in askeri müdahalesini isterler. Arap'a en yakın görünen ve oğluna Kuteybe ismini veren Buhara egemeni Tuğ Şad bile, işgalcilerden illallah etmiştir; 718-19'da Çin imparatoruna özetle şöyle yazar:

"... Son zamanlarda her yıl Arap haydutlarının istila ve yıkımlarından acı çekiyoruz. Ülkemizde huzur yok. Beni bu güçlüklerden kurtarmasını İmparatorun lütfundan bekliyorum. ... Ayrıca Türgiş'e yardımıma gelmesi için emir vermenizi dilerim. Atlarımın ve askerlerimin başına geçeceğim. Uygun buluşmada Arapları baştan aşağı ezeceğiz."(2)

(1) *İslam Ansiklopedisi*, Türkler maddesi, s. 185.
(2) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c. 3, s. 1151.

Keza yine Karatekin egemeni, Arap vergilerinden kurtulmak için Çin imparatoruna başvurur:

"Arap yıkım yapıyor. Tohoristan, Buhara, Taşkent, Fergana hepsi Arap'a bağımlı oldu. Krallığımda hazinelerime, depolarıma, halkımın zenginliklerine Arap el koydu. Bunları alıp gittiler. Araplara emir verin de krallığımdan aldıkları müsadere vergilerinden vazgeçsinler."[3]

Keza Semerkant egemeni Gürek de, bölge Türklerince paylaşılan bir görüşü dile getirir ve yüzüncü yıl dolduğunda Arap egemenliğinin artık son bulacağını belirtir:

"Size sadakatle bağlıyız. Otuz beş yıldır Arap haydutlarına karşı aralıksız savaşıyoruz. Her yıl sefere büyük atlı ve yaya orduları çıkardık, ama yardımınızı alma mutluluğuna kavuşamadık. Altı yıl önce Emir Kuteybe'yi bozguna uğrattık. Ama Araplar çok sayıda kuvvetle beni kuşattı. Asker yollayınız, Araplar toplam yüz yıl kudretli olacaklardır. Bu yıl yüz yıl doldu. Çin askeri gelirse, ben ve benimkiler, Arapları yeneceğiz," der.[4]

"Çin askeri gelmez. Ama Batı Göktürk boylarını egemenliğinde birleştiren Türgiş (Türkeş) Kağanı Su-lu, belki de Çin'in teşvikiyle, 720 yılında patlak veren Soğd ayaklanmasını asker yollayarak destekler. Su-lu'nun Kül-çur unvanlı komutanı ufak bir birlikle Seyhun'u geçip Soğd ülkesine gelir. Bütün ülke Araplara karşı silahlanmıştır. Yöresel egemenlerin hemen hemen tümünün desteklediği Türk birliği Semerkant'a yürür. Yöresel askerlerine güvenemeyen Arap komutanları seyirci kalır. Bir kaledeki ufak bir garnizon dahi güçlükle boşaltılabilir. Kül-çur Soğd'da dirençsiz ilerler. Protestolar üzerine, 'hanımefendi' adı takılan Arap valisi Said b. Haris, Türklerle savaşa çıkmak zorunda kalır, ama ağır yenilgiye uğrar ve Semerkant yakınlarına çekilir. Türkler şehri kuşatacak güçte değildir. Bir akın yapıp çekilirler."[5]

[3] D. Avcıoğlu, age., s. 1151.
[4] Age., s. 1151.
[5] Age., s. 1152.

Yezid b. Abdülaziz'in hilafetiyle Horasan'a vali atanan Said b. Haris (721) bu başarısızlık üzerine görevden el çektirilir. Yerine Said b. Haraşi atanır (721). Güney Türkistan'da tam bir ihtilal havası esmektedir.[6]

Haraşi, "asileri itaate çağırır. Ama Arap yönetiminden hoşnut olmayan çok sayıda tüccar ve dikhan, Fergana'ya göçe hazırlanır. Çoğu Hocent'e yerleşir. Bir kısmı Soğd ülkesindeki kalelere yerleşir.

"Fergana egemeninin ikiyüzlülüğünden faydalanan Arap valisi, Hocent'de tüccar ve dikhanları kuşatır, hafif koşullar öne sürerek teslim alır. Ne var ki vali sözünde durmaz, soyluları ve askerleri kılıçtan geçirir. Gizli servetlerini ele geçirmek için 400 tüccarı öldürmez. Kırımdan kurtulanlar Türgiş kağanına sığınır ve yeni göçmenlerle sayıları çoğalarak Araplarla savaşta özellikle başarı sağlayan bir birlik meydana ge-tirirler.

"Bundan sonra Arap valisi, Buhara-Semerkant yolu üzerindeki kalelere çekilen dikhanları, çoğu kez hileyle teslim alır ve sözünü tutmayarak onları öldürür. Eski Semerkant ve daha sonraki Penç-kent egemeni Tarhan Divasnic de öldürülenler arasındadır. Penç-kent halkı ile kaleye çekilen Divasnic, canının bağışlanması koşuluyla teslim olur. Vali onu önce iyi karşılar, bir müddet yanında gezdirdikten sonra öldürür. Kafası Irak'a gönderilirken, sol kolu da onu teslim alan Arap görevliye verilir."[7]

Her şey eski tas eski hamam olmuştur. Türkler yer yer yoğunlaşan çabalara rağmen esasen Müslümanlığa kazanılamamıştır. Katliamlar ise sürmekte ve Türk direnişi karşısında katmerlenerek yayılmaktadır. Durum buyken bir de düşen devlet gelirlerini arttırmak amacıyla, Müslüman olan veya öyle görünen Türklerden tekrar vergi alınmaya başlanır; ki tüm bunlar Türk yurtlarında yeni bir ayaklanma dalgası yaratır.

Bu arada Hişam halife olmuştur; Haraşi'yi görevden alarak yerine Müslim b. Said'i atar (722). Müslim, öncelikle Müs-

[6] *İslam Ansiklopedisi*, Türkler maddesi, s.185.
[7] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1152.

lüman ordunun içinde çıkan ihtilafı, Yemenli kuvvetleri zor yoluyla etkisizleştirerek ortadan kaldırır. İlk saldırısında Afşin şehri egemenlerini haraç vermeye razı etse de, Müslim'in bu başarısı uzun sürmez.

Seyhun'u geçen Müslümanlar karşılaştıkları her şeye zarar verirler; öyle ki işi ağaçları kesmeye, ekinleri yok etmeye kadar vardırırlar. Fakat Türgiş Hakanı Su-lu'nun üzerlerine geldiğini duyan Müslim, Fergana kuşatmasını kaldırarak acele geri çekilir.[8]

"Ordusuna acele ricat emri veren Müslim, susuz yollardan cebri yürüyüşle 11 gün geri çekildi. Taşıyamadığı bütün yükleri yakmaya mecbur kaldıktan başka, suya erişemeden Seyhun yakınlarında, Türgişlerle işbirliği halinde bulunan yerli kuvvetler tarafından durduruldu. Arkadan da Hakan hızla gelmekte olduğu için, nihayet bin müşkülat ile önlerindeki engeli aşabilen Arap kuvvetleri ağır telefat ve zayiat pahasına Semerkant'a geri çekilmeye muvaffak oldular. Seyhun ötesindeki bütün Arapların geri atılmasıyla sonuçlanan ve her tarafta Arap nüfuzunun kırılmasına sebep olan bu seferdeki hezimet, Arapları uzunca bir süre müdafaada kalmaya zorlamış ve yalnız Maveraün nehir'de değil, Toharistan ve diğer cenup bölgelerinde idareciler ve halk Türgişlere kurtarıcı gözüyle bakmaya başlamışlardı."[9]

Bunun üzerine Müslim de görevden alınır, yerine Esed b. Abdullah atanır (724). Esed görece başarıyla Hotel şehrini ele geçirir ve yağmalar.

Ancak Türgiş devletinin ilerleyişinin neden olduğu güvenle, Müslüman olmuş görünenler de dahil tüm Türkler Müslüman işgaline karşı ayağa kalkmıştır. Türgiş hakanı Su-lu bu gelişmenin neden olduğu sorumluluğu geri çevirmez[10] ve Türk yurtları, birdenbire bir yangın yerine döner. Ancak bu kez yangını tutuşturan mazlumlar, yanan işgalci Arap/İslam

[8] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1153.
[9] *İslam Ansiklopedisi*, Türkler maddesi, s.185.
[10] B. Üçok, *İslam Tarihi*, s.57.

egemenliğidir. Tüm işgal edilmiş alanlar ayağa kalkmış, işgalciler her yerde ecel terleri dökmektedirler.

Su-lu, Esed'in üzerine yürür. 726'da Huttal'da karşı karşıya gelirler. Esed yenilir ve kaçar. Müslümanların Maveraünnehir'deki egemenliği gerçek bir risk altına girmiştir. Bunun üzerine Yezid, Esed'i de görevden alarak yerine Eşres b. Abdullah'ı atar (727).

Eşres, zulmü arttırarak denetim kurabileceğini düşünür ve öyle davranır. Ne ki kaybedecek hiçbir şeyleri kalmayan Türkler, korkuyu kırmıştır ve ne pahasına olursa olsun bu kez sömürgecileri topraklarından atma kararlılığındadır. Nitekim Eşres'in bu sırada, Türk direnişinin ideolojik dayanaklarını zayıflatmak amacıyla başlattığı İslamlaştırma kampanyası da "tam bir başarısızlık ve felaketle biter."[11] Türkler kurtuluşa kendilerini bu kadar yakın hissederken, işgalcilerin, direniş temellerini zayıflatmak ve onları kendi benliklerine yabancılaştırarak Araplaştırmak amacını taşıyan bu ideolojik kampanyaya prim vermezler. Tamamen haraçtan kurtulmak amacına matuf uzlaşmacı yaklaşımlar da kimi yerel önderlerin oyunlarıyla etkisizleştirilir. Örneğin Semerkant önderi Guzek (Oğuz Beg), Eşres'e yazdığı mektubunda, herkesin Müslüman olması nedeniyle haracın tamamen kesildiğini söyleyerek Müslüman/Arap egemenliğinin bam teline basmıştır.

"Haddi zatında Guzek'in gösterdiği şiddetli tepki verginin kesilmesinden ziyade, yerli halkın İslamlaştırılması ve bunun kendi açısından doğuracağı büyük tehlikeye karşı idi."[12]

Nitekim Z. Kitapçı'nın da paylaşarak aktardığı gibi Gibb, bu durumu gerçekte Guzek'in yurtsever duyularının gelişkinliğine verir:

"Guzek'in asıl gayesi, Arap valileri ile iyi geçinmek değil, istiklalini geri almak idi. Ahali Araplaşacak olursa bütün muvaffakiyet umutları kaybolacaktı. Gerçekte bu gayet teh-

[11] Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s.228.
[12] Age, s.234 .

likeli bir oyundu ve Guzek bu oyunu ustalıkla kazanmasını bilmiştir."[13]

Keza benzer bir çıkışı da Buhara dikhanları yapar ve Eşres'e; "Siz daha kimden haraç alacaksınız? Çünkü halkın hepsi artık Arap oldu," derler.[14]

Burada önemli bir parantez açmadan geçmeyelim: Dikkat edilirse "Araplaştırma" ve "İslamlaştırılma", "Arap" ve "İslam", Guzek'ten ve Türk dikhanlardan Eşres'e, Gibb'den Kitapçı'ya kadar herkesin gözünde aynı şeydir. Esasen sosyolojik bir gerçek olarak da, birinin kavme diğerinin kavmin dinsel kültürüne ait olması anlamında ayniyet, zaten tartışma konusu olmaktan uzaktır; ancak bu özgüldeki hesaplar söz konusu bu basit gerçeği, görmek istemeyen veya gözlerden saklamaya çalışanların inadını somut olarak göstermek anlamında vurgulayıcıdır.

Sonuç olarak Eşres, Türklerin "sadece haraçtan kurtulmak için Müslüman oldukları" gerçeğinin bilincine varır ve İslam devlet kurumlaşmasının haraca olan yaşamsal gereksinimi çerçevesinde; haraçtan muaf tutulacak Türklerin, sünnet olmak ve Kur'an'dan sure okumak da dahil diğer gerekleri yerine getirmeleri anlamında İslam dinine gerçekten sarılıp sarılmadıklarına ilişkin denetim dayatmasında bulunur ve bu fasıl da böylece sona erer. Türkler, işgalciler gibi onların ideolojisini de şiddetle reddeder.

Buna karşılık Eşres haraç işini disiplin altına alır. Taberi'nin de belirttiği gibi:

"Eşres yeniden vergi toplamak için Süleyman b. Ebus-Sırri'yi, Hani b. Hani'ye yardımcı olarak tayin etti. Hani ve diğer amiller haraç almak için aşırı davrandılar. Türk büyüklerine hakaret ettiler. Umeyr b. Sa'd ise Müslüman dikhanların başına bela oldu. Onlara ağır cezalar verdiler; elbiseleri yırtılıp yakıldı, kemerleri boyun ve boğazlarına bağlanıp sürüklendiler. Böylece Müslüman olmuş pek çok biçare ve fakir kimselerden bile cizye aldılar. Neticede Soğdlu (Semerkantlı) ve Buharalı Müslümanlar isyan ettiler ve Türklerden (Türgişlerden) yardım istediler."[15]

Bu sırada İslam devleti içinde de ciddi gelişmeler meydana gelir. Zulüm esasen yalnızca işgal edilen halklara değil, ama aynı zamanda İslami iktidarın merkez hizbine muhalif olanlara da uygulanmaktadır. İşte bu iç zulüm temelinde Şiiler ve Abbasilerin Emevilere karşı iktidar mücadelesi de ciddi boyutlara varmıştır. Bu nedenle Müslümanlar kendi içlerinde de birbirlerinin kanını acımasızca dökmektedirler. Bu durumdan da faydalanan Su-lu, zaten kendisinden acil yardım talep eden yerli halkla da ahenkli bir şekilde çalışarak Buhara'yı zapteder (728).

Arap idaresi Semerkant, Dabusiya şehirleri ve bir iki küçük kaleyle sınırlı kalmıştır. Bu panik ortamında "yerli halka birçok müsaadeler bahşetmesine rağmen halktan ümit ettiği ilgiyi göremeyen yeni vali Eşres b. Abdullah, Baykent yakınlarında Hakan tarafından sıkıştırılarak ikinci bir susuzluk vakasına (Yavm al-Atş) düçar edildi.

Nihayet Arap ordusu, Semerkant'a doğru çekilirken yetişen Hakan ve Kül-çur idaresindeki Türgiş kuvvetleri tarafından 729'da Kemerce kalesinde 58 gün müddetle kuşatıldı. Artık Harzem'de bile Araplara karşı kımıldanmalar görülüyordu. Su-lu'nun amacı, Semerkant'taki Arap merkez ordugâhını düşürüp, Arapları Maveraünnehr'den tamamen atmaktı."[16]

Kemerce kuşatması, önceki Arap kuşatmalarını andırır bir şekilde uzar ve nihayet bu kez Arapların açlıktan aman dilemesiyle sonuna gelir. Buraya kadarı bildik hikâye. Ancak bundan sonrası, Arapların aman dilemiş Türk kalelerini ele geçirmeleri sonrası yaptıklarından nitelik olarak farklıdır. Üstelik Türkler bu noktada Müslümanların yaptıklarını yinelemiş olsalardı, tarih karşısında pek de sorumlu olmazlardı. Çün-

(13) Age, s.234-5.
(14) Age, s.236.

(15) Akt. Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler,* s.241.
(16) *İslam Ansiklopedisi,* Türkler maddesi, s.185.

kü birincisi, yapanlara yaptıklarını yapmış olurlardı ve bu anlamda meşru olurlardı. İkincisi işgalciye yapmış olurlardı ve bu anlamda da meşru olurlardı. Üçüncüsü de Araplar gibi "Tanrısal ve çağlarüstü" bir ideoloji kılıfına bürünmemişlerdi, dolayısıyla yapmış olsalardı bile o zamanki dönemin egemen kültürü içinde görece mazur görülebilirlerdi.

Ne ki onlar böyle bir katliam yoluna gitmediler; aksine Kemerce'de teslim olanları, birine zarar gelmeden Debusia'ya gitmek üzere serbest bıraktılar. Bu noktada Dr. Sabri Gündüz'ün, bilim dışı bir duygusallıkla yüklü olsa da gösterdiği tepkiye hak vererek dinlemekten kendimizi alamıyoruz:

"Anda vefa, onların en çok saygı gösterdikleri bir fazilet idi. Türkleri idare eden başbuğlar, bir Kuteybe, bir Yezid, bir Cüneyd dahi değildi. Bu muhasarada Kuteybe'nin Neyzük Tarhan'a yaptığının aynısını yapmak Türklerin ellerinde değil miydi?

"Türkler hisar dizdarını aldatmak için ikinci bir Selim gönderemezler miydi? Fakat onlar adiliğe karşı adilikle mukabele eder yaratılışta değillerdi.

"Eğer onlar isteselerdi her halde boğazlanacak insanlar için bir ark kenarı, kanlı ekmek pişirmek için bir değirmen ocağı bulabilirlerdi. Fakat bir Türk başbuğu bir Kuteybe, bir Yezid karakterinde miydi ki hasis ihtiraslara nefsini kaptırsın?

"Ev bark yıkmasını mı bilmezlerdi? İşkence ile adam öldürmesini mi beceremezlerdi? Ceviz dallarına adam asmasından mı ürkerlerdi? Hiç şüphe yok ki onlar, özlerine yapılan kötülüğün intikamını faiziyle almayı bahusus saraylarından, konaklarından, mabetlerinden aşırılan sayısız varlığın hakiki sahiplerine intikalini, milli bir şuur ve imanla temine çalışırken ahlaksal durumlarında kahpece hareketlere mütemayil en önemsiz bir değişiklik bile göstermiş değillerdi."[17]

Su-lu, Semerkant'ı kuşatır. Bunun üzerine Arap karargâh komutanı Savra (Sure) b. Hurr, başarısızlıkları üzerine görevden alınan Eşres'in yerine atanan yeni vali Cüneyd b. Abdur-

[17] *İslamlık Türklük*, s.141-2.

rahman'dan (729) acele yardım ister. Cüneyd yardıma gelirken öncelikle kendi komutanı tarafından uyarılır:

"Bir Horasan valisinin 50 binden az askerle nehri geçmesi doğru değildir!" der.[18]

Bunun üzerine Keş'ten yeni asker toplayarak Semerkant'a yönelir. Türkler çöl yolunu tuttukları için dağ yoluna yönelir ve savaşmadan Semerkant'a varmayı düşler. Ancak bunu haber alan Hakan tarafından Savdar dağlarının dar geçitlerinde sıkıştırılır ve çok zor duruma düşer. Bunun üzerine; "Ordu yok olursa Semerkant da düşer, iki felaket yerine bir felaket olsun," diyerek Savra'yı acele yardıma çağırır.

Semerkant'a yardıma giderken, tam aksine Semerkant komutanından yardım istemek durumunda kalır. Savra 12 bin kişilik bir kuvvetle yardıma koşar. Su-lu iki ateş arasında kalmamak için geri çekilip, Savra ile savaşacağı uygun bir alan arar. Nihayet Savra beklenen alana gelince Türkler üzerine çullanırlar. Diğer taraftan Hakan, Arapların etrafındaki ot ve ağaçların ateşe verilmesini emreder.

Savra için "durum hakikaten çok feci idi. (...) Orduda büyük bir susuzluk başlamıştı. (...) Üstelik ateş ve duman ortalığı öyle kaplamıştı ki göz gözü görmüyordu. Herkes başının derdine düşmüştü. Araplar müthiş bir bozguna uğramıştı. (...) Can korkusuyla ateş ve duman çemberini yarmak için hücum eden Arapların çoğu yanarak ölmüştü. Savra da bu hercümerc arasında atından düşerek belini kırmış ve o da bağıra çağıra yanıp gitmişti. (...) Bu sırada Cüneyd, sıkıştırılmış olduğu vadiden çıkmayı başarmıştı. (Ancak) Türk hakanı derhal Cüneyd'in üzerine yürüdü ve tekrar kontrol altına almayı başardı. (...) Cüneyd bu sıkışıklık anında kendisini varı yoğu ile destekleyecek taze bir kuvvet bulmakta gecikmedi. (...) Sayısı gerçekten kabarık olan kölelerin, harb kazanıldığı taktirde hürriyetlerine kavuşacaklarını ilan ettirdi. (...) Köleler senelerdir hasretini çektikleri hürriyete kavuşabilecekleri umuduyla öyle

[18] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1157.

çarpışıyorlardı ki, adeta ölümün kucağına kendilerini seve seve atıyorlardı. (Bu durumda) Türk hakanı. (...) geri çekilmek zorunda kaldı. Böylelikle Semerkant'a giden yol, Cüneyd ve askerlerine tekrar açılmış oldu (730)."[19]

Ancak bu durum Türk yurtlarındaki Arap/İslam egemenliğinin ölümcül günler yaşamakta olduğu gerçeğini henüz değiştirmiyordu.

Yardıma gelenler kendilerini kaleye atarken, kalenin önceki hükümdarları da ölüyorlardı. Bunun üzerine Halife Hişam, Kûfe ve Basra'dan alelacele 20 bin kişilik bir takviye kuvvet toplayarak Cüneyd'e yardıma yollar. Bu yeni gelişme üzerine, önceki savaşlarda zaten oldukça yorulmuş olan Hakan Su-lu, Buhara'yı tahliye ederek geçici olarak geri çekilir (732).

İki taraf da bir müddet birbirlerine dokunmadan durur. Adeta soluklanmaya çalışır gibidirler. Hele Müslümanlar, adeta Buhara, Semerkant ve Keş ile yetinir, kaybettikleri alanları geri almaktan erinir hale gelirler. 734'te Cüneyd'in ölümüyle Türk yurtlarındaki Müslüman nüfuzu iyice kırılır. Bu arada merkezde Abbasi yanlısı Hariş'in ayaklanması yaşanmaktadır. 737'de bastırılan Hariş de sonunda Türgişlere sığınır.

"Hakan Su-lu, Maveraünnehr'e son seferinde hayli müttefik bulmuştu: Hariş taraftarlarından başka Soğd hükümdarı, Usruşana hâkimi, Şas (Taşkent) hükümdarı, Huttal hükümdarı... Taberi'de zikredilen bu liste Maveraünnehr'de Arap nüfuzunun nasıl Türklere geçmiş olduğunu açıkça göstermektedir."[20]

Bu arada valilerin hızlı değişimi devam etmektedir. Cüneyd'in yerine Asım b. Abdullah (734), onun da yerine Halid b. Abdullah (735) getirilir. Ancak sonuç değişmez. Müslümanların eski mutlu günleri sona ermiş gibidir. Yeni haraç gelirleri elde edemedikleri gibi savaş harcamalarının faturasını merkezi hazineden ödemekte ve savaş alanlarında yoğun bir asker kaybına uğramaktadırlar.

(19) Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c.1, s.267.
(20) *İslam Ansiklopedisi*, Türkler maddesi, s.186.

"737, Türgiş Kağanının ilerleme yılı olur. Huttal egemeninin yardım istemesi üzerine, Su-lu Kağan, Çu vadisindeki karargâhı Suyab'dan 27 gün içinde Huttal'a gelir. Kağan'ın ilerlediğini duyan Esed [Halid olacak-EA] Ceyhun Nehri'nin güneyine geçmeye hazırlanır.

Türgiş kağanı nehri geçerken yakaladığı Araplara ağır zayiatlar verdirir. Çekilen Arapların peşinde Türkler de Ceyhun'un güneyine geçer. Su-lu Arap birliklerinin ağırlıklarına saldırır. Araplar Belh'e çekilir. Su-lu ülkesine geri bile dönmeye gerek görmeden kışı Toharistan'da geçirir. Hariş Kağan'a, Arap kuvvetleri dağılmış iken kış akını yapmayı öğütler. (...) Kağan kışın Belh yakınlarına kadar ilerler. Sonra Cüzcan'a yürüyerek başkenti alır.

Orada bekler ve her yere akıncı atlılar yollar. Gibb'e göre seferin amacı Merv'i almak değil, Batı Toharistan'ı Arap'a karşı ayaklandırmaktır. Ama işbirlikçi Cüzcan egemeni, Arap'la birleşir ve Esed (Halid), yanında az bir kuvvet bulunan Sulu'yu Toharistan'da bastırır.

Kağanın kuvveti 4 bin kadardır. Su-lu ve Haris güçlükle kaçarlar. Kar fırtınası ve yağmur Halid'in ilerlemesini engeller. Gibb, Türgiş yenilgisini bir dönüm noktası sayar:

"Savaş önemlidir. Çünkü Maveraünnehr'de ve belki de Horasan'da hiç değilse yakın gelecekte Arap egemenliğine son verecekti. Batı Toharistan egemenleri Arap valinin safında idi, ama Su-lu'nun zaferi, onları kuşkusuz Hariş ve Türklerin yanına çekecekti. Ceyhun eyaletleriyle desteklenen Belh, onların üsleri olacaktı. Bu tehlikeden Araplar Halid'in kararlılığı ve Belh'i başkent seçişiyle kurtuldular."[21]

Cüzcan hükümdarının ihaneti ve zaferin artık geri dönülmez olduğunu düşünmenin rahatlığıyla Su-lu'nun ordusunu dört bir yana dağıtmış olması, dağılmakta olan Müslümanların birden bire hâkim duruma geçmesine neden olur. Su-lu ülkesine geri çekilmek zorunda kalır. Ancak Türk yurtlarının

(21) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1158-9.

denetimi yine de mümkün olmaz. Halid b. Abdullah'ın yerine Cafer b. Hanzela atanır (738).

Onun da belli bir etkinlik kuramaması üzerine yine aynı yıl Yusuf b. Amr Cüdey, onun da başarısızlığı üzerine Nasr b. Seyyar el-Kinani Horasan valiliği ve Aşağı Türkistan işgalinin komutanlığına getirilir.

"Memleketine geri dönen Kağan, herhalde ömrünü harcadığı bu mücadeleye devam edecekti. Fakat o zamana kadar büyük hizmetlerini gördüğü Kül-çur (Bağa Tarkan) tarafından öldürülür.

Çin'in Türk başbuğlarını birbirine düşürme planına dayanan tahrikçi siyaseti bir kez daha hedefine ulaşmış ve esasen Kara ve Sarı olmak üzere ikili teşkilat halinde yaşayan Türgiş boylarını birbirlerine iyice düşman etmişti."(22)

Tabii Türklerin, Su-lu'ya yapılan komployla başlayan bu iç savaşın daha özel çıkarlara dayalı bir yanı daha vardı: "Arapların Ebu Müzahim (boğa) adını taktıkları Su-lu Kağan, ilk yıllarında kendisi pay almayarak bütün ganimeti boyları arasında paylaştırırken, son yıllarda ganimet dağıtmadığından Türk boyları arasında huzursuzluk çıkar. Bu ortamda 736'da Çin'e, 737'de de Araplara yenilince boylar ayaklanır. Ve bir boy beyi olan Bağa Tarkan, bir gece Su-lu'nun karargâhını basarak onu öldürür. Kağan'ın öldürülmesi karışıklıkları artırır. Sarı Türgiş denilen boylar Kara Türgiş denilen boylarla boğuşur. Bağa Tarkan ve birçok Onok beyi, bu boğuşmalar üzerine Çin'e bağımlılık için başvururlar: "Kağanımız öldüğü için saldırılara uğruyor ve birbirimizi öldürüyoruz. Çin'e bağlanmak ve daimi dış bağımlılar olmak istiyoruz," derler.

İstek kabul edilir. Çin Isık Gölü ve İli Vadisi bölgesine yeniden egemen olur. Böylece Seyhun-Ceyhun bölgesindeki Arap'a karşı Türk direnişi zayıflar. Çin, unvanlar dağıtır ama askeri destek getirmez."(23)

(22) *İslam Ansiklopedisi,* Türkler maddesi, s.186.
(23) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi,* c.3, s.1159-60.

Yurtsever hakan Su-lu'nun öldürülmesi Müslümanlar arasında büyük bir sevinç ve şaşkınlık yaratır. Türk yurtlarını işgal etmenin, sömürgeleştirmenin ve tabii Türkleri Müslümanlaştırarak asimile etmenin önündeki en büyük direnç noktası ortadan kalkmıştır.

Öyle ki Horasan valisi Araplara, şükür ifadesi olarak oruç tutmalarını emreder. Müjdeyi Halife Hişam'a ulaştırır, ama Hişam böyle büyük bir müjdeye bir türlü inanamaz. Çok güvendiği adamı Mukatil b. Hayyan'ı yollayarak haberi doğrulatır. Namlı bir cimri olmasına rağmen sevinçten Mukatil'e 100 bin dirhem müjdelik verdirir. Sevinçle tahtından iner ve secde eder.

"Gerek Horasan valisinde, gerek hilafet merkezinde görülen bu anormal davranış ve şaşkınlıklar, Gibb'in de pek haklı olarak işaret ettiği gibi, 'Hakan adının ne denli büyük bir felaket işareti olarak algılandığını açıkça göstermektedir'."(24)

Gerçekten de Su-lu'nun öldürülmesi sonrasında Türkler bir daha toparlanamazlar. Güney Türkistan'ın sömürgeleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması önündeki en ciddi irade ve moral engel ortadan kalkmış gibidir.

Türklerin bu büyük kurtuluş atılımının sonu böyle trajik olunca, Türk yurtlarındaki umutlar da önemli oranda yıkılır. Öncelikle yerel egemenler (dikhanlar) fire vererek Araplarla işbirliğine yönelirler. Çünkü ekonomik çıkarları önemli oranda tahribata uğramıştır. Bu yönelimi yakalayan Araplar, bu teslimiyeti teşvik için alabildiğine yumuşak bir tavır izlemeye başlar.

Bu cezalandırıcı olmayan taktiğin yanı sıra, Müslümanlığı kabul edenlerin geniş ekonomik çıkarlar elde edecekleri doğrultusundaki güvenceler ise söz konusu bu egemenlerden bir kısmının aynı zamanda Müslümanlığı da kabul etmesini sağlar. Teslimiyet ve ekonomik çıkar temelinde başlayan bu yönelimi gören Araplar, işgali onlara pahalıya mal eden önceki dönemin dersleri ışığında vergileri düşürür; daha az ama daha

(24) Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler,* s.254.

güvenli bir sömürü ilişkisine yönelirler. Bu ise Arap'ın Türk'le dinsel bağ kurmasını ve onu barışçıl yolla asimile etmesinin olanaklarını artırır.

Nasr b. Seyyar'ın valiliğiyle birlikte Güney Türkistan'daki Arap güçlerinin önemli bir toparlanması gerçekleşir. Önceden de Türkistan işgalinde değişik görevlerle yer almış, Türklerin zayıf ve güçlü yanlarını bilen bu uzak görüşlü vali, her şeyden önce geleneksel Arap/İslam talan ve köleleştirme mantığıyla bu sorunun çözülemeyeceğinin bilincinde davranır. Diğer yurtlardan ayrımla Türkistan'da Arap/İslam egemenliğinin ancak belli tavizlerle mümkün olabileceğini görmüş, "kâfire" yönelik klasik Müslüman hukukuyla bu sorunun çözülemeyeceğini, aksine bugüne kadar olduğu gibi daha da kangrenleşeceğini anlamıştır. İşte bu bilinçle Nasr, Su-lu sonrası çok uygun ortamı da değerlendirerek önemli başarılar sağlar.

Tabii her şeye rağmen Türk yurtlarına ancak önemli bir askeri güçle gidilebileceğini de unutmaz ve büyük bir ordu hazırlar. Ayrıca bu Arap ordusuna takviye olarak, köle Türklerden, ulusal değerlerine yabancılaşmış 20 bin kişilik bir de paralı askerler ordusu kurar. İşte bu farklı zihniyet ve güçlü orduyla Araplar, tekrar Türk yurtlarına ilerler.

Araplar, 739'da Semerkant'a yeniden iyice yerleşirler. Taşkent (Şaş) ve Fergana'ya tecavüzler yeniden başlar. Çinliler ise Türklerin yardım taleplerine karşı kayıtsızlıklarını sürdürür. Kül-çur komutasında Türk ordusu Arapların Seyhun Nehri'ni geçişini engeller. Çok geçmeden de Arapları çok kötü bir şekilde sıkıştırmayı başarırlar.

"Araplar için yine karanlık günler başlamıştır. Nasr'ın durumu da vaktiyle Merv yakınlarında sıkıştırılan Ahnef b. Kays'tan pek farklı değildi."[25] Ordusu çok daha kalabalık olmasına rağmen karşı saldırıya geçmeye cesaret edemez. Ordusunu mevzilerine yerleştirir, gerekli olabilecek her yere gözcü yerleştirir ve Kül-çur'un saldırısını bekler. Ancak bu gergin

(25) Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c.1, s.268.

bekleyişin bir gününde talih kendisine görülmemiş bir armağan sunar:

Ne yapacağına karar vermek üzere geceyarısı Arap mevzilerine çok yakın yerlerde keşfe çıkan Kül-çur, bu çok büyük tedbirsizliğini hayatıyla öder ve Arap gözcüleri tarafından ele geçirilir.

Nasr, karşısına çıkarılan bu ihtiyar adamın Türk komutanı Kül-çur olduğunu anladığında önce şaşkınlıktan ne yapacağını bilemez, sonra kendini toparlar; Kül-çur'un önerdiği fidyeyi reddeder. Türkistan işgalinin kaderini belirleyecek bu muhteşem esiri öldürmenin en uygun davranış olacağına karar verir. Kül-çur'un boynunu vurdurarak, cesedini nehrin kenarında Türklerin göreceği bir yere astırır. Bu manzara Türk saflarında beklenen etkiyi yapar ve korkunç bir dağılma yaşanır. Nasr, söz konusu yas, panik ve dağılmayı artırmak için ertesi gün Kül-çur'un cesedini, Türklerin göreceği şekilde yakar. Perişan durumdaki Türk ordusuna son darbeyi de kendisi vurarak süreci adeta noktalar.

Taşkent, ardından Fergana teslim olur. Bu arada Buhara ve diğer yerlerde olduğu gibi kimi yerel ayaklanma girişimleri olsa da Arapların Güney Türkistan hâkimiyeti kesinleşmiş gibidir. Nasr bundan sonra Arap egemenliğini pekiştirmeye yönelik önlemleri çok daha rahat koşullarda alır. Ancak yine de Türklerin nabzını elinde tutmaya, onları karşısına almamaya özen gösterir.

Bu arada göç etmiş olanların yurtlarına geri dönmeleri için anlaşma imzalanmış, dönenlerin cezalandırılmayacağı gibi vergi borçlarının da affı yoluna gidilmiştir. Halk üzerindeki büyük etkilerini bildiği yerel egemenlerin Arap yönetimi nezdinde saygın bir konum elde etmelerine özel önem veren Nasr, bu yolla da egemenlerin, dolayısıyla onlar aracılığıyla halktan insanların Müslümanlığa meyletmesinin yolunu açmıştır.

Tabii bütün bu yönelim için de insanların ortalama haklardan yararlanabilmek için din olarak Müslümanlığı seçmek zorunda olduklarını her vesileyle hatırlatan bir ortam sağlamış;

askeri üstünlük, vergi politikası ve bürokratik denetimle de başka umutların oluşumunun yolları olabildiğince kapatılmıştır.

Özetle Nasr, Arap egemenliğinin temel ideolojik silahı olarak İslamiyet'in taraftar bulmasına özel önem verir. Başka inançların yaşam olanağını olabildiğince ortadan kaldırırken, İslamiyet'in etkinliğinin artırılması için gereken korkutma ve teşvik önlemlerini yaygınlaştırır.

Hiç de öyle olmadığı halde; Hıristiyan, Yahudi, Mecusi vd. dinlerden Türklerin önemli destekler buldukları gibi bir geleneksel girişten sonra Nasr, Mevr'deki cuma hutbesinde Müslümanlara şöyle sesleniyordu:

"... Duymuş olunuz ki artık ben de Müslümanların koruyucusuyum. Onlara her türlü iyiliği yapıyorum. Borçlarını ödüyor ve ağırlıklarını (vergilerini) müşrikler üzerine yüklüyorum. Şunu iyi biliniz ki, bundan böyle daha önce kararlaştırılan ve toplanan vergiden fazla olanı benim tarafımdan asla kabul edilmeyecektir."[26]

Dikkat edilirse bu akıllı bürokratın söylemi kavmiyatçı bir özellik taşımadığı gibi, aksine dinsel kimlik tanımlamasını esas alan, insanları salt din temelinde ayıran bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Cerah b. Abdullah'ın; "Ben ırkıma düşkün bir adamım. Allah'a yemin ederek söylüyorum ki benim kavmimden olan bir kimse, benim için başka kavimden olan yüz kişiden daha sevimlidir," deyişinde yansıyan önceki yaklaşıma göre Nasr'ın yaklaşımı somut bir değişimi yansıtmaktadır.

Bu yaklaşım, yükselen Abbasi hareketinin ideolojik baskısının bir ifadesi olmasının yanı sıra, aynı zamanda bir uzlaşmanın, askeri olarak yenilmiş, ancak ideolojik düzeyde henüz teslim alınmamış, üstelik bu yenik halinde bile kendisinden çekinilen bir kavmi ideolojik olarak dönüştürerek tamamen teslim alma kaygısının ifadesidir.

---

[26] Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s.268.

Onuncu Bölüm

ABBASİ DEVRİMİ VE İSLAMİYET'İN KAVİMSEL KARAKTER DEĞİŞİMİ

Güney Türkistan'ın, Ahnef b. Kays (644) ile başlayan işgali, yaklaşık bir asırlık bir savaşlar sürecinden sonra Emevilerin son valisi Nasr b. Seyyar'ın zaferiyle tamamlanmış gibidir. Emevi hanedanınca temsil edilen Arap/İslam'ın, Güney Türkleri üzerindeki bu kanlı zaferi kurumlaşırken, diğer yandan Emeviler de, kendi içsel süreçlerinin kaçınılmaz sonucu olarak yıkılıyorlardı. Adeta Mısır'dan Hazar'a, Anadolu'dan Türkistan'a döktükleri kan onları boğuyordu.

749'da tüm Şam iktidarı ve valileri gibi Nasr b. Seyyar'ın da başını yiyecek olan Abbasi devrimi ile, İslam adına işgalden işgale, talandan talana koşan Emevi egemenliği de ömrünü tamamlıyordu.

Söz konusu bu "devrim" ile yönetimin karakteri ve hukuku değişmeyecekti; Abbasi devrimi, kendi nedeni olan zulüm ve talanın sonunu getirmeyecek, bir farkla ki iç savaşların dozajı artarken dış yayılmacılığa çok fazla enerji kalmayacaktı. Ancak şeriatın gereği olan her şey, yani teokratik monarşist yönetim, talancılık, farklılıkların kanla ezilmesi, kölecilik, cizye, vb. her şey aynen devam edecekti.

Buna karşılık önemli bir noktada, İslamiyet'teki baskın Arap özellik konusunda değişim olacak, dinin kavimsel kimliği revizyona uğrayarak yeniden tanımlanacaktı. Böylece önceden işgal ve köleleştirmeye maruz bırakılmış, ancak giderek

İslam egemenliğindeki topraklarda çoğunluk olmuş, bildik yollarla İslamlaştırılmış veya İslamlaştırılamamış Arap olmayan nüfusun ulusal tepki ve gelenekleriyle uzlaşan, Arap'ı onlardan üstün kılmayan (en azından söylemi böyle olan) yeni bir Müslümanlık oluşacaktı.

Arap kültürünce biçimlenen ve "ilahi" olmak iddiası nedeniyle değişebilirlik koşullarını esasen ortadan kaldıran İslamiyet, sonuç itibarıyla yine Arap kalmaya ve diğer kavimlerden inananlarını görece Araplaştırmaya devam edecekti. Ne ki artık Araplık, eskisi gibi sıklıkla telaffuz edilmez, zaten İslamiyet'e içkin bir özellik olarak biçimde geri plana atılır. Böylece Arap olmak, diğer kavimlerden Müslümanlara karşı bir övgü konusu olmaktan çıkarılırken, genel olarak İslamlık belirgin bir şekilde öne çıkacaktı. Artık söz ve kılıçlar İslam'la özdeş Araplık adına değil, kavimlerüstü bir Müslümanlık adına çalışacaktı.

Özetle Abbasi dönemiyle birlikte artık Araplık-Müslümanlık özdeşliği geri plana çekilirken, çok hızlı yayılmanın getirdiği toplumsal bir zorunluluğun sonucu olarak, Müslümanlık, denetim altına alınarak Müslümanlaştırılan tüm kavimlerin üstünde, "ulusal olmayan" bir dine dönüşme sürecine girmiştir. Oysa Emeviler döneminde İslam, İslamiyet'in oluşum özelliklerinin de doğası gereği Arap kavmiyetçiliğinin, Arap'ın dini olması gerçeğine bağlı bir kavrayış içinde olmuştur.

Kuruluşuyla başlayan tüm bu süreçte İslamiyet, Arap milliyetçiliğinin dirilişi ve yayılmacılığının bayrağı olmuştur. Esasen işin bilimsel kavranışı açısından İslam'ın gerçeği de buydu. Nitekim Kur'an, İslamiyet'in, diğer kavimlerden ayrımla "Araplar için indirilmiş" bir Arap dini olduğu noktasında oldukça nettir.[1] Dolayısıyla Emevileri "kavmiyatçılık yaptıkları" iddiasıyla suçlamanın, İslamiyet'i, diğer kavimlerden zorla Müslümanlaştırılmışların torunları nezdinde meşru kılmaya yönelik bir demagojiden öte bilimsel değeri yoktur.

[1] Bu konuda bkz. E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, 1. cilt, 8.Bölüm.

Aslında İslamiyet'in kavimsel düzeyde anlamlandırılması, Emevilere özgü değil, bizzat Hz. Muhammed'in kendisine aittir. Kur'an'daki çok açık ifadeler yanında çok da değer taşımaz ama, bu keyfiyet hadislerde de çok nettir:

"Arapları sevmek şu üç nedenle zorunludur: Çünkü ben bir Arap'ım; çünkü Kur'an Arapça inmiştir; çünkü cennet sakinleri Arapça konuşurlar. Arapları seven beni seviyor demektir; kim ki Arap'tan hoşlanmaz ya da Arap'tan nefret eder, o mutlaka benden nefret ediyor sayılır. Arapları sevmek iman sahibi olmak demektir, onlardan nefret etmek imansızlık demektir. İnsanlığın en mükemmel ve yüce olanı Araplardır; Arapların en yücesi Kureyşlilerdir; Kureyşlilerin en yücesi de Beni Haşim kabilesidir. Arapları küçülten (küçük görenler) müşrik sayılmalıdır; Arap'ın varlığı demek, İslamiyet'in varolması, yaşaması demektir."[2]

Arap'ın varlığı ile İslamiyet'in varlığı ve yaşaması arasında kurulan söz konusu bu paralellik, doğrusu çok basit bir gerçekliği ifade etmektedir; çünkü 'İslam kuralları' denilen kurallar, Yahudi dininden alınmış olanlar bir yana, bütünüyle Arap geleneklerince biçimlendirilmiş olup diğer kavimlerin doğasına uyumsuz, ancak kılıç zoru, giderek cennet düşleri ve cehennem korkusuyla benimsettirilebilecek geleneklerdir. Dolayısıyla İslam bayrağının Türkler tarafından dalgalandırıldığı dönemlerde bile onun asıl güvencesi güçlü Arap varlığında ve kültüründe düğümlenmektedir.

İslam egemenliğinin kılıca dayalı yayılması öyle hızlı olmuştur ki, bir müddet sonra işgal altındaki diğer kavimlerin nüfusu Arap'ı geçmiştir. Ayrıca yılgı, cizyeden kurtulma ve iknanın sonucu Arap olmayan Müslümanlar da hatırı sayılır bir sayıya ulaşmışlardır. Yanı sıra İslam'ın bu geniş yayılması o kadar büyük bir vahşet ve soygun eşliğinde gerçekleşmişti ki, bu durum, Müslüman olan ve olmayan bu geniş topluluğu kavimci karakterde bir din ile yönetmeyi de, asimile etmeyi

[2] İ. Arsel, *Biz Profesörler*, s.184.

(İslam'a dönüştürmeyi) de olanaksızlaştırmıştır.

Diğer yandan Arap'ın bizzat kendi içinde, Peygamberin öldüğü andan başlayarak süren dinsel-mezhepsel ve siyasal kavga, tüm hançerlemelere, zehirlemelere, kelle uçurmalara ve yığınsal katliamlara rağmen azalmadığı gibi, kurumsallaşmış ve artık Emevileri iktidarsızlaştıran bir tehdit düzeyine varmıştır.

İşte bu iki temel dinamik, hem kavmiyetçi zihniyetin hem de özel olarak Emevilerin kendini üretebilme koşullarını ortadan kaldırıyordu; Emeviler giderken İslamiyet de, "tüm insanların evrensel dini" şeklinde yeniden tanımlanacak ve böylece kendini, özellikle işgal edilmiş halklar nezdinde genişleyerek üretme olanağına kavuşacaktı.

Abbasilerle birlikte iktidar olan anlayış, bu çerçevede, toprakları işgale uğrayan diğer kavimlere mensup çoğunluğun biriktirdiği tepkilerle uzlaşan bir anlayıştır. Arap/İslam'ın içindeki muhaliflerin, Arap olmayanların da yoğun tepki birikimini yedekleyerek, (Muhammed'in, Abbas ve Ali'nin mensup olduğu) Haşimi soyu önderliğinde oluşturulmuş "kavimlerüstü" kavmiyetçiliği, İslam'ın esenliği adına reddeden bir yeni anlayıştır. Bizzat nesnel koşullar, Arap dini olan İslamiyet'i, onun teorik iradesi hilafına "kavimlerüstü bir din" kalıbına dökmüş; onu, revize ederek yeniden tanımlamıştır.

Böylece, Arap dini olarak kurulan din, altında bizzat Arap'ın kendisinin ezileceği kadar geniş alanların işgal ve asimilasyonu sonucu oluşan yeni ve kozmopolit toplumsal süreç tarafından "evrensel din" haline dönüştürülmüştür.

Esasen Arap'ın kendi içinde süregelen kavganın, iktidar nimetlerinden faydalanmak gibi çok temel bir nedeni vardı. İslam devleti üretimci ve demokratik olmayıp, aksine talancı ve tekçi olduğundan, iktidarı elinde tutan kişi, onun soyu ve bürokrasisi ganimetlerden aslan payını alırken, geriye kalanlara çöplenmek kalıyordu.

Bundandır ki İslam tarihi hep uzlaşmaz iç kavgalar ve kanlı tasfiyelerle biçimlenmiştir. İslam öncesi kabile demokrasisinin uzlaşmalarına alışık olan, ancak bu yeni durumda kabilesel iktidarlarını bile yitiren diğer soy ve ileri gelenlerin önünde tek bir seçenek kalıyordu; ya boyun eğmek ya da savaşmak; ki o geri kültür koşullarında da savaşmak doğal tepki oluyor, bu da mezhep ayrılıklarının maddi temellerini ve tabii bu da kavgaların süreğenleşmesini getiriyordu.

İslam devlet örgütlenmesinin bu gerçekliğinin yanı sıra, Emevilerin genişleme döneminin sona ermesiyle çöplenme koşulları da günden güne azalınca, muhalif tepkiler de buna paralel büyümeye başladı.

Bu ortamda özellikle "Irak Arapları ile Suriye Arapları arasında Emevi döneminin başından beri süregelen mücadele kızışır. Fetihler artık durmuş gibidir. Ordu giderleri ise giderek artar. Ordu ücretlerini ödemekte güçlük çıkar. Nasr b. Seyyar, askerlerin ücretlerini para ile değil, Halife Velid için toplanan altın ve gümüş kaplar ile ödemek isteyince, askerler ayaklanır. Ayaklanma kabileler arası savaş niteliğine bürünür.

"Bu Araplar arası kavga, Arap olmayan Mevali'yi (azat edilmiş köleleri) de ilgilendirir. Çarpışan Arap şefleri Mevali'yi kazanmak isterler. Mevali'nin oynadığı rolün önemi artar. Fakat Mevali hâlâ Arap'la eşit değildir. Vergi, yasa ve efendileri karşısında Mevalilerin durumu kararsızdır. Mevali, dindaşlar arasında eşitliği öngören İslam adına, Arap üstünlüğüne karşı çıkar.

"Gerek Araplar, gerekse Mevali içindeki bu toplumsal hoşnutsuzluklar, ideolojik planda, Peygamber ailesi çevresinde düğümlenir. 'Dinsel alanda ve toplumsal alanda yakınmalar varsa bu, iktidar meşru sahibi elinde olmadığı içindir,' denilir. İktidar meşru sahibine yani Peygamber ailesine dönerse, Tanrının yücelttiği ve yönettiği bu soy sayesinde güçlükler ve adaletsizlikler yenilecektir. Peygamberin amcası Ebu Talip'in oğlu Ali soyu ve yine Peygamberin amcası olan Abbas'ın soyu, yani Haşimi soyu, hile ve zorbalıkla iktidarı alan ve meşru soya zulmeden Emevilere karşı, iktidarın meşru sahipleri olarak görünürler. Gerçek İslam'a ve adalete dönüş ideolojisi,

böylece, 'siyasal' bir soruna dönüşür."[3]

Bilimsel bir sorgulayıcılık ve bilgiden uzak bakılınca gerçekten de her şey mantıkiydi: Öyle ya, İslam gerçekten de bir Tanrı'nın diniyse, yaşanan olumsuzluklar onun doğru uygulanmamasından, iktidarın 'meşru sahipleri' elinde olmamasından kaynaklanıyor olmalıydı!

Sonra ortada Peygamberin bizzat kendi soyundan insanlar varsa, o monarşik kavrayış düzeyinde iktidarın meşru sahibi de, olsa olsa onlar olabilirdi! Diğer yandan Acem, Kürt, Türk, Kıpti vd. kavimlerden Müslümanlar arasında da benzeri mantıklar yaygınlaşmaktaydı. Bu Mevaliler de, "kendilerini hakir gören bir Tanrı olabilir miydi?" diye düşünüyorlardı. Olamazdı elbet! O halde kavmiyetçi olan İslam'ın kendisi olamaz, olsa olsa Emeviler olabilirdi!..

Bilimsellikten yoksun işte böylesi idealist bir atmosfer içinde bütün sorunların nedeni şıp diye bulunuvermişti! Esasen, İslam dışı seçeneklerin şiddet ve haraçla etkisizleştirildiği bir ortamda, cennet ve cehennem duygularının da etkisiyle yürütülen mantık kendiliğinden böyle bir sonuç üretiyordu. En basit mantık düzeyindeki insanlar nezdinde sorumlu, böylece Emeviler olarak belirginleşince, onu yok etmenin ortak paydası da kendiliğinden bulunuyordu: Din, yani İslamiyet!

"Kılıç ve kırbaç" ile de olsa, bir kere hâkim olan din, bir paradoks gibi görünse de, aynı zamanda farklı kavim ve sınıflardan muhalifleri de bir araya getirebilecek tek uygun ideoloji oluyordu. Muhalefet böylece, bizzat kendilerini ezenlerin ideolojisini kendine meşruiyet aracı yapmış oluyordu. Gerçi kendi özümsenme sürecini hızlandırmış oluyordu böylece; ancak onu yenebileceğine ilişkin umutların yitirildiği noktada başka bir davranış da mümkün olmuyordu.

Yeter ki tepki nedeni olan sorunlara ilişkin onda çözüm olduğuna inanılsındı. Eh, son tahlilde bu sorun da bir yorum sonucuydu ve cennet vaadi ve cehennem korkusuyla bu sonuca din içinde ulaşmak ortalama insan için çok daha kolaydı. Nitekim öyle oldu; dinin mazlumdan yana ve kavmiyetçi olmayan bir yorumu, muhalif Araplara ve Mevalilere hâkim oldu.

[3] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1162-63.

Peki ama Allah, Emevilerin bunca zulmüne bunca zaman niye seyirci kalmıştı? Niye bunca çok kan dökülmek zorunda kalınmış, bir şeylerin düzelmesi niye yalnızca insanın iradesine bağlı kalmıştı? Tanrı her şeye kâdir ise ve insanların ve toplumların kaderini o belirliyorsa, Emevilere karşı ayaklanmak gerçekte Allah'ın iradesine karşı ayaklanmak olmuyor muydu? Diğer yandan hadislerde ve Kur'an'da İslamiyet'in bir Arap dini olduğu açıkça söylenmiyor muydu?..

Bıçak kemiğe dayanmıştı ve kimsenin böylesi sorularla uğraşacak hali yoktu. Çözüm arayışı İslam'ın içinden, onun toplumsal hegemonyasının yarattığı meşruiyet zemininden üretildi. Emevi iktidarına duyulan yaygın tepkiler, İslamiyet'in mazlumdan yana ve kavmiyetçi olmayan yorumlarının halk içinde popülerleşmesine neden oldu. Bu gelişmenin sonucundadır ki, Emevilerin ayakları altındaki toprak hızla kaymaya başladı. Arap alt katmanları ve Arap olmayan Mevalilerin bu yaygın tepkisi, iktidar nimetlerine el koymaktan başka bir kaygısı olmayan diğer Arap aristokratları için bulunmaz bir fırsat olacaktı. Bu süreçte Haşimi aristokrasisinin Abbas kolu, Mevaliler ve Arap alt katmanlarının bastırılamayan tepkilerini yedekleyerek kendilerini iktidara taşıdı.

"İlk zamanlar Abbas soyunun pek adı işitilmezdi. Meşruiyete dönüş eylemleri, Ali soyu adına yapılırdı. Nitekim Ali oğlu Hüseyin'den sonra, Muhtar'ın, İranlı Mevali'ye dayalı ayaklanmasını, yine Kûfe'de 740'ta Hüseyin oğlu Zeyd'in ve Ali'nin kardeşi Cafer'in oğlu Abdullah'ın ayaklanmaları izler. Zeyd ayaklanması bastırılırsa da, Kûfe'den İran'a atlayan Abdullah ayaklanması Ahvaz ve Kirman'da 746-750 yılları arasında sürer..."[4]

Ayaklanmalar ayaklanmaları, kırımlar kırımları izler. Ayak-

[4] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1163.

lanmacılar öldürülen liderlerinin yerine her seferinde yenilerini seçerek ve ismini gizleyerek mücadeleye süreklilik sağlamayı başarırlar.

Muhtar'ın yerini Ebu Haşim, onun yerini Muhammed b. Ali, onun yerini de oğlu İbrahim alır. Ayaklanma giderek Horasan'a yayılır.

"İbrahim 746'da Mevalisi Ebu Müslim'i örgütün Horasan yöneticiliğine atar. Bir İranlı [kimi araştırmacılara göre Kürt-EA] olan Ebu Müslim, eski sahiplerinden İdris tarafından Muhammed bin Ali'ye armağan edilir. Muhammed de oğlu İbrahim'e verir. 'Dâhi bir örgütçü' denilen Ebu Müslim, Horasan'da kısa bir süre içinde güçlenir. İddiaya göre, İslam ve yerlilerin inançları arasında özellikle ruhların bir vücuttan ötekine geçmesi konusunda bir uzlaşmaya giderek köylüleri ve dikhanları kazanır. Merv yakınlarında bir günde 60 köyü peşine taktığı, dikhanları Müslüman yaptığı söylenir. Ebu Müslim Horasan'da özellikle Batı Toharistan ve Merv-i Rud bölgesinde güçlü destek sağlar. Yöresel egemenler ve Belh'in kudretli ailesi Bermekiler ona katılır. O Araplar arası mücadelelerden de yararlanmasını bilir. Cuday Oğulları'nı, Yemenli kabileleri saffına çeker, bütün Emevi soyu düşmanlarını birleştirir."[5]

Horasan valisi Nasr b. Seyyar'ın da uyarısı üzerine "Ihmar" (eşek) lakaplı Mervan şiddeti artırarak İbrahim'i öldürmeyi başarırsa da, imameti kardeşi Ebu'l Abbas'a vermesini engelleyemez.

"Ebu Müslim ise Horasan'da siyah bayrağı açar. Horasan ihtilalcisi 747'de Merv'e girer. Merv halkına Peygamber soyundan adı açıklanmayan bir halifeye bağlılık yemini ettirir. Nasr kaçmaktan başka çare bulamaz. Ebu Müslim'in Kahtabe komutasındaki ordusu, Emevi ordularını yenerek Irak'a doğru ilerler. Son Emevi halifesi Mervan ve Emevi soyu kırıma uğratılır. Peygamber soyundan Ebu'l Abbas ise (öyle çok insan öldürtür ki) Essaffah (kan dökücü) lakabını alır. Emevi

(5) Age, c.3, s.1164.

soyundan kurtulan tek kişi, ancak İspanya'da Emevi halifeliğini sürdürebilir."[6]

Ebu'l Abbas'ın Emevi soyunu kırmakta gösterdiği kin ve kararlılık gerçekten de dikkate değerdir. Her yerde korkunç bir Emevi avı sürdürülür. Ve asıl ilginci bu av Mevaliler tarafından değil, özellikle Arap Haşimiler tarafından sürdürülür. Örneğin Abbas'ın amcası Abdullah, Şam'ı ele geçirince bir davet vermiş ve orada 90 kadar Emevi'yi sopalarla dövdürerek öldürtmüş; bu kadarla da kalmayıp bu bir kısmı hâlâ can çekişen kanlı cesetlerin üzerinde sofra kurdurmuştur. Bununla da yetinmemiş, Emevi halifelerinin mezarlarını açtırıp kemiklerini yaktırmıştır. Filistin'de yakalanan 70 kadar Emevi hemen öldürülmüşlerdir. Nihayet Mervan yakalanmış ve o da, tüm yanındakilerle birlikte katledilmiştir. Abdullah Suriye, Filistin, Mısır'da bulduğu Emevileri öldürtürken, kardeşi Süleyman da Irak'takileri yok etmiş, Basra'dakileri ise önce sokaklarda sürükletmiş, sonra köpeklere yedirmiştir. Ebu Müslim ise Emevilere yakınlığı ile bilinenlerden, bir rivayete göre 200 bini aşkın kişiyi öldürtmüştür.[7]

Tabii öldürmeler sadece Emevi-Abbasi taraftarları arasında gerçekleşmiyordu. Öldürülecek Emevi kalmayınca silahlar içe yönelmişti; artık iktidar olanların kendi aralarındaki iktidar savaşı başlıyordu. Abbasi devrimi, iktidarın soy bileşimini ve toplumsal meşruiyet zeminini değiştirirken, diğer yandan da İslam tarihinin en kanlı altüst oluş dönemlerinden biri oluşturuyordu.

Esasen bunun sorumlusu da, ne yazık ki yine dinsel ideolojinin bizatihi kendisiydi; çünkü yaşanan dönem ilkel insanlık kültürünü, Tanrı adına kutsayıp ortalama insan bilincinde onu güçlendirerek kalıcılaştırıyordu. Nitekim bu nedenle, İslam tarihi ve kültüründe seçim, ikna, azınlık ve muhalefet hakları gibi en basit demokratik mekanizmalara hiç itibar edilmi-

(6) Age, c.3, s.1165.
(7) Mahmut Esat-Sadi Irmak, *İslam Tarihi*, c.2, s.73-4.

yor, Allah'ın veya Peygamberin halifesi sıfatıyla mutlak kişi yönetimi kutsanırken, muhaliflik, hemen veya sonra ama hep kanla çözülecek bir sorun oluşturuyordu.

Nitekim Ali soyunun taraftarlarıyla Abbas arasında, sonra Abbas'ın amcası Abdullah'la kardeşi Mansur arasında, her seferinde on binlerce Müslüman'ın katledilmesiyle süren savaşlar birbirini izleyecekti.

Örneğin Abdullah, Ebu Müslim'le savaşa hazırlanırken, ona karşı savaşacaklarından kuşkulandığı tam 17 bin Horasanlı askeri bir tek gecede ve uykudayken katlettirir. Bu katliam, tarihe kazınmış vahşet örneklerinden birini, Hitler'in, kendi parti milisleri SA'ları 30 Haziran 1934 gecesi katlettirmesini anımsatmaktadır insana; bir farkla ki Hitler'in öldürdükleri 401 (veya 1000) kişiden ibaret[8], dolayısıyla Abdullah'ınkinin yanında oldukça "masum" bir katliam örneği oluşturur. Daha ilginci de Halife Mansur'un, Abdullah'a karşı kendisini halife yapan Ebu Müslim'i, ne olur ne olmaz diyerek pusuya düşürtüp öldürtmesidir. Asıl önemlisi bu kısacık dönemde yaşanan tüm bu akıl almaz vahşetlerin, ne acıdır ki baştan sona kanla örülen koca İslam tarihinde incir çekirdeği kadar bile yere sahip olmamasıdır. İktidarın bu el değiştirmesiyle varılacak yerin de sınırlarına varılmıştı.

Önceden sözünü ettiğimiz ve zaten devrim sürecinde kurulan dengelerle kendiliğinden aşılan kavimsel durumun dışında, Abbasi devriminin çözebileceği bir şey de yoktu zaten. Ne ideolojisi buna olanaklıydı ne de o dönemin sınıf ilişki ve dengeleri...

Ancak amaçları arasında bulunmamasına rağmen Abbasi devrimi, İslamiyet'in işgal edilmiş topraklarda derinlemesine gelişmesinde hatırı sayılır bir katkıda bulunmuştur. Siyasi egemenliğin zaten önceden ele geçirildiği düşünülürse, Abbasi devrimiyle birlikte İslamiyet'in, bu çok geniş topraklarda eski ve diğer dinlere göre büyük bir ideolojik ve sosyal avantaj ka-

[8] W. L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, c.1, s.220.

zandığı görülür. Diğer kavimlerden insanların, bu süreçte İslamiyet'e karşı olan yabancılıklarının da aşılmaya başlandığını görüyoruz. Çünkü yaşanagelen tüm haksızlıkların Emevilerden kaynaklandığı zannını ezilenlere hâkim kılmayı başaran Arap aristokrasisinin muhalif kanadı, bu sayede soyut İslam'ın zalimlere karşı bayrak olmasını sağlayacaktı. Bu süreçte kitleler, İslam'ın soyut anlamıyla barışmışlardır.

Bu süreçte İslamiyet, Arap kavminin artık içine sığılamayan kabuğunun da parçalanmasıyla yeni bir dinamizm kazanacaktı.

Bu dinamizm sayesinde önceden işgal edilen ülkelerin halklarında İslamiyet'in kabulü yaygınlaşmıştır; kavimsel düzeyde bir uzlaşma hareketi olan Abbasi devrimiyle birlikte o, artık eskisi gibi yabancı değil, geniş topluluklarca gönüllü benimsenebilen bir din haline gelmiştir.

Bunun dışında deyim yerindeyse hiçbir şey değişmemiştir. 749'da Ebu'l Abbas, Emevileri yıkan kolektif iradenin hilafına, komplocu bir yaklaşımla kendini halife ilan ederken, bu kez Ali soyunun ona karşı iktidar mücadelesi başlar. Müslümanların birbirlerinin kanını dökmesi devam eder. Ihmar Mervan gider, Saffah Abbas gelir; kişi iktidarı, muhaliflerin kanla susturulması, adaletsizlik, talancılık, kölecilik vb. her şey, her şey aynen devam eder...

Olumsuzlukların bu kadar süreğen olabildiği bir gerçeklikte, onları kişilere bağlayarak açıklayan bir yaklaşımın, gerçekleri gizlemek ve yığınları aldatmak çabasından öte bir işlevi olamayacağı açık. Dolayısıyla söz konusu özgül durumda da kimse olumsuzluğu şahıslara bağlamamalıdır. Kaldı ki söz konusu durumda insansal değil, Tanrı'nın gönderdiği ve denetleyip yardımını eksik etmediğini iddia eden bir sistemle karşı karşıyayız. Yani toplumsal, siyasal, ekonomik yaşam bu sistemin mantığına göre başıboş bırakılmamıştır. Eğer öyle belirleniyor, yani her şeyin, gerçekte insan iradesi ve nesnel koşullarca belirlendiği bilincine ulaşılmış olsaydı; bunun sonucunda insanlık da, Tanrı'ya sığınmaktan, 'kader'e razı olmaktan

vazgeçip kendi dünyevi çözümlerini geliştirmek durumunda kalacaktı. Yani her kritik aşamada insanlık, hem neden, niçin sorularını soracak, hem de çözümlerini daha bilinçli üretme yönelimine girecekti. Oysa bu Tanrısal iddialı sistemde insana değiştirme özgürlüğü de tanınmamıştır; çünkü ona göre "egemenlik kayıtsız şartsız Allah'ındır!"

Bu durumda saf bir inanç açısından şöyle bir mantık yürütmek kaçınılmazdır: Ya mutlak iktidar olan Tanrı insanlara böyle kanlı, insanların sorunlarını konuşarak ve seçimlerle halledemedikleri, talancı ve eşitsizlik üzerine kurulu bir yönetim tarzını reva görmektedir ya da bu işte bir çapanoğlu var!.. Sahi, birileri bizi kandırıyor olmasınlar sakın?!

Kavimsel ayrımlarını ve geçmiş kinlerini unutarak, büyük umutlarla Abbasi devrimine omuz vermiş olan Buhara halkı, her şeyin eski tas eski hamam olduğunu anlayınca, "Kan dökmek ve adaletsizlik yapmak için Peygamber ailesinin peşinden gitmedik," diyen Şarik b. Şeyh'in önderliğinde tekrar ayaklanır. Bu ayaklanmanın ayrıca belirgin bir sınıfsal karakteri vardır; ayaklananlar Buhara'nın her kavimden fakirleridir. Şehrin egemenleri ise Ebu Müslim'in, isyanı bastırmak üzere yolladığı komutanı Ziyad b. Salih'e yardım ederler. Şehir üç gün boyunca yakılır ve ayaklanma acımasızca bastırıldıktan sonra, ayaklanmacılardan geriye kalanlar, şehrin kapısında asılırlar. Aynı durum Semerkant şehrinde de yinelenecektir.[9]

[9] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1166.

On Birinci Bölüm

ABBASİLER DÖNEMİ'NDE TÜRKLER

İslam iktidarı ve egemenliği altındaki topraklarda söz konusu değişimler yaşanırken, bu egemenliğin dışında kalan Türklerde ise, Çinlilere olan eğilim daha belirgin görünmektedir. Esasen Arap baskısının da, gerek Türklerle savaşların yıpratması gerekse de Abbasi hareketi nedeniyle önemli oranda ortadan kalkmasıyla oluşan boşluk Çin'i adeta batıya doğru çeken bir etki yaratıyordu.

Bu sırada "Göktürk kökenli Toharistan yabgusu, Kaşmir egemenleri ve Kabul'deki Türk Şahi soyu, Çin egemenliğini tanır ve yolun güvenliği için Çin'e yardımcı olurlar."[1] Buna karşılık onlarla çelişkileri nedeniyle Araplarla işbirliği yapan Tibetliler de Hint-Çin ticaret yolu üzerinde tehdit oluştururlar. Bunun üzerine Yabgu, Çin'den yardım ister. Çin ordusu, yolu açmak ve yükümlülüklerini yerine getirmeyen Taşkent tudununu cezalandırmak amacıyla yola çıkar.

Babasının Çinlilerce öldürülmesi üzerine Taşkent tudununun oğlu Müslümanlardan yardım talep eder. Ebu Müslim, Ziyad komutasında güçlü bir orduyu hemen yola çıkarır. Çin ordusu da Gav Şien-Çi adlı Koreli bir komutanın önderliğindedir ve her iki orduda da hatırı sayılır düzeyde Türk askeri bulunmaktadır.

[1] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1167.

İki ordu 751'de Talas yakınında karşı karşıya gelirler. Beş gün boyunca süren, sözcüğün gerçek anlamında korkunç bir savaş olur. O sırada savaşı izlemekte olan Karluk Türklerinin beyi, içlerinde Türklerin de bulunduğu Çin ordusuna yandan ve arkadan saldırır. Karlukların bu yardımı sayesinde Müslüman ordusu savaştan üstün çıkar. Çin ordusundan geri kalanlar yenilgiyi kabullenerek geri çekilirler. Tarihin bu çok kritik savaşından sonra egemenlik artık Müslümanlarındır. Ve bundan sonra artık Türklerin kaderi, medeniyet tarihindeki yerleri köklü bir şekilde değişecektir.

"751 Talas yenilgisi, Orta Asya tarihinde bir dönüm noktası olur. Batı Türkistan'a doğru Çin genişlemesi son bulur. Gerçi Soğd yöresel egemenleri, ilkin Çin'in yenilgisini kesin saymazlar ve Çin'e karşı olan geleneksel bağlılık tutumlarını sürdürürler. Hatta Buhara, Keş, Soğd ve Urşusana egemenleri Arap'a karşı ortak bir ayaklanma düzenlerler. Ebu Müslim'in Semerkant'ta bulunuşu, egemenleri ürkütse de ayaklanma Keş'te patlak verir. Müslümanlar Türk ayaklanmasını bastırırlar. Keş egemeni ve öteki birçok dikhan öldürülür. Buhara egemeni Kuteybe ve öteki Soğd dikhanları da suç ortağı sayılarak idam edilirler.

"...Çoğu toplumsal kökenli ayaklanmalar olursa da İslam'ın artık bölgeye yerleşmesi için koşullar elverişlidir. Böylece 751 Talas Savaşı, bir dönüm noktası sayılabilir. Hatta Çinli bir bilim adamı, bu savaşın Türk tarihinin akışını değiştirdiğini yazar:

"Talas Savaşı'nın en önemli etkilerinden birisi de Türk tarihinin akışını değiştirmesi olmuştur. Çin orduları savaştan yalnız yenik ayrılmakla kalmamış, Orta Asya'nın egemenliğini de Araplara bırakmıştır. Böylece Müslümanlık kısa zamanda Orta Asya'da yayılmak ve benimsenmek olanağı bulmuştur... Eğer savaş Arapların yenilgisiyle sonuçlansaydı, eminim Müslümanlığa vurulacak darbenin tamiri çok güç olacaktı. Belki de Orta Asya'da yaşayan Türklerin çoğu, hatta tümü Budistliği kabul etmek zorunda kalacaktı.

"Bununla birlikte Abbasi soyunun iktidara gelişi ve Çin yenilgisiyle bölgenin hemen yatıştığı, Türklerin İslam'a yöneldiği sanılmamalıdır. Samanoğlu devleti kurulana kadar bölgede mücadele sürer ve genellikle dinsel görüntü kazanan bu mücadelelere İslam olmayan bozkır Türkleri destek getirir."[2]

Daha önemlisi Abbasi hareketine kısmen katılmakla başlayan işgal altındaki Güney Türklerinin kısmi Müslümanlaşması uzun zaman muhalif bir yorumla kendini gösterir. Önce anti-Emevilik şeklinde başlayan bu gelişme, daha sonra Şii mezhebinde kendi Arap/İslam olamayan özünü üretme şeklinde devam eder. Bir diğer ifadeyle, önce en genel anlamda İslam'a karşı savaşan Güney Türkleri (ve tabii onlar kadar uzun süreli olmasa bile işgale uğrayan tüm diğer Mevali halklar), askeri olarak yenilip bu ideolojik kültürel köleleştirmeye doğrudan direnme olanaklarını yitirdikten sonra da, uzun yüzyıllar boyunca soyut bir "İslam" adına resmi İslam'a karşı mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

Mevalilerin Abbasi hareketine katılımları da, daha sonra bu kez resmi İslam'ı temsil eder hale gelen Abbasi iktidarına karşı Şiilik veya başka kimliklerle yürüttükleri mücadeleler de hep bunun sonucudur. Bu yolla onlar doğrudan karşı çıkamadıkları İslami egemenliğe karşı kendi kültürel-dinsel kimliklerine bir özgürlük alanı yaratmış olmaktaydılar; tabii böylesi bir zoraki yönelim de, bir yandan İslamiyet'in zoraki revizyonunu getirirken diğer yandan da bunu sağlayan halkların soyut anlamda İslamiyet'i benimsemelerinin, kendilerini bu isim altında ifade etmeye başlamalarının da yolunu döşemiş oluyorlardı.

İşte böylesi bir gelişimin sonucudur ki, oyuna getirilip öldürülmesinden sonra Ebu Müslim, Müslümanlığı kabul etmiş görünen Horasanlılar ve Türkler nezdinde resmi İslam'a karşı bir efsaneye dönüşür. Bu bağlamda, Abbasilerin onun sayesinde Ali soyu aleyhine iktidar olduğu, değişik yerlerde

---

[2] Age, s.1169-70.

Şii hareketlerini, Zerdüşt dinini ve onun reformcuları Bihaferidileri, keza Buhara ayaklanmasını kanla ezdiği unutulur. Çünkü bu halkların sorunu Müslim'in şahsıyla değil, onun adına hareket ettiği ideolojiyledir. Bu nedenle de, kısa zaman önce İslamiyet adına kendilerini öldüren Ebu Müslim, Mevali halklar elinde bu kez resmi İslam'a karşı mücadelenin bayrağı olur.

Her şeyden önce Müslim de bir Mevali'dir ve resmi İslam tarafından katledilmiştir. Ağır terör koşullarında yaşayan Mevalilerin ise, işgalcilere karşı etkin bir mücadele için hem bahaneye hem de meşruiyet nedenine gereksinimi vardı; işte Ebu Müslim, bu çerçevede hem bahane hem de meşruiyet zemini açısından biçilmiş kaftan gibidir. Şiilerin yanı sıra Zerdüştler ve diğer inançlardan Mevaliler, onda kendi geleneksel inançlarını İslamiyet görüntüsü altında sürdürmenin ve resmi İslamiyet'e karşı mücadelenin sembolünü bulurlar.

İran'da Sinbad, Güney Türkistan'da Türk İshak ve onun ardılı el-Mukanna gibi Ebu Müslim dönemi kadroları ayaklanırlar ve geniş yığınların desteğini bulurlar.

Sinbad, "Ebu Müslim'in kanının davası için" Mazdek yanlıları, Zerdüştler ve Şiileri birleştirir ve Nişapur'da ayaklanır. Kısa zamanda ayaklanma yayılır, destekçileri 100 bin kişiyi bulur, ancak sonunda yenilir. Onun ardından Türk İshak namlı kişi, yine Zerdüştlük ve Şiilik karışımı bir düşünceyle ve asıl olarak Türklere dayanarak, siyah bayraklı Abbasi'ye karşı beyaz bayrak açarak ayaklanır.

"Ayaklanma bastırılsa da beyaz elbise giyen beyaz bayraklıların eylemi durmaz. Yüzünü örttüğü için 'El-Mukanna' denilen, Ebu Müslim'in hizmetinde çalışmış bir kişi 776'da ayaklanır. (...) Köylüler ve Türkler, el-Mukanna'nın safında toplanırlar. Keş ve Nesef eyaletlerinde 'beyaz giysililer' en büyük başarıyı sağlarlar. Buhara ve Soğd'da güçlüdürler. Buhara egemeni Buhar-hudat Buniyat bile el-Mukanna'ya katılır. O Türklere başvurur, Türkler ayaklanmada yer alır. İbn ül-Esir, bu Türklerin Uzakdoğu'dan gelen Oğuzlar olduklarını ve İslam olup el-Mukanna'nın saffında yer aldıklarını yazar. (...)

"Daha çok köylere yerleşen ve aşırı Şii görüşlerle ezilen köylünün toplumsal isteklerini dile getiren, Şamanizm'den esinlenmiş pratiklerle bozkır Türklerini kazanan el-Mukanna'nın 'beyaz giysililer' ayaklanması, (resmi) İslam'a karşı gerçek bir kutsal savaş niteliğinde dört yıl sürer. (...)

Ayaklanma kanla bastırılır, fakat 'beyaz giysililer' XII. yüzyılda bile köylerde etkinliklerini sürdürürler ve giderek Ortodoks olmayan İslam akımları içinde erirler."[3]

Mevali veya Mevali'ye dayalı ayaklanmalar birbirini izler; öyle ki, Horasan'ın eski sömürgeci valisi Nasr b. Seyyar'ın torunu Rafii bile ayaklanmacılar arasında yer alır. Rafii'nin, Güney Türkistan'da başlattığı ayaklanma, Türklerin desteğiyle 810 yılına kadar sürer.

Tüm bu süreç için bir genelleme yapacak olursak; "İslam, Horasan ve Seyhun-Ceyhun bölgesi ayaklanmalarına sürekli destek getiren ve böylece ayaklanmalara olanak sağlayan Seyhun ötesi egemenlerini ve Türkleri kendine bağlayamaz. Fergana'ya sürekli seferler yapılır. Karlug yabgusunun askerlerini püskürtmek için ordular yollanır", ancak sonuç alınamaz. Öyle ki; 811'de Me'mun, kardeşi Halife Emin'e karşı mücadeleye başlamadan önce durumdan şöyle yakınır:

"En elverişsiz zamanda mücadeleye başlamak zorundayım. Karlug yabgusu itaate yanaşmıyor. Tibet egemeni Kağan da öyle. Kabul kralı, ülkesi sınırındaki Horasan bölgesini istilaya hazırlanıyor. Otrar (Orta Seyhun'un kuzeyinde Peçenek ve Oğuz bölgesi) egemeni eskiden ödediği haracı ödemiyor."[4]

Me'mun'un ifadesinde de görüldüğü gibi Türk topraklarında işgal ve Müslümanlaştırarak boyun eğdirme bir türlü istikrara ulaşamaz; Türklerle Müslümanların ilişkisi hep iki yabancı gücün şekerrenk ilişkileridir. Türkler işgalciye kâh boyun eğer, kâh onun iç çatışmalarında taraf olur, kâh bağımsızlıklarını ilan ederler. Bu durum nedeniyle de ileri gö-

(3) Age, s.1172.
(4) Age, s.1173.

rüşlü halife ve valiler tarafından ölçülü politikalarla yedekte tutulmaya çalışılırlar.

Nitekim Me'mun, iktidarı döneminde; "Horasan'a ve Seyhun-Ceyhun bölgesine Tahiri ve Samani gibi fiilen bağımsız yerli egemenler atar. Dikhanlar ve tüccarlar yararına bir yönetim kuran ve hızlı bir gelişme sağlayan bu yerli soylular yönetiminde Horasan, Buhara ve Semerkant, İslam'ın en parlak merkezleri olur."[5]

Bu İranlı Mevali aileler sayesinde Arap/İslam iktidarı İslamiyet'i kabullenmeyen Türklere karşı saldırı ve savunmayı organize ederken, Mevaliler arasında da İslamiyet'in yayılmasını sağlıyordu.

Esasen Me'mun ile başlayan ve sonraki dönemde iyiden iyiye belirginleşecek olan Horasanlı ve Türk Mevali'yi gözeten politikanın nesnel nedenleri vardır; yoksa Müslüman için Türk'e ve diğer Arap olmayan unsura karşı safiyane bir yaklaşım hiçbir şekilde söz konusu değildir.

Abbasi devriminde, Ebu Müslim'in öldürülmesiyle tamamlanan karşıdevrimle birlikte Arap ve Arap olmayanlar tekrar karşı karşıya gelmişlerdir. Emin ile Me'mun kardeşler arasında başlayan iktidar çatışması, işte bu nesnel parçalanmanın yansımasına dönüşür. Baba Halife Harun'un vasiyeti ve Arapların desteğiyle iktidara oturan Emin'in karşısına Me' mun, başta İranlılar olmak üzere Mevali halklara dayanarak çıkar. Me'mun'un kazanması ise Arap'ın Abbasi'ye karşı kuşkusunu kurumlaştırırken; Mevali'nin hilafet nezdinde daha güvenilir bir güç olmasını getirir.

Ancak bu durumdan kimse, Abbasi'nin gerçekte bir Mevali iktidarı olduğu gibi yanlış sonuçlara varmamalı. Arap'ın, hatta Peygamberin deyimiyle, "Arapların en yücesi Kureyşlilerin ve Kureyşlilerin en yücesi Beni Haşim'in" iktidardaki mutlak egemenliği söz konusudur. Emeviler döneminde işgalcinin dili olarak tepkiyle karşılanan Arap dilinin, resmi dil

(5) Age, s.1174.

olarak Mevali'ye zaten dayatılıyor olması bir yana, Abbasi devrimiyle birlikte yaşanan yanılsama çerçevesinde "Müslüman'ın dili" olarak aklanmış ve daha yaygın bir kullanım olanağına kavuşmuştur. Bunun sonucunda Arap olmayan halkların Araplaşması da artmıştır. Özetle Abbasi iktidarıyla birlikte işgalin ve Arap'a rağmen Arap kültürünün Mevali nezdinde meşrulaşması yönünde önemli bir gelişme sağlanmıştır.

Bunlar bir yana, tam egemenlik sağlanamayan alanlarda İslam'ın işgalci politikası devam eder; bir farkla ki Türklerin etkili direnişi nedeniyle özellikle bozkırdaki Türklere karşı, ele geçirilmiş alanların ve ticaret akışının korunmasına yönelik olarak, saldırı yerine savunma politikası izlenir. Bu çerçevede Abbasi halifeleri, "Sasanilerin yaptıkları gibi kırsal alanları da kapsayan sur yapımına yönelirler. Abbasi Horasan Valisi, 783-788 döneminde Buhara Emirine buyruk verir: 'Türklerden kurtulmak için sur inşa edeceksin!'

"Yerli halkın angarya emeği ve varlıklıların parasıyla kurulan Buhara suru, 12 fersah boyunda ve 12 fersah enindedir. Aşağı yukarı 72 kilometrelik bu sur, ufak çaplı bir Çin Seddi'dir. Sur, Buhara eyaletinin 22 bölgesinden 15'ini korur. Yapımı gibi, bakımı da halkı ezen bu yükten halk, ancak Samaniler döneminde kurtulur.

"Araplar Buhara gibi Taşkent bölgesinde de büyük bir sur yaparlar. (...) 776 yılında burada, Türk akınlarından korunmak için, dağlardan Seyhun'a kadar uzanan bir sur yapılır. Bu uzun duvar, kentin 12 kilometre uzağındaki Çirçik Nehri'ne ulaşır. (...)

"Bunun yanı sıra Türk akınlarından korunmak için 'ribat' denilen binlerce berkitilmiş yer yapılır. Taşkent'in kuzeyinde Türklerle çevrili İsficap bölgesinde gönüllü gazilerin koruduğu 1700 ribatın varolduğu söylenir. Yine Buhara-Horasan yolu üzerindeki Baykent çevresinde, Karakurum Oğuzlarına karşı yüzlerce ribat kurulur. Horasan ulaşım yolunu korumak için Buhara vadisi köylüleri, ribatlarda savaşçılık yapmakla görevlendirilir. Horasan'ın kuzeyinde de bozkırla çev-

rili Merv-Serahs ticaret yolu, Türk akınlarına karşı ribatlarla doldurulur. Abbasi valileri, Hazar Denizi güneybatısında, Dağıstan bölgesinde Sasanilerin Şol Türklerine karşı yaptıkları gibi kaleler kurarlar. Arap coğrafyacıları, yalnız Seyhun-Ceyhun bölgesinde 10 bin ribat bulunduğunu ileri sürerler."[6]

Özetle Türkler, öztopraklarını işgalcilere öylesine dar ederler ki, Müslümanlar yüzyıllar boyunca bu topraklarda keyif süremeyeceklerdir. Ancak Türkler de artık Müslüman olanlar ve olmayanlar olarak kategorik olarak ikiye ayrılmışlardır ve ardı arkası gelmez savaşlar da bu bağlamda, görece birer iç savaş olarak sürer.

Bu kapsamda önceleri işgal edilmiş yerlerde sınır güvenliği ve haberleşme ağı olarak örgütlenen ribatlar, İslam egemenliğinin şehirler dışında etkin olamaması ve Müslüman olmayan Türklerin kırlarda geliştirdikleri vur-kaç eylemlerinin etkisine karşı vergi ve ticaretin güvenliği için temel bir örgütlenme biçimine dönüşür. Ribatlar, hem bir karakol, kale örgütlenmesi biçimi olarak belli toprak parçalarının işgalci lehine güven altına alınma araçlarıdır; hem de ticaret kervanları için kısa aralıklı güvenlik ve ihtiyaç amaçlı kervansaraylardır. Bu sayede ticaret daha güvenle yapılırken, işgalci de, söz konusu topraklarda daha sağlam bir yerleşim olanağına kavuşur.

Ribat örgütlenmesi, ilk olarak, işgalciler nezdinde "El-Kâmil" (olgun), işgal edilenler nezdinde ise "El-Cağr" (kurbağa) namıyla anılan Eşres'in valiliği zamanında, yani Arap egemenliğinin "yıkılmak üzere olduğu" bir dönemde ve bu egemenliği tekrar kuvvetlendirmek amacıyla "İslam dininin de emin bir vasıta olarak kullanılmasına" eşlik etmek üzere başvurulan bir diğer araç oluyor. Ve ne ilginçtir ki sömürgeciliğin, yani Türk topraklarındaki Arap egemenliğinin sağlamlaştırılmasının aracı olarak gündeme gelen bu örgütlenme, kimi şeriatçı yazarlarımızın dilinde "hayır müesseselerine" dönüşüverir:

(6) Age, s.1174-5.

"Daha ziyade sınır boylarını müdafaa eden gönüllü mücahid gazilerin (hafif süvarilerin) barındıkları bir yer olan bu ribatlar, Orta Asya'da kısa zamanda gelişmiş ve İslami büyük bir hayır müessesesi haline gelmiştir," diyen Z. Kitapçı, böylece Arap egemenliğinin "yıkılmak üzere olduğunu" bizatihi kabul ettiği ve işgalciyi kovmak için ayağa kalkmış olan Türklere karşı "ayakta kalmak" için önlemlerin arandığı bir dönemde gündeme gelen ribatları, kaşla göz arasında "hayır kurumları"na dönüştürür.[7] Bir diğer yerde her ne kadar işin gerçek yüzünü açıklasa da; "...bir mürşidin veya şeyhin manevi terbiyesinde yetişen, olgunlaşan ve adeta şehid olmaya hazır hale gelen bu mücahidler, gazi dervişler, özellikle ilkbahar ve yaz aylarında kâfirlere (gayrimüslim Türklere) karşı gaza ve cihadda bulunurlardı."[8]

İyi de sormazlar mı; 'müdafaa' edilen sınır boyları kimin sınırları? Kimin sınırlarını kime karşı 'müdafaa' ediyorsun? Salt 'müdafaa' ise hafif süvariye gereksinim neden? 'Şehit olmaya hazır' insanlardan kurulu 'hayır müesseseleri' biraz garip olmuyor mu? İlkbaharla birlikte 'kâfir' denilen Türklere, kendi topraklarını savunamaz hale gelsinler diye gaza ve cihat açan, dünyada bir eşi daha bulunamaz cinsten 'hayır müesseseleri' ile karşı karşıya olduğumuz açık! Esasen bu ribatlar ile Kızılderili direnişini kırmak için 'Amerikalıların' kurduğu kale/karakollar aynı karakterdeki kurumlardır.

Bu noktada insanın aklına Amerikan Kızılderili filimleri geliyor! Hep de klasik senaryoların yinelenmesidirler aslında, ama izleyiciyi işgalciden yana motive etmede oldukça etkilidirler. Kale içinde, kendini savunan ve 'biz'den olan 'iyi' insanlar vardır ve hep 'vahşi' Kızılderililer tarafından saldırıya uğrarlar. Esasen kaleler de işte bu, batıya doğru 'ekmekleri peşinde' yol alan 'iyi' beyaz kafilelere saldıran, onların mallarını yağmalayan, canlarını alan, sonra kafa derilerini bile yü-

(7) *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s.227-30.
(8) Z. Kitapçı, age, s.108.

zen 'kötü' Kızılderililerin saldırılarına karşı 'Amerikalıyı' korumak ve Kızılderililerin hareket alanlarını günden güne kısıtlamak, yani 'güvenlik'sağlamak amacıyla kurulmuşlardır! Böylece; kendilerine 'Amerikalı' dedirtenlerin gerçek Amerikalılar olan yerlilerin topraklarına el koymuş işgalciler olduğu, Kızılderililerin ise vatanlarını korumaktan başka bir şey yapmadığı gibi, gerçeklere yabancılaştırılan izleyici, bu aktarım tarzıyla, sorgulama yetisi elinden alınarak, 'iyi' Amerikalıları 'kötü' Kızılderililere karşı desteklemeye koşullandırılır... Tarihin ağır yükünün kompleksi altında ezilen bizim şeriatçılarımızınki de o hesap!

Türk Arap ilişkilerinin, Abbasiler döneminde daha da belirginleşen yanı kölecilik ilişkileridir. Soyulup soğana çevrilen Türk yurtlarında süregelen savaş, değeri gittikçe artan bir meta ticaretine kaynak sağlar ki, o da köleliktir. Türk köleler, Abbasi saraylarında ve ordularında artan ölçüde aranır. (...) Bağımlı egemenler, yükümlü bulundukları haracı köle olarak öderler. Kâbil'deki Türk Şahî egemeni, Horasan'daki Abbasi valisine her yıl 2 bin Oğuz köle sağlar. IX. yüzyılın İranlı coğrafya bilgini İbn Hurdadbih, 2 bin Oğuz kölenin bedelini 600 bin dirhem olarak hesaplar ki, bir kölenin değeri 300 dirhem eder. X. yüzyıl Arap coğrafyacısı İbn Havkal, çok abartılmış biçimde, Türk kölelerin fiyatlarının müthiş yüksek olduğunu söyler:

"En değerli köleler, Türklerin arazisinden gelenlerdir. Dünyada bütün köleler içinde Türklerin eşi yoktur. Değer ve güzellikte ötekilerin hiçbiri onlara erişemez. Horasan'da bir köle çocuğun 3 bin dinara satıldığını sık sık gördüm. ..."[9]

Doğrudan Kur'an tarafından da kutsanan kölecilik, genel olarak İslam kültüründe zaten tam bir meşruiyete sahiptir.[10] Köleciliğe ilişkin bu keyfiyet, Türk yurtlarındaki işgal ve süren savaşlarda büyük bir gelişme gösterir. İslam toprakla-

[9] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1176.
[10] Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, 3. cilt, 2. Bölüm.

rında gerçek anlamda bir 'köle bilimi' gelişir; kullanım alanlarına göre kölelerin kendi içinde sınıflandırılması, hangi kavimden kölelerin hangi yetenek ve zaaflara sahip oldukları, dolayısıyla nerelerde mevzilendirilmelerinin daha uygun olacağı vs. vs... Türk köleler, işte bu sınıflandırmada cesaret ve savaşçılıklarıyla tanınırlar.

Bu nitelikleri nedeniyledir ki Türkler, daha Kuteybe zamanından başlayarak İslam işgal orduları içinde mevzilendirilmeye başlanırlar.

Şöyle ki ele geçirilen Türk yurtlarına biçilen haracın bir kısmı da insan olarak alınır, klasik kölelerin yanı sıra bir de doğrudan asker olarak alınanlar olurdu. Örneğin işgal edilen şehirlere dayatılan maddelerden biri de, eli silah tutan gençlerden bir kısmının İslam ordusunda zorunlu savaşçılık yapmak için verilmesi olurdu; o şehrin halkı da tıpkı para, mal ve egemenliğini vermesi yetmezmiş gibi işgalcilere bir de çocuklarını verirdi; bu çocuklar da ailelerinin güvenliği karşılığında Araplara zorunlu askerlik yaparlardı.

Bu şekilde başlayan, yabancıların Arap/İslam ordularında askerlik yapma işi giderek daha sistematik hal aldı. Kâh rehin alarak, kâh satın alarak düzenli Mevali birlikleri oluşturuldu.

Araplarla hiçbir şekilde eşit olmayan bu yabancı askerler, ganimet paylaşımında hak sahibi olmamakla birlikte geçimlik (maaş) alırlardı. Mevali askerleri içinde başlangıçta olmasa bile, giderek Türklerin önemli bir sayısal üstünlüğü, bunun yanı sıra askeri yetenekleri nedeniyle yükselen bir prestij grafikleri olacaktı. Türk şeriatçılarınca olay bolca çarpıtıldığından, üzerinde özellikle durmak gerekiyor.

On İkinci Bölüm

TÜRK KÖLELER, İSLAM LEJYON ORDUSUNUN TEMEL GÜCÜ OLUYOR

Özellikle 9. yüzyıldan başlayarak Mevalilerin İslam ordularında kurumsal yer alışına ilişkin öncelikle anımsatılması gereken şeyler var:

Birincisi, Mevalilerin İslam ordularındaki bu yer alışı gönüllü ve idealist bir durum değil, tutsak edilmiş ve köle olarak angaryaya koşulmak durumundaki insanların bir kısmının asker olarak mevzilendirilmesi şeklinde kölece bir yer alıştır. İkincisi ganimeti paylaşan ve siyasal düzlemde birinci sınıf olan Arap askerinden ayrımla paralı askerlerdir. Üçüncüsü onurları ellerinden alınmış birliklerdir, ki çoğu durumda bizzat kendi kavminden insanların boyun eğdirilmesinde, eğmiyorlarsa da katledilmelerinde kullanılırlar. Dördüncüsü, kendi kavimleri başta olmak üzere yeni toplulukların köleleştirilmesine paralı asker olarak katılanların, artık eski kimliklerinden de söz edilemez. Tüm bu bileşenler bir araya gelince, söz konusu orduda yer alan 'ırkdaşlardan' bir onur nedeni bulmanın olanaksızlığı bir yana, aksine bu kendine yabancılaştırılmış insanların sadece bir utanç nedeni olabilecekleri açıktır; tabii bu durumdan asıl utanması gerekenlerin köleler değil köleleştirenler olduğu da...

Bu noktada hemen altını çizmeliyiz ki, işgal alanlarının kolonileştirilmesi (sömürgeleştirme) ve köleciliğin Tanrısal meşruiyet çerçevesinde sistematize edilmesinin yanı sıra, ne yazık ki paralı askerlik uygulaması noktasında da Müslüman

devletler, tarihin ilkleri içinde yer alma "paye"sine sahiptirler. Köleci Roma İmparatorluğu'nun yabancılardan kurulu paralı askeri birliklerinden (lejyon) sonra, bu yola sistematik olarak başvuran ilk devlet ne ilginçtir ki hilafet devleti olmuştur. Bizlerin bu uygulamaya olan aşinalığı, Cezayir halkına karşı sömürgeci savaşta ünlenen Fransız paralı askerlerinden (lejyonerler) gelmekteyse de, gerçekte lejyonerlerin ataları Roma ve Hilafet ordularıdır. Yine belirtmek zorundayız ki; dünyanın tüm askerleri ve orduları içinde, ahlaki düşkünlük anlamında en değer yoksunu, dolayısıyla vahşete en yatkın olanlar lejyonerlerdir. Dolayısıyla Türklük adına bunlardan, olsa olsa utançla sözedilebilir.

Daha Kuteybe zamanında başlayan, Arap olmayanların paralı asker olarak mevzilendirilmesi işi, Abbasiler döneminde giderek profesyonel bir mekanizma haline gelir. Tabii böyle olmasında, gazalardan fazlasıyla zenginleşip yerleşik hale gelen Araplardan eskisi kadar askeri verim alınamamasının yanı sıra, İslam'ın bu egemen kavminin içine düştüğü parçalanmaların rolü belirleyiciydi.

Muhammed'den hemen sonra başlayan bu çıkar parçalanmalarının artık katliamlarla da engellenemez bir kurumlaşmaya ve ideolojik sistemleşmeye ulaşmasıyla Arap kavmi, hem yayılmalar açısından işlevsiz hem de iktidarın güvenliği açısından sorun olmaya başlamıştı.

Esasen en kaba tarih okumasıyla da rahatlıkla gözlenebileceği gibi İslam tarihi, hep bir iç savaşlar, ayaklanmalar, komplolar tarihi olarak biçimlenmiştir. İslamiyet, egemen olduğu toplumların sorunlarını çözmekte öylesine yetersiz kalmıştır ki, huzur, bu toplumlarda hep çokça sözü edilen ama hiçbir zaman ulaşılamayan bir durum olmuştur. Diğer yandan tarihinin hiçbir döneminde, inananlarına ve tabii özellikle yöneticilerine, sorunların hoşgörüyle, seçimle, azınlıkların haklarının korunmasıyla çözüleceği bilinci vermediğinden ve zaten özü gereği de bunu veremeyeceğinden, baskı ve komplo sarmalı hiç eksik olmamıştır.

Kuşkusuz bu durum dönemin diğer iktidarları için de geçerli, yani zamansaldır. Ancak diğer iktidar geleneklerinin günümüz için de geçerli olduğunu iddia eden kimse bulunmamaktadır. Oysa İslamcılar, İslamiyet'in Tanrısal, zamanlar üstü, günümüzün sorunları açısından da biricik çözüm formülü olduğunu iddia edebilmektedirler. Dolayısıyla İslamiyet'in tarihi boyunca nesnel gerçekliği buyken, "Huzur İslam'da!" diye slogan üretenlerin tipik birer demagog olacakları özellikle vurgulanmalı. Bir toplumsal siyasal proje olarak İslam'ın huzurdan uzak niteliği, "Asr-ı Saadet" diye övünülen ilk dönemi için de geçerlidir; ancak idealist yanlar törpülendikçe daha da kurumlaşacaktır. Sistem, kendi doğasının özsel gereği olarak kölecilik, dış talan, ekonomik ve hukuki eşitsizliğin yanı sıra; kendisiyle en istikrarlı bütünlüğü sağlayan teokratik kişi yönetimiyle örtüşmüştür (esasen İslamiyet'in gerçeği bu olmamış olsaydı, saf bir Tanrı inancı çerçevesinde, her şeye kadir bir Allah'ın kendi dini adına böylesi bir kurumlaşmaya göz yummayacağı açık değil midir?).

Özetle, nesnel koşulların Allah tarafından belirlendiği önvarsayımı da anımsanacak olursa, her şeyin kendi doğasına uygun gelişeceği gerçeği ışığında İslami devlet, yönetimi ele geçiren halife ve çevresinin teokratik ve diktatoryal yönetimi olarak biçimlenmiştir.

Eğer sindirilmemiş, eğer içinden geçeni dışından da söyleme cesaretini yitirmemişse; İslam tarihi boyunca gözleyegeldiğimiz gibi halklar hep ayaklanmış, halkına yabancı halifeler de bu ayaklanmaları hep bastırmışlardır. Öyle ki, bizzat bir şeriatçının itirafıyla, "en ufak bir otorite zaafı derhal isyanların patlamasına yol açıyordu"[1]; buna karşılık halifeler ve valiler de kılıcı halkın üstünden eksik etmezlerdi.

İşte bu kurumsallaşmanın sonucudur ki yöneticiler, kendi güvenlikleri ve egemenlik alanlarının denetim altında tutulmasının zorunlu gereği olarak bulundukları alanın insanların-

[1] H.D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s.45.

dan olmayan askeri birlikler oluştururlardı. Örneğin Irak özgülünde halka güvenemeyen valiler yanlarında Suriyeli Araplardan askeri birlikler bulundururlardı. Bu uygulama devletin halka yabancılaşması oranında kurumlaşır; yabancılaşma Arap halkın bütününe yaygınlaştıkça halifeler, bu kez de Mevali'den gitgide daha çok insanı paralı asker olarak mevzilendirme yoluna giderler. Muhafız ordusunda başlayan uygulama giderek tüm ordulara yaygınlaştırılır. Mevalilerden kurulu bu ordular, sefalet ve köleliğe karşı gelişen ayaklanmalarla, mezhep ayrılıkları ve iktidar çatışmalarıyla çalkalanan İslam topraklarında "huzur" sağlamanın temel aracı olurlar. İşte bu lejyon ordularının içinde "aslan payı", savaşçı gelenekleri nedeniyle, ne acıdır ki Türk kökenlilerin olmuştur.

"Harun Reşit (786-809) artan İranlı Mevali egemenliğine karşı, kendine tam bağlı saray personeli arar. Onun zamanında Bağdat sarayında azatlı Türk kölelerden hizmetliler görülür. Ordudaki özgür Arap savaşçılarının ücretleri azaltılır, bunların orduya çağrılmaları sürüncemede bırakılır. Böylece kazanılan parayla Türk köle askerler satın alınır. Harun'un oğulları Emin ve Me'mun zamanındaki taht kavgası, tam sadık ve dinsel kavgaların dışında bir ordu zorunluluğunu gösterir. Mu'tasım (833-842), Türklerden köle ordu kurmaya yönelir. O, daha valiliği sırasında, Arapları kovarak kendi muhafız birliğini köle kökenli 4 bin Türk'ten kurar."

Saygın Arap tarihçisi Mes'udi'nin de belirttiği gibi; "Mu'tasım, büyük bir istekle Türkleri arıyor, Türk tutsakları toplatıyor ve satın aldırıyordu. Bu yoldan 4 bin tutsaktan kurulu bir birlik meydana getirdi. Bunlara klaptanlı, el işlemeli kumaştan giysiler giydirdi, sırma işlemeli kemerler bağlattı ve birliği özel üniformalarıyla ordunun öteki birliklerinden ayırdı."[2]

İşte böylesi onur kırıcı ve kendini inkâr edici bir yolla hilafet ordusunda yükselen Türk kökenliler, Arap/Müslüman iç politika hesaplarında etkin bir araç olarak halifelerin koltuk

[2] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi,* c.3, s.1178.

değneği misyonunu yüklenmiş oluyorlardı. Bu kullanılma ise onlara, önce orduda giderek de Arap egemen çevrelerinde önemli avantajlar sağlıyordu.

Dünyanın tüm paralı askerleri gibi ahlaki değerden yoksun bu güruh, zaten görülmemiş Bizans oyunlarıyla dönen Arap/İslam devlet çarkında, giderek halife tayinlerinde belirleyici olmaya varacak denli güç elde edecekti. Ahlaki olarak Arap askeri birlikleri kadar bile ahlaki değere sahip değillerdi; çünkü onların işgal, talan, köleleştirmenin yanı sıra ne de olsa bir de İslam'ı yayma gerekçesi vardı; oysa bunların böylesi ideolojik bir motivasyonları da yoktu, düpedüz paralı askerlerdi işte.

Me'mun'un ölümü sonrasında, savaşlarda büyük prestij kazanmış ve resmen veliaht ilan edilmiş oğlu Abbas'a rağmen Mu'tasım'ın halife yapılmasında yine bu Türk kökenli askerlerin belirleyici olduğunu görüyoruz.[3]

Mu'tasım'ın halifeliğiyle birlikte, Türk kökenlilerin zaten Me'mun zamanında başlamış olan İran kökenlilere ve Araplara göre yükselişi iyiden iyiye belirginleşir. Onun zamanında Türk paralı askerlerinin sayısı, Semerkant, Fergana, Uşrusana ve diğer yerlerden satın aldırma yoluyla 8 binden 18 (bazı kaynaklarda 25) bine çıkarılır (Tabii bu sayı eyalet ordularından ayrı olarak sadece merkezi ordudaki veya muhafız ordusundaki sayıdır). Afşin, Boga el-Kebir, Boga es-Sagir, İnak, Ahmet bin Tolun, Raşit et-Türki, Aşnas, Vasıf, Hakan Urtuc, Alp Tekin, Togaç, Aybek, Besasiri gibi Türk kökenli komutanlar İslam ordularının başına geçerler.

Türk kökenlilerden oluşan bu çapul ordusunun askerleri, gerçek bir değersizlik örneğidirler; öyle ki bu karakterlerinin gereği olarak boş zamanlarda Arap halkına tecavüze bile girişirlerdi. "Halifenin de müsamahasından istifade ederek Bağdat'ı adeta bir talim sahası haline getirmişlerdi. (Arap) Halk, açıktan açığa bunlara karşı gelemiyor ise de kenar mahalleler-

[3] H.D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler,* s.70-6.

de Türkleri öldürmekten geri durmuyordu."[4]

Arap halkın şikâyetlerinin üst boyutlara çıkması üzerine Mu'tasım, Samarra adında yeni bir şehir inşa ettirerek ordusunu oraya taşıtır. Ancak aynı zamanda hilafetin de güvenlik sorunları olduğundan, Arap halkından daha yakın bulduğu Türk lejyon askerleriyle birlikte hilafet merkezini de Samarra'ya taşıtır.

Bu Türk kökenli askerlerin yönetim kademesindeki öyküsünden bir kesiti aktarmak bile, nasıl bir güruhla karşı karşıya olduğumuzu ve tencere kapak misali hilafet politikası-na nasıl da uyum sağladıklarını kavramaya yeter:

Türk kökenliler içinde en tanınmışlardan biri Afşin'dir. Uşrusana hükümdarlık ailesinden olan bu kişi, aile içi çelişkiler temelinde gelişen cinayet sonrası kendi ailesine ve yurduna ihanetle Araplara kaçar. Halife Me'mun'a, Uşrusana'nın işgalinde yardımcı olma sözü verir. Bu ihanetiyle başlayan yükselişi, İslam ordusunun en üst kademesine çıkmasına kadar uzanır.

Mısır'da yeniden başlayan isyan üzerine Me'mun, o sırada Mısır valisi olan kardeşi Mu'tasım'a, Afşin'in komutasında isyanların bastırılmasını emreder. Afşin, Berka, el-Beşarud, el-Biyame ve el-Huf şehirlerindeki isyanı kanla bastırır; Türkçesi, kendi kökenindekilere olduğu gibi Arap işgali altında yaşayan bir diğer halka, Kıptilere de, tıpkı bir zamanlar Arapların Türklere ve diğerlerine yaptığı gibi insanlık dışı yöntemlerle boyun eğdirir. 830-832 yılları boyunca süren bu katliamlarla Kıptileri ezen Afşin, ardından Bizans üzerine sefere çıkar. Başarıları üzerine Halife Mu'tasım onu, 816'dan beri başağrısı olan en temel sorununun çözümüyle görevlendirir.

"Sorun", Azerbaycan'da başlayıp hilafet zulmüne karşı kısa zamanda Güneybatı İran'a kadar geniş bir alanda halkın desteğiyle büyüyerek komünal bir devlete dönüşen ve İslam ordusunu tam dört kez yenen şanlı Babek köylü isyanıdır.

[4] H.D. Yıldız, age, s.79.

Afşin, yüklendiği görevlerin bu en onursuzunu da "başarıyla" yerine getirir; 837'de tam bir vahşetle isyanı bastırarak sorunu "çözer." Babek'i yakalayıp Mu'tasım'a getirir. Mu'tasım, ordusu ezilmiş ve esir edilmiş bu halk önderinin hâlâ kendisine boyun eğmemesi üzerine çileden çıkar; Babek'i işkence ederek öldürtür.

Gelin görün ki Afşin'in düşüşü de yükselişi gibi trajik olur. Afşin'in tasfiyesi görevi, Babek isyanının ezilmesi sırasında yardımcı kuvvet komutanı olarak yanında bulunan ırktaşı İnak'a verilir. Lejyon komutanı Türk İnak, gözünü kırpmadan eski komutanı Türk Afşin'i işkence ederek öldürür.[5] Hilafet adına zaferden zafere koşan Afşin'in öldürtülmesinin bahanesi ise tam anlamıyla evlere şenliktir: "Gizli din taşımak, sünnetsiz olmak, boğulmuş hayvan eti yemek!"[6]

Peki ama Arap'ın ve kendi hırslarının maşası olan İnak et-Türki'nin sonu farklı mı olur?

Hazar Türklerinden olup Halife Mehdi'nin hacibi Sellam el-Ebres'in kölesi olan İnak, Mu'tasım tarafından satın alınarak asker yapmak amacıyla azat edilir. O da diğer Türk komutanlar gibi köken olarak seçkinler sınıfındandır. Arap komutanların, Türk kökenlilerin bu yükselişine karşı isyanını Afşin ile birlikte bastırır. 841'de, Musul'da çıkan Cafer el-Kürdi önderliğindeki Kürt isyanının bastırılmasına komuta ederek yükselir. Bu arada Afşin'i işkenceyle öldürmekte ikircikIenmeyerek halifenin güvenini sağlar.

Yine Türk Kökenli olan Aşnaş'ın ölümü üzerine (844) Halife orduları başkomutanlığına yükselir. Mısır valiliği de ona verilir. Vasıf'tan sonra, onun küçük oğlunu kukla halife yapmak için Vasıf ve diğer Türk komutanlarla komplo düzenlerse de başarıya ulaşamaz.

Türklere rağmen Mütevekkil halife olur. Artık ipler kopmuştur, herkes birbirini kollar. Karşılıklı komplolarda Müte-

[5] H.D. Yıldız, *Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları*, II. Broşür.
[6] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1179.

vekkil daha usta çıkar ve Hac dönüşü İnak tutsak edilir, İshak b. Musab tarafından 849'da işkence yapılarak öldürülür.[7]

Komplolar bundan sonra daha da uç boyutlara yükselerek bizlere İslamcı şeriat devletinin, yaldızları sökülmüş gerçek bir panoramasını verir:

"...Türk komutanı Vasıf, halifenin oğlu ile birleşerek 861'de Mütevekkil'i ve kudretli saray yöneticisi Türk el-Feth b. Hakan'ı öldürtür. Kukla Muntasır, birkaç ay tahtta kalır. Onun yerini alan Mustain, kendi ordusuna karşı sığınak bulmak için Bağdat'a kaçar. Bunun üzerine Türk komutanları, hapisten çıkardıkları Mu'tez'i halife yaparlar. Bağdat kuşatılır, Mustain öldürülür. Ne var ki Mu'tez, Türk askerinin ücretini ödeyemez. Asker halifenin kapısına dayanarak ücret ve tayin ister. Halife parayı sağlayamayınca asker saraya girer, hakaretlerle halifeyi tahttan vazgeçirtir ve ölüme bırakır. Yerine geçen Muhtedi'yi, Türk komutanı Musa b. Boğa, halifelikten vazgeçmediği için işkenceyle öldürtür"[8] vs. vs.

Paralı köle ordusu uygulaması, doğası gereği böyle trajik sonuçları da beraberinde getirir. Halifeler, iyiden iyiye güçlenen köle komutanları bu kez vali atayarak yanlarından uzaklaştırmaya yönelirler. Ama çürümüşlüğün tüm bünyeyi kuşattığı böylesi bir ortamda, bu da çöküşü durduramaz. "Mısır'ın Tolunoğlu devletini kuran Ahmet'in babası, Samara'da Dokuz Oğuzlardan bir köle askerdir.

Oğlu Mısır'a vali atanır. Mısır gelirini yollamayıp bu para ile köle bir ordu kurar ve bağımsızlığını kazanır. Böylelikle kölelikten hükümdarlığa yol açılır."[9] 868'de kurulan Tolunoğulları devleti, 905 yılına kadar egemenliğini devam ettirir. Esasen Mısır toprakları, ilginç bir örnek olarak Türk köle komutanlarının önderliğinde iki isyancı devlete daha yataklık edecektir.

Tolunoğulları devletinin yıkılmasından sonra 933'te Abbasilerin Mısır genel valisi, Ferganalı Türk kökenli Suriye va-

[7] H.D. Yıldız, *Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları*, II. Broşür.
[8] D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1179-80.
[9] Age, s.1180.

lisi Tugaç'ın oğlu İğşid, bağımsızlığını ilan ederek İğşidoğulları devletini kurar. Daha sonra Filistin ve Suriye'yi de kendi topraklarına katan İğşidoğulları devleti 969'da Şii Fatımilerin Mısır'ı ele geçirmesiyle yıkılır.[10]

Bir diğer köle asker devleti de Memlûklar'dır (Kölemenler). Memlûk devleti, Abbasilerin eski Mısır emiri Melik el Salih'in karısı Şecerüldür ile evlenen muhafız birliği komutanı Aybey'in 1250'de ayaklanıp Mısır'a el koymasıyla kuruldu. Aybey'in Şecerüldür tarafından öldürülmesi sonrasında yerine Baybars geçti. Bu sırada Moğollar, Abbasi devletini yıkarak Bağdat'ı ele geçirmişlerdir.

Baybars, durumdan faydalanarak İslam imparatorluğunun merkezini Mısır'a taşıyarak ipleri ele geçirmek amacıyla, Mısır'a kaçan Abbasilerden Muntasari'yi halife ilan eder. Bundan sonra da, ırkdaşları olan Moğollara karşı bu kez yine Abbasiler adına savaşa giren Memlûklar, onları yenerek egemenliklerini Kayseri'ye kadar genişleteceklerdir. Ancak sonları, yine kendileri gibi köle (memlûk) olan Çerkez Memlûklar tarafından 1380'deki yenilgiyle belirlenecektir.

Keza meşhur Gazneliler devleti de bir köle komutan tarafından ve komplolarla kurulur: Samani devletinde komutan olan Alp Tekin, Samani Emiri l. Abdülmelik b. Nasr'ın ölümü üzerine 961'de darbe yapar; darbenin başarısızlığı üzerine kaçarak Gazne'yi işgal eder ve yeni devletin temellerini atar. Özellikle Gazneli Mahmut zamanında en büyük yayılmasını gerçekleştiren bu devletin sonu 1040'ta Dandanakan'da girilen savaşta yine Türk olan Selçuklulara yenilmekle belirlenir.

İlginçtir, insanlık ve Türk tarihi açısından olsa olsa utanılacak bir sayfa olan bu olay, Türk şeriatçısının kaleminde bir gurur tablosuna dönüşür:

"Türklerden kurulu bu Mevali birlikleri ile hilafet ordusu yeni bir güç ve kuvvet kazanmıştır. Sadece ordu değil, aynı zamanda yıkılma emareleri gösteren Abbasi hilafeti bu kan

[10] Cemşid Bender, *Kürt Uygarlığında Alevilik*, s.146.

değişikliği ile yeni bir dinamizme kavuşmuş, tekrar güçlü kuvvetli bir imparatorluk haline gelerek bütün düşmanlarına meydan okumuştur.

"Zira bu Türkler sayesinde Mu'tasım, bir çeyrek yüzyıldan fazla bir zamandan beri İslam dünyasını kasıp kavuran ve bugünkü komünizmin bir nevi babalarından biri olan Babek el-Hürremi'ye en ağır darbeyi indirmiş ve hilafet ordusunun Türk asıllı kudretli generali Afşin'in emrindeki bu gözüpek, yiğit Türklerle gelmiş geçmiş bütün Arap ve İran asıllı komutanları dize getiren bu komünist gerilla liderinin belini kırmış ve çevresini çil yavrusu gibi dağıtmıştır."[11]

Kendisinden gurur duyulan adam kendi ülkesine ihanet etmiş bir lejyon komutanı! En gurur duyulan davranışı: Darbeci Halife'nin zulmüne karşı ayaklanıp kurtardığı topraklarda, herkesin birlikte çalışıp ürettiği, herkesin eşitçe paylaştığı bir devlet kurup koskoca hilafet ordusuna çeyrek asır direnen bir köylü önderini ve halkını yenip kılıçtan geçirmek! Ondan gurur duyan adam: 1993'te yaşayıp Profesör unvanı taşıyan bir Türk şeriatçısı! Yazık değil mi?..

Bu literatürde halkı kırmanın, yani vahşet ve zulmün adı "gözüpeklik ve yiğitlik" oluyor, ki bu da, bize egemen kılınan kültürün tuzu biberi...

Bunlar bir yana şimdi kendimize soralım: Cürcan, Buhara, Talkan gibi sayısız yerde yapılan katliamların yanı sıra paralı köle askerler kurmaya yönelten gereksinimler ve bunların sonuçlarının söz konusu sistemden bağımsız ele alınabileceği düşünülebilir mi?

Sorunun, üzerinde düşünülmesi gereken temel bir yanı budur. Düşünme yetisini sokağa atmamış, toplumumuzu köleleştirmek gibi sinsi bir niyete su taşımayı kendine görev edinmemiş hiç kimsenin, söz konusu bu gerçeklik karşısında, tarihi böylesi pratiklerle biçimlenmiş ve bize "hidayet yolu" diye sunulmaya çalışılan sistemin daha köklü bir sorgulamasından kaçınmayacağı açıktır.

[11] Z. Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı*, s.140.

Dahası, insanlık değerlerinin bilincinde hiç kimsenin hazmedemeyeceği ve çok azını ve çok kuru olarak aktardığımız bütün bu gelişme ve olgular bir ikinci noktada daha bizi ciddi ciddi düşündürmek zorundadır: Bütün bunlar her şeye kadir bir Tanrı'nın gözleri önünde ve asıl önemlisi onun adına yaşanmıştır. Kendi dini adına bunca vahşetin, işgalin, komplonun, çirkefin, insanlık ayıbının yapılmasına göz yumabilecek bir Tanrı fikri nasıl kabul edilebilir?..

O halde tekrar tekrar kendimize sormalı ve sorumuzun yanıtını da bilimsel bir sağduyuyla aramalıyız: Sakın birileri bizi kandırıyor olmasın?.. Bu işte bir çapanoğlu olmasın sakın?..

Bunca şeyin üzerine böylesi sorulara kafa yorması gereken Hakkı Dursun Yıldız, şeriatı Türk'e aklamak için adeta dört dönerek bize söz konusu paralı askerlerin köle olmadığını ispatlamaya çalışıyor. Aklı sıra sözcük oyunlarıyla başka kavimlerden insanların evet ama, Türklerin köle statüsünde olmadığını ispatlamaya çalışarak zevahiri kurtarmaya çalışıyor.

Bir an Türklerin köle olmadığını kabul edelim; bunun Türkler özgülünde gerçeği tersyüz etme çabası olduğu bir yana, yine de bütünsel gerçeği değiştirmeyeceği açık değil mi? Arap/İslam devletinin talancı ve kolonileştirici olduğu, başka kavimlere zorla boyun eğdirmeyi meşru gördüğü; haraç, katliam, işgal edilen ülke insanlarına mal olarak el koyma, köle pazarlarında satma veya köle ve cariye veya asker olarak kullanma keyfiyetine başvurduğu, dolayısıyla ahlaki değerler açısından da aklanamaz öğelerin kirini taşıyan bir devlet geleneği olduğu açık değil mi? O halde, bunların Türklere uygulanmadığını farz etmemiz neyi değiştirebilir?

Sorun bütün bunların insanlık değerleri nezdinde ahlak dışı olup olmadıkları ve bütün bunların İslam geleneği içinde meşru uygulamalar olarak fazlasıyla yapılıp yapılmadıkları değil mi? Bu açıdan bakın H.D. Yıldız nasıl itirafta bulunuyor:

"İslam devleti bünyesinde daha ilk devirlerden itibaren esir ve köle ticaretine rastlanmaktadır. Abbasilerden önce sa-

vaşlarda elde edilen esirler pazarlarda satılmakta idi. Abbasilerin iktidara gelmesiyle zaten yavaşlamış olan fetihlerin durması, buna mukabil zirai ve iktisadi hayatın gittikçe gelişmesi neticesinde kölelere olan ihtiyaç daha fazla hissedilmeye başlandı. Bu devirde köleler Afrika'dan, Slavların yaşadığı bölgelerden ve az olmakla beraber diğer Asya ülkelerinden, köle tacirleri vasıtasıyla temin ediliyorlardı.

Basra'da Sûk el-Nahhâsîn, Samarra'da Sûk el-Rakîk ve Bağdat'ta da Dâr el-Rakîk ve Şâri Dâr el-Rakîk gibi mevki isimlerinin bulunması, Irak'ın mühim şehirlerinde köle ticaretinin varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Çeşitli yollarla temin edilen köleler ziraat ve diğer ağır işlerde çalıştırılıyordu. Hiçbir siyasi ve sosyal hakları yoktu. Bu ağır çalışma şartları sebebiyle kölelerin isyan ederek devletin dahili güvenliğini tehdit ettikleri görülmektedir."[12]

İşte İslam toplumunun, insanlık onuru açısından yüzkarası bir durum olan kölecilik sorunundaki niteliği bizzat bir şeriatçının itirafıyla budur! Üstelik o, Türkler demeye dili varmasa da, Afrika ve Slav bölgelerine göre daha az olduğunu iddia etse de, sonuç olarak "diğer Asya ülkelerinden" (!) köle pazarlarına sürülen insanların varlığını da kabulleniyor. Bu da bir yana, hadi Bağdat'taki, Basra'daki köle pazarlarında satılanların Afrikalılar ve diğerleri olduğunu kabul edelim; peki ama ya doğrudan Türk askerlerinin şehri olan Samarra pazarında satılanlar kim? Kaldı ki insan olma erdemine sahip herkes açısından aslolan, kölenin etnik kimliği değil, bizzat kendisi değil mi?

Şimdi hep birlikte şapkalarımızı önümüze koyup yineleyelim; Türk askerlerinin köle olmadığını ispatlamaya çalışan şeriatçı H. D. Yıldız'ın da kabullendiği gibi:

1) İslam toplumunun özelliklerinden biri de onun bir köleci toplum olmasıdır; 2) İslam egemenliğine giren topraklar köle ticareti ve köle tacirleri cennetidir; 3) Tarım ve diğer

[12] H.D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler,* s. 82.

ekonomik yaşamın gelişimi köle gereksinimini, bu da, köleliği meşru addeden İslam toplumunda köle ticaretinin ve avcılığının gelişimini sağlıyor; 4) İnsanı köle yapmayı hazmedebilen her köleci toplum gibi İslami toplumda da köleler, bütün siyasi ve sosyal haklardan yoksun, ağır koşullarda çalıştırılıyorlar; 5) Kölelerin bu ağır koşullara karşı meşru ayaklanmaları, her köleci devlette olduğu gibi İslami devlet açısından da, "güvenliği tehdit" eden, "Tanrının iradesine karşı çıkan", dolayısıyla "gayri meşru" bir unsur olarak kabul ediliyordu!..

Özetle İslami toplum/devlet/ordunun keyfiyeti buyken, Müslümanlaştırılma sürecinde hilafet ordularının kötülüklerine en çok maruz kalmış kavim olan Türklerin, kölecilik ve bağlantılı diğer uygulamalara maruz kalmadığı yollu bir savunmanın değeri ne olsa gerek? Daha ötesi para karşılığı askerliği, yani para karşılığı öldürme ve işgalciliği hazmeden bilerinin köle statüsünde olup olmamaları neyi değiştirir ki?

Her şey bir yana, bu gerçekler karşısında, hangi insan olan insan, sormaktan kendini alabilir: Böyle bir tarihi "hidayet rehberi" ve "gurur vesilesi" olarak benimseyenlerin başkalarına sunabilecekleri bir hidayet ve iyi ahlak olabilir mi?

Bakın H.D. Yıldız, bizi ayrıntılara boğarak görüntüyü nasıl kurtarmaya çalışıyor:

Türklerden, "Türkler" dışında "gılman", "memlûk" olarak söz edildiğini, bunların karşılığının ise, "delikanlı, genç, hizmetçi, uşak, köle", "tasarruf edilen, sahip olunan, hizmetçi, hizmetli, beyaz köle" demek olduğunu, bunların ise "birinci derecede, bugünkü mânâda köle karşılığını vermediğini"; oysa "Arapçada, gerçek mânâsıyla köle (serf) karşılığını veren 'abd've 'rakîk' kelimeleri mevcuttur", dolayısıyla "muhtemeldir ki bu konuda fikir beyan eden tarihçiler memlûk ve gulam kelimelerinin tali derecedeki mânâlarını gözönüne alarak böyle bir hükme varmışlardır"[13] demektedir. Peşinden, Türk "askerlerin köle olduğunu bir an için kabul etsek bile,

[13] Age, s. 81.

Türk bey ve asilzâdelerinin köle olabileceği asla düşünülemez" yargısı gelir.[14]

H.D. Yıldız gibiler için belli ki Arap'ın asilzâdesi gibi Türk'ün asilzâdesi de başka bir kumaştan dokunmuş! Halkı açıkça aşağılayan egemen sınıf bakış açısının böyle uç örneğine de pes doğrusu!

İslam devletinin "köle ticareti yapması, hiçbir sosyal ve siyasal hak vermeden, isyanlara sürükleyecek denli ağır koşullarda çalıştırması", katliamlar, işgaller ve diğer insanlık ayıpları zülf-ü yâre dokunmuyor da, Türklere, hele de Türk asilzâdelerine benzer bir kaderi dayattığı gerçeği tüylerini ayağa kaldırıyor Bay Yıldız'ın!

Bu da böylesi bir ahlak anlayışı işte...

Son cümlesine gelince, önceki keskin ifadelerin aksine ne diyeceğini bilemeyen bir insanın laf gevelemesi adeta: "...Türk birliklerinin köle olarak satın alınması keyfiyetinin şüpheyle karşılanması gerektiği kanaatindeyiz. Bu hususta kesin bir hüküm vermenin güçlüğü ortadadır. Bununla beraber Me'mun ve Mu'tasım'ın hilafet ordusu saflarına aldıkları Türklerin esir ve köle pazarlarından, kaynakların ifadesiyle satın alınarak değil, belli bir ücret karşılığında iki taraf arasında bir anlaşmaya varılmak suretiyle temin edildikleri keyfiyetinin de mümkün olabileceği akla gelmektedir."[15]

Yeterince değilse de önceki sözlerini muğlaklaştıran bir noktaya gelmek durumunda kalmış Bay Yıldız. Oysa bizzat bir diğer yoldaşının ağzından da belirtildiği gibi; daha Kuteybe zamanından başlayarak Araplar, işgal ettikleri Türk topraklarından "...külliyetli miktarda esirler almıştır. Özellikle güçlü ve kuvvetli kimselerden seçilen bu esirleri teçhiz ederek Arap askerlerinin yanında takviye kuvvetleri olarak kullanmıştır. Böylelikle bir taraftan Arap askerini takviye ederken, diğer taraftan da mağlup Türklerin tekrar canlanıp bir

(14) Age, s. 83.
(15) Age, s. 85-6

kuvvet olarak karşılarına çıkmalarını önlemiş oluyordu."[16]

Sadece Buhara'dan 50 bin, Semerkant'tan 30 bin "eli silah tutan sıhhatli genç" insanı tutsak alarak İslam hukuku gereği köle statüsüne geçiren Araplar bunları ne yaptı dersiniz? Hastalıktan, soğuktan, açlıktan ve yollardaki diğer eziyetlerden ölenlerden geriye kalanların bir kısmı üretim ve hizmet köleliğine mevzilendirilirken, diğerleri de asker oluyordu elbette. Acı ama gerçek, "Mevali denilen ve Türklerden teşekkül eden ilk askeri birlikler bu kölelerle kurulmuştu."[17]

Nitekim Halife II. Ömer'e verilen muhalif rapordan, sadece Horasan Valisi Cerrah'ın ordusunda, aylık ve yiyeceklerini bile alamayan 20 bin Türk köle olduğunu öğreniyoruz: "Ey Müminlerin Emiri, harbeden 20 bin köle (Türk) vardır. Bunlara ne bir aylık verilir ne de yiyecek. Ehl-i zimmetten bir o kadarı da Müslüman olmuştur. Buna rağmen hâlâ onlardan bile haraç alınmaktadır..."[18]

Tüm bunlar bir yana, adı geçen sözcüklere ilişkin yapılan demagojiyi de geçersizleştirmek için son olarak, herhangi bir şeriatçı sözlüğe bir kere de biz baktığımızda; "gılman"ın köle, esir (bir farkla ki, cennette hizmet gören), "memlûk"un köle, esir (bir farkla ki, birinin malı olan), "rakîk"in köle, cariye (bir farkla ki, ince, şefkat sahibi), "abd"ın da kul, köle (bir farkla ki, mahluk, insan, Allah'ın kulu) olduğunu görüyoruz.[19]

Böylece hiçbir kaçamağa yer vermez bir açıklıkla gördüğümüz gibi, hepsinin ortak paydası köle olmaktır. Ama illa ki ince eleyip sık dokuyacaksak, H. D. Yıldız'ın iddiasının aksine, bunlardan köle anlamına en yakın olanın "memlûk", en uzak olanın da "abd" olduğunu da belirtmek durumundayız; çünkü "abd", esasen Tanrı-insan ilişkisine değgin bir kavramdır ve ondaki esas yüklem kulluktur.

(16) Z. Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, c.1, s.248.
(17) Age, s.279.
(18) Age, s.287.
(19) *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav Yay.

On Üçüncü Bölüm

ARAPLARIN HAZAR YURTLARINI İŞGALİ VE GERİ ATILMALARI

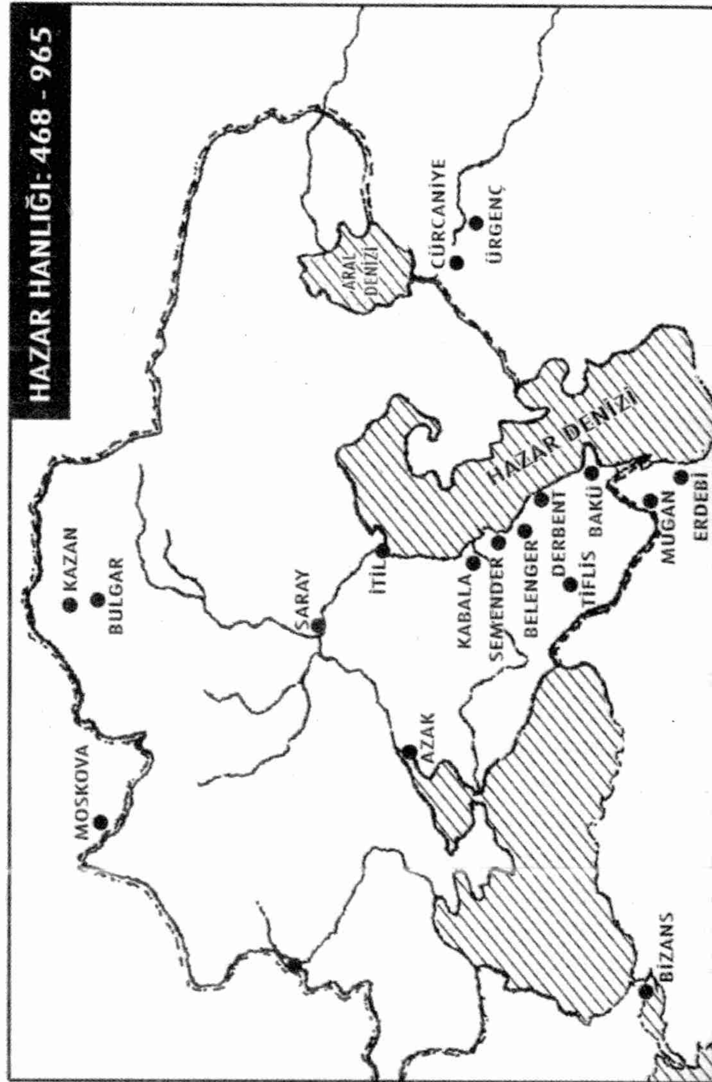
"Pers devleti 627 yılında İmparator Heraclius karşısında uğradığı yenilgiden sonra bir daha toparlanamadı. Bir ayaklanma sonucu Kral kendi oğlu tarafından öldürüldü ve birkaç ay sonra oğul da ölünce, tahta bir çocuk çıkarıldı... On yıllık kargaşa ve anarşiden sonra ilk Arap orduları İran'a girdi. Aynı sıralarda Batı Türk İmparatorluğu da parçalanarak kabilelere ayrılmıştı. Böylece eski kuvvet üçlüsünün yerini bir yenisinin aldığı görüldü: İslam halifeliği, Hıristiyan Bizans ve kuzeyde de yeni güçlenen Hazar devleti.

Arap saldırılarını başlangıç çağlarında göğüslemek görevi işte bu sonuncusuna düşmüş ve Doğu Avrupa ovalarını işgalcilerden onlar korumuştur. Hicret'i (622) izleyen ilk yirmi yıl içinde Müslümanlar; İran'ı, Suriye'yi, Mezopotamya'yı, Mısır'ı alarak Bizans'ı (yani bugünkü Türkiye topraklarını), Akdeniz'den Kafkaslar'a kadar uzanan yarım daire biçiminde bir kıskacın içine almışlardı. Kafkaslar aşılmaz bir doğal engeldi ama, gene de ancak Pireneler kadar engeldi."(1)

İşte bu doğal engeli, yani Kafkaslar'ı Arap ordularına karşı gerçek bir engel haline getirecek olanlar ise Hazar Türkleri olacaktı. Tabii bunu, yerleşik hayata geçerek görece uygarlaşan Persler, Ermeniler ve Gürcülerden ayrımla en az Araplar kadar "barbar" olmaları sayesinde yapacaklardı.

---

(1) Arthur Koestler, *On Üçüncü Kabile*, s.27.

Dr. H. DAGTEKİN. *Genel Tarih Atlası*'ndan.

Nesnel bir değerlendirmeyle, korkunç bir saldırı dinamizmi yakalayan Arap yayılmasını engelleyebilmenin temeli, "dinsizin" hakkından "imansızın" gelmesi esprisine uygun olarak Hazar Türklerinin göçebe-savaşçı yapısından kaynaklanıyordu. Ancak Müslümanlara karşı sergiledikleri direniş, taraf olup olmamanın dışında nesnel bir değerlendirmeyle, hem olağanüstüydü hem de Türklerin din olarak İslamiyet'e karşı gerçek tavrının çarpıcı bir örneğini oluşturuyordu.

MS. 642 ile 652 yılları arasında defalarca yinelenen ilk Arap saldırıları bir yana, 708'de yine Arap saldırganlığıyla başlayan baş döndürücü savaşlar, 799'a gelindiğinde hızından önemli oranda kaybetmiş de olsa hâlâ sürmektedir. Daha ilginci, bu sürecin bütününde Araplar saldırgan, Hazar Türkleri ise kendilerini savunan veya işgalcileri kovmaya çalışan durumdadırlar.

Bu özgülde hep birlikte göreceğimiz gibi; eğer yurdunu işgalciye karşı savunmak insan ve toplumların en onurlu sorumluluklarından biri ise, işte Hazarlar bu onurun en büyük temsilcilerindendirler.

Eğer başkalarının yurduna el koymak, toplumlar tarihi adına ahlak dışı bir suç olup bu suç, o halkın direnişi oranında büyüyorsa Araplar da işte bu suçun en büyük temsilcilerinden biridirler.

Özetle Hazar Türkleriyle Arapların ilişkisi, birinciyi yücelten, ikinciyi aşağılayan büyük bir trajedi örneği oluşturmaktadır. Ama Hazar direnişinin bir diğer önemli yanı vardır; o da Arap akınlarını Kafkasya'da tıkamak misyonunu yüklenmiş olmasıdır.

İnsan aklını şaşkına çeviren bir direniş sürekliliği vardır bu süreçte; bir de Türklerin dinsel tercihlerinin tarihsel biçimlenişine ilişkin bize anlatılanların gerçeklerden ne kadar uzak olduğu...

Resmi tarihlerde bize, "Türklerin tarihi düşmanları" diye gösterilen Rumların ve Ermenilerin, Hazar Türklerinin özgür iradesiyle müttefik görülüşü gerçeği vardır örneğin. Ama asıl ilginci, İslamiyet'e karşı olağanüstü bir direniş sergilenirken

gidip özgür iradeleriyle Yahudiliği kendilerine din olarak seçmek vardır. Hazar yurduna kadar, karşılarına çıkan diğer halkları görece kolaylıkla esir alan Arap işgalcilerinin, tıpkı Güney Türkistan'da olduğu gibi neye uğradıklarını şaşırmaları ve daha öteye geçememeleri vardır... Ama en önemlisi, insanı şaşırtan direniş iradesi ve bunun süreğenliği... Bir sürü yalan, abartı, öznellik yığını resmi tarihlerimizde yer almaya değer görülmeyen, işte bu tarihsel trajediye, şimdi hep birlikte kısa bir yolculuk yapalım:

"Kürdistan fatihi İyaz bin Ganem, Kuzey Anadolu'nun da zaptıyla görevlendirilmişti. Onun için Bitlis yoluyla Ahlat üzerine giderek orayı da zaptettikten sonra batıya dönmüş, Arzen şehrini fethetmiş ve her aileyi yılda bin dinar vergi vermeye zorunlu kılmıştı (640).

"Bu tarihte Ermenistan Rumların elindeydi. İmparator Herakliyus'un oğlu Konstantin tarafından 643'te vali atanan Sempat, yeni bir istilaya uğramamak için halifeye ağır bir vergi ödemeyi kabul etti. Ve Hazreti Ömer'e bağlandı(644).

Sempat sonrası, her ne kadar yerine gelen valiler bu duruma karşı direniş bayrağı açmışlarsa da, "önce Hazreti Osman, sonra Muaviye onların üzerine asker göndererek İslam hâkimiyetini sürdürmüş ve pekiştirmişlerdir (651 veya 653)."[2]

Hazar yurtlarına yönelik ilk saldırılar, Halife Osman zamanında ve Hazarların oldukça güçlü oldukları bir dönemde gerçekleşir.

Hazarlar, tüm bölge çapında sürmekte olan Arap/İslam saldırganlığına karşı bu dönemde Rumlarla (Bizans İmparatorluğu'yla) ittifak halindedirler. Buna karşılık Araplar da önü alınmaz bir şekilde ilerleyerek Kafkas hudutlarına dayanmışlardı. 642-652 yılları arasında Araplar, "defalarca Derbent'ten geçerek Hazar topraklarında ilerlediler. Belencer adındaki en yakın kenti alıp Avrupa topraklarında bir üs edinmeye çalıştılar. Ama her defasında geri püskürtüldüler. Sonunda 652'de, taraflar arasındaki en büyük savaş oldu. Her iki taraf da mancınık kullandı. Dört bin Arap öldü. Aralarında komutanları Abdül Rahman ibn-Rabia da bulunuyordu..."[3]

(2) Ali Kemali, *Erzincan*, s.30.

K. Gürün aynı bilgileri aktarmakla birlikte, komutanın ismini "Süleyman ibn Rebiat" diye verir. Bu yenilgi sonrasında "Araplar geriye püskürtülmüş, Hazarlar tekrar Güney Kafkasya'ya inerek Ermenistan'a girmişlerdi."[4]

Bundan sonra çok uzun bir dönem Araplarla Hazar Türkleri arasındaki mücadele sınır çatışmaları düzeyinde sınırlı kalmış, kimse diğerine üstünlük sağlayamamıştır. Takip eden yıllarda, Emevi halifesi Abdülmelik'in 699'da Erzurum ve Erzincan'ı Rumların elinden kesin olarak almasına kadar Ermenistan, kâh Arapların kâh Rumların elinde pinpon topu olmuştur. Tüm bu süreçte Hazarlar da Ermenistan işgali karşısında duyarlı olmuş ve kendi topraklarına da yönelecek olan Arap işgaline karşı bir güvence olarak gördükleri Ermenistan'ın bağımsızlığından yana tavır koymuşlardır.

705'te halife olan Yezid, önceden Rum ve Kürdistan'a akın yapan ordulara komutanlık yapmış olan kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i, 708'de Hazar topraklarının işgaline memur eder. Ancak Mesleme, başlattığı akında Bâb el-Abvab'a kadar ilerlemesine rağmen kalıcı bir başarı elde edemez.

710'da, o sırada Kürdistan ve Ermenistan'ın valisi olan amcası Muhammed b. Mervan'ın yetkileri de kendisine verilen Mesleme, bu yeni konumuyla Hazar'ın işgali eylemine daha büyük güçle yeniden başlar. 714'e kadar süren bu yoğun akınlarda Araplar tekrar Bâb el-Abvab'a kadar ilerlemeyi başarırlar. Mesleme, Derbent'i ele geçirip orada iç direnmeyi kırdıktan sonra, Türklerin şehri işgalden kurtarmaya yönelik saldırı olasılığına karşı şehri mancınıklarla donatır.

Arapların diğer uç ordularını da toplayarak Bizans'ın başkentini, Konstantinopolis'i ele geçirmeye yönelik seferine

(3) Arthur Koestler, *On Üçüncü Kabile*, s.27.
(4) Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, c.1, s.233.

Mesleme de katılır. İşgal güçlerinin bu şekilde azaltılması üzerine Hazarlar, 717'de hemen karşı saldırıya geçerler. Kısa zamanda büyük bir başarı elde ederek Arapların geride bıraktığı tüm garnizonları tek tek ele geçiren Hazarlar, Azerbaycan ve Ermenistan'ı Araplardan temizlemeyi başarırlar. Bu gelişme üzerine sofu Halife II. Ömer, Hatim b. Nu'man el-Bahili komutasında büyük bir ordu toplayarak tekrar Hazarlar üzerine yollar. Hatim, Hazar Türklerini yener ve püskürterek bölgeye yeniden hâkim olur.

Ancak Hazarlar da topraklarını böyle kolay teslim etmek niyetinde değillerdir; 722'de tekrar karşı saldırıya geçerler. Bu sırada II. Ömer geleneksel iktidar kavgalarında alaşağı edilmiştir. Yeni Halife Yezid b. Abdülmelik, Subeyt el-Nahrani komutasında yeni bir Arap ordusunu Hazarların üzerine gönderir. Ancak Kıpçaklardan ve diğer Türk boylarından da yardım alan Hazar Türkleri, "Müslümanları feci bir hezimete uğratırlar. Subeyt bile canını zor kurtarır."[5]

Taberi'nin aktarışı daha ilginçtir: "Ve Şebib Nehrevani'yi (Subeyt Nahrani) Şam halkından birçok sipahi ile Ermeniye gazasına gönderdi. Bu haber Hazez (Hazar) Melikine eriştikte 3 bin kişi ile Şebib'e karşı yürüdü. Mercül Hicare denilen yerde buluşup cenk ettiler. Müslümanlardan çok kişi bozulup Yezid b. Abdülmelik'in yanına geldiler. Yezid çok melûl olup Şebib b. Nehrevani'yi melamet etti (azarladı). Nihayet Cerah b. Abdullah'a çok asker verip Hazez üzerine gönderdi."[6]

Bu Cerah, Güney Türkistan işgalinden tanıdığımız namlı zalim Cerah'tır. Yeni Ermenistan valisi olarak halifesi tarafından, intikam almak ve Hazar Türklerini dize getirmekle görevlendirir.

Cerah, büyük bir orduyla Hazarların üzerine gider. Bunun üzerine Hazar Meliki Derbent şehrine geri çekilerek savunmaya geçer. Cerah da, Derbent'e çok yakın bir yerde ka-

(5) H.D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s.26.
(6) *Tarih-i Taberi*, c.3, s.410.

rargâh kurar. Komutanlarının ikisini bilgi ve ganimet toplamak üzere ileri akına gönderir. Birini Ermenilerin, diğerini Deylemin (Derbent) üzerine yollar ve "ne bulunursa yağmala ve kim direnirse öldür," emri verir. Onlar da öyle yaparlar.

Nihayet başında Hakan'ın oğlu bulunan Hazar ordusuyla Cerah'ın ana ordusu karşı karşıya gelirler. Cerah, "Ey Müslümanlar, imdi size Hak'tan başka kimse yardım edemez. İmdi siz ona dayanın ve öyle bilin ki sizden her kim ölürse cennet bulur ve eğer zafer bulursa namdar olur ve ganimet alır," şeklindeki klasik kışkırtmayla Müslüman askerleri savaşa sürer. Türkler bu savaştan yenilgiyle çıkarlar. Taberi'nin ifadesiyle, "Müslümanlar şevkle tekbir getirip harbe atıldılar ve çok mukatele edip kâfir askerini hezimete uğrattılar. Ve kâfirlerin ardına düşüp hesapsız ganimet aldılar."[7]

Türkleri Belencer'e kadar kovalayan Cerah, burada büyük bir savaşa girer. Belencer kuşatmasında taraflar büyük kayıplar verirler. 6 gün sonra Cerah nihayet şehre girmeyi başarır. "Burada birkaç gün kalan Cerah, bazı akınlarda bulundu. Kışın yaklaşması ve Hazarların mukabil taarruz için hazırlandıklarını öğrenmesi üzerine kışlamak üzere geri çekildi ve halifeden yardım istedi."[8]

723'te Hazarlar tekrar saldırıya geçerler. Ermenistan içlerine ilerleyerek Arapları kovalarlar. 724'te ise bu kez Cerah, yeni güçler toplayıp karşı saldırıya geçerek onları tekrar kovalar.

Bu sırada Yezid'in yerine Hişam halife olmuştur. Cerah'a yardımcı kuvvetler yollayarak Hazarların dize getirilmesini emreder:

"Hazezlilerle muharebe ede. Ve vadetti ki yakın zamanda yardım göndere. Bunun üzerine Cerah, tekrar Berda hisarına gelip oradan Verkan şehrine geldi ve oradan Erdebil'e geldi. O zaman Erdebil'de otuz bin kişiden fazla Müslüman yerleş(tiril)miş idi. İmdi Cerah da orada sakin olup dört tarafa

(7) Age, s.411.
(8) H.D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s.27.

asker gönderdi. Yağmalatıp esirler getirdiler. Hazez Meliki Nacil, babası Hakan'a adam gönderdi. O da bütün kâfirlerine name gönderip Müslümanlarla cenge çağırdı.

"İmdi her taraftan kâfirler Hakan'ın yanında toplandılar. İmdi Hakan'ın oğlu Nacil 300 bin kişi ile Mecma nehrine geldi. Ve oradan göçüp Verkan'a geldi. Verkan halkını kırdı ve oradan Cerah'ın üzerine teveccüh etti. O gün Cerah'ın askeri dağınıktı. Her tarafa yağma etmeye gitmişlerdi. Hakan'ın oğlu o ağır asker ile her nerede Müslüman askerinden buldu ise kılıçtan geçirdi. Hiç aman vermedi."[9]

Nihayet Cerah sıkıştırıldı. Sırtını Seylan Dağı'na verip savunmaya geçtiyse de sonunda yenilmekten kurtulamadı. "Gittikçe kâfir askeri galebe eyledi. Müslümanlar zayıf düştüler. Hazezliler Müslümanları kırdılar. Cenk içinde Cerah b. Abdullah çok direndi, nihayet Cerah'ı şehit ettiler. Sonra başını kesip süngüye diktiler.

"Müslümanları öyle kırdılar ki, o 20 bin kişiden ancak 100 kadar kişi kurtuldu. Onlar da Şam'a gelip Hişam b. Abdülmelik'e haber verdiler. Hişam, Cerah için çok ağladı. Bu tarafta kâfir askeri Cerrah'ı öldürünce Müslümanların üstüne yüklendiler, bulduklarını kırdılar."[10]

Hişam, Said b. Amr komutasında büyük bir intikam ordusu kurdu. Hemen yola çıkan Müslüman ordusu, Ahlat şehrinden başlayarak nereyi ele geçirdiyse, erkeklerini öldürüp malları yağmalarken oğlan ve kızları da esir etti. İş artık tam anlamıyla denetimden çıkarak Müslüman askerlerin mal paylaşımına dönüşünce, ilerleme sekteye uğradı; paylaşımı sonraya erteleyerek öncelikle Türkleri teslim almayı hedefleyen Said, askerlerini dizginleme yoluna gitti:

"Esire ve mala rağbet etmeyin, hemen Allah'a sığının, ümiddir ki Hak Teala bize fırsat vere ki kâfirleri bozalım. Ondan sonra esir ve mal çok bulunur dedi."[11]

---

[9] *Tarih-i Taberi*, c.3, s.412.
[10] Age, s.413.
[11] Age, s.414.

Said, daha sonra Berzend'de, Hakan'ın oğlu Nacil'i yendi. Nacil geri çekildiyse de, iki ordu Mukan'da tekrar karşı karşıya geldiler. Türkler tekrar yenildiler ve bu savaşta Nacil öldürüldü. Bu gelişme Arap ilerlemesine büyük avantajlar sağladı. Ne ki bu başarılarla Şirvan üzerine ilerleyen Said, yolda görevden el çektirildiğini öğrendi. Mesleme b. Abdülmelik ikinci kez bölge valiliğine atanmıştı.[12]

Mesleme ile Said arasındaki görev değişiminin ayrıntıları, bir ilişki tarzını göstermesi açısından gerçekten de önemlidir; Taberi'den dinleyelim:

"Said b. Amr, Hazez kâfirlerini bozup dağıttığı vakit Şirvan kapısında oturmuş idi, ki Hişam'dan nasıl haber gelir diye. O anda bir name geldi ki, senin yerini kardeşin Mesleme'ye verdim. Vardığı gibi ne kadar kale ve şehirler aldınsa Mesleme'ye ısmarlayasın. Ve sen benim yanıma gelesin. Said, Emirül Mü'minin'in emrine mutiim deyip Mesleme gelinceye kadar oturdu, savaştan el çekti. Bir gün Mesleme erişti adam gönderip Said'i getirdi. Dedi:

"– Ey Said, ben sana name gönderip Hazezlilerle savaş etme demedim mi? Niçin benim kâğıdıma itibar etmedin? Müslümanları bu kadar tehlikeli yere getirdin?" dedi. Said dedi:

"– Senden haber gelmezden önce Hak Teala fırsat verdi. Hazez leşkerini bozdum. Eğer senden gelen kâğıt savaştan önce gelse idi, sen gelene kadar sabrederdim." Mesleme dedi:

"– Herze söylersin. Senin maksudun odur ki, Said el-Cerşi bunca iş işlemiş ve bunca asker bozmuş diyeler. Senin muradın şöhrettir."

Yaptığın iş Allah için değildir dedi. Said dedi:

"– Benim ettiğim İslam'ın izzeti için ve Allah Teala'nın rızası içindir, geri kalan ferman senindir."

"Öyle dedikte Mesleme kızıp Said'e söğdü ve buyurdu tepesine yumruk vurdular, sancağı başında paraladılar. Sonra emreyledi Said'i tuttular, Berda kalesinde zindana attılar. Bu

---

[12] H.D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s.28.

haber Hişam'a ulaştı, Mesleme'nin Said'e ettiğine darılıp tez name yazdı:

"– İşittim ki Said b. Amr'a hakaretler etmişsin ve döğmüşsün ve sancağını başında paralamışsın. Said gibi birine böyle etmek reva mıdır? Bildim ki sen onu hapseyledin. Onun bunca yüzaklığını götüremedin. İmdi o kişiyi zindandan çıkarasın, gayet ikram ve izzet eyleyip hatırını teselli edesin. Tâ ki senin suçunu affeyleyeyim. Yok dersen seni zalimlerden sayarım," dedi.[13]

Said zindandan çıkarılır; "ağır hil'atler ve nihayetsiz atâlar" ile gönlü alınır. Benzerleri Arap/İslam politika geleneğinde sıkça rastlanan bu ayrıntıdan sonra, "İslam'ın izzeti ve Allah'ın rızası için" (!) yürütülen işgal, bu kez Mesleme'nin komutasında devam eder.

Mesleme ilk elden Şirvan'daki Dahderan kalesini kuşattı. Türkler kale dışına çıkarak kuşatmayı bozmaya çalıştılarsa da yenilip kaleye geri çekildiler. Savaş devam etti. Nihayet Türkler, kendilerine can güvenliği sözü verilmesi koşuluyla barış istediler.

Mesleme'den "birini öldürmeme" sözü alınca da kaleyi açtılar. Dil cambazlığı ile örtülmüş ince bir kalleşlik ile karşı karşıya kalacaklarını düşünememişlerdi tabii. Birini bile öldürmeme ile bir tek kişiyi sağ bırakma arasındaki laf oyununa akıl erdirememelerinin bedelini, kaledeki 1000 kişiden 999'unun kafasının uçurulmasıyla ödediler. Mesleme gerçekten de bir tek kişiyi sağ bırakarak "sözüne ne kadar sadık" ve ne kadar "adil" bir kişi olduğunu ispatlamış oluyordu![14]

Bu vahşeti takiben Mesleme, Bâb el-Abvab'a yöneldi. Yol boyunca tüm kale ve şehirleri ele geçirdi. Seçkin askerlerce korunan Bâb el-Abvab kalesini bırakıp Belencer üzerine yürüdü. Bu sırada Hakan da Mesleme'ye karşı asker toplayarak karşı saldırıya geçti, ancak Derbend'e çekilen Mesleme ile

(13) *Tarih-i Taberi*, c.3, s.418.
(14) Age, s.419.

karşılaşamadı. Daha sonra Semender'e geçen Mesleme ile orda karşılaşan Hakan kanlı bir savaşa girişirler, iki ordu da büyük kayıplar vererek çekilir. Müslüman olan bir Hazar Türkü'nün verdiği istihbarat üzerine, seçkin 1000 Müslüman askeri Hakan'ın karargâhına baskın düzenler. Karargâhı dağıtmayı başarırlar, ancak Hakan baskından sağ kurtulur. Araplar bu baskında gerçek amaçlarına ulaşamamışlardır gerçi, ama sınırsız ganimet elde ederler.[15]

Mesleme geri dönüp Bâb el-Abvab'ı tekrar kuşatır. Ancak tüm çabalarına rağmen kaleyi alamaz. Türkler canlarını dişlerine takarak kaleyi savunuyorlardı. Ancak, Taberi'nin rivayetine göre burada da kale halkından birinin ihanetinden faydalanır. Hain, Mesleme'ye kaleye giden su kaynağını göstererek, yüz baş koyunu kesip kanını bu kaynağa akıtırsa kale halkının susuzluktan kaçmak zorunda kalacaklarını anlatır. Hainin planına göre Müslümanlarda kaleden uzağa çekilmelidirler, ki Türkler de can güvenliği kaygısına düşmeden kaçmayı düşünebilsinler. Mesleme, bu planı hemen uygulamaya başlar; su kaynakları kan dolan Türkler kaleyi terk etmek zorunda kalırlar. Müslümanlar kılıçla alamadıkları kaleyi böyle kolayca ele geçirdikten sonra, havuzlar temizlenir ve hemen şehrin kolonizasyonuna gidilir. Şehir Dımışklılar, Hımıslılar, Şamlılar ve Kürt Müslümanlar arasında paylaştırılır.[16]

733'te Mesleme'nin yerine Mervan b. Muhammed valiliğe atanır. Mervan, Suriye, Irak ve Kürdistan'dan topladığı büyük bir ordu ile tekrar Hazar Türkleri üzerine sefere çıkar. Bir dizi şehri alarak çok miktarda esir ve ganimet ele geçirir.

"Mervan b. Muhammed'in valiliği sırasında yaptığı seferlerin en önemlisi 737 yılında cereyan etmiştir. Senelerden beri devam eden İslam-Hazar mücadelesinde İslam orduları birçok galibiyetler kazanmış iseler de, Hazarlara bir türlü kat'i darbeyi indirememişlerdi. İslamların ufak bir ihmali, Hazarla-

(15) Age, s.419.
(16) Age, s.420.

rın mukabil bir hücuma geçmelerine kâfi geliyordu. (...) Mervan 150 bin kişilik bir ordu ile hareketle Kür Nehri üzerindeki Kasak (bugünkü Kasah) şehrinden Semender'e müteveccihen hareket etti. İki kısma ayırdığı ordusunun bir kısmı Derbent'ten, kendisinin kumanda ettiği büyük kısmı ise Daryal geçidinden geçmek suretiyle beklenmedik bir anda Hazar ülkesine girdi. Gafil avlanan Hazarlar mağlup olup memleketleri dahiline çekildiler. Mervan başşehir el-Beyza (İtil) üzerine hareket etti, hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehir önlerine gelip muhasaraya başladı. Hazar Hakanı İtil Nehri'nin kuzeyine çekilerek başkumandanı Hazar Tarhan idaresinde 40 bin kişilik bir orduyu Mervan üzerine gönderdi. İki ordu arasında cereyan eden muharebede (...) Hazarlar feci bir hezimete uğradı. Bu durumda Müslümanlarla savaşacak kuvveti kalmayan Hakan, Mervan'dan sulh istemek zorunda kaldı. Mervan'ın, sulhü ancak Müslüman olması şartı ile kabul edebileceğini bildirmesi üzerine Hakan da mecburen İslamiyet'i kabul etti. Bunun üzerine sulh yapıldı ve Hakan'ın el-Beyza'ya dönmesine izin verildi."[17]

Hakan İslamiyet'i kabul edeceğini söylemesine rağmen Mervan, aldığı 7 bin esiri beraberinde götürdü. Bu arada Nuh b. Eâib ile Abdurrahman el-Havlani adındaki iki fakih Hazarlara İslamiyet'i öğretmekle görevlendirildiler. Öğretilen kuralları dinleyen Hakan, o güne kadar hiçbir zararını görmedikleri geleneksel besinleri olan şarap ve domuz eti yasağına itiraz ettiyse de isteği kabul edilmedi.

"Allah öyle emretmişti!" Peki ama madem "kötü" şeylerdi bunlar, o zaman niye şarabı ve domuzu yaratmıştı?.. Yenenler yenilenlere mantık değil emirlerini dayatıyorlardı!

Hakan'ın bu dize getirilişinden de faydalanan Mervan, çevredeki diğer direniş odaklarını ezmeye ve Merv'e kadar tüm bölgeyi bütünüyle işgal edip haraca bağlamaya yöneldi. Bundan sonrası hızlı çekim bir işgal, yağma, kölecilik ve vahşet filmidir adeta:

[17] H.D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s.31.

"Kaş'a vardı ki o gayet muhkem bir hisardı. Bir ay onun kapısında oturdu, hiç zafer bulamadı. Nihayet (...) hisarın mübarizlerini öldürdüler. Mervan gelip kapıda oturdu. Ve bir bir boyunlarını vurdular. Ve avretlerini ve çocuklarını esir etti ve mallarını üleştirdi ve o hisarı yerle bir etti. Ve oradan bir hisara daha vardılar ki ona Hısni Ami derlerdi. Orada da kat'i cenk ettiler ve nihayet onu da alıp viran eyledi. Bu haberi Muhtersermiz işitip kaçtı. Gayet muhkem bir hisar vardı ona girdi. Mervan da and içti ki o hisarın içine girmeyince oradan göçmeye. (...) (Nihayet) Melik sulh istedi. Mervan da kabul etti, şunun üzerine ki 500 köle ve 500 cariye vere. Her yıl da 10 bin dinar vere ve Bâb el-Abvab'a göndere. Mervan bunları alınca oradan göçüp Hısni Hamrin derler bir kale vardı onun üzerine vardı. Ve orada çok cenk etti. Ve Müslümanlardan çok adam öldü. (...) [Nihayet yine oyunla kaleyi ele geçirdi-EA.] Ve buyurdu ki o hisarda her kimi bulurlarsa boyunlarını vuralar.

"İmdi Mervan oradan kalkıp vardığı her kaleyi fethetti, ta bütün Hamr'ın şehirlerini ve Sermez'in ve Fuman'ın ve Senda'nın ve bu yerlere bitişik olan kalelerin hepsini fethetti. (Ve sonra) adam gönderip bütün Dağıstan meliklerini çağırdı, hepsi muti olup toplandılar. Uveys b. Nesnas ki o da bir melik idi, asi oldu [Türkçesi: İşgale boyun eğmedi-EA]. İmdi Mervan asker çekip onun üzerine vardı. Semer deresinin arasında kimi buldu ise kırdı, yağma ve talan etti. [Bir çoban aracılığıyla tesadüfen Uveys'in başını ele geçirip ağaca dikerek, kalesini fethettikten sonra da-EA] Azerbaycan'a vardı. Mukan ve Keylan halkı ile muharebe etti. Ve onlardan hesapsız adam öldürdü. Ve 10 binden ziyade esir getirip Müslümanlara taksim etti. Oradan Berdea vardı. İmdi bütün Azerbaycan ve Ermeniye beldeleri fetholundu ve hiç muhalif kimse kalmadı. Hepsi muti oldular."[18]

[18] *Tarih-i Taberi*, c.3, s.422-24.

Aktardığımız bu tablonun kupkuru anlatımı bile insan olan insanın tüylerini diken diken etmeye yeterli; bir de bu süreçteki ayrıntılarıyla hayatın kendisini canlandırmaya çalışın gözlerinizin önünde; o capcanlı, her birey ve her ayrıntı düzeyinde yaşanan korkunç dramları... Neymiş? İnsanlığa "hidayet rehberi" götürüyorlarmış! İnsanları keserek, yakarak, yıkarak, köle ve cariye yaparak, mallarına el koyup insanlık hukukundan "üstün" ve "adil" olduğu varsayılan hukuk gereğince aralarında paylaştırarak!..

Oysa akıl ve onu kullanacak cesarete sahipsek ve insanlık ahlakından birazcık olsun nasiplenmişsek, şimdiye kadar yüzden çoğunu aktardığımız vahşetlerden yalnızca biri karşısında bile sormaktan kendimizi alamayacağımız ve yanıtı baştan belli bir sorunun ağırlığından kaçamayız:

Bir Tanrı, kendi düşüncelerinin insanlar arasında yayılması için, inananlarına vahşet önerir ve eğer ki yaparlarsa onları hoşgörür mü? Vahşet öneren veya sonuçları kaçınılmaz olarak vahşetler üretecek bir yayılmacılık öneren, vahşet uygulayanları cezalandırmayan bir Tanrı fikri düşünülebilir mi?

Evet, her türlü ilerlemenin tılsımı olan bilimsel sorgulayıcılıkla kendimize sormaktan kaçınamayacağımız soru şu: Yoksa birilerince, hatta doğrudan kendimizce kandırılıyor olmayalım?.. Ve bu sorgulamanın hemen sonrasında ayağa kalkacak olan insanlık vicdanımızın onurlu sesine kulak verelim: Hangi cennet, hangi cehennem başka ülkeleri işgal etmeye, insanları kendi yurtlarını savunuyorlar diye katletmeye, çocuklara köle kadınlara cariye diye el koymaya, çapul sürüleri gibi mallarını yağmalamaya yeterli neden oluşturabilir?.. Bir Tanrı böyle şeyler yapıyoruz diye bize cennet, yapmıyoruz diye de bize cehennem vermeye kalkar mı hiç?..

Bu kadarcık bir mantık yürütme bile bu işte bir çapanoğlu olduğunu keşfetmeye yetmez mi yoksa?..

Geçmeden, sorgulama yetisi yitmiş olanları belki biraz sarsar diye bir küçük öykü aktaralım:

Hamrin denilen kalenin ele geçirilmesi için bir türlü yol bulamayan Mervan, kaleyi ele geçirmeyi sağlayacak olana 1000 dinar ve (sanki babasının kızıymış gibi) kaledeki en güzel kızı vereceğini ilan eder. Tennuhilerden bir asker her nasılsa bunu başarır.

Bu "kahraman" askere, 1000 dinarın yanı sıra, sıra sıra dizilmiş tutsaklardan, "gönlünün sevdiği bir cariyeyi al!" denir. "Tennuhi gayet güzel bir cariyenin eline yapıştı ki hisardan aşşağı indire."

Ancak Türk kızı, bu "kahraman" (evrensel insanlık ahlakında böyle bir şeyi yapanın adı "ırz düşmanı" değil miydi yoksa?!) Arap askere direnir. Her şey işgalci ordu ile kale halkının gözleri önünde yaşanmaktadır. Tennuhi çeker, kız direnir, Tennuhi çeker kız direnir; sonunda kız bakar ki kurtuluş yok; "Tennuhi'ye yapışıp kendisini hisardan aşağı attı. İkisi de düşüp parça parça oldular."

Önceki bölümlerde tanıdığımız diğer tüm Arap/İslam valiler gibi "İslam'ın izzeti ve Allah'ın rızası için" iş yaptığı inancındaki bir vali olan Mervan, insanlık tarihi adına ancak utanç nedeni olabilecekbu trajedi karşısında ne yapar dersiniz? "Öfkelenir!" Ama kime? Böyle bir duruma yol açtığı için kendisine veya ona bu yetkiyi veren hukuka veya kız direndiği halde hukuki hakkını zorla savunan Tennuhi'ye mi? Hayır! Bu direniş ruhuna öfkelenir Mervan ve bu öfkesinin gereği emir verir: "Hisarda her kimi bulurlarsa boyunlarını vurdurun!"[19]

Bu küçük öykünün ayrıntıları bize ait değildir; ortak kabul gören nitelemeyle "İslam'ın Herodot'u"na, Taberi'ye aittir. İyi bir Müslüman'dır Taberi, daha ötesi imamdır, Kur'an bilginidir ve İslam dünyasının kendine en çok değer verilen tarihçilerindendir. Her ne kadar bizim şeriatçılarımız, gerçekleri, özellikle de Türklere yönelik gerçekleri büyük bir açıklık ve ayrıntılarıyla aktaran Taberi'nin tamamını Tükçeye çevirmeye pek yanaşmıyorlarsa da, onlar nezdinde de otoritedir;

(19) Age, s.423.

öyle ki Türk şeriatçılarca yazılmış İslam tarihlerinin tümü onu temel kaynak olarak kullanmışlardır.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın baskısında da, her nedense Peygamber'in ölümünden (V. Cilt) sonraki ciltler çevrilmemiş veya basılmamıştır. Bizim kendisinden aktarma yaptığımız kaynak ise Taberi tarihinin bir özetidir.

Giderek daha dramatik bir hal alan konumuza geri dönelim: Hazar Türklerine kılıç zoruyla kabul ettirilen Müslümanlığın ömrü uzun sürmemiştir; esasen bu zoraki Müslümanlık laftan öteye de gidememiştir. Bu sırada İslam topraklarında Abbasi devrimini haber veren ayaklanmalar gelişmektedir. Hazar topraklarında katliamdan katliama koşan Mervan'a bu kez İslam topraklarındaki ayaklanmaları bastırmak, muhalif Müslümanları öldürmek için başkomutanlık misyonu yüklenmiştir.

740'lı yıllarda Arap politikasındaki bu gelişmeler, Hazarların Müslümanlıktan kurtuluşu için fırsat olur; zaten yükselen dinsel arayışlara bağlı olarak yaptıkları araştırmalar sonucunda Yahudiliği kendilerine resmi din olarak seçerler. 744'te halifeliğe kadar yükselecek olan Mervan'ın zulmü Emevileri kurtarmaya yetmeyecektir. Bu sırada Araplar da kendi iç savaşlarıyla uğraştıklarından Hazarlara ilişememişler ve 762'ye kadar Hazar topraklarında sukûnet yaşanmıştır. Taberi, Hazarların, belli bir güç birikimini takiben Müslümanlara saldırarak, onlara ağır kayıplar verdirdiklerini söyler.

"...Abbasiler devrinde Arapların, Kafkaslar'ın kuzeyindeki ülkelerle ilgileri gevşeyince, Hazar-Arap mücadelesi de hararetini kaybeder. Bununla beraber Hazarlar bazen büyük kuvvetlerle Azerbaycan'a ve daha güneye hücum ediyorlardı. Bu cümleden olmak üzere, 764'te Tiflis'i ele geçirdikleri gibi 799'da da Ermenistan'a girdiler. Ancak Halife Harun Reşid'in kumandanı Yezid, Hazarları geri atmayı başardı. Arap kaynakları artık bu tarihten sonra Hazarların hücumundan söz etmez. Bu uzun mücadele sonunda Derbent geçidi Arapların elinde kalarak, Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde hâkimiyetlerini koruyabilmişler; Hazarlar ise, aşağı İdil boyunda gelişmek durumunda kalmışlardır."[20]

Bu süreçte altını özellikle çizmemiz gereken bir olgu; Hazar Türklerinin Ermenistan ve Azerbaycan'a olan akınlarının, bu ülkeleri işgale yönelmek gibi bir amaç taşımadığı, aksine buralardan kendi ülkelerine sıçramaya çalışan Arap/İslam işgalini kırmaya yönelik olmasıdır. Yani Azerbaycan, Ermenistan ve hatta Cerah zamanında bir ara Kürdistan içlerine (Musul'a) kadar inen Hazarların amacı Arap işgalcilerinin genişleyen umutlarını kırmak idi.

Bu anlamda başarılı oldukları da söylenebilir. Çünkü gerçekten de işgal ve özümseme dalgasının önünü kesmişlerdir.

Bu karşı akınlarla gerçi Ermenistan ve Azerbaycan üzerindeki denetimi kıramamışlardır, ancak en azından İslam egemenliği koşullarında Ermenilerin kendi içlerinde görece bir özerklik elde etmeleri şeklinde, etkisi 19. yüzyıla kadar uzanacak bir dengenin kuruluşuna önemli bir katkı sağlamışlardır. Her ne kadar diğer dinlerden ayrımla Hıristiyanlık ve Yahudiliğe, bizzat Kur'an'da haraç karşılığı varlığını sürdürme sözü veriliyorsa da, bu söz bizzat Peygamber tarafından Arabistan pratiğinde ihlal edilmiş, kendilerine imha veya mallarını bırakıp gitmek seçenekleri dayatılmıştır.

Dolayısıyla süreci daha yakından irdelediğimizde bu özgülde Ermenilere tanınan görece özerkliğin doğal bir durum olmayıp Hazarların karşı saldırıları sonucu oluşan bir denge olduğu düşünülebilir.

Hazar direnişinin tarihsel olarak büyük bir önemi var; eğer Arapları durduramamış olsalardı, tarihçilerin ortak kanısı, Bizans'ın daha o zaman ele geçirilmiş olacağıydı. Bu ise gerçekten de tarihin akışının değişmesi olacaktı. Diğer yandan Hazar tıkanışı, Arap yayılmasının da sonuna işaret ediyordu.

Hazarlarla Araplar arasındaki bu çarpıcı öykünün en ilginç ögelerinden biri de, tüm baskılara rağmen Araplara ve onlar tarafından dayatılan İslamiyet'e direnen Hazarların, 740'

[20] Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, c.1, s.234.

lardan başlayarak, başta hakanları olmak üzere Yahudi dinini gönüllü kabulleridir.

En büyük Türk kavimlerinden birinin, İslamiyet'in tüm baskılarına karşı bağımsızlığını inatla koruduktan sonra toptan ve gönüllü olarak, üstelik her üç dinin temsilcilerini çağırıp onları tartıştırıp, uzun değerlendirmelerden sonra Yahudilikte karar kılmaları, büyük tarihi önemde bir gelişmedir. Her ne kadar önceden de Yahudiliği benimseyen Türkler olmuşsa da, bu kadar büyük ve muktedir bir Türk topluluğunun Yahudiliği seçişi ilkti; ki bu gelişme sonraki Avrupa tarihinde de, özellikle bilincinde olmamız gereken önemli bir ayrıntı oluşturacaktır.

Diğer yandan bu gelişme Yahudilik açısından da tarihsel önemde bir olaydı; çünkü bu geçiş, bir anda dünyadaki tüm Yahudilerden daha kalabalık bir topluluğun Yahudi olması, Yahudilikle İsrailoğulları özdeşliğinin bozulması ve tabii yüzyıllardan sonra Yahudilerin nihayet egemen bir devlet konumuna yükselmeleriydi.

Bu çok önemli ve sıradışı gelişmeyi doğuran nedenlerin irdelenmesi de büyük bir önem taşıyor.

"8. yüzyılın başlarında dünya iki büyük gücün elinde kutuplaşmıştı. Bir yanda Hıristiyanlık, öte yanda da Müslümanlık vardı. Her iki kesimin ideolojik doktrinleri, kuvvet politikası ilkelerine göre işleyen klasik propaganda yöntemleri, ikna ve fetih yollarıyla inançlarının yayılması ve dünyaya egemen olma çalışmaları vardı. Hazar İmparatorluğu bu sırada üçüncü güç görünümündeydi. Bu imparatorluk, her iki büyük güçle de boy ölçüşebileceğini daha önce ortaya koymuş bir topluluktu. Gerek dost, gerekse düşman olarak. Ama kendi bağımsızlığını sürdürebilmenin tek yolu, ne Hıristiyanlığı ne de Müslümanlığı kabul etmeyerek yaşamını sürdürmekti. Çünkü bu inançlardan hangisini kabul etse, ya Doğu Roma İmparatorluğu'nun ya da Bağdat Halifesi'nin nüfuzu altına girecek demekti."[21]

[21] A. Koestler, *On Üçüncü Kabile*, s.67.

"Bu sırada gerek Bizans'la gerek Halifelik'le ilişkileri, Hazarlara, Şamanizm dininin modern tektanrılı dinlere göre, yalnız barbarca ve modası geçmiş bir din olduğunu öğretmekle kalmamış, aynı zamanda yeni dinlerin bir yararına dikkatlerinin çekilmesine de yol açmıştı. Şamanizm'i uyguladıkları sürece, gerek Halife'nin, gerek İmparator'un rahatça tadını çıkardığı 'yasal ve ruhsal önder' olma avantajı, kendi yöneticilerine nasip olmayacaktı. Ama beri yandan, bu dinlerin herhangi birine geçmek, taraflardan birinin etki alanı içinde erimek demekti. Yani yapılacak davranış, kendi amacını yok edecekti. Bu durumda kendilerine baskı yapan her iki dinden uzak, ama her ikisinin de temelini oluşturmuş olan üçüncü bir inancı kabullenmekten daha mantıklı bir davranış düşünülebilir mi?[22]

"Hazar sarayının din değiştirmesi kuşkusuz siyasal nedenlere dayanıyordu, ama gereklerini pek bilmedikleri bir dini, bir gece içinde körü körüne kabul ettiklerine inanmak da saçma olur. Gerçekte Hazarlar gerek Yahudilerle, gerekse onların inançlarıyla aşağı yukarı yüz yıldan beri ilişki halindeydiler. Bu ilişkiyi sağlayan, Bizans'ın dinsel baskısından kaçan Yahudi topluluğu ile, ön Asya'nın Araplar tarafından fethedilen bölgelerinden kaçan daha küçük Yahudi guruplarıydı."[23]

İşte bu Hıristiyan ve Müslüman zulmünden "...kaçanlara ya da kaçırılanlara feleğin gösterdiği tek insaf, kuzeyde Hazarya gibi bir ülkenin (Yahudiliği benimsemesinden sonra ya da önce) varlığıydı diyebiliriz. 740'tan önce bu ülke bir göçmenler cennetiydi. Daha sonra bir Ulusal Yuva oluverdi."[24]

Arap saldırılarıyla başlayan Hazar Türklerinin acılı tarihi, 965'te Rus saldırısında yenilmeleriyle devam edecek, ardından tam kendilerini toparlamışlarken, ki bu kez Cengiz Han'ın o her şeyi silip süpüren saldırısı gelecek; daha kötüsü Cengiz, Altınordu devletinin başkentini Hazar toprakları üzerinde

[22] Age, s.68.
[23] Age, s.69.
[24] Age, s.71.

kurarak yıkımın kalıcılaşmasını sağlayacaktı. Yinelenen saldırılar Hazar'ın Yahudi Türklerini Avrupa'ya doğru sürecek, Macaristan, Polonya, Rusya, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde onları acılı bir yaşam bekleyecek ve en sonunda Hitler'in faşist kamplarında yeni bir kitlesel kırım daha yaşayacaklardı.

Bitirirken özgül alanımızın dışına çıkarak, "...dünya Yahudiliğinin büyük çoğunluğunun Sami kökenli olmayıp, Hazar-Türk kökenli olduğu..."(25) gerçeğinin altını kalınca çizmeliyiz.

Bunun güncel politika açısından anlamı ise, yoğun bir şekilde anti-Yahudilik vurgusuna dayanan şeriatçı ve Türkçü siyasetlerin, halkları din ve ırk temelinde birbirine düşman etme yönelimine karşı çıkmamız gereğidir. Bu tip ötekileştirici siyasetler, dünyanın hangi milleti ve dininden olursa olsun egemen oldukları kesimleri barbarlaştırmakla kalmayıp, bizi, son tahlilde aynı olan insan kökenimize, farklılıklarımıza saygı temelinde bizi kardeşleştiren çağdaş insanlık değerlerine yabancılaştırmaktadır.

(25) Age, s. 247.

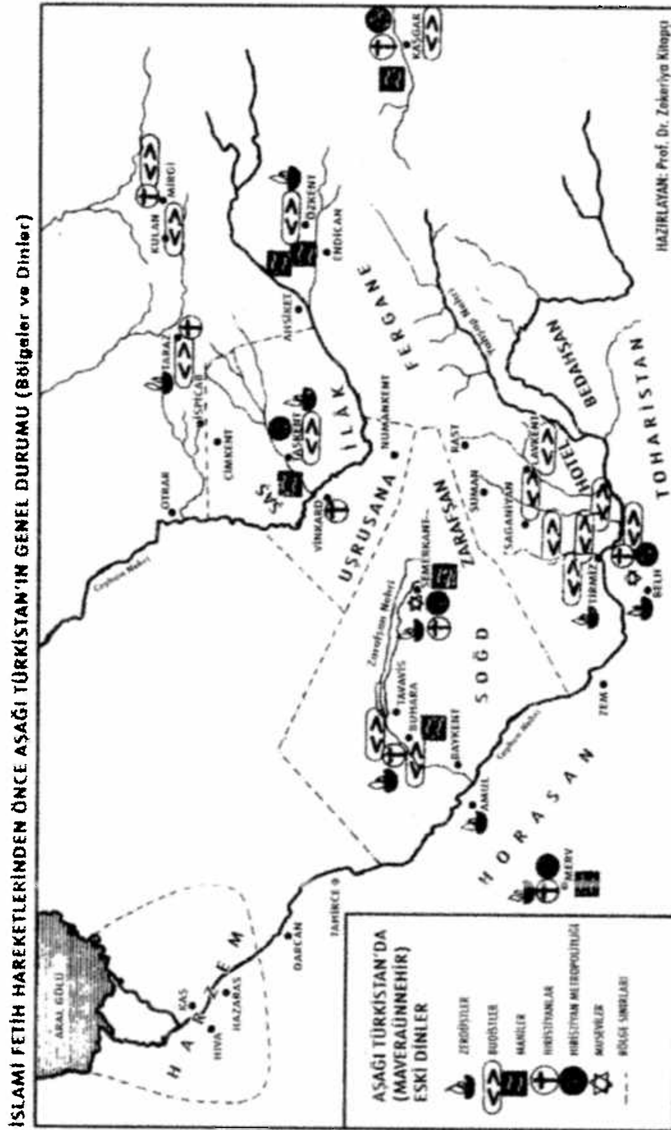
On Dördüncü Bölüm

İşgal Öncesi Türkistan'da Dinsel Panorama

Farklı inançların bir arada yaşamasını ortadan kaldırarak yükselen İslam egemenliği bu anti-demokratik durumu işgal ettiği topraklara da aynen taşıyordu. Arap işgali, gittiği her yere, Rum'a, Acem'e, Kıpti'ye, Kürt'e, Türk'e, kısaca egemen olduğu herkese tam bir tektipleşme dayatıyordu. Bu dayatmanın, İslamiyet'in bir özelliği olduğu gerçeğini daha bütünlüklü kavramak açısından, onun öncelikle Arap toprağındaki macerasını kısaca özetleyelim:

Öncelikle ilginç bir paradoks olarak anımsayalım ki; İslamiyet, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan ayrımla çoğulcu bir ortam içinden çıkmış, ancak egemen olmasına paralel olarak bu çoğulcu ortamı yok etmiştir.

Mekke şehri, İslamiyet öncesi bu çoğulcu Arap toplumunun merkezidir. Daha sonra "Allah'ın Evi" diye benimsetilecek olan Kâbe, çoktanrılı Arap toplumunun dinsel merkezi, hac yeridir. Çoktanrılı Arap toplumunun Ay tanrısı Hubal, önemli ilaheleri Menat, Lat, Uzza başta olmak üzere diğer pek çok Tanrı'nın sembolleri burada bulunur ve herkes kendi putlarının yanı sıra diğerlerinin putlarına karşı da saygılı olur. Kâbe, tüm Tanrıların kutsal evi olarak bütün taraflardan saygı görür; adeta ilkel bir demokrasinin kutsal merkezi ve güvencesi konumundadır. Ne Tanrılar ne de taraftarları bu nedenle birbirleriyle kavga etmezler. Aksine bu Tanrılar Evi'-

Hazırlayan Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı: *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler* kitabından alınmıştır.

nin korunmasını ve bakımını birlikte üstlenirler. Bu arada en büyük Tanrı olarak Allah da, kendisine inanılan Tanrılardan biri olarak varlığını sürdürür.[1]

Özetle İslamiyet öncesi Kâbe, Allah da dahil varlığına inanılan tüm Tanrıların hak eşitliği içinde bir arada bulunduğu ve onlara inananların da ortak saygısıyla karşılanıp korunan bir dinsel/toplumsal/siyasal demokrasinin anıtı gibidir. Daha ötesi, V. yüzyıldan beri Mekke'de Kureyş kabilesinin egemenliği söz konusu olmasına rağmen, kabileler arası dengeler temelinde işleyen bu görece demokratik ortam varlığından bir şey kaybetmez. Kureyş egemenlği, bu çoğulculuğun koruyucusu konumundadır.

Bu kadar da değil; Arap toplumu içinde, o dönemin tektanrıcı dinleri de hiçbir baskı altında kalmadan varlığını sürdürür. Yemen sınırındaki Necran piskoposluk merkezi olmak üzere, Mekke ve Arabistan'ın diğer yerlerinde Hıristiyanlar yaşar. Daha çok Medine'de yoğunlaşmakla birlikte Yahudiler de bu topraklarda önemli bir konuma sahiptirler.

Sık sık çıkar çatışmalarına düşmelerine, hatta bazen silahlı kavgalara girmelerine rağmen Araplar, kendi içlerindeki bu farklı inançların meşruluğunu sorgulamazlar. Dinler arası ideolojik mücadele ve dinsel araştırmalar özgürlük ortamında sürer. Özellikle tektanrıcı dinlere ilişkin çalışma grupları vardır. Muhammed'in kendisi de manevi kayınpederi (Hatice'nin amcası) Varaka b. Nevfel aracılığıyla bu gruplarla ilişkili ya da doğrudan üyesidir.[2]

Önemli toplumsal siyasal sorunların çözümünde kabile egemenlerinin toplanıp, eşitlik ve birbirini ikna temelinde karar almaları, anlaşma imzalamaları söz konusudur. Parlamentosu da olan bu toplumda sulama, askeri komuta, sosyal yardımlar, Kâbe'nin korunması ve bakımı, yargı vb. sorunları düzenlemeye yönelik mekanizmalar söz konusudur. Özetle

---

(1) R. Matran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, s.63-66.

(2) Bu duruma ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, 1. Cilt, 7. Bölüm.

köleci bir toplum olmasına rağmen, tıpkı Atina demokrasisi gibi ilkel bir demokrasi örneğidir o zamanın Arap toplumu. Daha önemlisi egemenlerin toplumsal kaygılar taşıdığını görürüz.

Tüm bunların somut bir göstergesi olarak, İslamiyet öncesinde kabileler arası anlaşmayla imzalanan Hilfu'l-Fudûl bu duruma güzel bir örnektir. Bu anlaşma çerçevesinde egemen sınıflar; "Allah'a yemin ederiz ki, hepimiz mazlum ile birlikte zalime karşı, bu zalim mazlumun hakkını verene kadar bir el gibi olacağız. Bu ittifakımız, denizde bir tüyü ıslatabilecek kadar su kalıncaya dek ve Hira ve Sevir tepeleri yerinde durdukça ve mazlumun iktisadi durumunda eşitliğe tamamen riayet edilerek devam olunacaktır," şeklinde yeminlerle kendilerini bağlayabilmektedirler.[3]

Yani "cahiliye dönemi" diye karalanmaya çalışılan Arap'ın İslam öncesi dönemi, gösterilmeye çalışılanın aksine görece ileri bir toplum örgütlenmesidir. İslamiyet'in, bölgedeki Hıristiyan ve Yahudilerin de kucak açmasıyla gelişip egemen olması sonrasında ise, bu görece özgürlük ortamının tümüyle ortadan kaldırıldığını görüyoruz. Öyle ki, çoktanrıcılığın yanı sıra Yahudilik ve Hıristiyanlık da tamamen tasfiye edilir; bununla da kalınmaz, başta da gördüğümüz gibi, tektanrıcılık temelinde sonradan üreyen yeni dinlerin taraftarları da "kılıç ve ateşle" yok edilirler. Bu tasfiyelerde kendini gösteren totaliter, tekçi zihniyet bir yana, tasfiyelerin gerçekleştirilme yöntemleri de insanın tüylerini diken diken etmeye yeter. Örneğin Yahudilerin tasfiyesi sırasında uygulanan vahşet özellikle anılmaya değer.[4]

Özetle İslamiyet'in egemenliğiyle birlikte artık kendi dışında kimsenin hak eşitliği kalmaması bir yana, bununla yetinilmeyerek diğerlerinin fiziki tasfiyesi yaşanır; Müslüman olmayan erkeklerin kafaları uçurulur, genç kadınlar cariye, diğer aile efradı köle yapılırken mallarına da el konur. Önceki dö-

(3) M. Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s.59.
(4) Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, c.3, 2. Bölüm.

nemin kabileler arası denge, çoktanrılılık, farklı inançların hak eşitliği ve karşılıklı saygı temelinde kurumlaşan demokrasisi, yeni dönemin tekçi ve mutlakçı ideolojik atmosferi ve siyasal kurumlaşması içinde ortadan kaldırılır.

Önceden pek çok Tanrı birlikte hoşgörüyle yaşamasına karşın, bu ortamdan çıkan yeni din, onları yer ve göğün "bozulma" nedeni olarak görür. "Eğer yerle gökte, Allah'tan başka Tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu," (Enbiya-22) diyen yeni ideoloji, tekçi mantığın altını kalınca çizer. Daha ötesi, bu tekçi zihniyeti yeryüzüne uygular; kendi dışında egemenlik ve hak eşitliği tanımaz; "küfür" ve "fitne" olarak ilan ettiği diğer inançlara hoşgörü göstermez; "...fitne ortadan kalkıp din yalnızca Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın," (Bakara-193) denilerek yeryüzünde de çoğulculuğa savaş ilan edilir. "Allah yolunda savaşmak, öldürmek ve öldürülmek" (Tevbe-111) mümin olmanın ölçütü derekesinde kutsanır.

Bir tek Hıristiyan ve Yahudilere bir "ayrıcalık" olarak, o da, "boyunlarını büküp elleriyle cizye (haraç) verinceye kadar" (Tevbe-29), diğerleriyle ise Müslüman olmayı kabul edene kadar savaşmak farz kılınır.

Özetle kimsenin kimsenin dinine dokunmadığı, dinsel inancın bir tahakküm aracı olarak değil, kişilerle Tanrıları arasında vicdani bir ilişki olarak algılandığı bir ortamdan, bizzat Peygamberin ifadesiyle, "Ben insanlar kelime-i şehadet getirene kadar, yani Tanrı'nın birliğine inanana kadar onlarla harbetmeğe Allah tarafından memur edildim. (İbni Mace)" diyen bir ortama geçilir.

İslamiyet'in egemenliğiyle birlikte kabileler federasyonu gitmiş, yerine merkezi devlet gelmiştir. Çoktanrılı ve birbirine saygılı dinler ve Tanrılar gitmiş, tektanrılı ve tekçi bir din gelmiştir.

Nesnel koşulları nedeniyle genişleyen bir yayılmayı hayal bile edemeyen Arap kabileleri gitmiş, yerine merkezi, militarist, gözünü tüm dünyanın ideolojik olarak hegemonya altına alınmasına ve haraca bağlanmasına dikmiş merkezi bir güç

gelmiştir. Kabileler arası denge ve saygıda biçimlenen ilkel demokrasi gitmiş, yerine totaliter ve teokratik diktatörlük gelmiştir.

Ticarete, edebiyata ve ilkel demokrasiye yönelmiş Arap aklı, İslamiyet'le talana, dinsel metin ezberciliğine ve teokrasinin egemenliğine yönelmiştir. İslamiyet aracılığıyla Araplar, demokrasilerini ezmekle işe başlamış, yeni değerlerini ulaşabildiği her yere dayatmaya yönelmişlerdir. Bu anlamda eğer "ilerleme" denilecekse, böylece İslamiyet, içinden çıktığı toplumu devlet düzeyine yükseltirken Arap Yarımadası'ndan başlayarak ulaşabildiği her yeri öncelikle tahakküm ve kana boğmuştur. Türklere ilişkin gelişmeler, işte bu bütünsel gelişmenin bir ara konağını oluşturmaktadır.

İsrailoğullarının Yahudiliği, Sasanilerin ve Kürtlerin Zerdüştlüğü ve Yezidiliği, Arapların İslamiyet'i, Çinlilerin ve Hintlilerin Budizm'i gibi Türklerin de kendi tarihsel, siyasal, ekonomik, kültürel coğrafyasınca biçimlenen otantik bir inançları vardı: Şamanizm. Yani İslamiyet, nasıl ki Arap'ın toplumsal kültürü ve gereksinimlerince biçimlenmiş ise Şamanizm de işte öyle, göçebe Türklerin toplumsal kültürü ve gereksinimlerince biçimlenmiş bir din idi.

Ancak göçebe bir toplum olan Türklerin, şehirleşmenin, sınıfsal farklılaşma ve komşu medeniyetlerin etkisiyle yeni dinsel arayışlar içine girdiğini, artık kendilerine yetersiz gelmeye başlayan Şamanizm'in dışında diğer dinlere geçmeye başladığını görüyoruz.

Bu durum göçebe ilişkileri aşarak önemli bir şehirleşme birikimi sağlayan Güney Türkistan'da özellikle belirgindir. Bu çerçevede, İslamiyet hariç tüm diğer dinler, kendilerine Türkler içinde belli bir yer edinirler. Araplar Türk yurtlarını işgale başlarken buralar tam anlamıyla bir dinler mozayiği haline gelmiştir. Ancak bu durum Türkler açısından bir "sorun" olarak karşılanmaz.

Bir şeriatçının ağzından daha da ilginç olan ifadeyle; "bölge sakinlerinin, birçok yazar tarafından da işaret edildiği gibi

taassup ve dar görüşten uzak ve aşırı derecede bir dini müsamaha ve toleransa sahip olmaları"[5] nedeniyle bütün dinler bu alanda birlikte varolabilmekteydiler.

Daha önemlisi İslamiyet hariç hiçbir din bu topraklara silah zoruyla ve işgalin sonucunda dayatmayla girmemiştir; aksine diğer dinler, yerleşik hayata geçenler nezdinde Şamanizm'in yetersizleşmesi sürecinde ideolojik mücadeleyle kendine genişleyen bir alan bulmuşlardır. Bu ise Türki yurtlarda gerçek bir kültürel zenginleşme yaratmıştır. Ekonomik merkezler haline gelerek Türki halkların göçebe ekonomisini ikinci plana düşüren şehirlerdeki bu çok seslilik ve dinlerin kardeşçe birarada yaşaması, aynı zamanda boylar arasındaki iç savaşları azaltan, onların demokratik ve insani yükselişlerini sağlayan bir işlev görüyordu.

Giderek belirginleşen bu eğilime karşın X. yüzyıla kadar, deyim yerindeyse 'ulusal' özelliğiyle Şamanizm, Türkler içinde egemen din olmaya devam etmiştir. "Geniş sınır bölgeleriyle başka din ve kültürlere temas eden göçebelerin, yerleşik ırkdaşlarının yabancı dinleri kabul etmiş olmalarına rağmen, uzun asırlar boyunca milli dinlerine, yani Şamaniliğe bağlı kalmaları, onların yaşama şartları ve düşünüşleriyle yakından ilgilidir."[6]

Şaman dininin kavmi Türklerdir; Şamanizm'in, Yer ve Yeraltı Tanrılarına ek, en büyük Tanrısı olan Gök Tanrı, güçlük zamanlarında onların imdadına yetişir; tıpkı Yahova'nın İsrailoğlunun, Allah'ın Arap'ın imdadına yetişmesi inancı gibi. Şamanizm, göçebe Türk toplumunun tarihsel geleneklerince biçimlenmiştir; tıpkı Yahudilik ve İslamiyet'in İsrail ve Arap kavimlerinin geleneklerince biçimlenip onların diliyle ifade edildiği gerçeği gibi!

Peygamberi, kutsal kitabı ve tapınakları/camileri olmayan Şamanizm, "kamları, yani rahipleri tarafından idare edilirdi. Mukaddes günlerde, ölüm, gömme ve bayram ayinleri-

---

(5) Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s.75.
(6) Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.3.

ni, her türlü dua merasimlerini idare eden, halkın müşküllerini halleden, dertlere deva bulan bu kamların Tanrı ile münasebetlerde bulunduklarına inanılırdı."[7]

Ekonomik gereksinim ve çatışmalar temelinde olumlu karşılanan savaş sırasında düşman öldürmenin "öbür dünyada" ödüllendirileceğine inanılır, ancak dini başkalarına hâkim kılmak gibi gerekçelerle savaş hoşgörülmezdi. Yanı sıra savaş dışı öldürmeler de hoşgörülmez, ancak böylesi durumlarda kısasçı bir yaklaşım yerine cezanın devletçe verilmesi öngörülürdü. İçkiyi bir ahlak ve yasak sorunu haline getiren ilkel yaklaşımlardan uzak, aksine yaşamın nimetlerinden biri olarak kutsayan Şamanizm, asıl önemlisi kadın erkek eşitliğini, birlikte yaşamı ve eğlenmeyi öngören, harem selamlık gibi kaygılarca belirlenen ilkelliklere prim vermeyen, toplumsallaşma düzeyi yüksek bir inanç kültürü idi.

Gerek İslam'ın gerek burjuva ideolojisinin ahlaki saldırılarıyla dumura uğratılmış insanlar olarak bugün bize çok ters gelebilir ama, anımsanmalıdır ki, eski Türkler, yıkanmak da dahil her yerde kadın-erkek birlikte oldukları halde cinsel suçlar yaşamayan bir toplum örneği oluşturuyordu. Kavimsel/dinsel kültürleri gereği Türklerde kadın-erkek ilişkileri öncelikle insan ilişkileri olarak algılanıyordu.

Tıpkı Kolomb'un ağzından, "...gerçi çıplak dolaşıyorlar ama davranışları terbiyeli ve övgüye değer,"[8] olan Kızılderililer gibi Türkler de fuhuşu bilmeyen bir toplumdu.

Bizzat Y. Kandemir'in aktarmasıyla, "Oğuz Türklerinde kadın erkeklerden kaçmaz ve vücudunun hiçbir yerini insanlardan gizlemezdi. (İslam misyoneri) İbni Fadlan bunu şöyle bir misalle anlatıyor: 'Bir gün bir adamın evine misafir olduk. Adam ve karısıyla birlikte oturuyorduk. Kadın bizimle görüşürken bir aralık gözümüzün önünde avret yerini açıp kaşımaya başladı. Biz utancımızdan gözümüzü kapatıp 'estağfu-

[7] O. Turan, age, s.4.
[8] V. Yılmaz, *Fatihler Yargılanıyor*, s.22.

rullah!' dedik. Kocası güldü.

Tercümana; onlara söyle, bu kadın onu sizin huzurunuzda açıyor. Siz de onu görüyor ve koruyorsunuz. Sizden ona hiçbir zarar gelmiyor. Bu hareket kadının onu örtüp de başkalarına müsaade etmesinden daha iyidir dedi.' İbni Fadlan sözlerini şöyle bağlıyor:

'Zina diye bir şey bilmezler. Böyle bir suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler'."[9]

Kıssadan hisse: Göçebe Türk, henüz kendini ahlaki erozyona uğratmayı becerememiş "medeni" Arap'a, sorunun bir biçim değil öz sorunu olduğunu anlatarak ahlak dersi veriyordu!

Diğer yandan Güney Türkistan'ın işgaline karşı direniş döneminde de gördüğümüz gibi, din temelinde değil insanlık değerleri temelinde dayanışmayı öngören bir dinsel kültür örneği sergiliyordu Türkler.

Göçebe bir toplumun dini olarak savaşı kutsayışıyla İslamiyet'e benzer yanları da olmakla birlikte Şamanizm, pek çok noktada ondan özsel ayrıma sahipti. Nitekim İslamiyet'in gelenek ve gereksinimleriyle uzlaşamayan bu özelliklerin, Türklerin Müslümanlaştırılmasından sonra da içten içe sürdüğünü ve Anadolu Aleviliğinin içinde kendisini bugünlere kadar taşıdığını görüyoruz.

Egemen sınıf çıkarları doğrultusunda, Arap şeriatçılığı ile Türk ırkçılığı temelinde kurulmaya çalışılan faşist "Türk İslam sentezinden" temel ayrımla Anadolu Aleviliği, zorla Müslümanlaştırılan halkların, geleneksel inançlarının kendilerini İslamiyet'in kabuğu altında ifade etme sentezi olarak karşımıza çıkıyordu. Bu bağlamda çarpıcı bir paralellik olarak, nasıl ki Arap/İslam'ın tarihsel yayılışı İspanyol/Hıristiyan yayılmasındaki özle örtüştüyse, Anadolu Aleviliğinde senteze ulaşan değerlerin bir izdüşümünü de Latin halklarının resmi Hıristiyanlığa karşı geliştirdiği muhalif ve toplumcu Hıristiyanlıkta görüyoruz.

[9] E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, c.3, 9. Bölüm.

Esasen sorunlarımızın çözümü adına toplumumuza şeriatı dayatanların, özellikle Aleviliğe yönelik karalamaları, gerçekte 13 yüzyıllık saldırı ve asimilasyonun mutlak bir zafere eriştirmesinin önündeki güncel engeli ortadan kaldırma amacının ürünüdür. Oysa Arap/İslam egemenliğini Kıpti, Acem, Kürt, Türk ve diğer halklar için gerçek uygarlığa geçerek "küfür"den kurtuluş olarak yansıtanlara karşı otantik geleneği sürdürme kaygısı, Anadolu halklarının geri bir zeminde de olsa, insanlık değerlerinin bir savunusu olacaktır.

Geleneksel inançların, önce direniş, sonra da İslamiyet'in insancıl ve toplumcu bir yorumu temelinde bugünlere taşınmasına karşılık, egemenler de Müslümanlığı, çıkarlarıyla örtüşen özellikleri ve Ortodoks yorumlarıyla seçiyorlardı. Türk egemenlerinin özellikle X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'e yönelişinde ve bunu kendi halklarına kabul ettirmesinde temel rolü oynayacak faktör, onun yayılmacılığı kutsayan (dolayısıyla göçebe toplumun o güne kadar ihtiyaçlarını karşılamasının yolu olarak yapılan işi "kutsal" bir maskeye bürüyerek yapılmasını sağlayan) özelliğiydi.

Bilindiği gibi "geçim kaynakları hayvancılık olan göçebe toplumlarda 'yağma' seferlerinin önemli bir yeri vardı. Bu nevi seferlerin, geçimlerindeki yerine Orhun Yazıtları'nda bile değinilmekte, Han'ların dışarıdaki kavimlerle yaptıkları savaşları, 'aç halka yiyecek, çıplak halka giyecek bulmak' için doğal bir araç olarak görüldüğü açıkça ifade edilmekte, başka bir deyişle savaş, 'geçim yolu' olarak gösterilmektedir."[10]

İşte bu üretici değil tüketici toplum yapısıdır ki, daha sonraları Türk egemenleri aracılığıyla Türklerin İslam'ı benimsemesindeki temel faktörü oluşturacaktı. Bu sayede zorunluluk gereği yapılan ve bu niteliğiyle o tarihsel koşullarla sınırlı olarak görece mazur görülebilecek olan yağmacılık, kendini hidayet ve ahlak rehberi gören Arap/İslam tarafından kutsanarak tarihimizin en önemli ayıplarından biri haline yükselecekti.

[10] T. Akpınar, *Tarih ve Toplum* dergisi, Sayı 80, s.49.

Nesnel bir çözümlemeyle kolayca görülebileceği gibi, bu ikisinin arasındaki fark, birincinin içinde bulunduğu koşulların (pek insanca olmasa da) gereğini yapmasına karşılık, ikincisinin bu kötü zorunluluğu teorize ederek "iyi" bir şey gibi göstermesinden ibaret değildir. Bundan daha önemli fark, birincinin nesnel koşullar karşısında kısa vadede çözümsüz olan insana/topluma ait olmasına karşılık, ikincisinin "Tanrısal" olduğu iddiasında olan, dolayısıyla toplumların ve davranışlarının koşullarını bizzat yaratan tanrısal bir güce ilişkin olmasıdır. Bu da, üretici olmayan bir toplumun insanı ve önderi için görece mazur görülebilecek davranışın, tanrısal bir ideoloji açısından hiçbir şekilde mazur görülemeyeceği anlamına geliyor; çünkü tanrıdan söz edilen yerde onun iradesine rağmen köleciliğin varlığından söz edilemez; bu durumda geriye tek bir seçenek kalıyor ki, o da Arap/İslam'ın tanrısının köleciliği ahlak dışı bir suç olarak görmediği veya köleciliği meşru gören Arap'ın, kendi kültürüne uygun düşen bir Tanrı portresi çizmesidir.

Özetle İslamiyet, Türk toplumu için, örneğin başkalarına ait birikimlerin yağmalanmasından utanç duymaya başlamak gibi ahlaki anlamda bir yükseliş değil, aksine bunu, "Allah'ın emri" olarak kutsayarak süreğenleştirmek şeklinde ahlaki bir alçalış anlamına gelecekti. Daha da kötüsü, İslamiyet sonrası yapılan yağmalarda, öncekilerden ayırımla artık insanlar da yağma nesnesi haline gelecek, savaşlardan sadece mal yığınlarıyla değil, aynı zamanda birbirine bağlı sürüklenen köle ve cariyelerle dönülecek, insanlığın en büyük ayıbı olan kölecilik uygulaması Türkler için de meşrulaşacaktı.

İslamiyet'in Türk toplumlarında, işte bu şekilde tercih edilen bir seçenek oluşturup onları dönüştürücü işlev görmesinden beş yüzyıl öncesinden başlayarak Türklerin, Şamanizmin yanı sıra yeni başka dinlere yönelmeye başladıklarını görüyoruz. Az önce de belirttiğimiz gibi şehirleşmenin artarak göçebeliğin çözülüşüne ve diğer faktörlere bağlı olarak V. yüzyıldan itibaren diğer dinler de Türkler arasında yayılmaya

başlıyordu. Ancak bu dinlerin hiçbiri, Türk egemenlerine, İslamiyet'in kutsadığı yağma ve yayılma kapıları açmadığı gibi, aynı şekilde yine hiçbiri onları ahlaki anlamda daha geri noktalara götürmüyordu; aksine göçebe hoşgörüsünün gelişmesine yardımcı olmasından söz edilebilir.

Bu dinleri, komşu ülkelerden (en azından moral) destek alan dinler ve baskılardan kaçarak Türk yurtlarına gelip yerleşerek burada çoğalan dinler olarak iki kategoride ele alabiliriz. Bu anlamda Budizm ve Zerdüştlük, Çin ve Sasanilerin desteğinde gelişen dinler iken Hıristiyan Nasturilik, Yahudilik ve Maniheizm bu ikincilerdendir.

Zerdüştlük, Arap işgali başladığında Güney Türkistan şehirlerinde en gelişkin dinlerden biridir. Önceden güçlenen Budizm'i, özellikle Buhara'da gerileten Zerdüştlük, önemli bir genişleme sağlar. Öyle ki "gerek İran gerek Aşağı Türkistan'da İslamiyet, en büyük mücadeleyi Zerdüştlük ve onun kalıntılarını ortadan silmek için vermiştir."[11] Bölge egemenleri arasında da bir hayli rağbet edilen Zerdüştlük, işgale karşı yeraltı direnişinin örgütlenmesinde de önemli bir işlev görmüştür.

Hindistan'dan çıkıp Afganistan ve Çin'de egemen din haline gelen Budizm ise, daha V. yüzyıldan başlayarak Türkler içinde önemli mevziler kazanmıştı. Ceyhun'un güneyindeki Türkler önemli oranda Budizm'i benimserler. Yine Çin-Hindistan ticaret yolunun etkisiyle Doğu Türkistan'da da Budizm yayılır. Bazı Göktürk Kağanları da bu dini benimserler. Öyle ki Bilge Kağan bile Göktürkler adına Budizm'i benimseme eğilimi gösterir. Ancak veziri Tonyukuk, onu bu eğilimden vazgeçirtir. Tonyukuk'un bu ikna çabasında, daha sonra X ve XI. yüzyıllarda Karluk ve Oğuz egemenlerini İslamiyet'i benimsemeye götüren mantığın temel gerekçesini buluruz:

Tonyukuk, içine girdiği eğilimi sonuçlandırmaya çalışan Kağanını; "Buda dini Türk'ün askerlik ruhuna çok kötü tesirler icra edecektir."[12] "Savaşı ve hayvan kesmeyi yasaklayan ve miskinlik [siz bunu 'insancıllık' anlayın-EA.] telkin eden bir dini kabul etmek Türkler için bir felaket olacaktır"[13] şeklinde gerekçelerle, Bilge Kağan'ı Budizm'i tercihten vazgeçirtir.

[11] Z. Kitapçı, age, s. 59.

Kuşkusuz bu yönlendirme çıkar ilişkileri çerçevesinde akılcı bir yaklaşımdır; çünkü Budizm'i tercih, başka halklara saldırarak yağma ve yayılma emellerinden vazgeçmeyle örtüşen bir tercih olacaktı.

Zaten halkı ve bir kısım devlet kadroları içinde gelişen eğilimi esas alarak Budizm'e yönelen Bilge Kağan, çıkar ilişkileriyle daha bütünsel yaklaşım içinde olan Tonyukuk'un yönlendirmesiyle Budizm'i tercih etmekten vazgeçer. Bu vazgeçişteki neden, çok sonraları, Oğuz boyları egemenlerinin İslamiyet'i seçerken, gerçekte onu samimi duygularla ve saf bir inanç olarak değil de, genişleme politikasının aracı olarak benimsediklerini göstermesi açısından da çok önemlidir.

Tonyukuk'la benzer bir gerekçelendirmeyi, Halife Mu'tasım'ın akıl hocalarından ve şeriatçılarca her nasıl beceriliyorsa "büyük Türk hayranı" ilan edilen Cahız da yapıyor:

"Türkler zındıklık dinine (Budizm'e) girince artık harplerde mağlup olmaya başladılar. Türklerin en kahraman kabilelerinden Dokuz Oğuz (Uygur) kabilesi bunun misalidir. (...) Ne zaman ki zındıklık dinine girmeye başladılar, ki bu zındıklık dini insanları dünyadan el çektirmek ve yumuşaklık telkin etmede Hıristiyanlıktan daha kötü tesir eder, artık onlar kahramanlık ve şehamet duyguları sönmüş ve pısırık olmuşlardır."[14]

Cahız'ın burada, İslami kültürün yansıması olarak, "kahramanlık" sözcüğüne yüklediği, saldırıda gözüpeklik anlamı gerçekten de dikkate değer! Oysa insanlık değerleri açısından kahramanlık, olsa olsa saldırı karşısında ülke ve değerlerini sa-

[12] Z. Kitapçı, age, s.66.
[13] O. Turan, age, s.5.
[14] Z. Kitapçı, age, s.66.

vunmada gösterilecek gözüpeklik ve cesarette ifadesini bulabilir.

Budizm ve Şamanizm aleyhine Türk topraklarında önemli gelişmeler sağlayan dinlerden biri de Maniheizmdir. İslamiyet, Güney Türkistan'da Budizm, "Mani, Zerdüştlük ve Hıristiyanlık artıklarını temizleyerek yerleşmeye çalışırken, doğuda Uygurlar Mani dinine giriyor, bu arada Budizm ve Hıristiyanlık da Türkler arasında yeni yeni taraftarlar kazanıyordu. (...) Maniheizm, İslam dininin karşısına geçici bir devre için, medeni Türk unsuru ile çıkmış ve ağır mücadeleler vermiştir."[15]

Türk militarizmi nezdinde tıpkı Budizm'in karşılaştığı tepkiyle karşılaşan Mani dini, her şeye rağmen 762'de Uygur Kağanı Bugu Han tarafından benimsenir ve Uygurların resmi dini haline gelir.

"Mani dininin kabulü münasebetiyle IX. asrın ilk yarısına ait Karabalsagun Kitabesi bu vaziyeti açıkça ifade etmiştir. Kitabe, "evvelce et yiyen kavim, şimdi pirinç yiyecek, evvelce adam öldürmesi şayi olan (bilinen) memlekette bundan sonra hayır hüküm sürecek," demektedir. (...) Aynı asrın Arap mütefekkiri Cahız, evvelce Uygurların az olmasına rağmen Karluklara (diğer bir Türk boyu) galip geldikleri halde Mani dininin kabulünden sonra onlara yenilmelerini bu dinin esaslarından doğan bir netice olarak izah eder."[16]

Tabii olay bu kadar basit değildir. "Filhakika Uygurlar bu dine girdikten sonra Çin'deki dindaşlarını himaye edebilecek bir kudret gösterebildikleri gibi, Moğolistan'dan Doğu Türkistan'a göçtükleri zamanlarda, daha zayıf bulunmalarına rağmen, Mes'udi ve İbnün Nedim'in ifadelerine göre, Maveraünnehir'de Müslüman Samaniler idaresinde bulunan dindaşlarına karşı yapılan tecavüzlere karışabilecek bir tavır da takınabiliyorlardı. Müslüman Karahanlılarla Budist Uygurlar arasında mücadeleler ve bunları aksettiren Divanü Lügat it-

(15) Z. Kitapçı, age, s.70.
(16) O. Turan, age, s.5.

Türk'teki şiirler, Maniheizm veya Budizm'in Uygurların askeri kabiliyetleri üzerinde pek fazla bir tesir yapmadığını açıkça göstermektedir."[17]

Esasen aksi olması da söz konusu değildi. Yeter ki gerçek anlamındaki kahramanlık ile tecavüz ve işgalcilik kararlılığı anlamındaki "kahramanlık" birbirine karıştırılmasın. Bu ikisini bilinçli olarak birbirine karıştırmaktan medet uman militaristlere gelince, onların, savaşa karşı çıkan bir dinin savunma ve huzur sağlama başarısını gözden gizlemeye çalışmaları, yürüttükleri egemenlik çıkarları gereğiydi. Demagoji yaparak insanların bilincini çarpıtacaklardır ki kendilerini üretebilsinler...

Mani dininin Türkleri miskinleştirip felakete götürmediği, ama tecavüzkâr yanlarını da törpülediği kesindir. Nitekim Halife Muktedir (908-932) zamanında Horasan valisinin Semerkant'taki son Maniheistleri ağır baskılarla tasfiye etme girişimi üzerine, bunu haber alan Dokuz Oğuz (Uygur) hükümdarı, Müslüman valiye şu ültimatomu yollayarak dindaşlarını korumuştur:

"Benim ülkemdeki Müslümanlar senin ülkendeki dindaşlarımdan şüphesiz birkaç katı fazladır. (...) Onlardan tek birisinin bile öldürülmesi halinde kendi ülkemdeki Müslüman toplumunu kılıçtan geçireceğime, mescitlerini yıkacağıma ve diğer ülkelerdeki Müslümanları korumayı bırakacağıma ve hatta onları öldüreceğime dair yemin ederim!"[18]

Dikkat edilirse burada etkin bir savunma yöneliminin yanı sıra, aynı zamanda ezici bir ahlaki üstünlük söz konusudur; çünkü bu tehditten anlaşıldığı kadarıyla Hakan, aynı zamanda kendi ülkesinin dışındaki azınlık Müslümanların korunmasını da üstlenmiş bulunmaktadır.

İşkenceyle öldürülen Mani tarafından III. yüzyılda kurulan Maniheizm, tıpkı Hıristiyanlık gibi, doğduğu İran'daki egemenlerce ezilir ve sürgüne gidenler aracılığıyla uzak yerlerde genişler.

(17) O. Turan, age, s.5.
(18) Z. Kitapçı, age, s.70.

"Mani ahlakına göre, ağızdan kötü ve pis söz çıkması yasaktır. El, iyiliğe zarar verecek eylemden kaçınır. Gönül kötü şehvet duygularına kapılmaz. Mani dininin ağız, el ve gönül diye belirtilen bu üç ahlak yasası Bektaşilerin 'eline, diline, beline sahip çıkma' ilkelerini andırır"[19]; daha doğrusu onun tarihsel temelini oluşturur.

Türkler arasında yayılan bir diğer din de Nasturi mezhebinden Hıristiyanlıktır. Bizans'tan kovulan bu mezhep Mezopotamya'ya, ordan da İran üzerinden Türkistan'a yayılır. Deyim yerindeyse sürgün dinler yatağına dönüşen bu topraklar insanı, çağına göre engin bir hoşgörü örneği sergiler; devletlerce kovulan din ve mezheplere kendini ifade ve özgürce yaşama alanı olur. Türk ve diğer bölge halkları bu din taraftarlarını dinler; geleneksel inançlarından daha "iyi" bulur ve ikna olurlarsa onları benimserler, benimsemediklerini de hoşgörüyle karşılarlar, yaşamalarına ve çoğalmalarına izin verirler.

"VII. yüzyılda Nasturi misyonerleri Çin'e kadar uzanırlar. Ve İslam'ın Türkistan'da yayıldığı bu sırada Öngüt, Nayman, Kereyit, Kun ve kısmen Merkit gibi Türk ve Moğol boyları Nasturi Hıristiyan olurlar. İslam'a komşu bulunan Çu havzasında da XIII. ve XIV. yüzyıllarda bir hayli Türk Hıristiyan mezarları görülür. XIII. yüzyıl yazarı Kazvini, Oğuzlar arasında Hıristiyanlığın yaygın olduğunu iddia eder."[20]

Türkler arasında Yahudilik ve diğer mezheplerden Hıristiyanlık da belli bir etkinliğe sahiptir. Örneğin Yahudilik, 4 yüzyıl süren Hazar devletinde resmi dindir ve önceden de gördüğümüz gibi böyle olsun diye kimse Hazar topraklarına saldırmamış, kimse Hazarları zorla Yahudi yapmaya çalışmamıştır. Yanı sıra Ortodoks Hıristiyanlığın da, özellikle Balkanlar'da yaşayan Türkler arasında IX. yüzyıldan başlayarak egemen din haline geldiğini görüyoruz.[21]

(19) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1127.
(20) Age, s.1125.
(21) T. Akpınar, *Tarih ve Toplum* dergisi, Sayı 81, s.23.

On Beşinci Bölüm

İslamiyet'e Karşı İdeolojik Direniş ve Dönüşüm

Buraya kadar anlattıklarımızdan açıklıkla gördüğümüz gibi, sözü geçen dinlerin tümünün Türklerin arasına barışçıl yollardan girmesine karşın İslamiyet, istisnasız her yere zorla, kan dökerek girmiştir. Bu dinlerin hiçbiri, bir devlet ve işgal ordusu dini olarak girmemiş olmasına karşın İslamiyet, işgal ordusunun zoruyla ve devlet dini olarak girmiştir. Bu dinlerin hiçbiri, üstelik silahsız olmalarına rağmen yerel iktidarlarca sistemli bir baskıya maruz kalmamışken, İslamiyet, silahlı ve iktidarda olmasına rağmen, hem Türk halkı hem de yerel egemenlerce büyük bir direnişle reddedilmiştir.

Bu dinlerin hiçbiri bir diğerini zor yoluyla yok etmeye çalışmamış olmasına rağmen İslamiyet, bu hoşgörülü ortama kendi totaliterizmini sokarak tümünü zorla yok etme politikası izlemiştir. Bu dinler, birbirlerinin kutsal değerleri ve sembollerine saygılı olmalarına ve aralarındaki mücadeleyi ideolojik zeminde yürütmelerine rağmen İslamiyet, tıpkı Arap Yarımadası'nda yaptığı gibi onların kutsal değerlerini yıkmak, kırmakla işe başlamıştır. Son olarak da bu dinlerin hiçbiri bir sömürgeleştirme, köleleştirme ve talan eşliğinde girmemesine karşın İslamiyet, korkunç bir yağmacılıkla girmiştir.

Düşünün bir; bölgedeki Hazar Yahudilerinin, Arap ordularının İslamlaştırma dayatmasına karşı benimsediği değerleri koruma çabası, Türk şeriatçılarına bile "suç" gibi görünmektedir:

Örneğin bu özsavunmalara ilişkin; "bölgedeki Yahudi cemaatinin lideri Akiba, İslamlaştırma faaliyetine karşı sinsi bir şekilde mukavemet göstermekten geri durmamış ve Yahudi cemaatinin eritilmemesi için her türlü gayreti göstermiştir"[1] diyebilen, 20. yüzyılda yaşayan bir Türk şeriatçısıdır.

Tabii burada, ister istemez, ideoloji ile ahlak sorunu arasındaki bağlantıya geliyoruz; farklı her inancın meşruluğu, tüm inançların eşitliği ve kendini savunma hakkının tartışılamaz bir hak ve sorumluluk olduğu şeklindeki evrensel ahlak anlayışı gidiyor, yerine, bunun aksi (veya hakların sadece "bizim inancımız" açısından geçerli olduğu şeklinde) bir "ahlak" anlayışı geliyor.

Rahatlıkla denilebilir ki, Türklerin Müslümanlaştırılması; sıradan bir din yayma olayından çok farklı olarak, öncelikle bir işgal ve yağma, ardından da görece demokratik bir ortamın totaliterizmle kurutulmasıdır. Güney Türkistan'daki demokratik gelişimin yok edilmesinin sorumluluğu ne yazık ki İslamiyet'e ait oluyor.

"İslamiyet –diyor Z. Kitapçı–, çok ağır, çetin ve sabırlı bir mücadeleden sonra yerli halkın büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilmiş, Buda, Mani, Zerdüşt ve Hıristiyan dininin kalıntılarını bu topraklardan silip süpürerek ilk defa din ve kültür birliğini sağlamıştır."[2]

Burada çok ciddi iki sorunla karşı karşıyayız. Birincisi bu "çok ağır, çetin ve sabırlı... silip süpürme"nin hangi yollardan yapıldığı sorunudur.

Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi söz konusu "silip süpürme", hidayet rehberi olduğu iddiasındaki bir düşünce açısından kesinlikle başvurulamayacak (işgal, savaşçıları ve bazen diğer insanları kılıçtan geçirme, yakma, yıkma, köleleştirme, kolonizasyon, tehdit ve rüşvet gibi) yollardan gerçekleştirilmiştir. Ve İslam dini ancak bu yollardan "...bölgedeki dinlerle kolayca rekabet edebilir bir hale" getirilebilmiştir.[3]

(1) Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler,* s.71

(2) Age, s.75.

Başkalarının, doğru veya yanlış ama kutsal olan sembollerini, onlara inananların dehşet dolu bakışları arasında altına ve küle dönüştüren İslam fatihlerinin ve bu manevi katliamı meşru kılmak için gerekçeler hazırlayan günümüz araştırmacılarının kişilik çözümlemesini okuyucuya bırakıyoruz.

Düşünün bir, kendisiyle aynı inancı paylaşanlarca yapılmış olması halinde bile, insan olanın asla hazmedemeyeceği bu saygısızlığı; "Böylece Kuteybe, yerli halkın uzun zamandan beri inandıkları, her türlü kötülüklerin def 'i ve iyiliklerin celbi için tazim ve saygıda bulundukları putların hiçbir şeye yaramadıklarını bizzat onlara göstermiştir."[4] diye mazur göstermeye çalışmak nasıl bir anlayıştır?

Üstelik mazeretinin en küçük bir bilimsel değer taşımayan çok tipik bir demagoji olduğu da açık; yarın bir başkası da çıkar aynı kaba mantık ve saygısızlıkla, örneğin kendi Tanrısına küfrederek onun da hiçbir şey yapamadığını gösterirse ne yapacaktır?

Tabii bu bir düzey sorunudur ve böylesi düzeysizliklere ortak olmak gerekmiyor. Geçmiş ve gelecek bütün iyilik ve kötülüklerin Tanrıların değil, ancak insan ürünü olduğu basit gerçeğini anımsatmak da gerekmiyor. Ancak altını kalınca çizmeliyiz ki; anlamı kişiden kişiye değişen "kutsal" değerlere ilişkin saygısızlığa, hele ki onları altına çevirecek denli soyguncu bir saygısızlığa kimse mazeret aramamalıdır; çünkü bu işin mazereti olmaz! Birilerine anlamsız gelebilir ama, böylesi bir durumda mazeret aramak yerine yapılacak bir tek uygar ve ahlaki davranış vardır: Herkes, kendi inandığı değerler adına tarih boyunca işlenmiş insanlık suçları için özür dilemek durumundadır. Yoksa kendimizi nasıl temizleriz?

Yoksa yaşadığımız toplumun, gerektiğinde kendilerine ve kutsallarına her şey yapılabilecek olan "kâfirler" ve Tanrı-

(3) Age, s.105.

(4) Age, s.106.

dan aldığını sandığı meşruiyetle her şeyi yapmaya hakkı olduğunu düşünen "inananlar" diye bölünüp şizofren hale gelmesini nasıl engelleriz?..

İkinci soruna gelince, söz konusu o "silip süpürme" ile sağlanan "din ve kültür birliği", gerçekte Arap'a ait olanın zorla Türk'e dayatılması anlamında bir asimilasyondan ibarettir; yani Türk'ün özkimliğini elinden alıp zorla ona başka bir kimliği benimseterek kendisine yabancılaştırmak, kültürel olarak köleleştirmektir söz konusu olan.

Türklerin tarihi, bir dinler mozayiği oldukları dönemlerde de çok büyük imparatorluklar kurabildiklerini gösteriyor. Yani sorunlarımızın çözümü ve gelişmemiz için tektipleşmemizin gerekmediğini bizzat kendimizin ve diğer ulusların tarihinden biliyoruz.

Birlikteliğin ve gelişmenin yolu farklı kimliklerce değil bağnazlıkla tıkanmaktadır. Üstelik şeriatın tarih boyunca nasıl bir "birlik" sağladığını, onun egemen olduğu topraklarda isyan ve katliamların, yasak ve zorbalıkların hiç eksik olmamasından biliyoruz. Dış talan musluklarının kesildiği dönemlerde ise istisnasız ekonomik ve siyasal çözülme yaşandığı gerçeği de cabası. Şeriatın dayatıldığı hiçbir dönemde aksi gösterilemez. Buna karşılık Arap/İslam egemenliğinden önce, yani asimile edilerek bozulmazdan önceki tarihsel kültürümüzün, olan ve olacak olan farklılıkların kendini özgürce ifade edebileceği demokratik bir birliktelik için uygun olduğunu biliyoruz.

Esasen doğrudan Z. Kitapçı'nın da ifadesiyle; "Mantıki yönden pek de çelişkisi olmayan bu durumu, Türklerin, hele İslamiyet'ten önce yaratılışları icabı toplumsal hayatlarında dini taassup ve aşırılığa pek fazla yer vermeyen bir millet olmaları ile izahı mümkün olmaktadır. İslamiyet'ten önceki Türk tarihi incelendiğinde ne Bizans ne de komşu bir devlet olan İranlılarda olduğu gibi din ve mezhep kavgaları hiçbir zaman görülmemiş ve (bu temelde) kan dökülmemiştir. Hatta o kadar ki İslamiyet eski ön-Asya ve Mezopotamya dinlerini Aşağı Türkistan'dan sürüp çıkardığı zamanlarda bu dinler ve misyonerleri (doğu) Türk yurtlarına sığınma imkânını bulmuşlardır."[5]

Bilimsellikten uzak olan "yaratılışları icabı" ifadesi bir yana bırakılırsa, ne kadar gurur duyulacak ve imrenilecek bir tablo değil mi?

Bir de Müslüman yapıldıktan sonraki tarihimize bakın; korkunç bir tahammülsüzlük ve egemenlik cinneti geçiriyor toplumumuz; başka halkların topraklarının yağmalanması ve iktidardakiler gibi düşünmeyen yurttaşların katlinde kor-kunç bir yoğunlaşma oluyor.

Ne olmuştu da dünün, üstelik göçebe kimliğine rağmen kendi içinde hoşgörülü olan toplumumuz bu hale gelmişti? Ne olmuştu da onca din ve mezhep mozayiğine rağmen "fitne" yaşamayan, kimsenin diğerinin kendini ifade etmesinden rahatsız olup diğerlerini yakmadığı, her türden farklı inanca "emin bir sığınak teşkil eden" toplum, kendi içindeki her türden farklılığa tahammülsüz hale gelmişti? Ne olmuştu da farklı düşünüyor, farklı taleplerde bulunuyor, kimliğini savunuyor diye kendi halkını vuran, "birlik ve beraberliği" tektipleşmede arayan, kendi içimizde ve başkalarına yaptığımız haksızlıkların herkesçe bilinmesine tahammülsüz ve onları özgürce tartışmayı yasaklayan bir dönüşümün etkisine girmiştik?..

Evrensel bir deyimdir; Balkanlaşmak! Çelişkilerin çözümü yöneliminde paramparça olmak anlamında kullanılıyor. Bizim gösterdiğimiz değişim ise daha farklı bir şey; biz İslamlaştık ve ondan sonra da bir hoşgörüsüzlük virüsü girdi içimize. Hele ki dinsel bağnazlığın yükseldiği dönemlerde, eğer Müslüman değilse, hatta daha kötüsü bizim mezhebimizden değilse, kardeşimiz bile olsa ona düşmanca bakmayı aşılayan bir virüs bu. Bizim düşüncelerimizi paylaşmıyorlar, hele ki eleştiriyorlar diye pekâlâ insanları kılıçtan geçirebilen veya Sivas örneğinde olduğu gibi yakabilen bir virüs... Kaba bir kurnazlık örneği "toplumumuzun yüzde 99'unun Müslü-

(5) Age, s.76.

man olduğu" iddiasıyla kayıtsız şartsız iktidar talep ederken, diğer yandan değil bu "yüzde 99"un, kendi tarikatından olmayanların bile gerçek Müslüman sayılamayacağına, hatta farklı düşünen diğer şeriatçıların bile "müşrik", dolayısıyla cehennemlik olduğuna karar verdirten bir virüs...

Ancak Türklerin, ne başlarda ne de Hakanların tercihiyle ağırlıkla kabul edildiği X. ve XI. yüzyıllar ve sonrasında, İslamiyet'i şeriatçı anlamıyla benimsediği düşünülmemelidir. Aksine dikkatli bir tarihsel gözlemle rahatlıkla görebildiğimiz gibi, Türk toplumu, şeriatçı anlamıyla İslam'ı içselleştirememiştir. Halifenin zulmü ve çok daha sonraları kendi egemen sınıfları aracılığıyla dayatılan bu dışsal dini, ancak ona eski inançlarını katarak, bir şekilde revize ederek kabullenebilmiştir. Esasen ortaya çıktığı Arap topraklarında bile, üzerinde konsensüs sağlanabilen bir kalıcı uygulaması olamamış, 14 yüzyıllık bir uygulama süreci ve Allah'ın varsayılan desteğine rağmen egemen olduğu topraklarda ideal bir toplum örgütleyememiştir. Tarihi kan ve işgallerle, kardeş kavgalarıyla belirlenmiş, üstelik tüm bunlara rağmen gerilik ve bağımlılık düzenlerinden başka bir şey üretememiş bir ideolojiden daha öte bir egemenlik de beklenemezdi.

Önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi, Türklerin İslamiyet'e ilişkin, özgür iradeleriyle gösterdikleri biricik tavır, onu kesinlikle reddetmek olmuştur; hem de aynı dönemlerde, göçebelikten yerleşikliğe geçişe bağlı olarak Şamanizm dışı dinsel arayışların Türkler arasında yaygınlaşmasına rağmen... Yani Türk halkı, dinsel arayışa girdiği dönemlerde bile, özgür iradesiyle, kimse boğazına kılıç dayamadığı halde gitmiş Zerdüşt olmuş, gitmiş Mani olmuş, Budist, Yahudi, Hıristiyan olmuş, ama bir türlü Müslüman olmamıştır. Daha ötesi Müslümanlığı olağanüstü bir reddetme kararlılığı taşıdığını her olanakta göstermiştir. Büyük kırımlar ve yenilgiler sonrasında Müslümanların siyasi egemenliği altına giren bölgelerde ise, yalnızca işgalcilerin işbirlikçileri, yanı sıra ağır baskı ve haraca dayanamayanlar arasında İslamiyet'in sınırlı ve biçimsel düzeylerde kabulü söz konusu olmuştur. Ancak çoğunluk onu yine de reddetmiş, keza kabul etmiş görünenler de her fırsatta ona karşı ayaklananların yanında yer almışlardır. Abbasi devrimi süreci ve sonrasında ise Türkler arasında Müslümanlaşmanın arttığını, ancak bu sefer de resmi İslam'ın değil, muhalif, Şii İslam'ın benimsendiğini görüyoruz. Tabii bunlar, genel Türk kütlesi içinde yine de bir azınlık oluşturmaktaydılar.

Türk boyları, X. yüzyıla işte bu arayış, işgal ve direnişlerle gelir. Geleneksel inançları, Türk toplumu geneli açısından halkın dinsel gereksinimlerini karşılamakta artık yetersizleşmiş ve kendilerini yenileyemez duruma gelmişti. Geleneksel dinleri, toplumsal gereksinimler ve diğer dinler karşısında etkinliğini yitirirken, gerek halkın arayışları gerek yenilgilerce güdülenen bu eğilim Türk egemenleri açısından da yeni bir din arayışı veya reformasyonu artık zorunlu kılıyordu. O ana kadar halk ve egemenlerin farklı dinsel tercihleri devreye girmiş, ama Arap-İslam saldırıları karşısında varlıklarını sürdürmeleri mümkün olamamıştı. İnanç sorununun kendi doğallığında çözülmesinin imkânsızlaştırıldığı bu ağır İslami egemenlik ve süregelen savaşlar atmosferinde belirleniyordu süreç. İşte bu koşullarda (halkın kendisi açısından değil ama) egemenler açısından yapılacak tercih, açıktır ki sonraki döneme ilişkin yönelimleriyle doğrudan bağlantılıydı.

Deyim yerindeyse bu konuda Türk egemen güçleri, soruna daha soğukkanlı ve çıkar penceresinden bakıyorlardı. Onların kilit sorunu şuydu: Diğer toplumlara saldırmadan kendi içlerinde halkın sorunlarının çözümüne mi yöneleceklerdi, yoksa yaşanan sıkıntıları başka toprakları işgal ve yağmalayarak mı çözümleyeceklerdi?

İşte bulunulan noktada egemenler, ideoloji/din sorununa, önceden de gördüğümüz gibi bu pencereden bakıyorlardı. Dolayısıyla seçecekleri din de onların bu yönelimlerince belirlenecekti.

Türk egemenlerinde böyle bir arayış sürerken, bu sırada İslam dünyası da, onlar için, cazip bir boşluk yaratan ağır bir

siyasi bunalım yaşıyordu. "Siyasi bakımdan birçok devlete parçalanmış bulunan İslam dünyası fikir ve mezhep mücadeleleri ile de dayandığı esasları kemiriyordu."(6) Farklılıkların bir arada yaşamasına yapısal olarak kapalı bir toplum için bunun anlamı ise sürekli ayaklanma ve katliamlarla, toplumun bütün enerjisini kendi iç çatışmalarında yitirmesi ve hızla çöküşüydü. Şii hareket iyiden iyiye güçlenerek Abbasi hilafet merkezine egemen olmuştu. Halifeliğin ayakları yerden kesilmiş, iktidarsızlaşmış ve yerel devletçiklere bölündüğü için merkezi hazine boşalmıştı. Büyük Karmati köle ayaklanması komünal bir devlete dönüşerek bu çözülmeyi daha da artırmıştı. Geniş İslam toprakları üzerinde gerçek anlamda bir demoralizasyon ve iktidarsızlık yaşanıyordu.

İslam devletinde bu çözülüş yaşanırken önceki yüzyıldan başlayarak Türk boyları Seyhun'un batısına Hazar Denizi'ne doğru göç ederek Müslümanlara artan oranda komşu olmuşlardı. Bölgede hızla yoğunlaşan Türk nüfus açısından İslamiyet'in egemenliğindeki topraklar, geniş otlaklar, geniş bir hareket ve ticaret olanağı anlamına geliyordu. Gerçekten de Ortadoğu, Yakındoğu ve Afrika'nın kuzeyi boyunca geniş bir alandaki yaygınlığıyla İslamiyet çok geniş bir etkinlik potansiyeli demekti.

Bir tarafta dinsel bir boşluk yaşamasına karşın dinamik, yüzü batıya dönük, savaşçı bir toplum olarak Türkler vardı; diğer tarafta hızla çözülen, siyasi irade ve askeri güç arayışındaki Abbasi iktidarı. Nihayet iyiden iyiye sıkışan Halife Muktedir, 921'de İbni Fadlan yönetiminde bir elçilik heyeti yollayarak Türk beylerinden Şii ayaklanmalarının bastırılması için yardım ister. İslam'ın merkezindeki bu boşluk ve yardım isteği Türk beylerinin iştahını kabartan, arayışlarını İslamiyet'e yönelten bir işlev görüyordu.

Bu noktada T. Akpınar, Türk-İslamcı Z. V. Togan'ın; "Türklerin İslamiyet'i ancak maddi düşüncelerle, Arapların

(6) O. Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s.14.

ordularına ganimetler getiren fütuhatlarına iştirak fikriyle kabul etmiş oldukları nazariyesi artık ancak ilim sahası dışında bahis konusu olabilir," şeklindeki yorumuna atıfta bulunarak konuyu şöyle irdeliyor:

"Halbuki Z. V. Togan, bir cümle evvel; Türkler arasında İslamiyet'in böyle toptan yayılmasının [ki aslında böyle olmadığına yukarıda değinmiştik-T.A.] sebeplerinden bahsederken, 'aşiret hayatı yaşayan Arapların arasında zuhur eden İslamiyet'in realist ve askeri bir din olması', yani devamlı şekilde cihat seferleri gerektirmesi, bunların ise pek çok ganimet getirmesi ile, Türklerin eski yağma seferleri arasındaki paralellik ve bunun insanlarda yarattığı sempati duygusu ve savaşlar sayesinde sağlanacak yararların heyecanı ve sevinci, dine karşı duyulan manevi bağlanma ve saygıya eklenmesi gereken bir çekicilik duygusu değil midir?

"Bu gerçeği belirtmek ise, bilime aykırı olmak şöyle dursun, gerçeği araştırma amacı güden bilimin ta kendisidir."(7)

"Türkler, üretim araçlarıyla birlikte hareket eden toplumsal artığı, geniş çapta hem doğrudan doğruya bu araçların kendinden hem de dolaylı olarak, bu araçlar (atlı birlikler) aracılığıyla el konan topraklardan sağlayan bir topluluktu. Türk tipi üretim tarzında, hareketli üretim araçları böylece hem doğrudan hem de dolaylı bir üretim aracı rolünü oynuyordu. Üretim araçları üzerindeki kontrol bu yüzden iki yönlü ya da çift amaçlı bir kontrol anlamını taşıyordu.

"İlkin üretim araçlarıyla sınırlı bir bölgede hareket etmekte olan Türkler, çok daha geniş alanlara yayılmaya başlayınca, bu araçlardan, yukarki anlamda çift amaçlı üretilen toplumsal artığı (yağmacılara ve özel mülkiyetçilere kaptırıp) kontrolden kaçırma riski ile karşılaştılar. Ve bu riski ortadan kaldırıp, yayılan üretim araçları yığınını kontrol edecek ahlaki değerler (yani nesnel değerlerin yerine geçecek) sistemi yoktu."(8)

(7) T. Akpınar, *Tarih ve Toplum* dergisi, Sayı 80, s.51.
(8) Yılmaz Öner, *Din-Üretim Biçimleri Üstüne*, s.41-43.

Şamanizmin ne zamandır ihtiyacı karşılayamadığı bir yana, diğer dinlerin de egemen konuma yükselişi, İslami baskı ve hegemonyayla olanaksızlaştırılmıştı. Bu gerçeklikte İslamiyet, gelinen noktada Türk egemenleri için böylesi bir değerler sistemi olarak ideolojik bir çekim odağı oluyordu.

Diğer yandan İbni Fadlan'ın da, "Oğuzların içinde 10 bin at, 100 bin koyun sahibi kişilere rastladım," şeklinde işaret ettiği gibi, X. yüzyılda Türkler içinde ciddi bir sınıf farklılaşması gelişmişti.

Otlaklar her ne kadar Şaman geleneği içinde ortak yönetim ve denetime tâbi ise de, "aslında fiilen zengin sürü sahiplerinin, bozkır aristokratlarının tasarrufu altında bulunmaktaydılar."[9] Bu ise yeterli geçim olanaklarına sahip olamayan göçebelerde tepki ve arayış nedeni olurken, aristokratlar açısından ise, halka karşı özel mülklerini garanti altına alacak bir değerler sistemi arayışı üretiyordu. Şamanizm ve Göktanrı inancının, gelir farklılıklarının artışına kapalı olan niteliği ise aristokratların din arayışını daha da yoğunlaştırıyordu.

Bu sınıfsal ayrışma sürecine eşlik eden diğer faktör ise, artan nüfus ve büyüyen obaların neden olduğu ganimet, yağma ve yayılma gereksinimiydi. Toplumun iç sınıf ayrımlarının üstünde ortak bir gereksinim olarak talancılık, egemenlere, biriken sorunları bu yolla çözerek alt sınıfların kendilerine yönelen tepkileri ekarte etme olanağını da beraberinde getiriyordu.

"Artık Şamanizm'i bırakmanın ve sınıflı toplumu bir yaptırım haline getirecek yeni bir dini kabullenmenin vakti gelmişti. Tam bu noktada, özellikle 9. ve 10. yüzyıllarda Orta Asya'da tipik feodal özellikler edinmiş olan İslamiyet, bunun için biçilmiş kaftandı. İslamiyet'i ilk kabul edenlerin Sir-i Derya bölgesinde yaşayan ve toplumsal gelişme açısından en ileri aşamada bulunan Oğuzlar olması rastlantı değildir."[10]

İşte bu tarihsel dönemeçte Türk aristokrasisi, gerek kendi halkı karşısında sınıf ayrımını meşrulaştıran niteliği, gerek yayılma yönelimlerine uygunluğunun yanı sıra, Şii kuşatmasında olan halifenin sunmak durumunda kalacağı geniş olanaklar çerçevesinde İslamiyet'e yaklaşmaya başladı. "... 'Sünni İslam'ın kılıcı' rolüne yakınlık duyan, Salur Kazan'ın ifadesiyle, düşmanı yendikten sonra 'kahraman koçyiğitlere çok ülke vermesini' bilen, dinamik ve hırslı bir aristokrasinin, gözünü o bitişik uygarlığa dikmiş, onu önce yenile yenile sınayıp tanımış ve artık zaafa düştüğünü, meyvenin nihayet dalından koparılmaya hazır hale geldiğini kendi tecrübeleriyle saptamış... Bütün bu koşullar, daha önce 'cihan hâkimiyeti mefkûresi'ni damarlarında taşımış olmaları mümkün görünmeyen Türklerin önderliğinin, artık maddi zemin itibariyle devlete sıçrama ideali edinmesi ve bu adımı fiilen atması için XI. yüzyılda büyük bir tarihi fırsatın olgunlaştığını gösteriyordu."[11]

Türk egemenlerinin bakış açısından onları İslam'a yakınlaştıran en önemli ideolojik faktör, hiç kuşkusuz "İslamiyet'in emrettiği cihan hâkimiyeti mefkûresi ile Türklerin savaşçılık temayülleri arasında bir münasebetin mevcut bulunmasında"[12] düğümleniyordu.

İslamiyet onlara, Sünni Arap'ın içinde bulunduğu iktidarsızlaşmadan ve Şii radikalizmine karşı yardım beklentisinden de faydalanarak çok geniş bir yayılma umudu sağlarken, aynı zamanda İslam'ın, Şamanizm'le belki de tek, ancak önemli dinsel bağı olan, savaşçıları madden (ganimet) ve manen (cennet) ödüllendirip yayılmaya teşvik eden karakteriyle alabildiğine çekici gelmeye başlamıştı. Türk egemenleri, yayılmacı savaşçılığı kutsayan, başka ülkelerin işgali ve talanını "dini yaymak" gibi idealist bir kılıfa bürüyerek yapmayı sağlayan İslamiyet'te, şehirleşmeye bağlı olarak halkta, saldırgan olmayan (pasifist) dinlerden yana gelişen eğilimlerin önünü kesme potansiyeli görüyorlardı.

(9) Ernest Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, s.30.
(10) Ernest Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, s.30.

(11) Halil Berktay, *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, s.105.
(12) O. Turan, age, s.14.

Görüldüğü gibi tüm bu dönüşüm nedenleri yükselen Türk aristokrasisinin sınıfsal çıkarlarınca belirleniyordu. En küçük bir idealist yan veya "hidayete erme" amacı taşımıyordu; aksine daha Bilge Kağan'ın veziri Tonyukuk tarafından da ifade edildiği gibi aranan şey, göçebe üretim ilişkilerinin genişleyen yeniden üretim çıkarlarına uygun düşen, yayılma emellerini engellemeyip geliştiren, halkın tepkilerini çoğaltmayıp azaltan bir araçtı. Tarihin tüm egemen sınıfları gibi, yükselen Türk aristokrasisi de, çıkar ilişkilerinin akılcı gerekleri çerçevesinde, kendileri için en uygun manipülasyon aracının İslamiyet olduğunun bilinciyle davranıyordu.

İşte bu faktörler çerçevesinde Türk egemenleri dikkatlerini özellikle İslamiyet'e yöneltiyorlardı. Ne ki egemenlerle halk arasındaki ilişkilerde de Arap/İslam'a göre görece demokratik olan Türkler, bu geleneklerinin yanı sıra süregelen göçler ve merkezi bütünlükten yoksun oluşları nedeniyle kısa zamanda ve bütünsel düzeyde karar verme iradesinden de yoksun kalıyorlardı.

Bir kere egemenler açısından önemli olmasa bile çok sayıda Türk için İslamiyet, temel hak ve özgürlüklerine karşı yüzyıllarca süren saldırının adıydı. Halkın parça parça yaptığı tercihlerin çoğunluğunda ise, önceden andığımız İslamiyet dışı dinler belirleyici oluyordu. Daha önemlisi önceden bir inanç olarak İslamiyet'i benimsemiş olan Türkler de, İslam'ın muhalif yorumu olan Şiiliği benimsemişti; halktan yeni benimseyenlerin tercihi de yine ağırlıkla Şiilik oluyordu. Çünkü onlar, egemenlerin aksine daha idealist bir bakış açısından, hangi eğilimin daha adil ve daha haklı olduğundan hareket etmekteydiler. Tabii bu tercihte, düne kadar karşılarına çıkan, işgal, zulüm ve talan yapanların Sünni olmasının neden olduğu birikimin de önemli bir payı vardır. Bu çerçevede "Müslüman Türk ata ve babalarının yaydığı İslamiyet, şeriatın dar kaidelerinden uzak, göçebelerin inanış ve mizaçlarına uygun bir uysallık şekli altında nüfuz ediyordu."[13]

[13] O. Turan, age, s.14.

Buna karşılık egemenlerin, tümüyle kendi sınıfsal çıkarlarından hareketle resmi (Sünni) İslam'dan yana belirginleşen tercihlerinde, iyiden iyiye çözülen İslam devleti ve topraklarına egemen olmak umudu yatıyordu. Öyle ki onlar, bu tercihleriyle, "...kendi temayül ve gayeleri olan cihan hâkimiyeti fikrini daha kuvvetli bir şekilde canlandırabiliyorlardı."[14] Türk halkı tamamen ahlaki ve dinsel gereksinimler temelinde Şiiliğe meylederken, egemenler ise İslam'ın egemen Sünni yorumuna göz dikiyordu.

Özetle her iki eğilimde de kesin bir sınıfsal karakterle karşılaşıyoruz. Şimdiye kadarki irdelemelerimiz ışığında rahatlıkla anlaşılacağı gibi, idealist hiçbir değer taşımayan, düpedüz gelecek hedefleri ve halklarına daha rahat egemen olabilmek temelinde başlayan yönelim, İslamiyet'in, kendi yayılma ve yönetim sorunları açısından en uygun ideoloji olduğu yargısına varmalarının bir sonucuydu.

Nitekim daha sonra Kutadgu Bilig'de (1069-70), hükümdara seslenen şu öğüt, söz konusu yönelimin perde arkasındaki gerçek nedeni anlamamız açısından oldukça çarpıcıdır:

"Hazinenin ağzını aç, zenginliğini halka dağıt. Halkını memnun et ve doyur. Seni destekleyenler çoğalınca kutsal savaşlar aç, hazineni yine doldur. Çünkü halk midesine düşkündür. Onların yemesine içmesine engel olma."[15]

İslam'ı seçtikten sonra bile böyle düşünen bir egemen sınıf mantığının İslam'ı seçiş nedeni de oldukça net anlaşılır. İşte o dönemin arayışlarının ideolojik perde arkasını oluşturan böylesi bir mantık çerçevesinde, hazine doldurmayı "kutsal" savaşa dönüştüren dinin en uygun olduğuna karar verilir. İslamiyet, başkalarının birikimlerine silah zoruyla el koymak gibi ahlaki olarak savunulamaz bir işi Tanrısal düzeyde kutsayan avantajıyla, diğer dinlere oranla Türk egemen sınıfları açısından tercih nedeni oluyordu.

[14] O. Turan, age, s.18-19.

[15] Akt., T. Akpınar, *Tarih ve Toplum* dergisi, Sayı 80, s.50.

Görüleceği üzere, Müslümanlarca önceden örselenip içine nüfuz edilmiş ve gelinen noktada ideolojik arayışlar içinde olan Türklerin İslam'a yönelişi, nihayet X. yüzyılda belirginleşen batıya yayılma ve talan gereksinimlerinin sonucunda başlar. İslamiyet, onlara hem geniş bir yayılma ve talan olanağı sağlar hem de bunu kutsal bir maskeye bürüyerek vicdanlarını rahatlatma olanağı.

Dikkat edilirse tüm bu yönelim, doğa üstü bir gücün (Tanrı'nın) hiçbir şekilde devreye girmemesi bir yana, idealist bir tercihin de en küçük anlamda söz konusu olmadığı, aksine tam bir egemen sınıf çıkarları atmosferinde gerçekleşir.

Söz konusu talancı mantığın yansımalarını pek çok yerde görürüz:

"1047 yılında Türkistan'dan Nişapur'a gelen kalabalık bir Oğuz kitlesi İbrahim Yınal Bey'e yurtsuzluktan ve geçim sıkıntısından şikâyet edince Selçuklu beyi onlara: '...Rum (Anadolu) gazasına gidiniz, Tanrı yolunda cihat yapınız ve ganimet alınız; ben de arkanızdan gelip size yardım edeceğim,' tavsiyesinde bulunmuştur."(16) Nitekim peşine kendisi de gitmiş ve Bizanslarla yaptığı savaştan zaferle çıkarak, 100 bin esir ve 15 bin araba dolusu ganimet elde etmiştir.

Talan akınları (gazalar) Osmanlıların da gelişim ve ekonomisinin ana kaynaklarından birini oluşturacaktır. Nitekim devlet gelirlerinin artırılabilmesi amacıyla yapılan, zekâtın doğrudan devlet adına toplanması önerisine, Padişah II. Murat karşı çıkmış ve; "zekâtların fukara için olduğunu, halbuki kendisinin (yani devletin) başka memleket padişahlarında olmayan üç helal lokması (geliri) bulunduğunu, bunların gümüş madenleri, haraç gelirleri ve gazalarda elde edilen ganimetlerden sağlanan gelirler olduğunu belirtmiştir."(17)

İşte Türk egemenlerinin, uzun direnişlerden sonra iradi Müslümanlaşması böylesi bir perspektifle başlar. Müslüman

(16) O. Turan, age, s.35.

(17) T. Akpınar, *Tarih ve Toplum* dergisi, Sayı 80, s.50.

olan Türk boy beylerinin peşindeki halk da Müslümanlaşmaya başlar; ancak daha sonra da göreceğimiz gibi, halkın çoğunluğuyla Türk egemenleri arasında İslamiyet'e yaklaşım sorununda, ciddi yaklaşım farklılıkları bulunmaktadır.

Başlangıçta Müslüman olanlar Türk nüfusu içinde nicelik olarak önemsiz bir rakam oluştursalar da, nitelik olarak Türklerin Müslümanlaşma sürecinde katalizör işlevi görürler. Asıl önemlisi düne kadar Arap'ın ve lejyonerlerin yaptığı işi, artık doğrudan Türk İslamcı ve egemenler üstlenir; Müslüman Türkler, adeta Müslümanlık rüştlerini ispatlarcasına "kâfir" Türkleri dize getirmek için birbiri peşi sıra saldırılara girişir, kavimdaşlarının kanını acımasızca döker ve mallarını yağmalarlar.

Karahanlılar'ın Müslümanlaşması ise bu trajediyi yoğunlaştırır:

"Bu devletin, yeni dini ırkdaşlarına kabul ettirmek hususundaki faaliyetleri daha ziyade Budist Uygurlara karşı yapılan seferlerde göze çarpar. Bunlarla vuku bulan savaşların Müslüman Türkler üzerindeki tesirlerini ve Müslüman Türklerin putperest Türklere karşı duygularını anlamak için Kaşgarlı Mahmut'un kaydettiği halk şiirleri dikkate layıktır."(18)

İlk Müslümanlaşan Türkler böylece Müslümanlığı reddeden diğer Türklere saldırının koçbaşları olurken, aynı zamanda bu Türklerin İslam topraklarına yönelik akınlarına karşı da siper oluyorlardı.

"İslam âlemine Moğollar ve onlar idaresinde bulunarak saldıran, gayrimüslim Türklere karşı İslam medeniyetinin müdafaası da yine Müslüman Türkler sayesinde mümkün olabilmiştir. Memlûklularla İlhanlılar arasında vuku bulan Ayn-i Calut muharebesinden bahseden ve Moğolları Türk sayan İslam müellifleri, 'Ne gariptir ki Türklere karşı İslamiyet'i kurtaran yine aynı cinsten olan Türkler olmuştur,'diyerek, bu hakikati belirtmişlerdir."(19)

(18) O. Turan, age, s.12.

(19) O. Turan, age, s.17.

Egemenlerinin başlattığı bu yönelimle, İslamiyet'i benimsemek durumunda kalan Türklere gelince; onlar İslamiyet'i, ancak kendi ulusal-dinsel kültürlerine uydurarak hazmedebilirler. Alevilik ve tasavvuf işte bu gizli direnişin ifadesi olarak yaygınlaşır. Deyim uygun düşerse Türklerin İslamiyet'i, Ortodoksluğun karşıtı anlamında heterodoks bir İslam'dır. Bu durum İslam'ın Selçuklu Oğuz egemenlerince benimsendiği dönem sonrasında da devam eder.

"Aybek Baba, Buzağı Baba, Abdurrahman Baba, Baba Halil, Sarı Saltuk, Barak Baba ve Hacı Bektaş gibi Türk şeyhleri ile Yesevi şeyhleri, İslamiyet'i adeta bir milli Türk dinine çevirdiler."[20]

Selçuklu iktidarı Sünni İslamiyet'i benimsemesine rağmen halkın çoğunluğu, İslamiyet kabuğu altında kendi inançlarını sürdürüyordu. Bu inançların sentezinden ise, daha sonra Alevilik oluşacaktı. Öyle ki Selçuklu iktidarına karşı başlayarak kısa zamanda halkın önemli bir çoğunluğunu kapsayan Babailik hareketi bile resmi/Sünni İslam'ın halktan ne kadar uzak olduğunu kavratmaya yeter. XIII. yüzyılda Anadolu'da, bizzat Sünni İslam savunucularının ifadesiyle "milyonları aşan ehli-Sünnet harici" Müslüman yaşamaktadır.

XIV. yüzyılda Nigidi Kadı Ahmet'in belirtmesiyle, "cihanın bu gibilerle dolu olduğu" söylenmektedir. Sünni İslam'ın resmen devlet dini olarak kabul edildiği Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, iddia edildiğinin aksine halkın çoğunluğu Sünni değildir.[21]

Ancak bu süreçte dikkate değer bir oluşum söz konusudur. Anımsanacağı gibi Güney Türkistan'da başlayıp gelişen yeni din arayışlarının öncülüğünü yapan şehirli Türkler, özgür iradeleriyle yaptıkları dinsel tercihlerde İslamiyet'i hep dışta bırakmış, daha önemlisi ona karşı direnişin başını çekmişlerdi; buna karşılık kırsal nüfus ise geleneksel dinini sürdürmeye

(20) Z.V. Togan'dan akt. T. Akpınar, agd, sayı.82, s.14.
(21) T. Akpınar, *Tarih ve Toplum* dergisi, Sayı 82, s.15.

devam ediyordu. XI. ve XIII. yüzyıllarda gördüğümüz manzara ise, merkezi Selçuklu şehirlerinde yaşayanların Müslümanlaşmayı hazmetmelerine karşın kırsal nüfusun bunu öyle kolay başaramayarak muhalif pozisyonda ısrar etmesidir. Tabii şehir yerleşiminin görece cılız olduğu da anımsanırsa iktidarın tercihi ve baskılarına rağmen Türklerin çoğunluğunun resmi İslam'a tavır içinde olmaya devam ettiği görülür.

"Kısaca, Küçük Asya'da Müslümanlık akideleri zayıftı, hafif bir Müslümanlık zarı ile kaplı Sünni karşıtı (heterodoks) propaganda, halkta eskiden beri aralarında Babaların koşturduğu Oğuz Türklerinde, Müslüman ya da Hıristiyan yerli yaşayanlarda daima canlı bir yankı buluyordu. Sünniliği yavaş yavaş parçalayan bu dervişler, Batıniler, Selçuklular döneminde Küçük Asya'da özgürce dolaşıyorlardı. Selçukluların yıkılmasından sonra ise, arkalarında kalan ve her zaman İslam'ın yıldırıp derinlere ittiği, Müslümanlığa karşıt eylemlerini gizleyen Şiiler, Küçük Asya'da baş kaldırmışlardır."[22]

Esasen Z. V. Togan'ın da belirttiği gibi, egemenlerin tercihi ve yönlendirmesi dışında, "Türkler arasına İslamiyet; Maniheizm, Budizm ve Şamanizm gibi dinlere az çok uyabilen Şiilik, Alevilik ve tasavvuf kanallarından"[23] girmişti ve bu durum, egemenlerin yönelimi sonrasında da değişmedi. Halk kendi tepkilerini, kendi egemenlerinin iradesi hilafına hep ağırlıkla muhalif tercihlerde belirtmişti.

Nitekim "Alevi-Bektaşi inancındaki, 'elini tek tut, dilini pek tut, belini berk tut' ahlak prensibi, Mani inancındaki Uygur Türklerinin, 'ağzın mühürlü, elin mühürlü, kalbin mühürlü' ahlak prensibiyle özdeştir."[24]

Bunlar bir yana, Türk boylarının kabul ettiği İslamiyet, hiçbir zaman şeriatçı anlamda katı bir İslamiyet olmamıştır. Özellikle başlangıçta "Oğuzların eski Şaman inançlarında fazla bir değişiklik getirmeyen, katılaşmamış, derme çatma bir din

(22) V. Gordlevski'den akt. T. Akpınar, agd, Sayı 82, s.14.
(23) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1400.
(24) A.D. Gülçiçek, *Alevi Bektaşi Yolu*, s.50.

yapısındaydı. Cahen'in de belirttiği gibi, "bunların kabul ettiği İslamiyet, özel bir biçimdeydi. Bu, büyük din bilginlerinin İslamiyet'i değil, gezgin dervişlerin, kültür seviyesi farklı düzeylerdeki satıcıların ve askerlerin İslamiyet'iydi ve katıksız dogmadan çok, çeşitli ibadet biçimleri ve dualardan meydana gelmişti."[25]

Üstelik bu durum salt ilk yıllara özgü bir durum da değildi; egemenlerinden ayrımla Anadolu halkı, kendisine yukarıdan dayatılan Sünni İslamiyet'e karşı 1600'lere kadar kırılamayan oldukça etkin bir sivil itaatsizlik göstermekten geri durmayacaktır:

"Müslümanlığı kabul etmelerinin üzerinden en az yüz yıl geçmesine rağmen, kendilerini cihat peşinde koşan din savaşçıları sayanlar da dahil olmak üzere, Anadolu halklarının Müslümanlıkları da doğrusu Arap, Acem gibi toplumların Müslümanlıklarıyla benzeşir gibi değildi. Örneğin Prof. O. Turan, Anadolu Türklerinin Müslümanlıkları için 'çok sathî' deyimini kullanmaktadır.

"F. Köprülü, Anadolu Türklerinin Müslümanlık anlayışını; 'Bu Türk aşiretleri genellikle Müslüman olmakla beraber, her türden bağnazlıktan uzak, dinin kendileri için çapraşık ve gerçekleştirilmesi zor hükümlerine uymaktan çok eski budunsal geleneklerinin dıştan Müslümanlık cilasıyla cilalanmış basit bir şekline uygun, eski Türk Şamanizm'inin dış görünüşü, İslamlaşmış bir devamı,'diye tanımlamaktadır.

"Ziya Gökalp de, 'Türklerin eski dinlerinde zühdî ibadetleri yoktur,' diyerek, Türklerin hiçbir zaman dine aşırı düşkün olmadıklarını vurgulamaktadır."[26]

Daha önemlisi, cihat için yollanmış Türkmenlerin Anadolu'nun yerleşik halkı Rumlarla sergilediği yakınlıktır:

"Türkmenler 1071'den çok önce de Anadolu'ya gelmeye başlıyorlar ve Anadolu'da devletler dışında pek öyle düşman-

(25) S. Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c.1, s.98.
(26) D. Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, s.71.

ca karşılandıklarını söylemek de mümkün görünmüyor. (...) Anadolu'ya gelen Türkmenler beraberlerinde Animizmin, Şamanizm'in, Maniheizmin, Budizm'in ve Batıniliğin yoğun izleriyle geliyorlar. Yaşam tarzlarında ve kafalarında sadece 'cihat'ın ve yağmanın saldırgan evreni değil ama aynı zamanda uzlaştırıcı bir evrenin öğeleri de var."[27] Nitekim bu Türkmen ve Rumların din değiştirmeden birbirleriyle evlendiklerini, kendi devletleriyle olan sorunlarında birbirlerine sığındıklarını, aynı yerleşim ve üretim alanlarını paylaştıklarını görebiliyoruz.

"Tanınmış Osmanlı tarihi yazarı Jorga'nın eserinde kaydettiği Venedik belgesinde bu hususta ilginç bir belgeye rastlıyoruz. 8 Şubat 1514 tarihli bu kayda göre, Osmanlı Anadolu'sunda ahalinin beşte dördü (yüzde sekseni) Şii (Alevi)[*] olarak gösterilmektedir. Babinger, bu nispeti haklı olarak abartılı buluyor. Fakat yine kendisi de miktarın korkunç derecede fazla olduğu kanaatindedir."[28]

İşte bu durumdan dolayı özellikle Osmanlı'nın kuruluş dönemi ve yakın sonrasında da halkla iktidar arasındaki dinsel tercih dengesine dikkat edilmektedir. Kendi halkına henüz yabancılaşmamış bu iktidar açısından buna dikkat etmek de zorunluydu.

Esasen Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, iktidarda temsil edilen Sünni İslam'ın da, Selçuklulardan ayrımla öyle sanıldığı

(27) R. Çamuroğlu, *Babailer*, s.97.
(*) Bu noktada özellikle belirtilmelidir: Bu şekilde birbirlerine karıştırılmalarına, hatta özdeşleştirilmelerine rağmen Şiilik ile Alevilik köklü olarak farklıdır. Şiilik, Ali ile Ebu Bekir arasındaki ilk ayrışmanın doğrudan yansıması ve devamı olup İslam şeriatının ana kollarından biridir. Oysa Alevilik, zorla Müslümanlaştırılan halkların, bu yeni din ile kendi din ve kültürleri arasında gerçekleştirdikleri yepyeni bir sentezin ifadesidir. Şiilik ve Sünniliğin aksine şeriata itibar etmez. Tanrı'yı kendisinde gören, bu anlamda kulluk bilincini reddeden, görece hümanist, özgürlükçü bir dinsel kültürdür. Dinsel inanç temelinde düşmanlığı, keza cihat ve cehennemi reddeder. Şiilik ile benzeştiği nokta, Ali'ye verdiği büyük önemdir. Ancak Ali konusunda da ciddi farklılığa sahiptir; şöyle ki Alevilikteki Ali, Tanrı gibi insanın kendisinde yansıyan bir kâmil insan sembolüdür. Şiilik ve Sünnilik arasındaki kural farklarına rağmen, dinin siyasal kavranışı ve tüm şartları noktasında, yani muhtevada ayniyet varken; Alevilik bu iki gelenekten de, siyasal bir din kavrayışının reddi anlamında muhteva farkına sahiptir.
(28) T. Akpınar, agd, Sayı 82, s.16.

gibi katı değil, aksine alabildiğine gevşek (deyim uygunsa Türkleşmiş) bir İslam olduğunu görüyoruz. Nitekim "Orhan Gazi'ye ait Vakfiyyede, Bursa'nın zaptında büyük himmeti ve askeri coşturarak zaferde katkısı olan heterodoks derviş Geyikli Baba'ya bir kısım arazi ile iki yük şarap ve iki yük rakı verilmesi kaydı, Sünni olduğu kabul edilen bir Osmanlı sultanının dini yasaklara riayet derecesi ve bir heterodoks dervişe gösterdiği itibar açısından son derece dikkat çekicidir."[29]

Şarap konusunda çok daha önemli bir belge ise, bizzat Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sidir. Bilindiği gibi Nizamülmülk, Selçuklu sultanları Alpaslan ve Melikşah'ın Sünni veziri ve akıl hocasıdır. Sünniliğin Türkmenlere egemen kılınması için bilinen tüm yöntemleri uygulamaktan geri kalmamış, buna rağmen halkta yaygın Batıni inançları engelleyemeyince devlet güçlerini halkın üzerine salmakta namlı bir vezirdir. İşte bu vezirin devlet yönetimine ilişkin akıl verme amacıyla kaleme aldığı kitabında bile, "Şarap meclisinin kurulması ve şartları" başlığı altında bir bölüm yer almaktadır. Tabii bu keyfiyet saraydakiler için geçerliydi. Halka dayatılan ise katı bir şeriat veya baskı olacaktı.

Bu noktada Osmanlı devleti de, kuruluş dönemi sonrasında kurumlaşmasına paralel, içinden çıktığı halka yabancılaşarak dinsel baskı uygulamaya başlayacaktı:

"Osmanlı'nın kuruluş ve genişleme devirleri arasında din, halk ve devlet ilişkilerini iyi değerlendirmek gerekir. Romancı Kemal Tahir, *Devlet Ana* isimli romanında, Osmanlı Beyliği'nin 1290 yıllarındaki laik karakterine dokunmakta ve bu laik karakterin devletleşme süreci üzerindeki olumlu etkilerinden bahsetmektedir. Bu görüş doğrudur. Ama sadece Osmanlı'nın kuruluş devirleri için geçerlidir. Bilindiği gibi Osmanlı o zaman aşiret hayatı yaşıyordu. Aşiret hayatının her şeyden önce hayvancılık ekonomisi temeli üzerine oturuyor olması ve hayvancılık ekonomisinin gerekli kıldığı göç, aşiret-

[29] H.Z. Ülgen'den akt. T. Akpınar, agd, Sayı 82, s.16.

teki insan ilişkilerinin ister istemez laik olması sonucunu doğurur. Bu bakımdan aile içinde ve giderek siyasal iktidarda kadının da söz sahibi olması, toplum düzenini tayin eden kuralların dinden değil ekonomik zorunluluklardan doğması gibi laik unsurlar Osmanlı'nın kuruluşunda ve merkezileşmesinde gerçekten büyük roller oynamıştır. Yine bu özellikler Osmanlı'yı zamanın öteki toplumlarına üstün kılan meziyetlerdir.

"Osmanlı'nın kuruluş devrinde sahip olduğu bu laik özellikleri imparatorluğun daha sonraki gelişim süresi içinde göremiyoruz. Osmanlı üretim biçimi yönünde kendisini yenileyip daha güçlü bir ekonomik yapıya geçemeyince din kaideleri siyasi iktidardaki ağırlığını daha çok duyurdu. Böylece örfi hukukun etki alanı daraldı ve şer'i hukuk büyük bir ağırlık kazanmaya başladı. Bu süreç içinde Osmanlı saraylarını Arabistan'dan gelen mollalar doldurmuş ve minderler üzerine bunlar çöreklenmeye başlamışlar, devlet de laik karakterini kaybetmiş ve tutucu olmuştur."[30]

Osmanlı iktidarında Sünniliğin günden güne kurumlaşmasına bağlı olarak doğaldır ki bu görece hoşgörü de ortadan kalkacak, giderek Sünniliği ve onun Hanefi kavranışını benimsemeyen herkes ağır baskılarla karşılaşacaktı; deyim yerindeyse Osmanlı iktidarı "Araplaştıkça", bir zamanlar Arapların kendi ataları olan Türklere yaptığı yollardan kendi halkını zorla Sünnileştirecekti. Tabii görünüşte her şey "Allah için", insanları "hidayete erdirmek" için yapılıyordu; çünkü diğer Müslümanlar, kendilerini öyle zannetseler bile gerçekte 'zındık', hatta 'kâfirlerden bile daha kâfir' idiler!..

Sünni iktidarın halkı zorla Sünnileştirmesi politikası özellikle Yavuz Sultan Selim zamanında uç boyutlara varır. İlginçtir, Osmanlı sarayının Sünnileşmesiyle Anadolu köylülerinin Alevi perspektifini biçimlendirmesi ters orantılı olmuştur. Sarayın bu Sünni yönelimle kendilerine yabancılaşması halkı yeni arayışlara yöneltmiştir.

[30] İ. Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, c.1, s.312.

Öyle ki kendi iktidarına ve onun inancına yabancılaşan Türkmen boyları, Safevi devletinin önderi Şah İsmail'i önderi olarak benimseyecekti.

Egemen olduğu topraklardaki halkın rakip Safevi devletinin kuruluşuna katılması ve buna yol açan ideolojik yakınlık ise, Osmanlı iktidarını yol ayrımına getiriyordu: Ya Sünniliğinde diretecek, dolayısıyla Arap/İslam'ın geleneksel tavrında olduğu gibi kendi doğrusunu katliamlar pahasına zorla halkına benimsetecek ya da devlet yapısını demokratikleştirerek, herkesin kendi kavrayış biçimiyle inancını iktidara da yansıtabileceği, bir inançlar mozayiği olmayı kabul edecekti. Bu ayrışma bir diğer ifadeyle, geleneksel Arap/Ortodoks İslam kültürü ile geleneksel Türkmen/heterodoks inanç kültürü arasında bir ayrışma anlamına da geliyordu.

Yavuz'un tercihi, sarayda zaten önemli oranda kurumlaşmış olan Sünni İslam'ın tercihi oldu. Sorun, böylesi bir pencereden bakılınca, artık "toplum çoğunluğunun hakları" sorunu olmaktan çıkıyor, "devletin çıkarları" sorununa dönüşüyordu. Tarih boyunca pek çok toplumsal sorunda olduğu gibi, tanı böyle çarpık konulunca, çözümün kendisi de kaçınılmaz olarak çarpık ve tabii askeri imhaya yönelik oluyordu: Yurt, üstünde yaşayan insanların değil devletin sayılınca, devletin doğrularıyla çatışanlar da kaçınılmaz olarak 'zındık', 'hain', vb. oluveriyordu; ki bu durumda da onları imha etmekten başka çıkar yol kalmıyordu!.. İşte mantık bu kadar basit ve egemen sınıfın çıkarlarına göre şekilleniyordu.

Yapısal olarak zaten tartışmaya, çoksesliliğe ve iktidarın toplumsal çıkar ve eğilimlere göre belirlenmesine karşı tahammülsüz olan Sünni şeriatçılığın iktidarda oluşu ise başka bir çözüm arayışının yolunu daha en baştan olanaksızlaştırıyordu. İktidarı ellerinde tutanlar, "iktidarın gerçekte Allah'ın olduğu ve onun tek ve değişmez olan doğrularını da kendilerinin temsil ettiği" şeklinde, ancak aklına ve haklarına yabancılaştırılmış tebaaların kabulleneceği bir statüyü meşru addedince, her türlü katliam da yine onlar nezdinde meşru hale geliyordu. Doğrusu kendinden menkul bu mantık içinde başkalarının doğruları olsa olsa "sapkınlık" olabilirdi!

Bu yaklaşımıyla Osmanlı, kendi halkını keskin bir ikilemle karşı karşıya bırakıyordu: Ya devletin resmi ideolojisini benimseyecek ve Sünnileşecek ya da imha edilecekti! Rivayet o ya, "Allah için" yapılacaktı her şey! Varılan nokta kendi tarihsel kültürüne yabancılaşmanın uç noktasıydı. İşte Yavuz Sultan Selim adına Müftü Hamza'nın fetvası bu dönüşümün somut ifadesi oluyordu:

"Ey Müslümanlar, bilin ve haberdar olun ki, reisleri Erdebil oğlu İsmail olan Kızılbaş topluluğu, Peygamberimizin şeriatını, sünnetini, İslam dinini, din ilmini, iyiyi ve doğruyu beyan eden Kur'an'ı küçük gördüler. Yüce Tanrı'nın yasakladığı günahlara helal gözüyle baktılar. Kutsal Kur'an'ı ve öteki kutsal din kitaplarını tahkir ettiler ve onları ateşe atarak yaktılar. Hatta kendi mel'un reislerini Tanrı yerine koyup ona secde ettiler. Hazreti Ebu Bekir'e, Hazreti Ömer'e sövüp, onların halifeliklerini inkâr ettiler. Peygamberimizin karısı Ayşe anamıza iftira ettiler ve sövdüler. Peygamberimizin şeriatını ve İslam dinini ortadan kaldırmayı düşündüler. Onların burada bahsedilen ve bunlara benzeyen öteki kötü sözleri ve hareketleri benim ve öteki bütün İslam dininin âlimleri tarafından açıkça bilinmektedir. Bu nedenlerden ötürü şeriat hükmünün ve kitaplarımızın verdiği haklarla bu topluluğun kâfirler ve dinsizler topluluğu olduğuna dair fetva verdik. Onlara sempati gösteren, batıl dinlerini kabul eden ve yardımcı olanlar da kâfir ve dinsizlerdir. Bu gibi kimselerin topluluğunu dağıtmak bütün Müslümanların vazifesidir. Bu arada, Müslümanlardan ölen kutsal şehitlerin yeri cennet-i âlâ'dır. O kâfirlerden ölenler ise hakir olup cehennemin dibinde yer tutacaklardır. Bu topluluğun durumu kâfirlerin (kitap sahibi Hıristiyan ve Yahudilerin) halinden daha kötüdür. Bu topluluğun kestiği veya gerek şahinle gerek ok ile gerek köpek ile avladığı hayvanlar murdardır. Onların gerek kendi aralarında gerekse başka topluluklarla yaptıkları evlenmeler muteber değildir. Bunlara

miras bırakılmaz. Sadece İslam'ın sultanının, onlara ait kasaba varsa, o kasabanın bütün insanlarını öldürüp mallarını, miraslarını, evlatlarını alma hakkı vardır. Ancak bu mallar İslam'ın gazileri arasında taksim edilmelidir. Bu toplamadan sonra onların tövbe ve nedametlerine inanmamalı ve hepsi öldürülmelidir. Hatta bu şehirde (İstanbul) onlardan olduğu bilinen veya onlarla birlik olduğu tespit edilen kimse de öldürülmelidir. Bu türlü topluluk hem kâfir ve imansız hem de kötülük yapan kimselerdir. Bu iki sebepten onların öldürülmesi vaciptir. Dine yardım edenlere Allah yardım eder. Müslümanlara kötülük yapanlara Allah da kötülük eder. (Bi Saru Görez ismiyle maruf Müftü Hamza)"[31]

Görüldüğü gibi fetva oldukça bildik bir dille kurgulanmıştır.

Önce bir dizi provokatif yalan, ardından haydin katliama!.. Tabii ölenlerin cennete gideceği, katliama katılanlardan geriye kalanların ise ganimete boğulacağı şeklindeki geleneksel vaat de unutulmamış!

Sanki bir Oğuz torununun değil de zalim Haccac veya Saffah Ebu'l Abbas'ın fetvasıyla karşı karşıyayız!

Osmanlı'nın "hoşgörüsü" üzerine anlatılan yığınla masala karşın Osmanlı hukuk ve siyaset tarihi benzer fetvalar ve katliamlarla doludur. Sünni şeriatçı gelenekte büyük bir İslam bilgini olarak saygı gören 16. yüzyıl şeyhülislamlarından Ebussuud Efendi'nin fetvalarından gelişigüzel aktarımlar keyfiyetin daha da bütünsel olarak kavranmasını sağlar:

"*Soru:* Bir kişi açıktan açığa Ramazan günü yemek yese, sorgulamasında, 'Ramazan hadistir, düzme koşmadır,' derse ve bu sözünde direnirse ne yapmak gerekir?

Cevap: Elbette öldürülmesi gerekir.

Soru: Seyyidler 'İbadetle ilgili kararlar bizi bağlamaz,' derlerse bunlara ne yapılmalıdır?

Cevap: Bu inanç üzerine direnirler, şeriat yoluna gelmezlerse dinsizlikleri anlaşılmış olur, bu nedenle öldürülmeleri gerekir.

Soru: Bazı sufiler, 'Bize şeyhimiz böyle buyurdu,' diyerek sürekli zikretseler onlara ne yapmak gerekir?

Cevap: Şeyhleri olan dinsizin buyruğunu Tanrı Peygamberinin buyruğuna yeğledikleri için tümünün öldürülmesi gerek.

Soru: Kızılbaş topluluğunun dine göre topluca öldürülmesi helal midir? Bunları öldürenler gazi, bu öldürme sırasında ölenler şehit olur mu?

Cevap: Kızılbaşların topluca öldürülmesi elbette dinimize göre helaldir. Bu en büyük kutsal savaştır. Bu yolda ölmek de şehitliğin en ulusudur.

Soru: Önderleri Peygamberin soyundan olduğu için Kızılbaşların öldürülmelerinin helal olmasından kuşku duyulmaz mı?

Cevap: Hâşâ, en küçük bir kuşku duyulmaz.

Soru: Bir kişi diğerine selam verirken 'Aşk olsun,' dese, diğeri de, 'Ya hu,' diye karşılık verse bunlara ne yapılır?

Cevap: Yüce Tanrı'nın saptadığı selamı beğenmeyen kâfir olur.

Soru: Bir kişi diğer iki kişiyi dinsizlikle suçlarsa ne yapılır?

Cevap: Dinsizlikleri anlaşılırsa öldürülmeleri gerekir.

Soru: Birisi... 'Gerçekten Hallacı Mansur'un davası doğrudur,' derse ne yapılır?

Cevap: Hallacı Mansur'a yapılan yapılır."[32]

İşte "Osmanlı hoşgörüsü" denilen iddianın altı kazınınca karşımıza böylesi dehşetengiz bir tablo çıkıyor. Sünni/Hanefi dünyasının büyük otoritesi Ebussuud Efendi de Allah'la 'kul' arasında karar organı mübarek, habire insan boğazlatıyor! Verdiği bu insanlık dışı fetvalarla, gerçekte iradesini Allah'ınkine ortak eden bir müşrik konumuna düştüğü ortada. Üstelik öyle bir "hoşgörü"dür ki bu, farklı yorumdaki bir diğer Müslüman'ı Hıristiyan'dan daha tehlikeli görür. Nitekim Ebussuud

(31) Akt. İ. Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, c.1, s.310-11.

(32) Rıza Zelyut, *Osmanlı'da Karşı Düşünce ve İdam Edilenler*, s.37-44.

Efendi bu mantığı şöyle gerekçelendirir:

"Kızılbaşların öldürülmeleri diğer kâfirlerin yok edilmelerinden daha önemlidir. Örneğin Medine çevresinde kâfir çokken ve Şam henüz ele geçirilmemişken, Ebu Bekir, kâfirlere değil, yalancı Müseyleme'ye bağlı döneklere saldırmayı yeğlemiştir..."[33]

Asıl önemlisi bu gelişme, en güçlü göründüğü zamanda Türkmen halkın, Sünni İslamiyet aracılığıyla nasıl kendine yabancılaştırıldığının resmi oluyordu. Nitekim bu değişime paralel Osmanlı Sarayı'nın da, Türklüğünü reddederek kendini "İslam" ve "Osmanlı" olarak tanımlamaya başladığını, Türklüğü ise, tıpkı Selçuklular döneminde olduğu gibi Anadolu insanına yönelik ve "tezyifkâr bir manâda"[34] kullandığını, Türklerin tarihini yok farz edip, medreselerde sadece İslam tarihinin öğretildiğini görüyoruz.

Bu noktada hem İslamcı hem de Türkçü bir araştırmacı olarak Prof. Osman Turan'a kulak verebiliriz:

"...Türk sultanlarının ve Türk kültürünü taşıyıcı olan yüksek tabakanın İslam ideolojisi uğruna sarf ettikleri gayret ve fedakârlıkların Türk kültürü zararına olarak bazı tecellilerini de hatırlatmak ve bunu itiraf etmek icabeder. Onların İslam'dan önceki tarih ve geleneklerine bir ilgisizlik şeklinde tezahür eden bu hareketleri İslamiyet'e aykırı ve putperestlik devrinin hatıralarını canlandırmak gibi bir endişenin neticesi olmalıdır."[35]

Gerçekten de bu yönelim, İslam dışındaki (fakir-zengin, iyi-kötü fark etmez) her türden kültürün "küfür" olduğu şeklindeki uygarlık karşıtı şeriatçı mantıktan kaynaklanıyordu. Türk egemenlerinin bu kraldan çok kralcı tavrı, görüp göreceğimiz gibi kendi içinden çıktığı halkını katletmekte ikirciklenmeyecek kadar insanlık dışı bir kültürün de giderek hazmedilmesini beraberinde getirecekti.

[33] Age, s.40.
[34] O. Turan, age, s.19.
[35] O. Turan, age, s.23.

Ancak halkın daha uzun dönem bu bağnazlığa prim vermediği, aksine katledilmek pahasına ona karşı çıktığını görüyoruz. Selçuklu Oğuz egemenlerinin İslamiyet'i tamamen yayılmacı bir amaçla tercih etmeleri, nasıl ki kendi halklarına rağmen Sünniliği tercih etmelerini getirdiyse, aynı şekilde kendi 'ulusal' kültürlerini unutturarak şeriatçı bir zihniyeti halkına egemen kılma zorbalığını da beraberinde getiriyordu. Selçuklu egemenleri ve daha sonra Yavuz ile zirveye çıkan bu tavır, halkın kendi doğallığında İslam'ı revize ederek kendi geleneksel kültürüyle arasında bir sentez oluşturma yöneliminin önünü kesmek ve halka kültürel olarak Araplaşmayı dayatmak oluyordu.

"...Türklerin İslam âlemine hâkim olmaları Türk kültüründen ziyade Arap ve bilhassa Fars kültürünün inkişafına yardım etti. Arapçadan sonra İslam dünyasının ikinci kültür dili olan Farsça, Türk ilim ve kültür adamlarının da kültür dili haline geldi."[36] Ne zamandır ki Selçuklu İmparatorluğu dağılıp onun yerini halkla daha içli dışlı Anadolu beylikleri alır, işte ancak ondan sonra, sultanlara rağmen içten içe yaşatılmaya çalışılan Türk kültürünün tekrar canlanışı başlar. Tabii bu durum da uzun sürmeyecek, Osmanlı'nın yükselişine bağlı olarak Türkmenlerin aşağılanması ve şeriatçılığın/Araplığın katliamlar pahasına yukarıdan dayatılması geri gelecektir.

Maniheizmi benimseyen Uygur Türklerinin çabaları ve onların yarattığı kültürel baskılar ve tabii her şeye rağmen halkın kültürel direnişi bir yana bırakılacak olursa, İslamlaşmanın Türkmen kültürü üzerindeki etkisi gerçek anlamında bir fela-ket olmuştur.

"Mesela milli ananeye daha sadık olan göçebe kitleleri arasında vücut bulan *Oğuzname* ve *Dede Korkut* kitabı istisna kabul edilecek olursa aydın Türklerden, Firdevsi gibi İran tarihi destanını ebedileştiren bir kimse değil, Oğuz destanını bize sadece nakledecek bir Türk ravisi bile çıkmamıştır. Nite-

[36] O. Turan, age, s.28.

kim Mısırlı Türk tarihçisi Aybeg, *Oğuzname*'den bahsederken bunun birtakım parçalarını 'mahz-i küfr' (katıksız kâfirlik) telakki ederek nakil etmekten sakınmıştır. Vakıa, Firdevsi de uzun zaman hakiki Müslüman muhitlerde putperest devrin ananelerini diriltmekle itham edilmişti."[37]

Dikkat edilirse Firdevsi'ye tepki üreten, Türkmen kültürünü ezen bağnazlık, eleştirilmeye değil, kendisi gibi düşünmemeye bile tahammül edemeyecek kadar uç bir bağnazlıktır. Bu bağnazlık sonucudur ki Selçuklular, kendi tarihlerini yazdırmak gibi bir girişimden bile uzak durmuşlardır; çünkü onların tarihi İslam/Arap tarihidir artık!

Selçuklu egemenleri, işte böylesine kendini inkâr düzeyinde bir bağnazlık sergileyerek merkezi şehirlerdeki Türklerin gerçek anlamda İslamlaşmasını ve kendi değerlerine tümüyle yabancılaşmalarını sağlarken, nüfusun ağırlığını barındıran kırsal alandaki göçebe halkın gizli direnişi sürer; İslam'ı, hele ki Sünni kavranışını bir türlü sindiremeyerek, ona kendi kimliğini katarak yorumlamaya devam eder.

Nitekim "milli destanın bir parçası olan ve İslami bir cemiyet kadar Şamani bir cemiyetin yaşayış ve inanışlarını da aksettiren *Dede Korkut* kitabı bu göçebeler arasında vücut bulmuş; *Oğuzname*'nin *Cami üt-Tevarih*'e (Moğollar'ın yazdırdığı tarih) geçmesi, bunlar arasında yaşayan rivayetlerin toplanması sayesinde mümkün olmuştur. *Battal Gazi* destanı ile *Dede Korkut* kitabındaki kahramanlar aynı İslam ideolojisi uğruna savaşan insanlar olmakla birlikte, birbirinden farklı hususiyetler arzederler. Birinciler tamamıyla İslamlaşan şehirli ve yerleşik Türklerin, ikinciler sathi bir şekilde İslamlaşan ve eski Türk hayat ve telakkilerini yaşatan göçebelerin eseridir. *Dede Korkut*'ta geçen kahramanlar İslamiyet uğruna Trabzon Rumları ve Gürcülerle savaşan, şarap içen, kadınlı meclisler kuran insanlar olup İslam'ın Gazileri'nden ziyade Türklerin Alperenleri'dir. Bu hikâyeler bize Müslüman göçebelerin ne dere-

[37] O. Turan, age, s.24.

ce İslamlaştıklarını, yaşayış ve düşünüşlerinin eski Türk karakterini nasıl devam ettiklerini gösterir. Bu münasebetle Türkler tarafından kurulan bazı tarikatlar üzerinde Türk tesirini bulabiliyor ve Şamani unsurlara rastlayabiliyoruz. Bundan dolayı İslamiyet'i birbirinden farklı şekilde anlayan ve kabul eden şehirli unsurlarla bu göçebeler arasında yaşayış bakımından olduğu gibi inanış bakımından da bazı tezatlar vücuda gelmiş ve bu, birtakım mücadelelere sebep olmuştur."[38]

İşte bu savaşlarla, göz yummalarla geçen Selçukluların dağılması sonrasında halkla yerel iktidarlar arasında görece bir barış süreci yaşanır. Osmanlıların ilk dönemlerinde de bu durum sürer. Ancak Osmanlı saltanatındaki Sünni kurumlaşmaya paralel olarak durum değişir. Sarayın bu görece özgürlükleri yok etmesi karşısında doğaldır ki Aleviler, tarihteki her örnekte olduğu gibi, kendi kimliklerinin doğurduğu haklarını savunmaya yönelirler; bu meşru direniş sarayın örgütlediği terörle karşılaşır ve karşılıklı çatışmalarda 100 binlerce insan katledilir. Saray sorumluluğu kendisine karşı direnenlere bağlar; oysa biricik sorumlu, farklı olanın haklarını ezmeye çalışan sarayın totaliter şeriatçı anlayışıdır.

Dayatmanın bu ilk faturasını bir ikincisi takip eder; Alevilerin, toplu yerleşim alanları ve ovalardan, özsavunmaya daha uygun olan dağlık alanlara trajik göçü başlar. Osmanlı'nın, işgal ettiği alanlardan zorla gasp edip Müslüman geleneklerince büyüttüğü Hıristiyan çocuklarından kurulu Yeniçeri ordusu, Yavuz'un kendi halkına karşı başlattığı sürek avında temel araç olur. Padişahın Müftü Hamza'nın fetvasıyla başlattığı vahşette ise, yalnız bu seferde, resmen kabul edileni 40 binin üstünde olan sayısız Alevi Türkmen katledilir. Kuteybe'lerinkini aratmayan bu katliamın, Defterdar Mehmet Efendi'nin kaleminden hikâyesi şöyledir:

"Her şeyi bilen Sultan, o kavmin uşaklarını kısım kısım ve isim isim yazmak üzere, memleketin her tarafına bilgin kâ-

[38] O. Turan, age, s.27-8.

tipler gönderdi. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar olanların defterleri divana getirilmek üzere emredildi; getirilen defterlere nazaran, ihtiyar genç 40 bin kişi yazılmıştı, ondan sonra her memleketin hâkimlerine memurlar defterler getirdiler; bunların gittikleri yerlerde kılıç kullanılarak, bu memleketlerdeki maktüllerin adedi 40 bini geçti."[39]

Bir diğer ilginç nokta da, tek yanlı resmi propagandayla koşullandırılan İstanbul halkının, cinnet getirmişçesine büyük bir hararetle katliama destek olmasıydı; bu destekte kendi insanlık erdemlerinin de katledildiğini, içine itildikleri o şoven cinnette insanlıklarına yabancılaştırıldıklarını bilmeden...

İşte böylesi insanlık dışı yollardan, Osmanlı iktidarı ile Türkmen halkın dinsel tercihleri arasındaki denge Alevilerin katli, sürgünü ve yaygın bir terörle nihayet Sünnilik lehine değiştirilir. Arap vahşetine karşı önce destansı direnişlerle göğüs geren ve yenildikten sonra da hemen boyun eğmeyen, bu kez de resmi İslam'a karşı farklı bir İslam üreten halkın bu son direnişini kırmak "şerefi" ise, bu kez onlardan biri olan Yavuz'a düşüyordu. Anadolu'nun Alevi halkı, ölüm, terör ve sürgünün yanı sıra verimli topraklar ve özgür ticaret olanaklarından yoksun bırakılıp sefalete itilerek cezalandırılmak yoluyla önemli oranda eritildi.

Aynı uygulamadan Doğu Anadolu'nun yerleşik nüfusu Kürtler de önemli oranda pay alırlar. Arap/İslam karşısında aynı kaderi paylaşmış, aynı yollardan Müslümanlaştırılmış olan Kürtlerin çoğunluğu da, dinsel tercihini resmi İslam'a tepkiyle Alevilikten yana kullanıyordu. Kendini kavmiyle (Türklükle) tanımlamayı artık küçük gören, farklı kavim ve inançlardan toplulukların hak eşitliğini de tanımayarak herkesi Sünni potasında eritmeye yönelen Osmanlı sarayı ise, Türkmenlere reva gördüklerinin aynısını Kürtlere de uyguluyordu. Osmanlı, Sünni olan ve olmayı kabul eden Kürt aşiret reislerinin topraklarını kendilerine bırakır, onlara yeni topraklar verir ve

[39] Akt. İ. Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, c.1, s.313.

"özerk hükümetler" düzeyinde ilişki sürdürürken; onların askeri desteğini de yanına alarak Alevi Kürtleri kırıma yöneliyor, topraklarına el koyuyordu. Bu dönemin Kürt egemenlerinden İdris-i Bitlisi'yi, Osmanlı sarayının Kürtler içindeki temel işbirlikçisi olarak özellikle anmak gerek. Tabii tüm bu kanlı kırımların ekonomik bir perde arkası vardı: İpek Yolu üzerinde egemenlik kurmak!

Böylece Sünnileştirilerek İslamlaştırılma süreci bir anlamda tamamlanan Anadolu, Arap tarihini belirleyen kardeş katliamlarının kendisi için de doğallaştığı, birlik ve beraberliğin ise, farklılıklara eşitlik ve güvence temelinde değil, egemen olanın azınlıkları asimile etmesi yoluyla sağlanmaya çalışıldığı bir noktaya getirilmiş oluyordu.

On Altıncı Bölüm

TÜRKLERİN MÜSLÜMANLAŞMASININ SİYASAL BİÇİMLENİŞİ

Talas Savaşı sonrası Türkler her ne kadar Müslüman olmuyorsa da artık İslam imparatorluğunun etki alanındadırlar. Aralarında adı konulmayan bir denge kurulmuştur. Ancak Talas sonrasında İslam imparatorluğunda da ciddi güç kaymaları başlamıştır. Araplar giderek genişleyen iç çatışmalarının da sonucu olarak yayılma güçlerinin sınırlarına varmışlardır. Bırakalım Türkleri kılıç zoruyla dize getirecek konumdan uzaklaşmalarını, egemen oldukları topraklarda bile gerçek iktidar konumundan uzaklaşmışlardır; yerel otoritelerin kendi bağımsızlıklarını ilan ettikleri, dinsel ve din dışı ayaklanmaların ve kanlı iç savaşların görülmemiş boyutlara çıktığı, paralı köle askerlerin merkezi iktidarda büyük bir etkinlik kurmaya başladığı, özetle içten içe çürümeye başlayan bir imparatorluk durumuna girmektedirler. Hilafetin ve Arapların gücü ise, İslamiyet'in neden olduğu ideolojik hegemonya sayesinde henüz sürmektedir.

875'ten itibaren, imparatorluğun doğusundaki topraklarında fiili hegemonya İranlı Samanilerin eline geçmişti. Samaniler, Buhara başkent olmak üzere Batı Türkistan'ın ve daha sonra Safevileri yenerek Horasan'ın, Türkler tarafından yıkılacakları 999'a kadar gerçek egemeni olmuşlardı.[1]

---

[1] Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.147.

Durumlarını güçlendirmeyi takiben Samaniler, Arap/İslam dünyasının Türklere yönelik klasik politikasının da fiili sürdürücülüğünü üstlenmişlerdir. 893'ten itibaren Talas yöresine yayılma harekâtı başlatırlar. Grousset'nin, "atlar, koyunlar ve develerden meydana gelen muazzam bir ganimetle" döndüklerini vurguladığı bu seferde, Kağan'ın Hatun unvanlı karısı ve 15 bin Türk esir alınırken, 10 bin Türk de katledilir.(2)

Bu yayılmacı ve talancı politika çerçevesinde, Talas'ı alarak kiliseleri camiye dönüştüren Samaniler, eski dinleri Şamanizm'in yanı sıra özgür iradeleriyle Nesturi Hıristiyanlık tercihi yapmış olan bu Türklere etkin bir İslamlaştırma politikası dayatırlar. Türklere yönelik bu zoraki Müslümanlaştırma politikasıyla da yetinmez, bunun yanı sıra, Türk çocuklarından paralı köle ordusu kurma şeklindeki politikayı da yaygınlaştırarak, gerçekte sonraki yıkılışlarının da yolunu döşerler. Birinci yönelim onların cepheden (Karahanlılar), ikincisi ise içten (Gazneliler) yıkımlarını getirecektir.

İşte bu süreç içinde, ardı arkası gelmeyen zorbalığa karşı Türk dünyasının egemen çevrelerinde filizlenen yeni bir yönelimin giderek meyvelerini verdiğini görüyoruz: Kendilerine zorla dayatılan ve 200 yıldır kurtulamadıkları İslamlaştırma silahını karşı tarafın elinden almak; bu yolla hem ardı arkası kesilmeyen talanlardan kurtulmak, hem kendi halkları üzerinde genişleyen yeni bir ideolojik hegemonyanın etkin bir dinsel aracına kavuşmak hem de uçsuz bucaksız İslam imparatorluğu alanında genişleyen bir dolaşım ve egemenlik potansiyeline ulaşmak! C. Bender'in ifadesiyle; İslamiyet, Türk egemen sınıfları için "ulusal birliği korumada, yayılmacılıkta ve siyasal iktidarın süreğenliğinde en büyük faktörü oluşturdu."(3)

"Samani hanedanlığının bunca gayretle uğraştığı Türklerin İslamlaşması, sonunda kendi aleyhlerine tecelli etmiş, zaten Türklere İslam cemiyetinin bütün büyük kapılarının

(2) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1401.
(3) C. Bender, *Kürt Uygarlığında Alevilik*, s.147.

açılmasından başka bir gayeleri olmayan Türk beylerinin arzusu gerçekleşmişti." Bu yeni yönelimle birlikte Türkler, gerek paralı askerler olarak, gerekse Müslüman olmanın avantajıyla, tüccar veya göçebe boylar olarak "Maveraünnehir'de oturma hakkına, İran şehirlerinin içine girme imkânına sahip"(4) oluyorlardı.

Bu etkenler ve önceki süreçteki birikimler temelinde İslamiyet özellikle Batı Türkistan'da yayılma ve ticari ilişkiler anlamında giderek önemli mevziler kazanır; Müslümanlığın etken taraf olduğu bu atmosferde, arada bir savaşları da içermekle birlikte ticari ilişkiler ve misyoner faaliyetleri giderek yaygınlaşır. Bu durum ise İslamiyet'in diğer Türk topluluklarına yönelen yolunun görece düzlenmesi anlamına gelmektedir. X. yüzyılın ilk yarısında belirginleşen bu yönelimleri takiben nihayet 950'lerde ortaya çıkan ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılarla birlikte, Türklerin İslam'la olan işgal ve direniş ağırlıklı ilişkisi, yerini İslamlaşma ağırlıklı bir ilişki sürecine terk eder.

İşte 650'li yıllarda başlayan ilk akınlar ve 700'lerde başlayan işgal ve sömürgeleştirme günlerinden sonra, yani 300 yılı bulan bu gayri meşru ilişki tarzından sonra Türklerin, nihayet Müslümanlaşmaya, kabul edilebilir bir seçenek olarak bakmaya başlayacakları noktaya gelinir. Tabii süreç Halife el-Kaim bi-Emrillah'ın, Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'e taç giydirip iktidarını onaylayacağı 1058'e kadar bir geçiş süreci olarak biçimlenecektir. Türklerin artan oranda ve egemenlerinin iradi tercihleriyle ve kâh diğer "kâfir" Türk boylarını kâh Sünni mezhebini kabullenmeyen kendi halklarını katledecekleri bu geçiş sürecinin sonunda Türkler, artık esas olarak Müslüman'dırlar; ancak Türk halklarının resmi İslam'ı, yani Sünniliği içselleştirmesi için, önceden de işaret ettiğimiz gibi ta Yavuz Sultan Selim'in Alevi katliamlarına kadar, resmi İslam'ı bir türlü hazmedemeyen halktan gelen muhalifliğin kanlı tasfiyeleriyle

(4) Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.148.

geçen bir 450 yıl daha gerekecektir.

Müslümanlaşmak, sanılanın aksine Türklere huzur getirmez. Eski gelenekleri içinde varolan görece huzurları da ortadan kalkar. Eskiden salt gereksinimleri dayatınca talana veya savaşlara girişirlerken, şimdi savaşmak ve kan dökmek için daha çok nedenleri vardı; yayılmacılığı başlı başına bir amaç kabul etmelerinin yanı sıra, Müslüman dünyasının kendi içinde süreğen hizipleşme ve bundan kaynaklanan iç savaşlarında da taraf olarak savaşıyorlardı örneğin. Kâh paralı askerler olarak, kâh egemenlik alanı yaratmak veya genişletmek için; kâh İslam için İslam olmayan soydaşlarını öldürüyorlardı, kâh İslam'ın şu veya bu hizbi için diğer İslamları veya daha çok ganimet veya ücret elde etmek için birbirlerini...

Özetle, daha önceden köle/paralı askerler olarak halife ordularında yer alış biçimleri gibi, Türklerin, Müslüman olmaya başladıktan sonraki İslam siyasetinde bu yer alış biçimleri de, nesnel ölçütler açısından onur duyulabilecek bir ilişki örneği oluşturmaz. Süreci tarihsel ayrıntıları içinde kısaca gözden geçirelim:

744 dolaylarında müttefikleri Basmıllar ve Uygurlarla birlikte Ozmış Kağan'a savaş açan, ertesi yıl son Türk kağanı Pomei'nin kesik başını Çinlilere göndererek II. Kök Türk Kağanlığını çökertenler arasında Karluklar da vardır."[5]

Daha sonra Talas savaş alanına Çinlilerin müttefiki olarak gelip savaş sırasında kaçarak Çinlilerin Araplara yenilmelerine neden olan Karlukların, bunu takip eden üçüncü önemli vukuatları da, yanlarına aldıkları Tibetlilerle birlikte Çin müttefiki Türgişlere saldırıp onları yenmeleri oldu. Bunu takiben Türk boyları içinde egemenliklerini yükselten Karluklar, önceden Türgişlerin egemenliğinde olan topraklarda kendi devletlerinin temellerini atmaya başlarlar.[6]

Takip eden yıllarda Uygur Türkleriyle savaşlarını sürdüren, 840 yılında ise Kırgız saldırısıyla önemli yaralar alan Karluklar, Taberi'nin de belirttiği gibi Halife Me'mun tarafından, düşmanlarına karşı desteklenmek sözü alarak IX. yüzyılda durumlarını güçlendirdi.[7]

[5] Sencer Divitçioğlu, *Nasıl Bir Tarih?*, s.131.

[6] Age, s.132.

X. yüzyıl, hilafetin siyasal anlamda önemli oranda iktidarsızlaştığı; Tahiri, Safevi, Samani gibi yerel devletlerin ve önemli mezhepsel ayrım ve ayaklanmaların ortaya çıktığı bir dönemdir. Kısa bir zaman sonra Samaniler, diğer yerel devletleri ortadan kaldırarak imparatorluğun doğusunda önemli bir güçle Karluklara komşu olurlar.

Bu sırada Çin ve Hindistan'la Bağdat ve Afrika arasında Samanilerin denetlediği yoğun bir altın, köle, baharat, porselen, ipek, kâğıt, kürk, canlı hayvan ticareti gerçekleşmektedir ve Türk aristokratlarına da bu pastadan pay düşmektedir. Bu ise önceki birikimler üzerinde İslamlarla Türk egemenleri arasındaki ilişki ve yakınlaşmayı artırmaktadır. Bununla birlikte Karluk Yabgusu Oğulcak, İslam propagandistlerinin "sözlerine pek kulak asmazdı."[8]

Önceden de değindiğimiz gibi Samanoğlu-Karahanlı ilişkilerinin öncesi nahoştur. Klasik İslam talancılığı çerçevesinde Samanoğullarının 893'te Karluk yurduna yönelik saldırılarının Oğulcak üzerindeki etkileri sürmektedir. Buna rağmen Oğulcak, Samani hükümdarının kaçıp kendine sığınan kardeşi Nasr'ı kabul edip onu Artuç havalisine vali atamaktan geri durmaz. Karluk sarayının hoşgörüsüyle genişleyen bir ticaret ve misyonerlik olanağına kavuşan Nasr, bu olanaktan sonuna kadar yararlanır; Karluk topraklarında etkin bir ticaret ve misyonerlik ağı örgütler; asıl önemlisi şehirleşme ve ticaretin gelişmesine bağlı olarak yükselen sınıf tüccar-dikhan ekseni üzerinde bölge egemenlerini İslamiyet'e kazanır; Şamanizm, toplumsal farklılaşmayı engelleyen kimliğiyle bu egemenler açısından artık kabul edilemez bir din iken İslamiyet onların çı-

[7] Age, s.133.

[8] Karşi, *Kaşgar Tarihi*, Akt. S. Divitçioğlu, age, s.136.

kar ilişkilerine sınırsız bir meşruiyet zemini sağlıyordu.

İşte bu gelişmeler sürecinde Nasr, Oğulcak'ı değil ama tahtın varisi genç yeğen Satuk Buğra Han'ı da Müslüman olmaya ikna eder.

Bunu ise yeğenin amcasını öldürerek yerine geçmesi izler; rivayetin *Kaşgar Tarihi*'ndeki anlatımı şöyle:

"...Ertesi gün Satuk, putlar tapınağına tuğlalar taşıdı ve geceleyin öldürmek üzere amcasını uykuda kıstırdı. Fakat tereddüt edip onu uyandırdı ve İslam'a davet etti. Oğulcak reddetti. Satuk'un duası üzerine yer yarıldı ve amcası diz boyuna kadar battı. İkinci kez de reddetti. Üçüncü kez de gömülüp gitti. Tan attığı vakit, Satuk hükümdardı ve İslam'ın saltanatını kurmuştu." Bu gelişmeyi Karlukların tepeden Müslümanlaştırılması çabaları izler.

Satuk Buğra Han Destanı'nda anlatım daha da dramatik hale gelir:

"Satuk'un babası ölmüş, annesini amcası almıştı. Hükümdar amcasını Müslüman edemeyen Satuk, mucize gösterdi. Bir gece amcasını dine davet etti. O kabul etmedi; ve yavaş yavaş yer yarıldı, yere gömüldü. Tan ağarınca Satuk hükümdar oldu ve Türk illerinde İslamlık onunla birlikte hüküm sürdü. Yeni hükümdar kâfirler için korkunç bir düşman oldu. Savaşlarda ağzından ateşler çıkıyor, kâfirleri yakıyordu."[9]

Birileri bu destanı gururla mı okur, yerin yarılması masalına inanır mı bilemiyoruz, ama burada; bir yeğenin amcasını, ister farklı düşündüğü için isterse de iktidar hırsıyla olsun, fark etmez, her halükârda hoşgörülemez bir katli vardır; bu kadar da değil, ardından salt başka inançlara sahipler diye "ağzından ateşler çıkarak" kendi soydaşlarını katletmesi, özetle katliamlarla yükselen bir inanç anlayışı vardır. Bunları irkilmeden okuyabilmek, farklı düşünüyor diye amcasını ve yakınlarını bile gözünü kırpmadan öldürebilecek denli bir canavarlığın içimizde meşrulaşması, giderek topluma egemen olması

(9) Reha Çamuroğlu, *Babailer*, s.90.

gibi sonuçlar üreteceği açık. İşte tam da bu nedenle, bunları sorgulayan ve insan yanımız adına reddeden bir tarih bilincine yaşamsal gereksinimimiz var.

Ağzından ateşler çıkarak kâfirleri yakan Satuk'lara rağmen Karahanlıların Müslümanlaştırılma süreci kısa zamanda tamamlanamayacaktır; nitekim XI. yüzyıl başlarında hanedan bireyleri bile bütünüyle Müslümanlaştırılamamıştır.[10] Buna rağmen Satuk Buğra Han'ın önünde, ülkenin yükselen egemen sınıfı dikhan-tüccarların desteği, hilafetin sınır komşusu olması, Şamanizm'in artık ihtiyaçları karşılayamaz hale geldiği bir ortamda çok da önemli bir engel yoktur. Bu arada diğer dinlerin, önceki yüzyıllarda Müslüman ordularınca uğradıkları katliamlarla önemli oranda güçten düşürülmesi ve devletsel bir desteğe sahip olmamaları da bu gelişmeyi kolaylaştıran bir işlev görür.

"Karahan devleti, göçebe bozkır siyasal düzeninden klasik İslam devletine bir geçiş aşaması olarak gözükür."[11] Diğer yandan tüm Türk boylarının Müslümanlaşması sürecinde rahatlıkla gözleyegeldiğimiz olgu Karahanlılar özgülünde de gerçekleşir; egemen sınıflar İslam'ın Sünni/resmi mezhebini seçerken, Şiilik halkın (kara budun) içinde daha sıcak karşılanır.[12] Aynı tercih bazı Karahanlı kabile önderlerince de gösterilir.[13] Buna karşılık Satuk'un tavrı nettir; kendi ülkesindeki farklı eğilimleri baskı altına alır, Kuzey İran'da Zeydi imamlar ordusuna karşı Samanoğullarının ezme harekâtına yardım gönderir.[14] Karahanlı iktidarı bu kadarla da yetinmez, totaliter bir baskı siyaseti izler; egemen olduğu topraklar üzerindeki önceki kültürleri silip süpürerek "ülkenin kaderini derin şekilde değiştirirler. Türkleşmeye ilave olarak İslamlaşma ile Orta Asya'nın o kısmında geçmişe ait hiçbir şeyi ayakta bırakmazlar."[15]

(10) S. Divitçioğlu, age, s.144.
(11) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1356.
(12) *İslam Ansiklopedisi*, Karahanlılar Md.
(13) Doğan Avcıoğlu, age, s.1400.
(14) Doğan Avcıoğlu, age, s.1401.
(15) Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.150.

Bununla birlikte Samanoğulları ile Karahanlılar ilişkisi barışçıl yürümez; 990'da Samanoğlu topraklarına doğru yayılan Karahanlı Harun, İsficap'ı ve Buhara'yı alır. Ancak bir müddet sonra Samanoğulları, ganimet karşılığı satın aldıkları Selçuk oğlu İsrail komutasındaki Selçukluların yardımıyla Karahanlıları geri atar; Selçuklular bununla kalmaz, geri çekilen soydaşlarına ikinci kez saldırarak önemli miktarda ganimet elde ederler. Ancak Selçukluların çekilmesi ve Samanoğullarının aşırı vergi talepleri ve Şii çoğunluğa yaptıkları kırımlar nedeniyle onlara tepki içinde olan halkın geri çağırması üzerine 999'da Karahanlılar Buhara'yı tekrar geri alırlar.[16] Bu gelişme Samanoğulları devletinin sonunu getirir; Güney Türkistan Karahanlılara kalırken, Horasan'a da Gazneliler el koyar.

İlginç bir anektod: Bilgin Biruni Karahanlıların Samanoğlu ülkesinin fethini 'barbar istilası' sayar.[17] Çok haklı! Tabii, Arapların Türk yurtlarını fethi; İran'ı, Mısır'ı, Suriye'yi, Kürdistan'ı, İspanya'yı ve diğerlerini fethi de farklı değildir...

Bu süreçte Oğuzlar, kendilerine ganimet ve hareket alanı sağlamak amacıyla çapulcu gibi davranırlar: Karahanlılardan kaçan Samanoğlu prensi Ebu İbrahim'e yardım ederek Semerkant yakınlarında Karahanlıları yenerler; gelen yardım güçlerini de gece baskınıyla yenip 18 Karahanlı komutana ve tüm ganimetlere el koyduktan sonra da bu kez Samanoğlu komutanını terk ederler. Bu üçlü çıkar ve egemenlik savaşı gelgitlerle sürerken sonunda Oğuzlar Karahanlıların tarafına geçer, yenilip tutunamayan Ebu İbrahim de sığındığı Araplar tarafından öldürülür.[18]

Samanoğulları böylece tarih sahnesinden çekilirken, Karahanlıların yıkımı da yine bir Müslüman Türk devleti olan Oğuz-Selçukluların elinden olacaktır; hızla genişleyen egemenlik alanlarıyla bir türlü yetinemeyen Alpaslan'ın ve oğlu Melik Şah'ın birbirini takip eden, 1072, 1074 ve 1089'daki

(16) Doğan Avcıoğlu, age, s.1407.
(17) *İslam Ansiklopedisi*, Biruni Md.
(18) Doğan Avcıoğlu, age, s.1408.

boyun eğdirip haraca bağlama seferleri sonucunda Karahanlılar da tarihe karışacaklardır.

Özetle dini kılıflarla kendini güçlendiren bir iktidar ve çapul savaşçılarıyla karşı karşıyayız. Bu sürecin hiçbir yerinde idealizm ve ahlak yoktur. Müslümanlaşmak, önceki Müslümanların Müslümanları katledip durmasını hiçbir anlamda engellemediği gibi, Türklerin de birbirini boğazlayıp durmasını en küçük anlamda engellememiştir. Aksine, ideoloji alanında olduğu gibi siyaset alanında da çokluğa tahammül edilemediğinden, bu Müslümanlar arası katliamları daha organize hale getirmiştir.

Müslümanlık sonrası nasıl Arapların birbirlerine yönelik katliamları, Müslümanlık öncesine göre büyük bir sıçrama yapmışsa, aynı şekilde Türklerin birbirlerini katletmesinde de büyük bir sıçrama olmuştur. Nasıl ki Müslümanlık öncesi Arap Yarımadası'nda birarada yaşayan putataparı, Yahudisi, Hıristiyanı nasıl İslamiyet sonrasında yok edilmiş ve bu yok etmeler farklı eğilimlerdeki Müslümanların da katliamlarıyla mantıki sonuçlarına varmışsa, aynı şekilde Türkistan'da gördüğümüz o kültürel zenginlik ve birlikte yaşama hoşgörüsü de tarihe karışmıştır. Müslümanlaşmak, Türklerin içindeki canavarı büyütmüş, Tanrısal kutsamayla kurumsallaştırmış, farklı olana hoşgörülerini ise en alt noktaya indirgemiştir; öyle ki birbirlerini katletme rahatlığına dinsel bir meşruiyet getirmiştir.

Samanilerin böylece tarih sahnesini terk etmelerinin yakın sonrasındaki süreçte Horasan ve ötesindeki meydan, artık Karahanlılar ve Gaznelilere, yani bu iki hem Müslüman hem de "Türk" devletin boğazlaşmasına kalacaktır; Oğuzlara düşen ise, bağımsız bir kimlik ve güç edinecekleri zamana kadar bu savaşlarda figüranlık yapmak olacaktır.

Peki ama bu Gazneliler de nerden çıktı?

"Abbasiler gibi Samanlıları da mahfeden hastalık" diye söz ediyor onlardan C. Brockelmann.[19] Gazneliler, İslam ege-

(19) *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay, s.138.

menlik tarzının doğası gereği olan sıradan bir ucubedir aslında. İslam imparatorluğu dışında dünya tarihinin başka hiçbir imparatorluğunda görmediğimiz denli yaygın köle devletlerinden biridir Gazneliler. Ama Karmatiler gibi, hilafet zulmüne karşı ayaklanıp eşitlikçi bir iktidar kurarak, üstüne yollanan orduları defalarca yenip püskürttükten sonra, son bireyine kadar katledilen emekçi kölelerin devleti gibi değildir asla.

Aksine, Türklüklerine yabancılaştırılmış paralı köle askerlerin, daha çok iktidar ve daha çok talan hissesi uğruna kurulmuş ve kısa zamanda çevredeki tüm toplumların başına musallat olmuş bir yağmacılar devletidir.

Gaznelileri ilk Türk devleti gibi göstermeye çalışan şoven tarihçilerimizin aksine C. Cahen, bu yargıya karşı çıkar. Karşı çıkar, çünkü, "Gazneliler, Ahmet bin Tolun'un, İhşid'in Türk olduğu gibi, Abbasi ya da Buyid ordusunun yarısının Türk olduğu gibi Türk'türler. (...) Gazneli devletindeki Türk yönünü de aynı şekilde (Cahız'ın yetenek ve becerilerini övdüğü ancak Türk ulusundan sözeder gibi yapmadığı Türkler gibi) yorumlamak gerekmektedir. Sebük Tekin ve ondan öncekiler, kişilikler olarak seçilmişler ve kendilerinden önce İbn Tolun'un, Afşin'in ve daha pek çoklarının da olduğu gibi, kendi topraklarından uzaklaştırılmışlardır. Gazneli rejimi, başbuğların Türk, ama nüfusun Türk olmadığı bir rejimdi."[29]

"Samanoğullarının muhafız kıtasında, Alp Tekin isminde, satın alınmış bir Türk köle vardı. Kabiliyet ve meziyetleri sayesinde kısa zamanda yükselen Alp Tekin, hassa kumandanı rütbesine ulaştıktan sonra, 950'den itibaren adeta devletin idaresine hâkim duruma geldi. Samanoğlu hükümdarı, Alp Tekin'in baskısından kurtulmak için onu 961 yılının başında Horasan valiliğine atayarak, devlet merkezi Buhara'dan uzaklaştırdı. O sırada Samani tahtında değişiklik oluyor, Nuh isimli yeni bir hükümdar başa geçiyordu. Alp Tekin onun hükümdarlığına itiraz edince, Nuh da onu Horasan valiliğinden az-

(29) *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s.29.

letti. Bunun üzerine Belh şehrine çekilen ve Samaniler tarafından üzerine gönderilen kuvvetleri mağlup eden Alp Tekin, Gazne'ye giderek, orada hüküm sürmekte olan yerli hanedanı devirip, şehri işgal etti ve bağımsız bir beylik kurdu."[21]

İşte Gazne devleti, böylece egemenine isyan etmiş paralı köle askerlerin, çekildikleri bölgeye el koyarak kurdukları bir devlet oluyordu. Alp Tekin'in 963'te ölümünün ardından, toprakları gasp edilmiş olan Hint padişahının isyanı Gaznelilerin tekrar Samanilere tâbi olmasını getirir; bunu iktidar savaşları izler ve nihayet 978'de, yine köle bir komutan olan Sebük Tekin'in iktidara el koymasıyla Gaznelilerin yeniden yükselişi süreci başlar. Kısa zamanda Toharistan, Zabulistan, Zemindaver, Gur ve Belucistan'ı işgal eden Sebük Tekin, Hint padişahını da yenip dize getirir.

997'de ölen Sebük Tekin'in yerine, veliaht yaptığı oğlu İsmail geçer, ancak o sırada Horasan valisi olan diğer kardeş Mahmut, İsmail'in iktidarını tanımaz; ordusuyla Gazne'ye yürüyerek iktidara el koyar. Karahanlıların Samanoğullarını yenmesinden de faydalanan Mahmut, Horasan'ı da alır ve durumunu güçlendirir. Ardından iktidarsız Abbasi Halifesi Kaim bi-Emrillah'a Hindistan'dan gasp ettiği mallardan oluşan büyük hediyelerle bir heyet yollayarak hükümdarlığının manevi kabulünü sağlar.

Sünniliğe sıkı sıkıya sarılan Gazneliler, özellikle Mahmut zamanında "halifeliği Şiilerin elinden çekip kurtaracaklarını ilan ettiler; askerlerini alabildiğine doyurmadan orduyu ellerinde tutamayacaklarını, fetihlere yollamadan da gazilerin etkinliklerini dizginleyemeyeceklerini gördükleri için Gazneli Mahmut'la İndus vadisinde bereketli seferlere giriştiler. Başlangıçta amaç Brahman tapınaklarının yağmalanmasıydı yalnızca; ancak tarih bakımından pek kalıcı bir sonucu oldu bu girişimin: Kuzeybatı Hint İslamlaştı."[22]

(21) Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, c.1, s.282.
(22) S. Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, c.2, s.345.

Karahanlılarla önce anlaşma yoluna giden Mahmut, daha sonra Karahanlıların kendi içlerinde tutuştukları iktidar savaşından yararlanarak Harzem bölgesini de işgal eder. Büveyhilerle savaşa girip, onlardan da Rey ve Hamedan'ı alır.

Halife nezdinde durumunu güçlendirmek için bölgedeki Şiileri tasfiye etmeye yönelir. "Mahmut, Samanilerde görülen hoşgörünün aksine, çok katı bir Sünni Müslüman tavrı takınmıştı. (...) Rey kentindeki Şii kitaplığını yaktırmış, halifeliğin ve Abbasi Sünniliğinin savunucusu sıfatıyla ortaya çıkmıştı."[23] Sünnilikçe sapkınlık olarak görülen Şiiliğe, "hattâ babası Sebük Tekin'in desteklediği Kerramilere karşı kanlı bir baskı rejimi uyguladı". Ancak bu uygulamalarından dolayı idealist bir Sünni olduğu da düşünülmemeli; nitekim "kendisine direnen diğer Sünni Müslümanlara karşı da, İslam'ı kabul etmemiş Hindulardan oluşan birlikleri"[24] kullanmaktan geri kalmayacaktı.

"Türk oldukları halde Türkçe hiçbir kültür mirası bırakmamış, İran'da pek az konuşulan Arapçayı da öğrenmemiş olan bu hanedanın egemenliğini yayması, doğunun daha geniş boyutlarda İranlılaşmasını sağlamış ve bu etki Hint ülkelerine dek uzanmıştır."[25]

Bu gelişim içinde, Mahmut ve oğlu Mesut sonrasında Türkçe, Gazneliler için bilinmeyen yabancı bir dil haline gelir. Farsça ve Fars kültürü Gaznelilere tamamen hâkim olur.[26]

Bu devlete ilişkin altı çizilmeden geçilmemesi gereken bir özellik de, tıpkı 868'de Mısır'da ayaklanıp iktidara el koyan Tulunoğulları gibi, kendi Türk (kökenli) ama halkı Türk olmayan bir devlet oluşudur. Kendi kavimsel değerlerine yabancı, paralı askerlik yaptığı yeni efendilerine yabancı bir askeri azınlığın (oligarşinin) egemen oldukları (el koydukları) bölgede silah zoruna dayalı köle komutanlar devletidir. Dola-

(23) C. Cahen, *İslamiyet*, s.199.
(24) M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, s.43.
(25) C. Cahen, *İslamiyet*, s.199.
(26) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1352.

yısıyla yaşamlarını bu militarist aygıtın etkinliğine bağlı olarak sürdürürler. Bu ise diğer devletlere oranla yağmaya olan gereksinimi daha uç boyutlara çıkartır; Gazneli iktidar tarzı adeta zulümle özdeşleşir.

"Gazne devleti, Hint altın ve gümüşüne dayanarak Horasan'ı ele geçirir. Fakat büyüyen orduyu beslemeye bu altın ve gümüş yetmez. Horasan halkını, hatta vergi toplayıcılarını –Utbi'nin dediği gibi– 'koyun kırpar gibi kırpmak' gerekir. Yine Utbi'ye göre, Horasan işleri vergi toplamaktan ibarettir. Vergi toplama, 'süt veren ineği, süt veremez duruma getirecek biçimde' yapılır. Köylüler, zorla alınan vergiler nedeniyle, arazilerini bırakırlar, kentlere ya da başka eyaletlere kaçarlar. Vergi gelirleri bu nedenle daha da azalır.

Seistan'da ağır vergiler yüzünden ayyarlar gerilla savaşına yönelirler. Yüklenen ağır vergi cezasını ödeyemeyen Amul yakılır. Beyhaki'ye göre, 'Amul cenneti cehenneme döner', 'halktan bir nehir' Bağdat'a şikâyete gider."[27]

Barthold'un ifadesiyle, bir 'aydınlanmamış despot'olan Mahmut, vergi toplayıcılarını (amil) ve vezirlerini yeterince vergi toplayamıyorlar diye işkence ederek öldürür. Mallarına el koyar, fillere ezdirir, el ve ayaklarını kestirir.

Bu maaşlı köle askerlerin itaatine bağlı olan rejimde, doğal olarak etkin bir denetleme teşkilatı gelişir; şeflerin yanına köle casuslar yerleştirilir. Mahmut ile oğlu Mesut'un bile birbirlerine karşı köle casus kullandıkları belirtilir. Ayrıca askerin değişik etnik unsurlardan kurulması bir güvenlik öğesi sayılır. Gazneli Mahmut'u, Selçuklu hükümdarlarına 'ideal hükümdar' diye gösteren Nizamülmülk, bu konuda şöyle yazar:

"Asker bir cinsten olursa, ondan tehlike ve güvensizlik gelir. Asker çeşitli cinslerden olmalıdır. Şöyle ki 2 bin Deylemli ve 2 bin Horasanlı sarayda oturmalıdır. Askerin bazısı Gürcü ve Kürt olursa uygundur. (...) Seferde her gece her gruptan ne kadar adamın dinleneceği saptanır ve her gurubun bu-

(27) Age, s.1348.

lunduğu mevki tamamiyle görülür idi. Şöyle ki grupların her biri ötekilerden korkusu nedeniyle yerinden kıpırdayamaz idi."[28]

Ancak bu zulüm iktidarının da egemenliği sonsuz olamayacak, daha ilginci, yine Türk ve Müslüman olan Selçuklular tarafından yıkılacaktır; tabii zalim olduğu için değil, bu topraklar bu iki iktidar odağına yetersiz geleceği için!

Göçebe Oğuz boyları, otlak gereksinimlerinin sonucu olarak artan oranda güneye ve batıya doğru akın etmektedirler. Bu ise Karahanlılar gibi Gazneliler için de artan bir iktidarsızlaşma nedeni oluşturmaktaydı. Gaznelilerin ağır vergileri altında inleyen Horasan şehirleri, şimdi de bu göçebe Oğuzların, tarlalarını mahveden akınlarıyla karşı karşıya kalıyorlardı. Mahmut'un oğlu Mesut (1030-1041) zamanında iyiden iyiye yakıcı hale gelen bu sorun Gaznelileri Horasan'da iktidarsızlaştırırken Horasan'ın yerel egemenleri açısından yeni bir tercih yapma zorunluluğunu beraberinde getiriyordu. İşte bu bağlamda ehvenişer buldukları Oğuzlarla anlaşma yoluna gittiler. Bu gelişme Gazneli iktidarı açısından Selçuk boyu çevresinde toplanan Oğuzlara karşı kesin bir savaş nedeniydi.

Dandanakan Savaşı'na işte bu temelde gelinir.

Dandanakan Savaşı ve sonrasındaki gelişmelere girmeden önce, süreci bir de Oğuz Türkleri açısından irdeleyelim.

[28] Age, s.1350

On Yedinci Bölüm

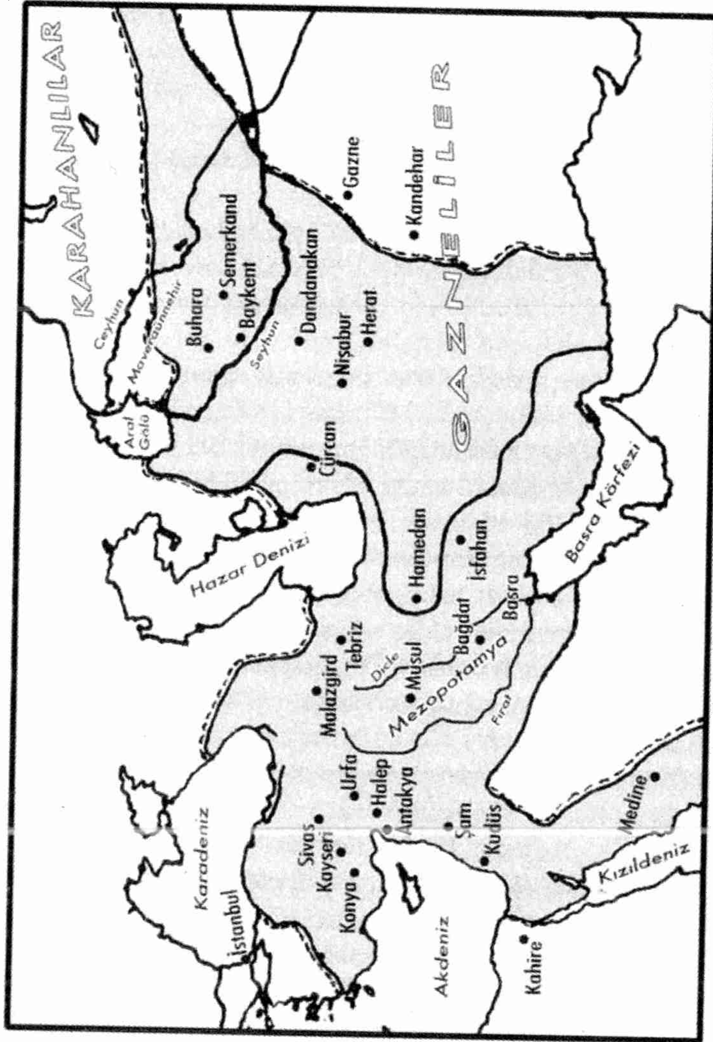
SELÇUKLULAR İSLAM'IN SİYASAL EGEMENLİĞİNE YÜKSELİYOR

Osman Turan ve kimi araştırmacılar, İbni Fadlan'ın *Seyahatname*'sinde, 960 yılında Müslüman olduğu bildirilen 200 bin çadır Türk'ün Oğuzlar olduğunu düşünür. Ancak bunların Karahanlılar olması olasılığı daha güçlüdür. Avcıoğlu ve Gürün de bu düşüncededirler.

Gürün, bu topluluğun Satuk Buğra Han'ın başbuğluğunu yaptığı Karahanlılar olduğu düşüncesindedir.[1] Cahen de Oğuzların 1000 yıllarında Müslüman oldukları yargısındadır.[2] Brockelman ise, Oğuzların daha 970'te, Selçukluların önderliğinde Kırgız steplerinden Seyhun'un Aral Gölü'ne döküldüğü yerdeki Cend'e geldiklerini söyler.[3] Başka kaynaklara göre ise, Oğuz Yabgusu, "1001 yılında ondan yardım istemeye gelen Samanoğlu prensi ile dünürlük kurar ve İslamiyet'i kabul eder. Ne var ki bu yabgunun kimliği tartışmalıdır. Prof. Faruk Sümer, 1001 yılında Müslümanlığı kabul eden yabgunun Selçuk oğlu İsrail olduğu kanısındadır.

Sümer'e göre Oğuz Yabgu devleti, Kıpçak baskısıyla yıkılır ve Selçuk yaşlı olduğundan oğlu İsrail, Yabgu unvanı ile yeni bir Oğuz siyasi birliğinin başına geçer."[4] Esasen Sel-

[1] Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, c.1, s.272.
[2] C. Cahen, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s.32.
[3] *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s.141.
[4] Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1405.

Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)

çuk'un oğullarına İsrail, Mikail gibi tipik Yahudi adları verdiği ve Yahudi Hazar Türkleriyle yakın ilişki içinde olduğu düşünülürse, Selçukluların Müslümanlığının Selçuk zamanında değil, oğul İsrail'in tercihiyle başladığı fikri akla daha yatkındır.

Bu tartışmayı bir yana bıraksak bile, Cend'e gelenlerin, Oğuzların sadece Selçuk boyu olduğu ve Müslümanlığı kabul edenlerin de sadece bu boy olduğu gerçeğiyle karşı karşıyayız. Nitekim Oğuz yabgusunun mutad vergi toplama işlemine Cend'de karşı çıkan Selçuk (veya İsrail) Beyin, "Müslümanlar kâfirlere haraç vermez," diyerek yabgunun memurlarını kovduğunu, daha sonra da "kâfir" Oğuz boylarına yönelik akınlar yaptığını öğreniyoruz.[5]

Selçuk'un kardeşi Mikail bu akınlardan birinde diğer Oğuzlar tarafından öldürülür.

Bu dönüşüm süreci Reşid-üd Din'in *Oğuzlar Tarihi*'nde, dramatize edilerek aktarılır: "Oğuzların efsanevi atası, Boy'un yaşlıları önünde oğlunun densizliğinden dert yanar: 'Oğlum Oğuz, çocukluğunda mutlu, tacına tahtına bağlı bir kişi idi. Şimdi ise kulağıma çalındı ki, inancından ayrılmış ve kendisine yeni bir Tanrı seçmiş. Bu bizim için büyük bir onursuzluktur. Genç bir adamın bize ve Tanrısına ihanet etmesine nasıl katlanabiliriz?' Meclis, oğul Oğuz'u öldürme kararı verir."[6]

Bu şekilde diğer "kâfir" Oğuzlardan bağımsızlaşan Selçuk boyu, hem Karahanlıların hem de Oğuz yabgusunun baskıları nedeniyle, 990'a doğru Cend'i terk eder. Türk-Müslüman Karahanlılarla İranlı-Müslüman Samaniler arasındaki savaşta Samanilerin yanında savaşıp onların kazanmasını sağlamalarının karşılığında yeni bir yurtla ödüllendirilirler; Buhara-Semerkant arasında bu yeni yurtlarında 30 yıla yakın yaşayacaklardır. 999'da Samanileri yıkan Karahanlılar Selçukluların oturduğu bölgeye de hâkim olur, ancak üzerlerine gitmezler. 1003'te Samaniler son bir atılımla Karahanlılara saldırdığında

[5] Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, c.1, s.292.
[6] Ernest Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, c.1, s. 31.

Selçuklular yine yanlarındadırlar ve Karahanlıları geçici olarak yine yenerler. Ancak bu durum uzun sürmez.

Daha sonra toparlanan Karahanlılar, Samanoğullarını tarihten silerken, bu kez artık Selçukluları hoşgörmezler; Tuğrul ve Çağrı Bey'lerin önderliğinde Selçuklular kaçarak canlarını zor kurtarırlar.(7)

Selçuk'un ölümünden sonra başbuğluğa oğlu İsrail Aslan Bey getirilir. Mikail'in çocukları Tuğrul ve Çağrı Bey'ler ise, ikiye bölünecek olan Selçukluların ikinci kolunun yöneticileridirler. 1018 yılında bu iki koldan birincisinin Karahanlıların yanında, diğerinin ise onlara karşı birbirleriyle savaştıklarını görüyoruz. Bu gelişmeler, Tuğrul ve Çağrı Bey'lerin önderliğindeki kolun kendilerine yeni bir yurt aramalarını ve bu amaçla Anadolu sınırları dahil gerçek bir göçebe arayışına girmelerini beraberinde getirir.

Bu arada bazı çarpıcı tablolarla karşılaşırız İslamlaşmanın bu başlangıç sürecinde. Örneğin; "Göçebe Oğuz, İslamlaşan yerleşik Oğuzları 'yatuk', yani tembel diye horlar. İbni Fadlan'ın ilk karşılaştığı Türk soylusu Yınal, daha önce İslam olduğunu, fakat oymağının, 'İslam olursan bize reislik edemezsin,' diye karşı çıkması üzerine Müslümanlıktan vazgeçtiği"(8) belirtir.

Ancak zamanla durum değişir. Merzevi'nin de belirttiği gibi; "Müslüman Oğuzlarla Müslüman olmayan Oğuzlar arasında savaşlar oldu. Daha sonra onlardan İslam olanlar çoğaldı. Bunlar kâfir soydaşlarını yenip onları kovaladılar. Bunun üzerine Müslüman olmayan Oğuzlar, Harizm'den uzaklaşıp Peçeneklerin ülkesine gittiler."(9)

İşte böylece soydaşlarını da kırarak Müslümanlaşma sürecine giren Oğuzlar, Horasan'da denetimsiz dolaşıp, yer yer yağma yapar, Gazneliler açısından ciddi bir sorun oluştururlar. Buna karşılık Mahmut, 1025'e doğru, Karahanlılarla

(7) Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, c.1, s.294.
(8) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1395.
(9) Age, s.1425.

da işbirliği yapan Aslan'ı ele geçirip ölünceye kadar hapseder; 4 bin çadırlık Oğuz kitlesini de zorla Horasan'a göç ettirir. Aynı sırada Karahanlılar da binlerce Oğuz'u kılıçtan geçirirler. Bir yandan Mahmut diğer yandan Karahanlılar pek çok Oğuz'u öldürürler. Ancak Müslüman Türklerin karşılıklı katliamlaşmasından Horasan egemenliği açısından çözülen bir şey olmaz. Artan oranda Güney Türkistan ve Horasan'a akmak durumunda kalan Oğuzların yaşam gereksinimleri açısından kendilerine yer açmaları gerekmektedir ve diğerlerine oranla göçebe/barbar/savaşçı ve dirençli yapıları nedeniyle kolay kolay ekarte edilebilecek gibi de değillerdir.

Mahmut'un yerine geçen Mesut da Oğuz boylarına yönelik kırımları sürdürür; bir keresinde ele geçirdiği 50 Oğuz ileri gelenini, bozgunculuğa karşı ceza olarak el ve ayaklarını kesip daha sonra asarak katleder. Oğuz boylarını Horasan'dan kaçırtma seferlerini aralıksız sürdürür. Sonunda üç Selçuklu beyi; Musa, Tuğrul ve Çağrı beyler Mesut'tan, uç beyliği karşılığı Oğuzların dizginlenmesini üstlenme temelinde uzlaşma talep ederler. Mesut uzlaşmaya yanaşmayarak üzerlerine ordu yollar. Ancak Selçuklular etrafında toparlanmaya başlayan Oğuzlar, 2 bin saray kölesi ve 15 bin atlıdan oluşan bu Gazneli ordusunu yenip büyük ganimetler ele geçirirler. Birinci şef Tuğrul, artık esnek ve ileri görüşlü bir politikacı gibi davranmaktadır; Gaznelilere uzlaşma taleplerini yineler.

Mesut, bu kez uzlaşmayı kabul eder ve onlara uç beyleri olarak arazi verir. Ancak göç devam etmektedir ve Oğuzlar zamanla çoğalır. 1036'da Mesut'tan yeni topraklar talep ederler. Olumlu sonuç almayınca tekrar yağmaya başlarlar. Bütün Horasan bir savaş, yağma, yıkım alanına döner. Horasan halkı iki yağmacı arasında çok zor günler yaşamaktadır.

Bu sırada Tuğrul bir yandan Oğuzların dizginsiz yağmacılığını sınırlandırmaya çalışırken, diğer yandan da Horasan şehirlerindeki dinsel önderleri kazanmaya yönelik diplomatik ilişkilere önem verdi. Bu çabalar ise, iki yağmacı arasında günden güne artan tercih yapma zorunluluğu ile karşı karşıya olan

Horasan egemenlerinde, artık taşınamaz bir yük haline gelen Gazneli iktidarına karşı Selçuklularla birlik olma eğilimini güçlendirdi. Selçuklular, iyice yabancılaşmış Gazneliye göre hem daha rahat diyalog kurulabilecek hem de daha rahat taşınabilecek bir güçtür; üstelik savaşlarla geçen yıllar, Horasanlının, Oğuzların bölgeden atılabileceğine ilişkin beklentilerini iyiden iyiye zayıflatmıştır.

Horasan halkındaki bu dönüşümler Mesut'u, Oğuz sorununu kökten çözme noktasında daha da kararlı hale getirdi. Bütün güçlerini toplayıp bizzat kendi komutasında Oğuzların üzerine gider.

"Ne var ki ağır silahlı olan bu ordular, çölde Türkmenleri yakalayabilecek güçte (esneklikte) değildi. Üstelik susuzluktan ve ganimet elde etme olanaklarının da bulunmayışından moralleri iyiden iyiye bozulmuştu."[10]

Oğuzlar sürekli geri çekilirken bir yandan vur-kaç taktikleriyle diğer yandan otlakları yakıp su kaynaklarını kurutarak peşlerindeki büyük ama hantal orduyu iyiden iyiye yıpratırlar. Moral çöküntüsü, Gaznelileri, Horasan halkına yönelik cezalandırma ve yağmalara yönelttikçe, Mesut'un lojistik olanakları daha da azalır.

Gazne ordusu Horasan'da tipik bir işgal ordusu haline gelmiş, halktan bütünüyle soyutlanmıştır. O muhteşem ordu bir çapulcu ordusuna dönüşürken, Selçuklular Horasan denizinde balıklar haline gelmişlerdir.

İlginçtir, bu sırada Abbasi halifesinin tavrı Mesut'tan yanadır; yolladığı mektuplarla, "Sultan'ın Türkmen fesadını söndürmeden Horasan'dan ayrılmamasını ister." Ve yine ilginçtir, aynı halife, Selçuklulara, "halkın mal ve canına dokunmamaları için" mektuplar yazar.[11]

Nihayet iki ordu 1040 yılında Dandanakan ovasında karşı karşıya gelirler. Mesut'un, önceki tüm savaşlarda dehşet saçan filleri Oğuzlar karşısında işlevsel olamaz ve yenilir. Bir yanıyla Müslümanlar arası yüzlerce kanlı savaştan sadece biri olmasıyla sıradan bir savaş sayılabilecek Dandanakan, diğer yanıyla İslam tarihinde yeni bir dönemin dönüm noktası olur. Mesut, Hindistan'a kaçıp canını kurtarırken, Horasan ve onun ötesindeki bütün İran yaylaları Selçukluların egemenlik alanı haline gelir.

(10) C. Cahen, Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler, s.40.
(11) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1442.

Memlûklar, Fatımiler, Safeviler, Samaniler, Karahanlılar, Gazneliler ve daha bir dizi yerel İslam iktidarından ayrımla Selçuklular, bu zaferin açtığı yoldan, Emeviler ve Abbasilerden sonra İslam imparatorluğunun üçüncü merkezi egemeni olmanın olanağını yakalar. Dandanakan'ın bir diğer önemi ise, Arapların egemenliğinde biçimlenen İslam tarihinin, artık Türklerin egemenliğinde biçimlendiği döneme geçişin önünü açmasıdır. Dikkate değer üçüncü önemi ise, Türk kavmi ile İslamiyet arasındaki dinsel özdeşleşme ve aynı zamanda ağırlıkla Bâtıni tercihlerde bulunan Türkmenlerin, bizzat kendi kavminden iktidarlar aracılığıyla Sünnileştirilmesi sürecini belirginleştirmesidir.

Bu noktada bir gerçeğin altını önemle çizmeliyiz: Yayılmacılığı kutsayan, buna karşılık Müslümanlaşan Türklerin birbirlerine yönelik kırımlarını gizleyen resmi tarih söyleminin çok büyük önemle vurguladığı Malazgirt Savaşı'na oranla gizlenen Dandanakan Savaşı'nın Türk ve İslam tarihinin biçimlenmesindeki önemi çok daha büyük olmuştur. Malazgirt, sonuç olarak, Anadolu'nun Rumların elinden çıkıp Türklerin yurdu haline gelmesinin yolunu açmıştır; Oysa Dandanakan, bir yandan İslam'ın kavimsel dengelerini değiştirirken diğer yandan da Türk boylarının genelde İslamlaşması, özelde Sünnileşmesini belirleyen bir dönüm noktası olmuştur.

Dandanakan zaferiyle İslam'ın merkez gücü olma koşullarını yakalayan Selçuklular, böylece diğer Türk boylarının da İslam'a çekilmesi için de etkin bir güç haline gelmişlerdir. Böylece işgal ve katliamlarla geçen Müslümanlaştırma yönelimi, deyim uygunsa tam da tarihsel bir ironi olarak, Türklerin, bü-

yük acılar pahasına zorlanıp direndikleri İslam'ın egemeni haline gelmesiyle sonuçlanır; tabii eski değerlerine önemli oranda yabancılaşıp kendilerini köleleştirmeye çalışanların ideolojisini benimseyerek!

Selçuklu önderliğindeki İslam imparatorluğunun da, öyle çok rahat hazmedilebilir bir durumu olduğu düşünülmemelidir. Her şeyden önce düne kadar öylesine Müslüman olan (ve olmayan) Türkler, şimdi artık halifenin sultanlığına soyunan kendilerinden olan birilerinin Sünni baskısıyla karşı karşıya kalacak, deyim uygunsa doğrudan kendi egemenlerinin şeriatçı baskılanmasının altına alınacaklardı. Diğer yandan bir dönüşüm ve kargaşa dönemi olan son yüzyılda, nerdeyse sadece yağmayla geçinip bu durumu iyiden iyiye geleneksellleştirmiş bir topluluk olarak, kurdukları devletin "düzeni" adına baskıyla karşılaşacak ve hızla fakirleşmek durumuna düşeceklerdi. Daha önemlisi, hukuken eşit boylar arası "demokratik" ilişki geleneğinde olmalarına karşın, bu yönetim alışkanlıklarının, bizzat kurdukları devletin merkeziyetçiliğiyle ortadan kaldırılmasının huzursuzluğunu yaşayacaklardı. Ve daha önemlisi, tüm bu sorunlarıyla birlikte herkesin altını oyduğu, kendi içinde onulmaz mezhepsel ve siyasal parçalanmalar ve savaşlar yaşamakta olan Arap/İslam cangılına düşüyorlardı.

Böylesi bir tablodan birlik, istikrar, hele ki kardeşlik gibi sonuçların çıkamayacağı açıktı. Nitekim öyle oldu ve Abbasi halifesi ile Selçuklu sultanının ittifakı temelinde biçimlenen yeni devlet, kan ve komplolar zinciriyle örüldü; kardeşin kardeşi, Müslüman'ın Müslüman'ı, Türk'ün Türk'ü, birer birer, biner biner öldürmesiyle gelişti. Bu savaşlar dalgası, son yüzyılda daha da yoğunlaşmış iç savaşlarla zaten ekonomik çöküntü yaşayan Müslüman şehirlerin daha da fakirleşmesini, imparatorluk ekonomisinin deyim uygun düşerse göçebeleşmesini getirmiştir.

Köle askerlere dayalı İslam devletlerinden ayrımla, "koyunlarıyla yaşayan atlı göçebelerden oluşan Türk askeri gücü, kendi dayanışmasını kendisi yaratan bir doğal yaşama dayanıyordu. Bu ordular için askere alma işlemi ve parlak bir generalin yönetimi gerekmiyordu.

Fakat kendi kafalarına göre davranmanın dezavantajlarını da taşıyorlardı. Hayvancılıkla geçinen insanların beyleri, tarım alanlarının yüce hükümdarı ve vergi toplayıcısı haline geldiği zaman, hayvancılıkla geçinenler..."[12] onları terk etmeye başladılar.

İki taraf için de söz konusu olan, gerçek bir yabancılaşmaydı. Kavimsel kültürlerine yabancılaştırılmış, yağmayı arada bir ve gereksinim sonucu değil, artık gelenekselleşen bir siyasal-ideolojik tavrın ürünü olarak sürekli yapmaya başlayan Türkmenlerin durulması için, Anadolu ve İran yaylalarında yarı yerleşik bir konuma ve eski kültürleriyle İslamiyet'in yeni bir bileşiminden oluşan yeni bir dinsel yoruma ulaşıncaya kadar uzun bir zaman geçmesi gerekecekti. Bu süreç boyunca kaderlerine düşense, bizzat iktidara getirdikleri tarafından "düzen" adına katledilip sürülmek olacaktı; yani bir zamanlar Gaznelilerin kendilerine yaptıklarını, artık Selçuk aristokrasisi yapacaktı.

Selçuk aristokrasisine gelince, onlar, bizzat Tuğrul'un şahsında da somut olarak gözleyebildiğimiz gibi, artık halklarıyla aynı zahmeti çeken, onların içinde yaşayan insanlar değillerdir; binlerce köle askerleri, bürokratik kastları, debdebeli yaşamları, kardeş kanı dökmekteki kararlılıkları ve merkezi olarak talana dayalı imparatorluklarıyla kendi halklarından ayrı bir dünyanın insanları haline geliyorlardı. Göçebe organizasyonundan gerçek bir devlet konumuna yükselmişlerdi. Bunun ise halkı yüklenen ağır bir faturası vardı.

Bu sırada Arap/İslam imparatorluğu siyasi, sosyal, ahlaki, ekonomik her alanda gerçek bir çözülme yaşıyordu. Sünni bir şeriatçının ifadesiyle; "Başta Abbasi halifesi olmak üzere hilafet ülkelerinin durumu, dini, sosyal ve siyasi bakımdan içler acısıydı. (...) Halife, Şii Büveyhi sultası altında adeta bir kukla haline gelmişti. (...) Abbasiler devleti bir kısım eyaletle-

(12) M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, s.45.

re ayrılmış ve her eyalet çoğu yerde müstakil bir beylik haline gelmişti."[13]

Dönemin halifesi Kaim bi-Emrillah'ı denetim altında tutan Bağdat'ın askeri valisi eski köle Türk el-Besasiri'ye karşı Allah'tan yardım amacıyla (herhalde Allah'a daha rahat duyurabileceğini düşünerek) Kâbe'nin duvarına astırdığı metin, şeriatçı bir devletin yönetim mantığının ve içine düştüğü durumun çarpıcı bir ifadesi olsa gerek:

"Onun hakir bir kulundan Ulu Tanrıya; Allah'ım bütün gizli şeyler sana malumdur. Bu adam senin nimetlerine şükredeceği yerde sana nankörlük etti, azdı, bize meydan okudu. Ondan ve onun zulmünden sana sığınıyoruz. Aramızdaki muhakemeyi sana bıraktık. Senin insafına kaldık, bize adaletinle hükmet. Çünkü hâkimlerin en hayırlısı sensin sen."[14]

İşte aynen böyle! Allah'tan yardım gelmez tabii; ama bu sırada, gözünü İslam İmparatorluğu'nda egemen güç olmaya dikmiş olan Tuğrul Bey, Bağdat'a girmenin yollarını aramaktadır. Bunun için de Halife'nin çağrısına gereksinimi vardır.

"Tuğrul, iktidarının Halife Kaim tarafından tanınmasını ve yüksek unvanlar verilmesini ister. Halife, henüz bir göçebe askeri şef saydığı Tuğrul'un gücüne ve iktidarının sürekliliğine güvenemez. Fakat danışmanı ve sonraki veziri İbn Mesleme, Bağdat'taki Şii Büveyhoğlu iktidarının sultasından kurtulmak ve özellikle Abbasi devletini yıkma çabasındaki Mısır Fatımi devletine son vermek için Selçuklulardan yararlanmak niyetindedir."[15]

Abbasi yozlaşması koşullarında, 969 yılında Mısır'a yerleşen ve buradan Suriye'ye yayılan Fatımiler, bu sırada geniş bir etkinliğe ulaşarak Abbasi halifeliğini tehdit edecek güce ulaşmışlardır. Sonraları orayı ele geçirecek olan Sünnilerce bu kez "El-Ezher Üniversitesi" adıyla Sünni koşullandırma kampı yapılacak olan ilk İslam medresesini, Fatımi Yüksekokulu'nu

(13) Z. Kitapçı, *Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı*, s.161.
(14) Age, s.161.
(15) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1452.

kurmuşlardır. Hilafetin Fatma ve Ali soyundan gelen kendilerinin hakkı olduğu inancındadırlar.

Buna karşılık Abbasi halifeleri de aynı şekilde Fatımilerin Müslüman olmadığı iddiasındadır. Özetle Tuğrul'un yükselişe geçtiği dönemde, diğer tüm bölünme ve çatışmaların üstüne çıkmış bir Abbasi-Fatımi çatışması İslam dünyasını ikiye bölmüş durumdadır. İşte "bu çok ciddi Fatımi tehdidine karşı, 'reislerin reisi' denilen Bağdat halifesinin veziri İbn Mesleme ile 'kadıların kadısı' denilen Maverdi, Tuğrul Bey kartını oynarlar."[16]

Maverdi, Rey'e yerleşen Tuğrul'a elçi olarak gider. Tuğrul; "Egemen olduğum bütün ülkelerde halife adını ilan ettim. Halkı öncellerim olan Mahmut ve Mesut'un zulmünden kurtardım. Öncellerimden aşağı değilim. Onlar da halifenin birtakım ülkelerini yöneten köleleri idiler. Ben ise özgür insanların evladıyım ve Hunların kral hanedanındanım,"[17] diyerek rüştünü halifeye kabul ettirmeye çalışır.

Maverdi ikinci kez giderek Tuğrul'a Halife'nin beklentilerini bildirir. Elindeki topraklarla yetinmesini, Halife'ye bağlılık konusunda daha kesin sözler vermesini, "müminlerin başına kâfirleri geçirmekten kaçınmasını" ve tabii "aldığı memleketlerin vergisini göndermesini", eğer bu işleri yaparsa, işte o zaman Tuğrul'u, "şeref ve hil'atler ve süsler, hükümdar tanıtacak şerefli unvanlar" vereceğini söyler.

Ama Tuğrul dizginleri öyle tümden koyvermek niyetinde değildir. Önüne koyduğu, uçsuz bucaksız İslam İmparatorluğu topraklarına egemen olmak hedefi açısından Halife'nin ona vereceği yetkilere yaşamsal bir gereksinimi vardır; ancak varlık yokluk noktasına gelip dayanmış olan Halife'nin kendi maddi gücüne gereksiniminin çok daha fazla olduğunun da bilincindedir. Yanıtı diplomatik bir incelikle Halife'nin beklentilerini reddetmek olur:

(16) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1460.
(17) Age, s.1452.

"1- Benim askerim pek çoktur. Bu memleketler onlara yetmiyor.

2- İstediğiniz bu yeminlere benim aklım ermez. Benim hiçbir hata etmemek üzere kendimi denetim altına almama imkân var mıdır?

3- Ben dürüst davranmak için özen gösteriyorum. Eğer yanımdaki aç kimselerden bazıları kötülük ediyorlarsa buna karşı ne yapabilirim?

4- İstediğiniz verginin miktarını bildirin, elimden gelirse geri kalmam,"[18] der.

Pazarlık Tuğrul'un beklentileri doğrultusunda sonuçlanır; Fatımi devleti ve Büveyhoğullarına karşı, Tuğrul'un gücüne ve desteğine yaşamsal gereksinim içinde olan Halife dize gelir. 1055'te Tuğrul, Bağdat'a; "kendisini Halife'nin sadık müvekkili ilan ederek ve halifeliğin koruyucusu Büveyhoğulları beylerinin, Şii oldukları için korumakta gerekli özeni göstermedikleri Sünniliği yeniden getirmeye söz vererek ve daha da önemlisi, çok tehlikeli olmaya başlayan Kahire'deki İsmaili Fatımi halifeleri ile en kısa sürede savaşmaya kararlı olarak girmiştir."[19]

"Hacıların geçtiği bütün yolların güvenli olmasını istiyorum. Yollarda eşkıyalık yapan maadileri (göçebeleri) ortadan kaldıracağım. Sonra Suriyeli asilerle ve yanlış yol tutan Mısırlılarla Allah'ın izniyle savaşacağım,"[20] diye söz verir.

Bu sırada Bağdat'ta iktidar güçleri arasındaki savaş da en uç düzeye gelir. Büveyhoğulları ve onların askeri komutanı eski köle Besasiri, Selçukların Bağdat'a gelmesine karşı çıkarlar. Selçukluların geçtikleri yerlerde ülkeyi harap ettiklerini söyleyerek, vezir Mesleme'yi buna neden olmaktan dolayı suçlarlar. Mesleme de Besasiri'yi, Fatimilerin ajanı olmakla suçlar. Ancak Bağdat halkının büyük çoğunluğu ve köle Türk ve Deylemli olan Bağdat askerleri de Selçuklulara karşıdır.

(18) Age, s.1452-53.

(19) C. Cahen, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s.41.

(20) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1462.

İşte bu koşullarda Tuğrul, 8 fil ve 60 bin kişilik ordusuyla Bağdat'a gelir. Bağdat, hayatının en gergin zamanlarından birini yaşar. Tuğrul'un şehir halkına güven verme girişimleri de işe yaramaz ve sonunda Selçuklu askerleriyle halk arasında çatışma çıkar ve kısa zamanda Bağdat'ın her yanına yayılır. Direnişi ezmelerinin ardından Selçuk ordusu şehri yağmalar. Halkın mallarını sakladığı halife türbeleri de dahil her yer yağmalanır. Öyle ki Tuğrul'un karargâhına gelen Büveyhi elçileri ve Halife'nin elçileri bile yağmalanır. İpin ucu öylesine kaçmıştır ki sonunda Halife, Tuğrul'u, Bağdat'ı terk etmekle tehdit eder.

Ancak tüm bu bilek güreşi sonucunda güçlü olan kazanır ve Büveyhoğulları iktidarı tasfiye edilirken Halife de Tuğrul'a boyun eğer. Tuğrul, "ordusu üzerinde disiplin kuramadığı" ve Büveyhi Sultanı ve köle Türk askerlerinin durumu kışkırttığı gerekçesini öne sürerek durumu kurtarma yoluna gider.

Böylece hilafet merkezine egemen olan Tuğrul, vali ve vergi toplayıcıların atanmasına da el koyar. Ödeneğini artırıp Çağrı Bey'in kızı Arslan Hatun'u da vererek Halife'yi susturur; "Askerlerim bu kadar çok olmasaydı tüm geliri size verirdim," demeyi de ihmal etmez.[21]

Halife, Tuğrul'u "sırtında Hz. Peygamber'in Bürde-i Şerifi (hırkası), elinde yine Hz. Peygamber'in asası olduğu halde 3 metre yüksekliğindeki ulu saltanat tahtında oturarak karşılar. Tuğrul Bey'e önceden hazırlanmış kıymetli taşlarla süslü altından yapılmış heybetli bir tahta oturmasını işaret etti. Daha sonra halka, Selçuklu devlet ricali ve hilafet erkânı asker ve sivillerden oluşan çok büyük bir kalabalık önünde Türk Sultanı'na hitaben şu tarihi konuşmayı yaptı:

'Müslümanların halifesi senin hizmetlerine teşekkür etmekte ve başardığın büyük işlerden de övünç duymaktadır. Allah'ın sana lûtfettiği bütün ülkelerin hepsinin idaresi senin uhdene verilmiştir. Öyleyse insanlar arasında adaleti yay...'

(21) Age, s.1463-64.

"Bu cümleden olmak üzere halife, Türk Sultanı'na hilatler vermiş, taç giydirmiş ve bir de altın kılıç kuşatmıştır."[22]

Böylece iki taraf da amacına ulaşmış oluyordu; Tuğrul, İslam imparatorluğunun tek "meşru" hükümdarı, el-Kaim bi-Emrillah da tek "meşru" halifesi oluyordu...

"100 yılı aşkın bir süreden beri askeri kumandanların 'korunma'sına katlanmak zorunda kalan halifelik, öncelerdeki gücünü yeniden ele geçirmeyi bekleyemezdi; fakat ona daha büyük ölçüde saygı gösteren ve hiç olmazsa Sünni olan bu Türk beyinin koruması altında bazı umutlar besleyebilirdi. Nitekim daha rahat bir yaşam sürdürmeye, bağımlı da olsa gerçek bir hükümet alanı olan Bağdat yönetiminde daha büyük bir rol oynamaya başladı. Halife, Tuğrul Bey'e 'Doğu'nun ve Batı'nın Hakanı' unvanını verdi. Bu unvan, ona bütün Müslüman topraklarını, özellikle Abbasi Halifeliği'ni tanımayan bölgeleri fethetmek görev ve yetkisini veriyordu."[23]

Ancak dağılmakta olan dengeleri, yeni çıkar ilişkileri ve farklı gereksinimler çerçevesinde yeniden düzenlemeye girişirken, daha çok kan demek olan yeni sorunların yaşanması kaçınılmazdı.

Nitekim öyle oldu. Eskilerin yıkılan hesaplarıyla birlikte yenilerin hesaplarının da yıkılmasına ramak kalan zamanlar yaşandı. Bu gelişmelere karşılık "Fatımiler'in himaye ve desteğiyle büyük bir koalisyon kurulmuş ve bu koalisyon, el-Basasiri'nin püskürtülmüş güçlerinin yanı sıra, hem çoğunlukla Şii olduklarından, hem güttüğü siyasal amaçlardan ürktüklerinden hem de güçlerinin dayanağı Bedevilere Türkmen çobanlarının rakip olmasını istemediklerinden, Selçuklu egemenliğine karşı olan Irak ve Mezopotamya'daki Arap prenslerini de içine toplamıştı.

Bu kadar da değil; "aynı zamanda Türkmenler arasında da bir hoşnutsuzluk belirmişti. Ailelerinden ve sürülerinden

[22] Z. Kitapçı, *Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı*, s.166.
[23] C. Cahen, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s.42.

uzakta, develeri için çok sıcak bir iklimde, yağmacılığa girişemeden ve büyük çapta bir yerleşme olanakları da olmadan Irak'ta o kadar uzun kalmak onları kızdırmıştı. Tuğrul'un çevresindeki beyler, o zamana kadar onu yalnız bir beylerbeyi olarak görmeye alışmışlardı.

Şimdi onun bir İranlı Müslüman hükümdar gibi davranmasına ve çevresinde İranlıları ve hatta Arapları görmek istemesine içerliyorlar, hizmetlerine karşı çok az para aldıklarına inanıyorlardı. Bunun sonucunda da İbrahim Yınal ve daha kapalı olarak da kuzeninin hizmetine giren Aslan/İsrail'in oğlu Kutalmış tarafından yönetilen ve Mezopotamya koalisyonuyla bağlantılı olarak, İran'da ve Yukarı Mezopotamya'da başgösteren Türkmen ayaklanması başgösterecekti."[24]

Ayaklanan Yınal, Hamedan çevresindeki kalabalık Türkmen topluluklarını kendine kazanmaya gittiğinde onların şu ilginç koşullarıyla karşılaşır: 1- Mezopotamya'ya artık sefer yapılmaktan vazgeçilsin; 2- Onların onayı alınmadan vezir atanmasın; 3- Tuğrul Bey'le artık hiçbir koşulda barışmaya yanaşılmasın!

Bu koşullarıyla Türkmenler, köle askerler ve komutanları kendilerine tercih eden, kendilerini aşağılayan ve danışmadan karar dayatan, "İranlı vezir ve memurların egemen olduğu yerleşik-feodal bir devlet yerine, göçebe egemenliğinde askeri demokratik bir Türkmen devleti kurulması özlemini dile getiriyorlardı."[25]

Bu gelişmeye eşlik etmek üzere Yınal da, Fatımi halifesi tarafından sultan atanır ve iki Selçuklu komutan arasındaki son ipler de kopar. Şii halife ve sultanı İbrahim Yınal ile Sünni halife ve sultanı Tuğrul Bey karşı karşıyadırlar. Çağrı Bey'in oğulları Tuğrul'a katılırken, Ertaş'ın oğulları da Yınal Bey'e katılırlar. İki ordu savaşa girişir; on binlerce askerin ölümü sonucunda Tuğrul savaşı kazanır ve ilk işi yeğenlerini öldür-

[24] Age, s.43.
[25] Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.3, s.1470-71.

mek olur. Ancak törelere göre, hanedan mensuplarının kanı "kutsal" sayılıp akıtılamayacağı için kendi yaylarının kirişi ile boğdurulurlar. Ardından, Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu sayılan Kutalmış Bey'in üzerine ordu yollanarak o da püskürtülür. Bu arada tüm Selçuklu beylerinin birbirleriyle iktidar savaşına girdikleri ilginç bir dönem yaşanır.

Selçuklular böyle birbirleriyle uğraşırlarken, durumu değerlendiren Besasiri Bağdat'ı ele geçirir. Mesleme'yi öldürür, Fatımi halifesi adına hutbe okutur, Abbasi halifesi ise Bağdat dışına sürülür. Tuğrul'un zafer kazanmış ve güçlenmiş olarak Bağdat'a doğru yola çıkması Besasiri'yi geri çekilmeye zorlarken, durumdan faydalanan Bağdat'ın Sünnileri, Şii halkı tam bir yağmaya uğratır, bununla da yetinmez evlerini yakar. Böylece hilafet tekrar kurtarılmış, Şii ağırlıklı Bağdat Sünni bir merkez haline getirilmiştir.

Bu sırada Fatımi sorunundan daha büyük önem kazanan ilginç bir sorun çıkar ortaya; 70'lik Tuğrul'un, görüp beğendiği Halife'nin kızı Seyyide ile evlenmek isteği tutar. Halife, "Halifelik tarihinde benzeri yok," diyerek isteği reddeder ve böylece üç yıl sürecek olan, tam anlamıyla trajikomik bir Halife-Sultan mücadelesi başlar. Tuğrul ne yapıp edip Seyyide'yi almak kararlığındadır, Halife ise ne yapıp edip kızını vermemek!

Tuğrul Suriye ve Mısır seferinden vazgeçer. Ardından Halife'ye baskıyı artırmak için karısını, yani Çağrı Bey'in kızını ondan geri alır ve Halife'nin isteklerine rağmen onu geri göndermez. Halife, Tuğrul'un göze alamayacağını düşündüğü koşullar öne sürerek vazgeçirebileceğini düşünür, ancak Tuğrul'un gözü kararmıştır, bütün koşulları kabullenir.

Vezir Kunduri, Halife'ye artık kızını vermek zorunda olduğunu söyler, ama Halife buna rağmen kızını vermez ve Bağdat'ı terk edeceği şantajını yapar. Bağdat'ın dışına çıkar ve halifeliğin simgesi siyah elbiselerini çıkarıp savaş tehdidi anlamında beyaz giysiler giyer. Hem iktidarın tadı, hem de Başkadı ve Bağdatlı tüccarların da baskısıyla nihayet Halife boyun eğer, ama nikâhın dört yıl sonra kıyılması koşuluyla! Belli ki o zamana kadar Tuğrul'un öleceğini ummaktadır. Bunun üzerine İslam hukuk bilginleri arasında bu dayatmanın İslam'a uygun olup olmadığı doğrultusunda tartışmalar başlar. Tuğrul daha fazla dayanamaz ve Halife'nin gelirine el koyar. Ve işte ancak bundan sonradır ki Halife nihayet teslim olur.

Bu trajikomik gelişmelerden sonra "nikâh, 1062 yılında Tebriz yakınlarında kıyılır. Tuğrul, Halife'ye at üzerinde 30 Türk köle, yine at üzerinde 30 cariye, hadimler, 30 eyerli at, değerli mücevherlerle süslü altın eyerli at ve 10 bin dinar verir. Bu işi gerçekleştirmekte önemli rol oynayan kudretli tüccar İbn Yusuf'a da yıllık 10 bin dinar maaş bağlar. Ertesi yıl Halife'ye 100 bin dinar, 150 bin dirhem ve alametlerini taşıyan 4 bin giysi yollar. Karısı Seyyide'ye, ölen karısı Hatun'un Irak'taki iktası ile birlikte büyük armağanlar sunar."[26]

Ancak Tuğrul bunca cefanın sefasını süremez; nikâhın ertesi yılı, 1063'te ölür. Tuğrul'un ölümü sonrasında Selçuklu tahtına kimin geçeceği sorunu yine çözümsüz bir sorun olarak sayısız insan kanının akmasına neden olur. Henüz bir devlet geleneği oluşturulabilmiş değildir.

Gerçi Tuğrul, Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı yerine veliaht atamıştır ve bu çerçevede vezirin de desteğiyle Süleyman, sultan atanmıştır; ancak onu kimse dinlemez. Kutalmış, 50 bin kişilik kuvvetiyle Rey üzerine yürür. Alpaslan da tahtı kimseye kaptırmak niyetinde değildir, ama o sırada amcası İnanç Yabgu (Musa) ile savaş halindedir ve ancak onu yenip topraklarına el koyduktan sonra Rey üzerine yürüme fırsatı bulur. 1064'te Kutalmış ile Alpaslan arasında gerçekleşen kanlı savaştan Alpaslan galip çıkar; Kutalmış öldürülür, oğulları sürülür, Süleyman ekarte edilir ve bu kan ve komplo denizinin ufkunda sultanlık Alpaslan'ın eline geçmiş olur.[27]

Böylesi kanlı kardeş savaşlarından sonra nihayet tahta

(26) Age, s.1477.
(27) Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, c.1, s.306.

geçen Alpaslan'ı çok daha önemli iki sorun bekliyordu: Birincisi Bâtıni-Fatımi İmparatorluğunu ezmek ve başına buyruk Arap ve İranlı yerel beylikleri dize getirerek tüm İslam imparatorluğu alanlarını kendi denetiminde merkezileştirmek; ikincisi ve daha da önemlisi ise, gün günden merkezi devlete daha çok yabancılaşan Türkmenlerin her an patlak verme eğilimindeki tepkileridir.

Görüleceği gibi hiçbir şey bizim resmi tarih kitaplarımızda anlatıldığı gibi gelişmez. Üstelik karşımızda "küffar" üzerine yürümek için yanıp tutuşan idealist bir Müslüman da yoktur; aksine, tüm önceki halifeler gibi İslam'ı kendine dayanak yaparak İslam imparatorluğu içindeki tüm muhalif odakları ezmeyi planlayan; amcası, kuzeni, soydaşı, dindaşı ayırmadan kardeş kanı dökmekte gözünü kırpmayan tipik bir tekbenci kral vardır.

İşte bu tarihsel dönemeçte çok ciddi bir handikapla karşı karşıyaydı Alpaslan; imparatorluğun tümünün başına oturmak, etkin bir devlet mekanizmasını zorunlu kılarken, etkin bir devlet mekanizması, onun geleneksel tabanı olan Türkmenlerin kaybedilmesi anlamına gelecekti.

Köle askeri organizasyonu ve İranlı vezir ve memurlarıyla Türkmenlere yabancılaşma üreten bu devletsel kurumlaşmanın, sürecin alabildiğine duyarlı dengeleri altında çökmeden başarılması gerekiyordu. Tıpkı Tuğrul Bey gibi Alpaslan da Türkmenleri tümüyle yitirmek istememektedir; çünkü doğrudan karşıya alınamayacak kadar ciddi bir dinamiktirler ve savaşlarda onlara yaşamsal bir gereksinim içindedir. Bununla birlikte yeni kurumlaştırılmaya çalışılan devletin biçimlenmesinde onlara boyun eğmek niyetinde de değildir. Çünkü önceki dönemin koşullarıyla örtüşen yerel ve dönemsel talanlar ve bunun ifadesi olan kabile gruplarının gevşek konfederasyonu dönemi bitmiştir; onun yerine, İslam imparatorluğuna egemen olabilmenin zorunlu gereği olarak, "Allah'ın dinini yaymak" mazeretiyle gerekçelendirilmiş, merkezi ve süreğen talan ve bununla örtüşen mutlak merkeziyetçi devlet dönemi başlamıştır. Bu bağlamda Türkmenlerin de kayıtsız şartsız boyun eğen kullar/müminler haline getirilmesi, ya da iktidar için sorun oluşturmayacakları çözümler üretmek gerekecekti.

Müslümanlaşmanın ve imparatorluğun gereksinimleri artık öncekilerden ayrımla gerçek bir devleti, etkin bir bürokrasisi ve etkin bir militarizmiyle gerçek bir devleti gerektiriyordu. Samani devlet geleneği içinde biçimlenmiş Gazneli devleti, gerçi bunu görece başarmıştı ama o bile gelinen noktadaki gereksinimlerin çok gerisinde kalıyordu. Bu ise savaşçı ama geçmişlerinde etkin bir devlet geleneği olmayan Türklerin, altından kalkabilecekleri bir durum değildi. Abbasi hilafet bürokrasisi de yaşadığı yüzyıllık çürüme içinde bu boşluğu doldurabilme yeteneğinden yoksundu. Bu koşullarda devlet bürokrasisi İranlı devlet adamlarının eline geçti.

Ünlü vezir Nizamülmülk, ideolojik ve siyasal birikimleriyle işte bu gereksinimin simgesi olarak yükselecekti; iplerin vezirin elinde toplandığı, profesyonel ordulu devlet geleneği işte bu koşullarda oluştu.

Türkmenler sorununa gelince, işte bu nesnellikte Alpaslan, çözümü, selefi Tuğrul döneminde yapılanların bir devlet politikası düzeyine yükseltilmesinde bulacaktı: Türkmenlerin tepki ve gereksinimlerince oluşan birikimleri, zaten maddi sıkıntılar çeken imparatorluğun da gereksinimleri doğrultusunda Bizans üzerine sürülerek ekarte edilecekti. Böylece kabile gruplarının gevşek konfederasyon ilişkilerine alışkın olan göçebe-çoban-savaşçı Türkmenlerle merkezi devlet disiplini arasındaki çelişki, Türkmenlerin silah zoruyla disiplini yerine, sultanın ve dinin denetiminde Bizans'a karşı çapul seferlerine motive edilmesiyle zamana yayılacaktı.

Üstelik böyle bir yönelimin yeni devlet ideolojisi açısından ciddi gerekçeleri vardır; Bizans Hıristiyandı, yani tartışma götürmez bir "küfür", "fitne" ve "dar-ül harp" alanıydı; bu durumda ise İslam hukuku; "fitne ortadan kalkıp din yalnızca Allah'ın oluncaya kadar (Bakara-193)", "...küçülerek (boyunlarını büküp) elleriyle cizye (haraç) verinceye kadar... (Tevbe-29)" savaşmayı ve "...eğer yüz çevirirlerse onları yakalayıp, bul-

duğunuz yerde öldür(meyi)...(Nisa-89)" emrediyordu. Üstelik böylesi bir motivasyonun sınırsız dünyalık karşılığıyla da yetinilmiyor, üstüne bir adet de cennet vaat ediliyor; "Şüphesiz ki Allah, cihat eden müminlerin mallarını ve canlarını cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar. Öldürürler ve öldürülürler... (Tevbe-111)" deniliyordu.

İşte böylesi nesnel koşullarda söz konusu ideolojik perspektifin mümkün kıldığı motivasyonla Türkmenlerin savaşçı ve yağmacı dinamizmi, imparatorluk sınırlarının genişlemesine sermaye yapılırken diğer yandan da enerjilerinin dışa yöneltildiği bu savaşlar sürecinde devletin onları denetim altına almasının koşulları güçlendirilmiş oluyordu. Giderek, Orta Asya'dan taşıdıkları gelenekle devlete isyan etmelerinin koşulları ortadan kaldırılır; Rumlardan el konulan Anadolu'da yerleşik hayata geçirilmeleriyle askeri ilişkiler çerçevesinde örgütlü bir göçebe-çoban konumdan giderek çiftçi konumuna, yani örgütsüz ve üretim ilişkilerine bağımlı hale dönüştürülerek, İslamcı devletleşmenin önündeki temel engel olarak etkisizleştirilirler.

Ancak Alpaslan, Hıristiyan topraklara merkezi akınlardan önce, İslam toprakları içindeki muhalif ve otonom güçler sorununun çözülmesini istiyordu. Bu nedenle Bizans'ın, Tuğrul zamanında da olduğu gibi kendisiyle de müzakere önerilerine olumlu bakıyordu.

"Alpaslan'ın hükümdarlık süresinde iki dönem göze çarpar. Birinci dönemde Alpaslan, Türkmen akınlarının yardımıyla, 1064'te, Ermeni Krallığı'nın eski başkenti ve son zamanlarda Bizanslılarca ele geçirilmiş olan Ani'yi topraklarına katmıştır. Önemli bir bölge olmakla beraber, burası geleneksel anlamda Bizans toprakları sayılmıyordu. Ermenistan'da daha önceden beri Müslüman emirlikleri vardı. Alpaslan ayrıca, Müslüman topraklarının içlerine doğru sokulan ve her biri başlıbaşına bir tehlike olabilecek pekiştirilmiş yerleri de eline geçirmek istiyordu. 1068'de İran'ın kuzeybatısında, kendi başına buyruk olma eğilimindeki beyliklere egemenliğini kabul ettirmek amacıyla, Kutsal Savaş'ın bir seferine çıkarken, ordularını Gregoryenlere karşı çevirdi. 1071'de Suriye'ye indi ve halkı gibi kendisi de Şii olan, Fatımilere bağımlı Halep şeyhini, Abbasi halifesi adına vaaz vermeye ve ona bağımlılığını ilan etmeye zorunlu kıldı. Sonunda da Fatımilere saldırmak için hazırlıklara başladı."[28]

Ne var ki tam bu sırada, müzakere politikasının başarılı olmamasının sonucu olarak Bizans'ta bir askeri darbe gerçekleşir. Yeni İmparator Romanus Diogenes, Anadolu'yu, Alpaslan'dan bağımsız talan saldırıları gerçekleştiren Türk/İslam akınlarına karşı korumak amacıyla Doğu seferine çıkar. Yaptığı müzakerelerin Bizans ordusunu kızakta tutmaya yeterli olduğunu düşünen Alpaslan ise, esas hedefi olan Fatımileri yıkmak amacıyla Mısır yolundadır.

Ancak Bizans akınını haber alınca, Mısır seferini yarıda bırakarak geriye döner. İki ordu 1071 Ağustosunda Malazgirt'te karşı karşıya gelir. Alpaslan, "Kürt askerinin de önemli desteğiyle"[29] savaşı kazanır. Ancak asıl sorunu Bizans değil, Fatimiler olduğu için, Diogenes'i, fidye, dostluk sözü ve son 50 yılda Müslümanlar ve Türklerden alınan kalelerin geri verilmesi koşullu bir anlaşmayla serbest bırakır.

Bu dönemeçte C. Cahen'in, resmi tarihlerimizin yargıları hilafına ilginç bir yorumuyla karşı karşıya kalıyoruz: Bu dikkate değer yoruma göre; o dönemde, "Müslüman yönü olmayan", üstelik "İslam gibi ölümsüz bir varlık olan Roma"ya (Hıristiyanlığa) ait bu ülkenin ele geçirilmesi Alpaslan'ı ilgilendirmiyordu. Onun amacı en kısa zamanda Mısır seferini gerçekleştirerek var olan İslam toprakları üzerinde Sünni egemenliğin kurulmasıydı. Özetle Anadolu'yu Türk ve Müslüman hale getirmek Alpaslan'ın o dönemde amaçladığı bir hedef değildi. Anadolu'nun Türkleşmesi, Alpaslan'a rağmen, orada önemli bir yerleşim gösteren ve esasen Malazgirt Savaşı'nın da asıl kazanılmasını sağlayan Türkmenlerin neden olduğu fiili durumun bir sonucuydu.[30]

---

(28) C. Cahen, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s.46.
(29) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c. 5, s. 2030.
(30) C. Cohen, *Osmnlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 47.

Klasik İslamcı bakış açısından Alpaslan'ın, cihattan, yani "dar-ül İslam" olmayan (dolayısıyla "dar-ül harp" olan) toprakların İslamlaştırılması için savaşa çıkma hükmünden, yukarıda aktardığımız ayet ve benzeri diğer hüküm ve gelenekten habersiz olması mümkün mü? Sanmıyoruz; ancak burada sultanın öncelikleri, İslam nüfuslu topraklarda tek otorite olma yönelimince belirlenecektir.

"Burada önemli bir nokta daha var. Türkmenler, Anadolu'da güçlerini ve bağımsızlıklarını artıracaklar, Alpaslan'a çıkaracakları güçlükler, asıl amacı olan Mısır seferini engelleyecek, öteki hudutların zorunlu olan savunmasının zayıflamasına yol açacaktı. Malazgirt Savaşı'nın gerçek tarihsel önemi, bu tarihten başlayarak Türkmenlerin rahatça 'Rum' ülkesine girebilmeleridir. Ne ki Selçukluların amacı bu değildi."[31]

Bundan sonra Anadolu'da hızlı ve kendiliğinden bir yerleşim gerçekleştiren Türkmenlerin, Sünni Selçuklu devletine olan yabancılaşmalarının arttığını görüyoruz; ancak Selçuklu iktidarına ilişkin yaratabilecekleri tehlike de, enerjilerinin Anadolu'daki yerleşime yönelmesiyle ekarte edilmiş oluyordu. Bu ise, paradoks gibi görünse de, gerçekte Sünni devlet geleneğinin Selçuklu devletinde kurumlaşmasını, buna karşılık Türkmenlerin kendi kimliklerini koruyup üretmelerini, hatta İslamiyet'i, bütün dogmalarından uzak alabildiğine esnek yorumlarıyla Hıristiyan nüfus içinde yayılmasında katalizör olmalarını kolaylaştıracaktı.

Türkmen dinamikleri üzerinde yükselen İslam devletleriyle kendi halkları arasındaki ilişki gerçekten de dikkate değer bir biçimlenme göstermiştir:

"Başlangıçta Selçuklu İmparatorluğu'nun gücünün tamamen Türkmenlere dayanmış olmasına karşın, çok kısa bir sürede Türkmenler, bu imparatorluk içinde, yabancı değilse de başlı başına bir varlık haline gelmişlerdir. Hizmetinde oldukları kimseler için fethettikleri topraklar eski Müslüman ül-

[31] Age, s.47.

keleriydi. Bu ülkelerin yer etmiş köklü yönetim ve askeri örgütleri vardı. Aynı düzeyde gelenekleri olmadığından ya da bunları bu ülkelere uygulayamadıklarından, bu ülkelerin yeni hâkimleri, buralardaki eski gelenekleri beslemek durumunda kalmışlardı. (Dolayısıyla) Selçuklu devleti, önceden var olan bir toplumun Türk çerçevesi içinde yeniden sunuluşu"[32] olmuştur.

Aynı durumu Osmanlı'da da görüyoruz: Orada da "Türkmen atlılarından oluşmuş ordularla gerçekleştirilen başarılar, bu büyüme belli bir noktaya ulaşınca, tıpkı daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi, Türk'ün Türk'e düşman kesilmesi biçiminde trajik çelişki"[33] olarak karşımıza çıkıyor.

Öyle ki, kuruluş döneminin halk devlet birlikteliği kısa zamanda sona ermiş, Sultan I. Murad zamanında Osmanlı Türkmen çelişkisi en uç boyutlara varmıştır. I. Murad'ın ölümünün ardından Şehzâde Yakub'un boğdurulması, Yıldırım Beyazıt etrafındaki saray bürokrasisinin, devletin Türkmenlere karşı korunması yöneliminin ifadesi olarak karşımıza çıkmıştır; Yıldırım'ın çocuklarından Musa Çelebi'nin I. Mehmet lehine tasfiyesinde, keza daha sonra bu kez Cem Sultan'ın tasfiyesinde hep aynı güç mevzilenmesi görülür.

Tüm bu örneklerde Türkmenlere dayalı güçlerin saray bürokrasisinin profesyonel askerlerince tasfiyesi ve bu süreçte devletin artan oranda Sünnileştirilmesi vardır.

İlginçtir, Türkmenlerin de tüm önemli dönemeçlerde Osmanlı sarayına karşı bir konum içinde olduklarını ve Osmanlı'nın, onu denetim altına alacağından umut kestiği noktada Türkmenlere yönelik kanlı kırımlarını görüyoruz. Kendilerini ezen, kültürel olarak aşağılayan devleti sahiplenmemelerinden daha doğal bir şey olamazdı. Nitekim gerek Yıldırım'a karşı Timur'un yanında, Yavuz'a karşı Şah İsmail'den yana olurken, gerekse de Baba İshak, Şeyh Bedrettin ve benzeri etkin ve yaygın

[32] Age, s.52.
[33] D. Ceyhun, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, s.62.

iç ayaklanmalara kalkışırken yurduna ihanet edenler hiçbir şekilde Türkmenler değildir; onlar kendilerine ihanet eden, ulusal kimlikleri, dilleri ve toplumsal çıkarlarına yabancılaşmış Sünni saray bürokrasisine karşı kendi tarihsel kimliklerini ve çoğunluğun çıkarlarını savunmaya çalışıyorlardı sadece.

Yurduna gerçekten ihanet edenler, tarihin her döneminde olduğu gibi, egemen olunan topraklarda yaşayan halkın hak ve özgürlüklerine, halkın toplumsal çıkarları ve kültürel kimliğine ihanet edenlerdi; yani Osmanlı, Selçuklu ve diğer devletlerdi. Bu bağlamda, Selçuklu ve Osmanlı tarihi dış yayılmacılık kadar aynı zamanda bir Türkmen katliamları tarihi olmuş, devletin kutsallaştırılmasının altında da hep halka karşı sarayın çıkarlarını gerçekleştirmekteki keyfiyetinin korunması kaygısı yatmıştır.

Kendi diline, tarihine ve kimliğine yabancılaşan Osmanlı ve Selçuklu saraylarında üretilen edebiyat ve tarihlerde Türk, diline itibar edilmeyerek aşağılanan bir yaratık olmuştur. Örneğin Naima'da Türk; "nadan", "idraksiz", "çirkin suratlı", "hilekâr" olmuştur. Selçuklu yazar Kerimeddin Mahmud ise, "Hunhar Türkler köpek ve kurt gibidirler, ellerine fırsat geçerse yağmayı ganimet bilirler, fakat düşman kuvvetli gelirse kaçarlar," diye yazar. Bu ve benzeri yargılar Osmanlı ve Selçuk saraylarından üretilen pek çok esere egemendir.[34]

Bunlara karşın şu noktaya da işaret etmeden geçmemeliyiz:

"Anadolu'nun Türkleşmesi Selçuk hanedanının eseri olmaktan ziyade onlara sık sık başkaldıran Türkmen aşiretlerinin ve küçük emirliklerin eseridir. Mesela kültür açısından Anadolu Selçukluları İran'daki kuzenleri kadar açık bir şekilde İranlılaşma isteği gösteriyorlardı.

O zaman Batı Asya'da edebi Türk dili olmadığından Konya'daki Selçuk Sarayı resmi dil olarak Farsçayı kabul etmişti. XII.-XIII. asır Selçuk Türkiye'si, bize Türkmen temeli üzerine yapıştırılmış sathi bir Fars kültürü göstermektedir."[35]

[34] Geniş bir çözümleme için bkz. E. Aydın, *Osmanlı Gerçeği*, 2. Bölüm.

Çok rahatlıkla söylenebilir ki; eğer Selçuklular döneminde Türkmenler toplumsal çıkarları ve kimlikleri adına inatçı bir mücadele vermemiş, Anadolu beylikleri döneminde Beylikler üzerinde görece yükselen etkileriyle bir kültürel özsavunu ve Türkçenin canlandırılmasını gerçekleştirmemiş, eğer Osmanlı dönemi boyunca kendi kimliklerini saraya inat koruyup sürdürdükleri edebiyatları ve ayaklanmalarında ısrarla savunmamış olsalardı, büyük bir olasılıkla 20. yüzyıla ulaşan bir Türk ulusal kültüründen söz etmek de mümkün olamayacaktı. Eğer bugün bir Türk kültür geleneğinden söz ediyorsak, bunun tarihsel temellerini Arapçı ve görece Farsçı Selçuklu ve Osmanlı saray politikalarına karşı, "hain" ilan edilmek ve katledilmek pahasına Baba İshak' ların, Şeyh Bedrettin'lerin, Hacı Bektaşı Veli'lerin, Yunus Emre'lerin, Pir Sultan'ların önderliğinde direnen Türkmenlere borçluyuz.

Özetle, Nizamülmülk'ün mimarlığı ve diğer baskın faktörlerin belirlediği dengelerde, Selçuklu devletinin, kültürel olarak Türkmen'e yabancı, onu küçümseyen, dilini bile hakir görüp konuşmayan, ancak profesyonel, ücretli ordusuyla başında ceberrut gibi duran, ondan vergi ve savaşlarda asker alan, ancak yeni işgal alanlarından esas olarak profesyonel orduyu (ikta dağıtımı yoluyla) faydalandıran ve tabii bu durumunu meşrulaştırabilmek için "Hak mezhebi" diye sünniliği topluma egemen kılma ve bunun için katliam da dahil her yolu mubah gören bir devlet geleneği dönemi başlıyordu.

Bunun için ve buna eşlik etmek üzere devletin hızla Sünnileştirilmesi dönemi başlar. Devlet yönetimi için Sünni kadrolar yetiştirmek amacıyla medreseler oluşturulur. Ancak bu medreselerde, zaten kuruluş amaçlarının da gereği olarak pozitif bilimlerde eğitim yapılmaz, aksine "Hak mezhebi" doğrultusunda yetkinleştirilmiş ve koşullandırılmış devlet bürokrasisi yetiştirilir. Dönem, Ebul Hasan Eş'ari, Gazzali gibile-

[35] R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.161-2.

rinin sistematize ettiği Eşariliğin İslam topraklarına hâkim olduğu, bilimin son kırıntılarının da İslam topraklarını terk etmek durumunda bırakıldığı bir dönemdir zaten; her türden sorunun en uygun çözümü için Kur'an ve sünnetin yeterli olduğu, zaten her şeyin Tanrı'ca belirlendiği, gerçeklere insan aklıyla varılamayacağı, aslolanın inanmak olduğu şeklinde özetlenebilecek bir felsefi bakış açısı İslam topraklarındaki entelektüel ortamı çöle çevirmiştir. Bu atmosferde, biraz da Fatımilerin örgütlediği el-Ezher Medresesine karşı bir savunma güdüsüyle kurulan medreselerden Nizamülmülk'ün kurduğu Bağdat'taki Nizamiye, en önemlilerdendir. Bu medreselerde Eş'arilik doğrultusunda, yani her türden akılcı (mutezileci) eğilime ve dinsel dogmalar karşısında daha özgür ve toplumcu eğilimleri içeren Batiniliğe karşı devlet kadroları yetiştirilir.

Mısır'a yönelemeyen Alpaslan, Karahanlılar'ın üzerine yönelir. Ancak bu sırada ne olduğu belirsiz bir tutsakla giriştiği kavgada ölür.

"Tahta, henüz çocuk yaşta olduğu için Nizamülmülk'ün vesayetindeki Alpaslan'ın oğlu, Melikşah getirilir... Unvanı bile, kendinden önceki sultanların Türk unvanları yerine, kral anlamına gelen Arapça Melik ile, onun İran dilindeki karşılığı Şah sözcüklerinin bileşiminden meydana gelmişti ve geçmiş günlerdeki toprakları içinde İslam dünyasını yeniden birleştirmeyi öngören bir programı belirlemekteydi."[36]

Melikşah-Nizamülmülk döneminde Selçuklu devleti Fatımi iktidarı dışında kalan Asya'daki tüm İslam topraklarını egemenliği altına almayı başardı. Ancak Melikşah, eşleri arasında gelişen veliaht kavgalarının kurbanı olarak, 20 Kasım 1092'de eşlerinden biri tarafından zehirlenerek öldürüldü.

Esasen Melikşah'ın son dönemi, bize devletin içine girdiği içsel çözülüşün bütün emarelerini vermektedir. Nitekim Selçuklu sarayındaki didişme salt aile içinde değildir; veziri Nizamülmülk ile ilişkileri de kopma noktasına gelmiştir. Ona;

[36] C. Cahen, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler,* s.47-8.

"Sen benim devletimi ve memleketimi istila eyleyerek evlatlarına ve damatlarına verdin. Bunlar benim adamlarıma saygı göstermiyor, halka zulmediyorlar. İster misin vezirlik divitini elinden ve sarığını başından alayım ve halkı tahakkümünüzden kurtarayım?" diye çok ağır bir mektup yazar. Nizamülmülk ise geri adım atmaz, aksine rest çeker:

"Devlete ortak olduğumuzu bilmiyor musun? Bu vezirlik diviti ve sarık, tacınla o kadar bağlıdır ki, diviti aldıktan sonra tac da kalmaz gider!"[37]

Sadece veziriyle değil, Melikşah'ın Halife ile de ilişkileri kopmuş ve Halife'ye Bağdat'ı terk etmesi için 10 gün süre vermiş, ancak bu süre bitmeden öldürülmüştü. Nizamülmülk ise, bu olaydan bir ay önce radikal muhalif örgüt Haşşaşiler tarafından öldürülmüştü.

Melikşah'ın ölümünden sonra, öncesinde başlayan içsel çözülme hızlanacaktı. Taht kavgaları onulmaz bir durum alırken, iktaların dağılımında yapılan yolsuzlukların yanı sıra, beylikler, kavimler ve en önemlisi de mezhepler arası kavgalarda dökülen kanlar, çekilen acılar ve ardı arkası gelmez bunalımlarla Selçuklu devleti hızla çözülüp dağılacaktı. Daha sonra Moğolların saldırılarıyla gerçekleşecek olan fiili yıkıntının "üzerinde, özerk prenslikler kurulacaktı. Kuşkusuz daha küçük ama daha sağlam ve sürekli idiler ve Yakındoğu'da, Türk istilalarından doğan sosyal yapıyı sürdürecek"[38] olanlar da bunlar olacaktı. Kendilerini yeniden onardıkları, içsel dinamiklerini daha doğal bir süreçte yeniledikleri, daha az ölüp daha az öldürdükleri bir süreç olacaktı Anadolu Beylikleri dönemi...

İslamiyet, tıpkı Araplar gibi Türklere de istikrarlı, kendisiyle barışık, kısmen de olsa adil bir düzen getirememişti; sınırsızca dökülen kardeş kanları, başka halkların toprak ve birikimlerinin zorla gaspı, dolayısıyla meşru olmayan nedenlerle hem kendi halkına hem de başka halklara çektirilen onca acı

[37] Nizamülmülk, *Siyasetname,* s.14.
[38] S. Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası,* c.2, s.350

da cabası... Özetle, kendilerinden gurur duymamız istenen imparatorluklar, resmi ve sağcı tarihçiliğin asla sözünü etmediği insani ve toplumsal acılar yanında, sömürü, ahlaksızlık ve ayak oyunlarıyla bezenmişti. Ve bunları sorgulatmayan bir tarih bilincinden günümüze akan miras da, onların doğallaşması ve yinelenmesi için militarist bir kültürün toplumsal bilincimizi zehirleyerek bizi çağdaş değerlere yabancılaştırması oluyordu.

Toparlarsak, hiçbir Tanrısal iddiada bulunmayan ideolojilerin yanı sıra diğer dinlere inanan toplumlar tarihinden nitelik farkı olmayan bir tarih vardı karşımızda; egemen sınıf ilişkileri, toplumsal dinamikler, coğrafi, siyasal, ekonomik ilişkilerce, ilkellikler, bağnazlıklar, kölecilik, talancılık, işgalcilik ve komplolarla belirlenen sıradan bir tarih... İllaki farklılıklar arayacaksak, bir kısmını, çok küçük bir kısmını aktardıklarımız ışığında büyük bir rahatlıkla diyebiliriz ki; bu farklılık, Tanrısal misyonlar vahyederek toplumların tarihine yapılan aşırı müdahalelerle yağmalanan ekonomiler, yağmalanan kültürler ve en önemlisi yağmalanan insan canlarıyla yaratılan ekonomik gerileme, kültürel ilkellik ve acılardı... Haritalar üzerinde çocuklara ve ilkel insanlara tatlı hayaller ve tarihsel gurur yaşatan büyük imparatorlukların, günümüz şovenleri ve dinsel bağnazlarınca sürülen yaldızları kazınınca, geriye halkların sınırsızca akıtılan kanı ve büyük acıları kalıyordu yalnızca...

On Sekizinci Bölüm

İslamlaşmanın, Türkler Üzerindeki Kültürel Etkileri

Müslümanlaşmak Türk toplumunu nasıl etkiledi?

Kolaylıkla yanıtlanabilen bir soru değil bu. Ancak şu ana kadarki irdelemelerimiz ve diğer bilgilerimiz ışığında soruya çok da olumlu yanıtlar vermek mümkün görünmemektedir.

Esasen salt İslamiyet'in ve salt onun Türk toplumuna etkileri sorunu da değildir bu. Tarihsel olarak insanlığın belli bir gelişim düzeyine tekabül eden dinler, genel olarak insanlığın bilimsel ve entelektüel gelişimi, evrensel kardeşliği, demokratik hoşgörü ortamı, eşitlik ve özgürlük başta olmak üzere temel insan haklarının gerçeklik kazanması açılarından önemli oranlarda engelleyici bir işlev görmüşlerdir. Dinler ile insanlığın gelişimi arasındaki ilişkiye değgin bilimsel gözlem, bu gerçeğin büyük bir açıklıkla görülmesini sağlar.

Özel olarak İslamiyet'in, özel olarak Türk tarihi üzerindeki etkisi sorununa ilişkin de ne yazık ki çok olumlu şeyler söyleyebilmek durumunda değiliz. Ne yazık ki diyorum, çünkü İslamiyet, karşısında kayıtsız kalabileceğimiz dışsal bir olgu değil, toplumumuzun kültürel belirleyenlerinden biridir. Bundandır ki durumun bilimsel çözümlenmesinde duygusal öğelerden uzak bir nesnelliği tutturmamız, bu nesnelliği ifadelendirebilmemiz için zorunlu olan bilimsel cesaret, özgürce sorgulama ve diyalog atmosferi çoğu zaman mümkün olmayabilmektedir.

Söz konusu olan, yaşamı her ayrıntısında düzenlemeye kalkan (totaliter) bir ideoloji olarak İslamiyet ve onu bin yıla yakın yaşayan Türklerin durumu olunca sorun daha da büyük bir duyarlılık gerektiriyor. Kaldı ki, İslamiyet'in tarihsel biçimlenişimiz ve verili konumumuzdaki işlevine ilişkin çözümlemede nesnelliği arayış bundan sonraki tarihimiz açısından da yaşamsal bir önem taşıyor.

Bu noktada, Türklerin İslamlaşmasından salt bir olumluluk olarak söz edegelen ırkçı ve daha ötesi "hidayete ermek" olarak söz eden şeriatçı yaklaşımlarla polemik, tam da bu çalışmanın peşine şimdilik anlamlı gelmiyor. Onların geleneksel yargılarının hangi spekülatif zeminler üzerinde yükseldiği gerçeği, aktardığımız bilgilerce yeterince teşhir ediliyor zaten. Ancak Türklerin Müslümanlaştırılmasında başvurulan araçların kabul edilemezliğini ve neden olduğu tahribatlara ilişkin bizimle paralel olgulara işaret eden kimi aydınlarımızın da, sonuç olarak gelişmeyi olumlayıcı yaklaşımlarına değinmek, bu noktada bir zorunluluk olmaktadır.

Bu zorunluluğu karşılamayı ise, çalışmalarından ciddi anlamda yararlandığım araştırmacılardan biri olan Turgut Akpınar'ın konuya ilişkin kitabındaki genelleme temelinde yapmanın en uygunu olacağını düşünüyorum.

"İslamiyet'i kabul etmekle Türk kavimlerinin elde ettiği en büyük yarar bütün Türklük âleminin manevi bir birlik, kültür beraberliği ve bütünlüğü kazanması oldu.. (...) (bu dönüşümle Türk) kültürleri 'milli' vasfını büyük ölçüde kaybetti ama bir bakıma evrensel boyutlar kazanmış oldu"[1] diyen T. Akpınar, devamla:

"...İslam Medeniyetini benimsemekle aslında yepyeni Yüksek Bir Kültüre, gelişmiş bir ilim ve fikir ve sanat dünyasına girmiş oldular, kültür seviyeleri göze batacak şekilde yükselmeye başladı,"[2] diyor.

---

(1) T. Akpınar, *Türk Tarihinde İslamiyet*, s.201.
(2) Age, s.202.

Bu yargılar, öncelikle kitabındaki diğer aktarım ve yorumlarla örtüşmemektedir. Dahası bu yaklaşım, karşı olduğu şeriatçı perspektife dolaylı bir destek sunmaktadır; ki kendisini tarihsel misyon bazında aydınlarımıza onaylatan bir şeriatçılığın, bugünümüzde de çok daha etkili olabileceği açıktır. Söz konusu olan şey, Amerika kıtasının fethinin, Amerikan yerlilerine "uygarlığın gelişi" olarak benimsetilmesinden farksızdır.

Aktardığım yargıları okurken, kendime sordum: Göçebe bir toplum olarak Türklerin, henüz yazılı kültürün ilk basamağında olmaları, henüz telif eserler üretmemiş olmaları gibi gerçekler (keza Arapların uygarlık tarihi açısından görece ileri olmaları) bu yargıları doğrulatmaya yeter mi acaba? Elbette ki yetmez.

Söz konusu yargıların doğrulanabilmesi için, sözü edilen "gelişmiş ilim, fikir ve sanat dünyasının" Türklerdeki yansımalarını ve "göze batacak şekilde yükselen kültür" ürünlerini göstermek gerekiyor; oysa salt Akpınar'ın kitabı boyunca aktardığı olgu ve yargılar bile, daha çok aksi genellemeler için malzeme oluşturmaktadır.

Akpınar'ın, Türklerin Müslümanlaşmanın akabinde ortaya koydukları telif eserlere ilişkin yargıları da oldukça abartılıdır:

"İslami döneme girildikten sonra birbiri ardından bazı önemli eserlerin ortaya çıkması... Türklerin fikir hayatında meydana gelen canlanmanın önemi ve anlamı üzerinde durup düşünmek gerekir."[3]

Ortaya çıkan "önemli" eserler, hükümdarlar için bir nasihatname olan *Kutadgu Bilig, Divanû Lûgat-it Türk* adlı ansiklopedik sözlük, *Atabetü'l-Hakayık* adlı şeriatçı bir nasihatname ve İranlı vezir Nizamülmülk'ün *Siyasetname* adlı yine şeriatçı nasihatnamesidir.

Divanû Lûgat-it Türk bir yana bırakılırsa, diğerleri, herhangi bir cami hocasının nasihatlerinden öte hiçbir kültürel

---

(3) Age, s.164.

değer taşımayan çalışma örnekleridir. Kendileri fikirsel bir parıltı göstermedikleri gibi, daha önemlisi sonraki fikir hayatımızın önünü kesen, hayatı cendereye sokma mantığının yazıya dökülmüş halidirler. Tipik birer egemen güçlere akıl verme kitapları olan *Kutadgu Bilig* ve *Siyasetname,* medeniyet tarihimiz açısından gururla anılmayacak eser örnekleridirler; birincisi, toplumu için değil dini için savaşı kutsamasıyla, kadını bütün kötülüklerin nedeni göstermesiyle, tek şefliliği ve yayılmacılığı kutsamasıyla göçebeliğin değer taşıyan yanlarına saldıran bir örnektir. İkincisi ise, İslam topraklarındaki tüm halk ayaklanmalarını ve farklı düşünce biçimlerini tam bir düşmanlıkla karalamaya çalışması, halka karşı güvensizliği ve halka karşı bir egemenlik aygıtı olarak devlet modelinin teorisini yapmasıyla birincisini bile aratır. Bu özgülde *Atabetü'l-Hakayık*'ın sözünü bile etmeye değmez.

Esasen sonraki fikirsel hayatımızda canlanma meydana geldiği yargısının kanıtlanması imkânsız. Ancak anlayamadığım bir nedenle, üstelik somut anlatımları aksini göstermesine rağmen Akpınar, "Bu medeniyete katılmakla Türklerin kültür düzeyinde büyük ölçüde bir yükselme yaşandı,"[4] gibi yargılarında ısrar ediyor; tabii bu "kültürel yükselmenin" ürünleri sorunu tümüyle boşlukta bırakılarak...

"Türk tarihinin en önemli olayı" diye de nitelenebilecek olan Müslümanlaşmanın, Türklerden aldığı milli vasıfların yerine gerçekte "evrensel" vasıflar geçirdiği iddiası da kanıtlanamaz; aksine bizzat Selçuklu ve Osmanlı sultanları aracılığıyla Türkmenlerin yinelenen katli ve başta Türk dili olmak üzere Türklüğe değgin hemen hemen her şey aşağılanıp reddedilirken bir Araplaştırma (ve kısmen de Acemleştirme) sağlandığı açıktır. Bu Türk egemenlerinin Türkçenin gelişimine, yazı dili olarak kurumlaşmasına ve yazılı kültürün topluma yaygınlaştırılmasına da en küçük bir katkıları olmamıştır. Aksine bu iş de, onlara rağmen halkın ozanlarına, düşünürlerine,

(4) Age, s.169.

siyasal önderlerine ve Bâtıni dergâhlarına kalacaktır.

Özetle Selçuklu ve Osmanlı saraylarından gelen baskı ve asimilasyona karşı Türkmenlerin kültürlerini korumaya yönelik direnişleri, onu yaşatan temel öğe olmuştur. Hilafetin çöküntüleri arasından yükselen Jöntürk ve Kemalist devrimler de bu noktada özel bir misyon yüklenmiştir; ancak saray politikaları açısından 9 yüzyıl boyunca Türklere (ve diğer bağımlı kavimlere dayatılan şey), O. N. Ergin'in de vurguladığı gibi tipik bir "Araplaştırma" olmuştur.

Üstelik bu durum salt saray politikalarının sonucu da değildir; keyfiyet İslam dininin bizzat kavimsel/Arap karakterinden kaynaklanmaktadır.[5] Akpınar'ın, "İslamiyet'in kabulü ile Türkler, 'kavmi've 'milli' bir kültürden ayrılıp, evrensel bir 'ümmet dönemi'ne girmişlerdir,"[6] şeklinde ifadelendirilen yanılgısı, İslamiyet'in "evrensel" anlamda bir "ümmet dini" sanılmasından kaynaklanıyor; oysa gerçek bu değil.

Türkleri "evrensel ve yüksek bir kültüre" ulaştırdığı yargısının aksine İslamlaştırma; içsel evrimleri ve özgür iradeleriyle kendilerini kuşatıp yakın ilişki içinde bulundukları Çin, Hint, Acem ve giderek Arap uygarlıklarından ve bunların ürünleri olarak bölgedeki tüm dinlerden aldıklarıyla ulaştıkları ileri sıçrama fırsatının ezilmesi olmuştur. VII. yüzyılda ticari gelişme, şehirleşme ve dinsel çoğulculukla önemli bir kültürel zenginliği, demokratik hoşgörü ve evrenselliği yakalayan Türklerin kültürel yükseliş trendi kılıç zoruyla ezilmiştir. İslamlaştırma, tüm işgaller gibi gayri meşru olan Arap işgalinin ardından, Türk yurtlarında yaşanan bu kültürel Rönesansın ezilmesi temelinde gerçekleştirilmiştir.

Özetle İslamiyet önceki aktarımlarımızdan da anımsanacağı gibi, önemli bir düzeye gelen şehirleşme, nüfus birikimi, ekonomik canlılık ve bunlara eşlik eden çok dinli çok kültürlü toplumsal atmosferiyle önemli bir medeniyet havzasına

(5) E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, c.1, 9. Bölüm.
(6) T. Akpınar, *Türk Tarihinde İslamiyet*, s.143.

dönüşmüş olan Güney Türkistan'ı, yinelenen dalgalarla yağmalayıp yıkmaktan sorumludur. Bu medeniyet havzasının yıkılıp yağmalanmasının en belirgin sonucu ise, yeni bir medeniyete açılım değil, Güney Türkistan'dan başlayarak Orta Asya ve Çin'in yakaladığı kalkınma, şehirleşme, kültürlenme dinamiğinin yıkılmasıdır. Bu barbarca akınlardan geriye İslam'ın Arapçı uygarlığı ve kuşa çevrilmiş Acem öğelerden başka hiçbir şey bırakılmamıştır.

Unutulmamalıdır ki Müslümanlaştırma, Türk yurtlarının göçebe/ilkel alanlarını değil, aksine en az Araplar kadar medenileşmiş, yani yerleşik ve ekonomik canlılık içinde olan alanlarının işgali ve yağmalanmasıyla başlamıştır; üstelik çok kültürün birlikte ve özgürce yaşayabilmesi anlamında Arap'a göre çok daha medeni bir boyutu da içeren alanlardır buralar.

Akpınar, medeniyet ile yerleşik hayata geçiş arasındaki dolaysız bağa dikkat çekerken haklıdır. Ama onu bir diğer yanılgıya sürükleyen şey, bu önsaptamanın ardından, Arapların Mekke ve Medine'de medenileşmenin dinamiklerini yakalamalarına karşın Türklerin bundan uzak göçebe bir toplum olarak kaldığı önyargısıdır.

Türklerin ağırlıkla göçebe bir toplum oldukları doğru, ancak Türklerin bütünsel olarak göçebe oldukları fikri yanlıştır; tıpkı Arapların bütünsel olarak göçebeliği aştıkları fikrinin yanlış olduğu gibi.

Üstelik VII. yüzyılda şehirleşme ve yerleşik ekonomi Türkler özgülünde de en az Araplarınki kadar önemli bir düzeye ulaşmış bulunmaktaydı. Bu anlamda medenilik göçebelik dengesi anlamında Arapların da Türklerden ilerde olmadığı, dahası Güney Türkistan örneğinin çok daha yaygın bir şehirleşmeye işaret ettiği de açıktır.

Bedevi akınlarıyla Türkistan'a yayılan şey medeniyet değil, talancılık ve hegemonyadır. 14. yüzyılda bu misyonu ne yazık ki bu kez Türkler yüklenecek, onların da batıya karşı gerçekleştirdiği şey, medeniyet taşıyıcılığı değil talan ve hegemonya olacaktır. Özetle, araştırmacılar olarak kurduğumuz sözün

gerçeklerle örtüşmesi sorumluluğunda davranmak zorundayız.

H.G. Wels, Yuan Chwang adlı Budist gezginin MS. 45 yılında Hindistan'a uzanan gezisindeki izlenimlerinden hareketle şöyle bir saptamada bulunur: "Gezici bizlere sadece Türkistan diye bilinen yerlerdeki Türkleri değil ve fakat Kuzey Yolu olarak anılan bölgelerdeki Türkleri de tanıtmakta... Buralardaki birçok kentlerden ve bakımlı yerlerden söz etmekte... Gezicinin anlatışına göre Semerkant büyük ve refah içinde bir kent... Ahalisi son derece uygar... Şunu hatırlatalım ki o tarihler itibarıyla böylesi uygarlaşmış kentlere Anglo-Sakson İngiltere'sinde rastlamak mümkün değildir."[(7)]

Bu saptama bir yana, o dönemde, başta Buhara, Semerkant, Taşkent, Baykent olmak üzere Güney Türkistan'daki büyük şehirlerin sayısının Arabistan Yarımadası'ndaki şehirlere göre çok daha fazla olduğunu anımsayalım. Yine bölgenin uluslararası ticaret yolu olan İpek Yolu üzerindeki konumuyla gerek servet birikimi gerek imarıyla Arap Yarımadası'na oranla çok daha uygar bir konumda bulunduğu açıktır. Bizzat Arap kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla; "Ceyhun Havzası, Soğd, Fergana, Uşrusana, Şaş, İsficap, Buhara, Hutel ve kısmen Harzem'i de içine alan geniş bir saha ile diğer önemli şehirler, ticaret ve kültürel merkezleri" ile Türkistan'ın bu bölgesi, yerleşik tarım ve hayvancılığın yanı sıra uluslararası ticaret yoluna hâkim olmanın avantajıyla tekstil mamulleri, demir, altın, gümüş, deri, kâğıt, misk ihracatının önemli bir merkezi durumundadır. Böylesi kapsamlı bir uluslararası ticaret için gerekli yol, konaklama yerleri ve ticari kurumlaşmanın yanı sıra yoğun bir nüfus barındırmaktadır Güney Türkistan.[(8)]

Bölgenin ikinci düzeyde büyük şehirlerinden Baykent'in Araplar içindeki namı "Medinetü't Ticaret"tir (ticaret şehri). Bir tek Buhara kentinden, işgal sonrası katliamdan geriye ka-

(7) İ. Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, s. 67.
(8) Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, s.205-6.

lanların içinden seçilmiş esir olarak 50 bin kişinin alınıp götürüldüğü düşünülürse, ne denli ciddi bir nüfus yoğunlaşması ve şehirleşme/medenileşme düzeyi ile karşı karşıya olduğumuz görülür. Keza bu yapı nedeniyledir ki, artık bu yerleşik Türklerin dinsel ihtiyacını karşılayamaz hale gelen göçebe Türk'ün dini Şamanizm, Güney Türkistan'da terk edilmiş; Budizm, Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Maniheizm önemli bir taraftar kitlesi kazanmış, insanlar bu çok dinli yapıyı barışçıl tarzda içselleştirebilecek kadar medenileşmiştir.

Durum buyken Arap işgaline, "Türk'ü evrensel boyutlu medeniyete çekmek" gibi bir misyon yüklemek (ve bu anlamda ister istemez aklamak) İslamcı hegemonyanın yarattığı bilinç erozyonu değilse nedir? Aksine, yerleşik unsurları aracılığıyla zaten evrensel medeniyete bağlanan Türk boylarının bu medeniyet dinamiklerinin yıkılıp yağmalanarak yok edilmesi, ardından kendi talan eksenli kurumlaşan medeniyetine koloni edilerek çarpıtılması değil midir söz konusu olan?

Bu özgülde vurgulanması gereken bir diğer gerçek de şu: Araplar, Türkistan'a gelene kadar genellikle ordularla savaşmış ve onları yenince de Yakındoğu'nun şehirlerini yıkımsız ele geçirmişlerdir; buna karşın Türkistan'da tersi olmuş, doğrudan şehirlerle savaşılmış, direnişin büyüklüğü oranında da uygarlık birikimlerinin yıkımı daha büyük olmuş, göçebe Türklerle de işte bu yıkımlar üzerinden ilişki kurmuşlardır. Özetle medeniyet açısından Arapların Türkler karşısındaki konumu sorgulanacaksa, temelde bir medeniyet yıkıcılığı ile karşı karşıya olduğumuz kabul edilmek zorundadır; daha önemlisi Bedevi Arapların ufkunu aşan bu yıkıcılık, bizzat İslamiyet'in şemsiyesi altında yerleşik/medeni Araplarca tezgâhlanmıştır. Göçebe Türklerin medeniyet yoksunluklarına gelince, İslamlaşmanın, bunu ortadan kaldırması gibi somut bir sonucu olmamış, aksine X. ve XI. yüzyıllarda İslamiyet bayrağı altındaki medeniyet yıkıcılığı misyonu bu kez Türklerce üstlenilmiştir.

Özetle gerek VIII. yüzyılda Güney Türkistan medeniyetinin yıkımı, gerekse de XI. yüzyılda Müslümanlaşmış göçebe Türklerin, ancak göçebelikle örtüşen cihada seferberliklerinde İslam, ideolojik bayraktarlık işlevi yüklenmiştir.

Ancak Akpınar aksi bir düşünceyle şöyle yazar: "... Bu medeniyet sayesinde ve şüphesiz bu dönemde yerleşik bir hayata geçişin geniş bir ölçüde gerçekleşmesi sonucunda, mütevazı ölçülerde de olsa, ilim ve felsefe alanında az çok eser verebildiler. Dünya ölçülerine vurulduğunda önemsiz kalan bu eserler, kendi geçmişimiz açısından yine de büyük bir gelişmeyi ifade etmişlerdir.

"Bütün bu nedenlerle, İslam medeniyetine girmekle Türkler fikir alanında eski varlıklarından bir şey kaybetmiş olmadılar fakat çeşitli yönlerden birçok değerler kazanmış oldular diyebiliriz."[9]

Dikkat edilirse tüm bu mütevazı vurgulara rağmen mantık, Türklerin ortaya koyduğu bütün ürünleri, hatta görece yerleşikliği bile Müslümanlığa bağlamakta, Türklerin de diğer kavimler kadar olan yaratıcılığına ve yerleşikliğe geçebileceğine güvensizlik belirtirken, somut veriden yoksun bir tarzda her şeyi İslam'a bağlamaktadır. Oysa İslamiyet aracılığıyla Türklerin ilim ve felsefede gelişme sağladıklarının somut bir örneği verilemeyeceği gibi, eski değerlerinden önemli şeyler kaybettikleri ortadadır.

Gerçekte Türkler, daha VII. yüzyılda önemli bir yerleşiklik düzeyi yakalamış ve eğer Arap akınlarınca yıkılmamış olsaydı bu konuda zaten önemli bir evrime girdiklerini göstermişlerdir. Bu da bir yana; peki ama söz konusu bu önemsiz yaratıları İslam medeniyetiyle nasıl ilişkilendirmektedir? Burası belirsiz. Oysa Akpınar'ın yer yer ifade ettiği, yer yer Gazzali'ye yüklemeye çalıştığı bilim ve felsefe karşıtlığının bizzat İslam'ın özsel yapısına ilişkin olduğu anımsanırsa[10] Türklerin de bu alanlarda geri kalışında İslam'ın sorumlulu-

(9) T. Akpınar, *Türk Tarihinde İslamiyet*, s.172.
(10) Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği II*, 2. ve 3. Bölümler.

ğundan söz etmek daha gerçekçi olurdu.

Arap işgaliyle Güney Türkistan'ın birikmiş tüm kültürel ve ekonomik değerleri yağmalanmıştır. Heykeller ve tapınaklar yıkılmış öncelikle; bu uygulamanın en çarpıcı yanı da, medenileşmenin abc'si olan bir yaklaşımla bunlara, estetik boyutlarıyla korunması ve başkalarının kutsalı olarak saygı duyulması gereken varlıklar gözüyle bakılmamıştır; aksine onlara çok tipik barbar/ilkel bir yaklaşımla, eritilince ne kadar altın ve değerli madene dönüştürülür gözüyle bakılmıştır. Kitabın başında da işaret ettiğim gibi bu davranışın Kortes'lerin, Kolomb'ların medeniyet yıkıcı davranışından hiçbir farkı yok.

Düşünün bir, Şeriatçılık, koşullandırabildiği taraftarına, 14 yüzyıllık bir olgunlaşmaya rağmen bugün bile evrensel bir estetik değer kazandıramamıştır; bunun yerine "bizim" dinimizin türevi olarak üretilmiş olan veya işimize yarayan yaratıların estetiği "iyi", "bizim" dinimizin dışladığı ve gereksiz gördüğü ise "küfür" ve değersizdir bilinci vermiştir. Bugün bile hâlâ Ayasofya'yı cami yapmak için didinip duran ruh halini medeniyetle nasıl ilişkilendirebilirsiniz?

Ancak din sayesinde ta günümüze taşınabilecek göçebe, yağmacı, fetihçi, yani medeniyet karşıtı bir kimlik değil midir söz konusu olan?

Bir diğer çarpıcı nokta da bu yıkıcılığın Bedevilerce gerçekleştirilmesidir; yani Arap'ın şehirlisinin dinsel bir misyon ve ganimet karşılığında güdülediği Arap'ın göçebesi tarafından! Peki ama Arap'ın göçebesi Türk'ün göçebesine mi saldırmış? Hayır! Arap'ın göçebesi Türk'ün medenisi üzerine saldırıp, onun tüm birikimlerini ve gelişme potansiyellerini yağmalamış; özlü bir ifadeyle, Türki halkların medeniyet lokomotifini ortadan kaldırmıştır.

Gerçeklik buyken, kimi aydınlarımızın, böyle başlayan bir süreci, Türklerin "yüksek bir medeniyete geçirilişi" olarak yorumlamaları, bizzat kendilerinin gerçeğe yabancılaşmaları, keza o çok karşı oldukları kuşku götürmez şeriatçılığın değirmenine su taşımak oluyor.

Kaldı ki hiçbir medeniyet, bu niteliği nedeniyle, yaptığı barbarlıklardan dolayı aklanma mazeretine sahip olamaz. Dünyamızın ulaştığı noktada bir şeyleri aklama veya yadsımanın ölçütü özgül çıkarlar, koşullar veya toplumun önyargıları değil, çağdaş insanlık değerleridir.

Paralel bir süreç olarak anımsanmalıdır ki, "iki dünyanın buluşması", "Batı medeniyetinin Amerika'ya taşınması" gibi gerekçelerle Hıristiyan-İspanyol işgalini aklamaya çalışanların aksine çağdaş insanlık, olaya bir yüksek medeniyete geçiş olayı olarak değil, düpedüz barbarlık ve insanlık ayıbı olarak bakıyor. Böyle bir bakışı ifadelendirenlerin arasında yer alan kimi papazlar da, bundan dolayı Hıristiyanlıklarından vazgeçmiş olmuyorlar; ama toplumların, artık böylesi suçlara ortak olamayacak yeni bir Hıristiyanlık kavrayışı düzeyine yükselmesine katkı sunmuş oluyorlar.

Aynı problem bizim özgülümüzde daha da geçerlidir; hiçbir barbarlık, ne medenileşme iddiası ne de onun Allah adına yapılmış olması gibi gerekçelerle aklanamaz; üstelik bu tutum eskinin fikir jimnastiği yaparak yargılanması için değil, bizzat yaşadığımız günde demokratik bir kültürün yaygınlaşması için zorunludur.

Bu noktada toplumsal kültürümüz ve önyargılarımız açısından canalıcı probleme uzanıyoruz; peki ama Arap'ın göçebesinin talancı özelliğiyle bu kadar uyumlu olmuş, onun barbar yanını Tanrı düzeyinde kutsamış, üstelik onun bile gerisine giderek, üstüne üstlük kabile demokrasisiyle örtüşen çokkültürlü yanını da yok edip, tüm diğer inançları "kâfir" diye dışlayarak her şeyi belirleyen bir ideolojinin, medeniyet ölçütünde bilimsel değeri ne olabilir?

Öyle ya, yüksek medeniyet deyince, insanın aklına, her sınıftan, her ulustan, her cinsten, her dinden, her inançtan insanın eşit haklara ve haklarını kullanabilme özgürlüğüne sahip, temel gereksinimleri karşılanan, bilimsel, sanatsal ve kültürel gelişkinliğe sahip bir toplum geliyor; tarihsel düzeydeki ölçütümüzün de, en azından bu yönelimlere uygun bir top-

lum yapısı olması gerekmez mi?

Peki ama İslamiyet'i, onun kurduğu devlet/toplum yaşamlarını, onun belirlediği tarihsel evrimi bu açılardan sorguladığımızda, olumlu sonuçlara ulaşmamız mümkün mü? Esasen T. Akpınar'ın da bu noktadaki yanıtı, kitabının bütününde çok net görülebildiği gibi olumsuz. Peki o zaman nerede kalır Müslüman'dan Türk'e aktarılan medeniyetin yüksek ve evrensel düzeyi?..

Her şey bir yana, İslamlaştırmanın, sözcüğün gerçek anlamında evrensel bir kültüre yükseltmesi de zaten doğası gereği olanaksız; çünkü İslamiyet'in bizzat kendisi, evrensel etkilenmeye karşı Tanrısallıkla berkitilmiş bir Arap kültürüdür.

Oysa aynı dönemde Güney Türkistan şehirleri, hem doğunun ve batının dinlerine hem de doğunun ve batının tüccarlarına yataklık yaparak hem evrensel kültür hem de sermaye biriktiriyordu. İslam egemenliğinin aktardığı medeniyet, işte bu medeniyetin talanı ve Türklerin yakaladıkları çağın gerisine itilmesi sonrasında gerçekleşecektir. Dolayısıyla Türklerin Müslümanlaşmayla birlikte açıldıkları medeniyet, "yüksek ve evrensel" bir medeniyet değil, sadece kendi göçebelerine göre görece gelişkin ama Arap olan bir medeniyet olacaktır.

Üstelik o konjonktürde yaşanan bu medeni yükseliş, sonraki gelişme potansiyellerinin önünü kapamak anlamında ciddi bir handikap nedeni olmuştur Türkler için. Eğer İslamlaşmamış olsaydık, dünya Rönesans'ı yaşarken bizim daha da içe kapanacağımızı, dünya, Sanayi Devrimi'ni yaşarken bizim hızla çözülen bir yarı sömürge olacağımızı kim iddia edebilir? İşte bu noktada, verili durumu "en uygun" addedip, dünyanın uygarlık düzeyini yakalayamamamızı değil de (İslam ordularınca yıkılıp yağmalandıktan sonra), görece gelişmemizi İslamiyet'e bağlayan bir yaklaşımla karşı karşıyayız; ki İslamiyet'e sonuna kadar direnmiş olan Türk boylarının, İslamlaşan Türk boyları gibi kendilerini üretememiş olmaları sorununun sağlıklı yanıtı, İslamlaştırma sırasında uygulanan zulmü es geçip Türk-İslam sentezine kapı açan Z. V. Togan'ların yaklaşımlarıyla verilemez. Aksine, bu sorunun yanıtı, İslamlaşmayan Türklerin Arap'ın kılıç zoru ile birikimlerini kaybetmelerine karşılık İslamlaşan Türk egemenlerinin geliştirdikleri talanlarda aranmalıdır.

Bu dış ve iç basınç karşısında, Müslümanlaşmayanlar kendilerini bağımsız olarak üretemeyecek denli küçük ve harap edilmiş topluluklar olarak kalırken, diğerleri devletleşme ve fetihlerle büyümüş ve Abbasi çözülmesi sonrasında ortaya çıkan boşlukta, yine militarizmin avantajıyla İslam dünyasının egemenliğine yükselmişlerdir.

Bu realiteyi salt olumlu yanlarından da görmek mümkün tabii; ama bu yaklaşım, Türk tarihini, ehvenişer ile yetinen bir yerden ve tabii tarihin egemenlerinin gözü ve çıkarlarıyla yazmak anlamına gelmektedir.

Bu çerçevede, "tanınmış tarihçilerimizin (Akpınar'a-E.A.) makul görünen bütün bu söylediklerine rağmen, Türkler İslamiyet'i kabul etmeselerdi tarihlerinin akışı nasıl olurdu, sorusuna verilecek cevapların belki tarih felsefesine giren bir spekülasyon veya bir kurgudan ileri ilmi bir değer taşımasına imkân yoktur,"[11] şeklindeki yaklaşım, bilimsel görünüşünün altında duruma teslimiyet anlamı taşımaktadır. Üstelik Türklerin VII. yüzyılda Güney Türkistan'da yakaladıkları yerleşik konum, ekonomik ilişkileri ve nüfus birikimi gelişkin, çok dinli ve ademimerkeziyetçi sentezle, günümüzde ulaşılmış çağdaş insanlık değerleri ve ekonomik gelişme potansiyellerine çok daha yakın olduklarını düşünmek akla yakın görünüyor. Zaten yıkımları da, Arap toplumundan geri olmalarından değil, tam tersine, onun barbarlığına karşı koyamayacak denli medeni olmasından kaynaklanmıyor mu?

Tabii konuya hangi açıdan baktığımız sorunu burada tayin edici önem kazanıyor. O dönemin göçebe-egemen sınıf bakış açısı çerçevesinde İslamiyet, gerçekten de Türklerin diğer halkların topraklarını işgal ve ilhak etme potansiyellerini en üst düzeye çıkaran bir kültürel çerçeve sunuyordu (tabii

[11] Age, s.203.

saptamamız göçebe Türkler için geçerli; çünkü şehirdekiler zaten ticaret, küçük üretim ve çiftçilikle uğraşıyorlardı, talan diye bir sorunları yoktu, aksine, medeniyetlerini kurumlaştırabilmeleri için talan döneminin sona ermesini istiyorlardı). Yani ideoloji olarak İslamiyet göçebe Türklerin egemenleri açısından cazip geliyordu. İslamiyet ile Türkler arasında kurulan bağ, Türklerin diğer tüm kültürlerle harmanlanarak gelişmeye başlayan olumlu yanları değil, diğer halklar ve kültürlerle kardeşçe yaşam üretmeye karşıt olan talancı yanları ve bunun devletleşme gereksinimiydi.

İslamiyet, göçebe/ilkel yanlarından yakaladığı Türk boylarının bu yanlarını Tanrısal düzeyde kutsayıp dondururken, onların talan ve işgal temelinde biçimlenen birlik ve yükselişlerini de adeta güdüleyen bir işlev görmüştür. İşte İslamiyet'in yenileyip güdülediği bu birlik, kuşkusuz ki daha VII. yüzyılda çok dinli ve şehirli bir yaşam içinde medeni bir birliği üretmiş Türk tarihi açısından tek birlik seçeneği değildi; Türkler, diğer kimi örneklerde de görüldüğü gibi, medeni yoldan da birlikler ve ekonomik canlılık üretme yeteneğini yakalamış bir toplumdu. Ki eğer Arap saldırganlığınca yıkılmamış olsaydı, bunu geliştirip kurumlaştıracağına inanmamak için en küçük bir neden bile görülmemektedir.

İslam'ın şemsiyesi altında sağladığımız birliğe gelince; bu hem gurur duyulacak bir birlik olmadı; çünkü bu birliğin harcını, başta diğer Türkler ve Müslümanlar olmak üzere ta Viyana kapılarına kadar başka halkların yağması ve toplumumuzdaki demokratik öğelerin tasfiyesi oluşturdu. Üstelik bu kurumlaşma daha sonraki çöküntü ve geri kalmışlığın yapısal nedenlerini bizzat içinde taşıyordu.

Nitekim bu gerçeklik daha sonra bizzat T. Akpınar tarafından da şu ifadelerle teslim edilmektedir: "Yaptıkları devamlı gazalar, Türklere birçok yararlar sağladı, fakat sonunda ekonomik iflasın da baş nedeni oldu. Çünkü devletin en önemli gelirlerinden biri, gazaların sağladığı ganimetler, fethedilen ülkelerden elde edilen gelirlerdi. Daha önce Müslüman Arapların yaşadığı şekilde çekilme ve yenilme dönemi başlayınca, bu tür gelirler kesildi ve devamlı fetihlere göre kurulmuş devlet teşkilatı sonunda suyu çekilmiş değirmene döndü. Ekonomik alandaki bu çöküşün benzeri bir durum, hukuk alanında da yaşandı."[12]

"İktisatçı Gustav Ruhland'ın ısrarla üzerinde durduğu husus, ganimet gelirinin ekonominin gelişmesinde, milletin refahında, esaslı, olumlu bir rol oynayamayacağıdır. Çünkü ekonomi, prodüktif, üretici (mal ve hizmet) faaliyetler sayesinde gelişir: Ziraatte gittikçe daha iyi, ıslah edilmiş metodlarla üretimin artırılması, denizcilik, nakliyecilik gibi hizmetlerin yaygınlaştırılması, sanayi ve zanaat alanında çok üretim ve bunların dışarıya satımı gibi. Halbuki ganimet mallarının belirli bir sınıf içinde paylaşılıp yenmesi, gelip geçici arızi bir ferahlık sağlasa da bu, bir ülkenin tümüyle ekonomik refahını ve gelişimini sağlayan bir yol değildir. Ruhland'ın deyimiyle ganimetler 'soygun geliri' idi. Bu yüzden de ekonomi açısından kendisine bel bağlanacak bir gelir çeşidi değildi."[13]

Peki gaza esasına göre kurulmuş bu devlet teşkilatlanmasının asli sorumlusu kimdi? Gazayı kutsayıp cihadı siyasal yaşam ve örgütlenmenin zorunlu gereği haline getiren İslamiyet!

Göçebe toplum olmaktan gelen ve bizi o dönem ölçütlerinde bile medeniyetten uzak tutan yağmacılık Türklerde de önemli bir gelir kaynağıydı; ancak hiçbir şekilde Müslümanlıktaki gibi sistemli, merkezi ve ideolojik gerekçelendirmeyle zorunluluk haline getirilip Tanrısal kutsamaya sahip bir yöntem değildi. Üstelik salt bu aracın özgülünde bile, bizde İslamiyet'in medeniyetten uzaklaştırıcı temel bir işlev gördüğü ve sonraki gerilememizden sorumlu olduğu gerçeğinin altını ısrarla çizmek durumundayız. Kaldıki bu sorun, günümüzde bile medenileşmeyi içselleştirmemiz için temel bir engeldir;

---

(12) Age, s.203-4.
(13) Age, s. 107.

hâlâ başkalarının topraklarını ısrarla "bizim" gören kültürel şekillenmemizin asli öğesi İslamiyet'in bu niteliğidir çünkü.

Asyatik üretim tarzında başlayan çözülme ve bu çözülmeyi besleyen kültürel ve dinsel evrenselleşme şeklinde bir evrim geçirerek VII. yüzyılda medenileşmeye ve demokratikleşmeye başlayan Türkler, tam da gelişme ve dönüşümlerinin bu aşamasında, henüz kendini koruyacak siyasal kurumsallaşma aşamasına gelemeden talan amaçlı Arap/İslam akınlarının o korkunç saldırısıyla ezildiler.

Tarihin o ilkel ve kılıçların belirleyici olduğu konjonktüründe kendilerini güçlü kılan merkezi yapılarının da yokluğu nedeniyle saldırıları sonuna kadar göğüslemeleri mümkün olmadı; kendi doğal evrimlerini tamamlayamadan karşılaştıkları bu etkin dışsal dinamikle, savaşlarla geçen ilk yüzyıldan sonra kâh boyun eğen kâh direnen bir kültürel, siyasal, ekonomik çözülme ve yeniden biçimlenme sürecine girdiler. Aynı sürece eşlik etmek üzere Türk toplumu içinde de gelişen sınıf farklılaşması, İslam tercihini belirleyen tamamlayıcı öğe oldu ve diğer Türk toplumlarına da bizzat Müslümanlaşmış Türkler aracılığıyla boyun eğdirilmek kaderi düştü. Medenileşme yönünde önemli kazanımlar sağlayarak VII. yüzyılda göçebe kimliğini geri plana atmaya başlayan Türk boylarının doğal evrimine yapı-lan bu etkin Arap müdahalesinin sonucu ise, 300-350 yıllık bir kanlı sürecin sonunda göçebe kimliğin bu kez Tanrısal kutsanmayla egemen olduğu İslamlaşmış bir Türk toplumu oldu.

Kuşkusuz başta her şey iyi görünüyordu; Türk boyları hazmedilmesi zor yöntemlerle de olsa tek bayrak altında toplanıyordu. Bu yolla, ahlaki bakımdan hazmedilemez olsa da günden güne genişleyen alanların egemeni oluyorlar, alınış tarzları gayri meşru olsa da başka halkların ekonomik birikimlerine el koyarak zenginleşiyorlardı.

Ancak bu yeni kurumsallaşma, kültürel çeşitliliğe, demokratik evrime, bilimsel bir gelişme ve üretimci bir uzmanlaşmaya, dolayısıyla sanayileşmenin potansiyellerini yaratacak

olan ademimerkeziyetçi şekillenmeye de izin vermiyordu. Tevekküle dayalı kültürel biçimlenme ve her türden yeniliğe karşı durma refleksi de topluma iyiden iyiye nüfuz edince, Orta Asya'dan başlayıp ta Viyana kapılarına uzanarak, üretimci ve yaratıcılıktan uzak kanlı bir tarihin parçası oldular. Egemenler, işte böylesi bir tarih temelinde, devlet kuruluşlarını öğretip yıkılışlarını gizleyerek, iç katliamlar da dahil oluk gibi akıttıkları kanları görmezden gelerek, neredeyse bütün komşu ülkeleri "bizim" gösteren haritalarla başarılı bir gözbağcılığı yaptılar. Ancak böyle bir tarihin üzerinden sonuçta geldiğimiz yer yıkım olacaktı; halkın o özlü deyişiyle "haydan gelen hu'ya gitti!" Dökülen ve döktüğümüz kanlar, çektirdiğimiz ve çektiğimiz acılar da cabası...

En önemlisi İslamlaşma sonrasında bizler, herkesin inancında özgür, ama buna rağmen kardeş ve birlikte olabildiği, birliğin dinlerce değil insanlık değerlerince kurulduğu, en büyük erdemin şu veya bu dine mensup olmak ve başkalarını kendi dinimizden yapmak için cihat açmak değil, başkalarının bizimle eşit olan hak ve inançlarına saygılı, yani gerçekten evrensel bir kültüre ulaşma olanağından yoksun kaldık.

Arapların bize yaptıklarını, biz de (onların bize yaparken kendileri için meşruiyet bayrağı yaptıkları ideolojiyle) başka halklara yaptık; onların birikim ve medeniyetlerini, tıpkı Arapların bizim birikim ve medeniyetimizi yağmaladıkları gibi yağmaladık; yüz binlerce insan öldürdük, yüz binlerce öldük. Bu politikaların kurbanı olup ölen insanlarımıza 'şehit' dedik ve onların intikamını almak adına ölülerin sayısını ha bire arttırdık. Toprağı kutsadık, ama üstünde yaşayan insanların hak ve özgürlüklerine değer vermedik. Medenileşmemizi zorlaştıran bu kültüre kendimizi hapsettik ve sürekli fetihlerle, savaşlarla övünen militarist bir kültüre teslim olduk. Oysa bu yaptıklarımız, tıpkı Arapların bize yaptıkları gibi, insanlık açısından gayri meşruydu. Dahası, bu yaptıklarımızın Araplara karşı yurtlarımızı savunduğumuz zamanki gibi onurlu ve zorunlu olmaması bir yana, bunu sorgulamayan bir tarih bilinciyle, hâlâ

işgaller ve hak ihlalleriyle kirlenen, kana boğulan günümüz dünyasına olumlu bir müdahale yapmamız da olanaksız.

Daha ilginci, tüm bu süreçlerde karşı tarafın din adamları, kendilerinden ölenlerin cennete, bizlerin cehenneme gideceği masalıyla kendi halklarını motive ederken, bizim din adamlarımız da bizden ölenlerin cennete, onların cehenneme gideceklerine ilişkin fetva verip bizleri ta Viyana önlerine kadar katliamdan katliama, talandan talana sürdüler; bizler o en saf yanımızla inandık ve "Allah için" öldürmeye, ölmeye, birilerini zorla bize boyun eğmeye, bizim gibi olmaya veya bize cizye vermeye mecbur bıraktık. Yendiklerimizi köle yapmak gibi alışkanlıklarımız yoktu eskiden, evelallah şeriattan öğrendiğimiz şekilde köleciliğe bile bulaştık; "başkalarının" kadınlarını cariye yapmak, "kendi" kadınlarımızı eve ve çarşafa kapatmak gibi alışkanlıklarımız yoktu, evelallah edindik; kadının sözü yarım erkek inandırıcılığında, miras hakkı yarım erkek değerinde değildi, çocukları üzerinde hiçbir hakka sahip olmayıp boşama keyfiyetinden yoksun değildi, evelallah yaptık; Müslüman olmayanın haklarını çiğnemek üzerinde biçimlendirilmiş "yüksek" bir hukukumuz yoktu, evelallah edindik vs. vs...

Sözümona bütün bu insanlık dışı uygulamaları, Allah biz seçilmiş kullarına "hak" vermişti; Kur'an öyle yazıyordu!.. Trajedinin en büyüğü de, tüm bu insanlık dışı işleri Tanrı adına yaptığımıza inanarak/inandırılarak daha bir gönül rahatlığıyla, vicdani baskılardan kurtularak yapmamızı sağlayan bir meşruiyet ölçüsü edindik...

Kuşkusuz İslam medeniyeti bundan ibaret değil; üstelik işgal ettiği medeniyetlerin de birikimlerini sindirmesiyle birlikte Arapların, özellikle 9-10. yüzyıllarda, bizden ve ötekilerden daha ileri bir medeniyet düzeyi yakaladıkları da doğru. Ancak söz konusu olan Türklerin Müslümanlaştırılması (veya Amerikan yerlilerinin Hıristiyanlaştırılması) sürecinin asli, öne çıkarılması gereken gerçekleri ise, burada kimin daha medeni olduğu gibi işgalleri meşrulaştıracak ayrıntıları öne çıkarmaktan daha gerici bir tarih yazımı olamaz (Bu noktada günümüzdeki emperyalist işgallerin de aynı bahanenin ardına sığınarak kendini meşrulaştırmaya çalıştığı özellikle anımsanmalı). Dolayısıyla eğer Türklerin İslamlaşmasının nesnel öyküsünü anlatacaksak, (bizzat medeniyeti içselleştirmemiz açısından bile) buradaki başat yan, yaşanan hak ihlalleri ve bizden götürdükleridir.

Bunlar bir yana, tüm dinler ve egemen oldukları toplumlar örneğinde de yinelenmesi gereken şey; kişinin anlam dünyası, kendisiyle Tanrısı arasındaki vicdani ilişki olarak saygın olan dinlerin, bir siyaset etme ve toplumu kontrol etme aracı olarak kullanıldıkları andan itibaren hızla kirlendiği ve kirlettiği gerçeğidir. Siyasal ilişkilere özgü tüm olumsuzluklarla malul olan dinsel siyasetler, ortaya çıktıkları toplumsal ilişkilerin değişimi sonrasında kaçınılmaz olarak geri bıraktırıcı, farklılıklara karşı baskıcı ve totaliter bir misyon yüklenmişlerdir. Ortaya çıktıkları dönemde gördüğü ilerici işlev veya kriz çözme potansiyelleri de, önermelerini kutsayıp değişmez ilan etmelerinin yanı sıra diğer dinlere karşı yayılmacı, ezici bir mantaliteye sahip olmaları nedeniyle hep sorunlu olmuştur.

Nitekim İslamiyet de, ortaya çıktığı koşullarda Arap toplum örgütlenmesinde görece bir ilerleme aracı olurken, diğer yandan siyasal motivasyonlarıyla Arap Yarımadası'ndan başlayarak dünyamızın kan gölüne dönmesinde önemli işlevler gören araçlardan biri olmuştur. Bundandır ki Arap toplumunun kültürü çerçevesinde ve Arapların gelinen noktadaki ekonomik, toplumsal gereksinimlerinin ürünü olarak ortaya çıkıp, Arapların kabile topluluğundan kavme, devlete ve görece yüksek bir kültüre ulaşmasını sağlayan İslamiyet, aynı zamanda onların talancı, totaliter, köleci eğilimlerini de tüm komşu halkların başına musallat eden bir işlev görmüştür. İşte bu dinsel ideoloji, önceden Araplar özgülünde görebileceği misyonu yerine getirdikten sonra da bu kez ne yazık ki Türklerin elinde aynı misyonu yüklenecektir.

Bu anlamıyla bilimsel bir bakış açısından, "...Araplar dı-

şında İslam'a en çok hizmet etmiş ulus Türklerdir. Çünkü onlar, İslam ülkeleri üzerine çullanan Haçlı orduları ve Hıristiyan devletlerce yüzyıllarca savaşarak belki İslamiyet'in yok olmasını önlemiş oldular,"[14] gibi bir yaklaşımı bu coğrafyanın seçkin aydınlarından birinin kaleminden okumak, herhalde bir talihsizlik olsa gerek.

İnsanlık değerleri açısından bir hayli sorunlu olup karşı tarafın egemenlerinin de kendi halklarını bize karşı motive etmesinin ideolojik gerekçesi olarak kullanılagelen bir tarz bu. Böylesi yaklaşımların, karşı tarafın dilinde, "Ön Asya'dan başlayarak Anadolu ve tüm Balkanlar dahil yüzyıllarca Hıristiyanların olan toprakların geri alınması için savaşmak ve Müslüman devletlerin akınlarına karşı yüzyıllarca savaşarak Hıristiyanlığın korunması!" haline dönüşebilirliği unutulmamalı. Her iki yayılmacılığı da karşıya almadan, onların dinsel gerekçelendirmeleri ve meşruiyetleri karşısında tarafsız olunmadan bilimsel bir çözümleme yapılamayacak bir denklemle karşı karşıyayız. Dolayısıyla laik, bilimsel, nesnel olmak iddiasındaki aydın ve tarihçilerin kurdukları cümlelere çok daha özenli olmaları gerek; özellikle de dinlerin tekrar siyasal bir araç olarak popülerleştiği günümüz koşullarında...

Özetle tüm toplumlar gibi Araplar ve Türkler için de geçerli olmak üzere totaliter (veya Hıristiyan ortaçağında gördüğümüz gibi totaliter yorumla ele alınabilen) dinlerin belirleyici olduğu medeniyetler, iki ucu keskin bıçak örneğidirler; dolayısıyla İslamiyet'in, kişilerle Tanrıları arasındaki o saf, vicdani kavranışından ayrımla, "medeniyet hususunda organize eden araç" olarak olumlanması fikrine karşı itidali elden bırakmamak gerek. Hele ki nesnel, laik, bilimsel, adil olmak gibi iddialarımız varsa!..

T. Akpınar'ın yaklaşımındaki sorunlar bu kadarla da bitmiyor.

"Türklerin sürdüğü göçebe yaşamın gelişmiş bir ilim ve

[14] Age, s.203.

felsefe için müsait bir ortam oluşturmadığı" ve bilimsel gelişme için huzurlu ve yerleşik bir yaşam, hürriyet ve toplumsal refah gerektiği şeklindeki doğruları takiben şu yargıda bulunuyor:

"...Türkler bu medeniyete geçtikten sonra ilim ve felsefe alanında dünya ölçüsünde çok büyük başarılar sağlamasalar bile, İslami eserler sayesinde mevcut ilmi ve felsefi çalışmaları bir ölçüde öğrendiler ve kendileri de eskisi ile kıyaslanmayacak derecede bu konularla da meşgul olmaya başladılar, birçok eserler yazdılar."[15]

Türklerin Müslümanlaştığı dönem, bilim ve felsefenin İslam topraklarını terk etme noktasına geldiği/getirildiği dönemdir. Peki ama başta antik Yunanlılar ve Sasaniler olmak üzere dışarıdan alınıp geliştirilen bilim ve felsefe, neden ve kim tarafından İslam topraklarını terk etme durumuna getirildi? Daha öncesinde nasıl olmuştu da gelişmişti?

İslam yayılmasının neden olduğu büyük servet birikimi ve görece özgürlükler ortamında, dine, siyaset etme aracı dışında pek de itibar etmeyen kimi halifeler ve kimi yerel egemenlerin sunduğu destek sayesinde Arap dünyası, 9. yüzyılda ciddi bir bilimsel ve felsefi atılım gösterecektir. Ancak Antik Yunan birikimlerinin Arapçaya çevrilmesi temelinde gelişen bilim ve felsefe, kısa zamanda, şeriatın insanlara sunduğu dar çerçevenin içine sığmayacak ve dinin temel mantıki sistematiğinin inkârı noktasına varacaktı.

Bununsa, özellikle Arap yayılmasının durmasıyla başlayan ekonomik kriz atmosferinde kendi karşıtını üretmesi kaçınılmazdı. Nitekim uzun sürmemiş ve başta Farabi, İbni Sina ve diğer tanınmış isim ve felsefi disiplinleriyle bilimsel düşünüş ve arayışlar, Gazzali'lerin kaleminden "kâfir" ilan edilerek, bir daha geri dönmemek üzere İslam topraklarını terk etmek zorunda kalacaktı.

Esasen sözcüğün gerçek anlamında "İslami bilim eserleri" ve "İslami bilim insanları" zaten hiç olmamış; ancak İs-

[15] Age, s.204.

lam egemenliği altındaki topraklarda bir dönem gelişme olanağı bulan bilimin, İslam'ın temel felsefi sistematiğine toslayarak dışlanması söz konusu olmuştur.[16] Dolayısıyla Müslüman olduktan sonra Türkler, her ne kadar kendilerinden daha gelişkin bir medeniyet ortamına yükseldilerse de, yine bizzat bu nedenle sonraki süreçte daha ileri gitme olasılığından da bütünüyle yoksun kalacaklardı; İslamcı motivasyonun da etkisiyle mimaride önemli aşamalar katettilerse de, bütünsel olarak içine düştükleri ortam, bilim ve felsefesi açısından tam anlamıyla çorak, daha önemlisi felsefi düzeyde bilim, akıl ve sorgulama karşıtı bir ortamdı.[17]

Keyfiyet buyken aydınlarımıza, şeriatçı ve Türk-İslamcı safsatalara gerekçe yapılabilecek noktalarda kapı açan yaklaşımlara karşı daha duyarlı olmak düşüyor. Aksine, bilimsel arayışlara karşı hep kuşku üretmiş olan İslamiyet'in, yarattığı yıkımlar sonrasında Asyatik üretim yapımızı daha da statik hale getirmesiyle, gerçekte Türkleri, bilimsel gelişme potansiyelleri açısından tam anlamıyla çoraklaştırmıştır.

Esasen sanat ve mimari açısından da İslam'ın katkıları sorgulanmayı gerektirir. Nitekim Akpınar'ın da aktardığı gibi, D. Kuban, "Bizans ve Rönesans kiliseleriyle, büyük Osmanlı camileri arasındaki ilişkilerin, aynı camilerle diğer İslam camileri arasındaki ilişkilerden daha fazla olduğuna... İslam sanatı denilebilecek tek sanat kolunun da 'yazı', 'hat sanatı' olduğuna dikkatimizi çeker.

"Bütün İslam âleminde sanatın, İslam dinine paralel olarak bir birlik ve bütünlük gösterdiği iddiasının doğru olmadığı kabul edilince, bunun bizim konumuz açısından en önemli sonucu, İslam sanatının, sanatımız üzerindeki etkilerinin sanılandan az olduğudur. Çünkü aslında belirli ve bütünlük arz eden bir İslam sanatı yok ise onun etkilerinden söz etmek de mümkün olmaz."[18]

---

[16] Daha geniş bilgi için E. Aydın, *İslamiyet Gerçeği*, c.2, 3. Bölüm.
[17] Age, 2. Bölüm.
[18] T. Akpınar, *Türk Tarihinde İslamiyet*, s.182.

Söz buraya gelmişken D. Kuban'ın şu özlü yargısını da aktarmadan geçmeyelim: "İslam dinini kabul eden milletlerin sanat alanındaki yaratmalarını bir isim altında toplamak, bilim adamlarını bütün bu yaratmaları açıklayacak genel ilkeler bulmaya ve İslam sanatının bütününün üzerinde oturduğu bazı koşulların var olduğunu düşünmeye zorlamıştır. Sadece bu alandaki araştırmaların yetersizliği değil, bazen de önüne geçilmez bir genelleştirme isteği, İslam dünyası araştırıcılarını, dini kültürün birliğinden dolayı sanat ifadesinin de birlik gösterdiği şeklinde, pek sağlam olmayan bir sonuca ulaştırmıştır. Bu iddia bütün Batı sanatını Hıristiyan kültürü ile açıklamak istemeye benzer. Oysa ki bunu Batılı sanat tarihçileri (çok karışık İslam dünyasına nazaran) çok daha homojen bir Avrupa için bile ileri sürmüyorlar."[19]

İşte nasıl ki bütünlüklü bir İslam sanatından söz etmek bilimsel bir masal ise, aynı şekilde bir "İslam bilimi"nden ve Avrupa'nın, medeniyeti "İslam bilimine" borçlu olduğundan söz etmek de bundan çok daha temelsiz bir masal örneğidir. Diğer kültürel, siyasal, sosyal belirleyenler de anımsandığında İslam medeniyetinin, dünyanın gelişimi ve özel olarak da Türklerin medeni gelişimi üzerinde, olumlu anlamda dikkate değer bir işleve sahip olamadığı gerçeği daha da belirginleşir.

Kuşkusuz genel olarak İslam âlemi, özel olarak da Türk dünyasının geri kalışında ekonomik yapı ve diğer dışsal faktörlerin önemini görmezden gelmek gibi bir idealizme düşmemek gerekiyor.

Ancak bunların ötesinde İslamiyet'in, egemen olduğu tüm bu toplumların, istisnasız geri kalmışlığı üzerindeki rolünü de özellikle bilince çıkarmak, bundan sonraki şekillenmemizin olasılıkları açısından zorunludur.

İslam âleminin, tarihi boyunca gerçekleştirdiği onca talana ve geniş ekonomik olanaklara ve diğer kavimlerden el koyduğu bilimsel birikimlere rağmen, öncelikle gelişmenin maddi güçleri-

---

[19] Age, s.181.

ni oluşturamaması, üretimin ve bilimin gelişebileceği atmosferi kurutması ve giderek Batı karşısında gerileyip sömürgeleşmesinin maddi nedenlerini, ideolojisini de kapsayan bir nedenler bütünlüğü içinde aramak durumundayız.

İslamiyet'in egemen olduğu topraklar genel olarak göçebe ve Asyatik toplumlardı. Bu durumun anlamı ise, bu toplumların üretime dönük bir ekonomik yapı yerine talancı ve tüccar toplumlar olup, siyasal yapılarının da despotik ve katı merkezi olması nedeniyle, genel olarak sermaye birikimi ve bireysel yaratıcılığa fazla bir olanak bırakmamasıydı. İslamiyet işte böylesi bir toplumsal miras üzerinde şekillenmiş ve daha kurucusunun sağlığında iktidar olduğundan, ekonomiden siyasete kadar her şeyi belirlemek gibi, sonraki nesiller için talihsizlik olan bir yapısal zaafla malul oluşmuştur.

Gerçekten de talihsiz bir yapısal zaafla karşı karşıyayız; çünkü içinde şekillendiği toplumun o zamanki gereksinimlerince belirlenen bir ideoloji, kendini Tanrısal, dolayısıyla değişmez ilan etmesi nedeniyle, gelişmek için değişen perspektiflere de inananlarını kapatmak gibi bir talihsiz işlev görür. Nitekim İslamiyet, talancılığı ve cihadı kutsamasıyla, merkezine militarizmi ve despotik devleti oturtan, dolayısıyla talan yaptıkça üretimci motivasyonlardan uzaklaşan, yapamayınca da yapısal çöküntüler yaşayan ekonomik kurumlaşmayı kutsayarak üretim güçlerinin gelişimine engel olan bir işlev görmüştür.

Buna ek olarak aynı geriletici mekanizma, hayatın entelektüel, bilimsel, siyasal vd. alanlarında da kendini yansıtmaktan geri durmaz. Her şeyin, ama her şeyin Tanrı tarafından belirlendiğini, her şeyin, ama her şeyin açıklamasının Kur'an'da olduğunu, aslolanın bu dünya hayatı değil "öbür dünya" olduğunu, dolayısıyla aslolanın onun için çalışmak, yani iyi "kul" olmak olduğunu önsel olarak kabul ettiniz mi, kural dışı örnekler hariç, ne hayatın entelektüel üretimine katkıda bulunabilirsiniz ne de bilimsel üretim için gerekli motivasyonu yakalayabilirsiniz.

Keza her şeyin önsel olarak belirlendiği, nasıl yaşamamız gerektiğinin Tanrı'ya atfedilen bir şeriatça düzenlendiği, yaşama ilişkin egemenliğin insan ve toplumlara çok görülüp Tanrı adına halifelere, papalara ve binyıllar önce yazılmış kitaplara devredildiği; toplumsal kesimlerin "kâfirler" ve Müslümanlar diye bölümlenip, Müslümanlığı da tüm doğmaları kayıtsız şartsız yapmak ve ayrıntıları "bizim" mezhep/tarikat gibi yorumlama zorunluluğuna indirgeyerek iktidar etme hakkının yalnızca "gerçek" Müslüman olan "bizim" tekelimize alındığı; buna karşılık "zındıkları" cezalandırma ve Hıristiyanlarla Yahudileri cizyeye (haraç, kelle vergisi) bağlama ve onları sadece içe kapalı bir toplum olarak yaşatma dayatmasında bulunduğumuz bir dünya kurduğumuzda, egemen olduğumuz toplumları içsel bir çürümeye mahkûm etmemiz kaçınılmazdır.

Özetle günümüz koşullarında dini, kişiyle Tanrısı arasındaki saf ilişki tarzından öte bir siyaset aracı haline getirerek topluma dayattınız mı, söz konusu o dini bir baskı aracına döndürmeniz bir yana, onu egemen kıldığınız oranda o toplumu çürütmeniz, geriletmeniz ve çöle döndürmeniz kaçınılmaz. Tamamen vicdani, yani bireyin en dokunulmaz alanı olan inanç biçimleri ve zamanla kaçınılmaz olan (çünkü insan hayvandan ayrımla düşünen, dolayısıyla farklılaşandır) fikirsel değişmeler nedeniyle insana ceza uygulamanız, fırsatını bulduğunuz her olasılıkta "Allah'ın dinini" başka ülkeler halklarına yaymak için cihat açmanız kaçınılmazdır.

Aynı suda iki sefer yıkanılamayacağı şeklindeki basit bilimsel kavrayışın da işaret ettiği gibi, kendi maddi yasalı evrimi içinde sürekli gelişen, kendini yenileyen, yeni sorunlar, kavramlar ve şekillenmeler yaratan, dolayısıyla ancak her türlü doğmadan uzak özgür bir kavrayış ve hareket esnekliğiyle karşılanabilecek olan hayatın karşısına, "Tanrı sözü" olduğu iddiasıyla VII. yüzyıl köleci tüccar Arap toplumunun değerlerini çıkardınız mı, temel bir ekonomik ve toplumsal bunalım nedenini daha toplumlar tarihine sokmanız kaçınılmazdır.

Hele ki buna siyasal ve ekonomik çıkar ilişkileri çerçevesinde sokaktaki insanı cennet özlemi ve cehennem korkularıyla teslim almayı kendine siyasal malzeme yapanların kışkırtmaları da eklenince, bunalımları toplumsal düzlemde daha da kalıcı ve boyutlu hale getirirsiniz...

EK

DİNİN TÜRK TOPLUMUNA ETKİLERİ

Dr. Hikmet Kıvılcımlı

Birinci baskı: Mart 1970, *Aydınlık Sosyalist Dergi*, sayı:17 Ankara.
İkinci baskı: Mayıs 1980, Yol Yayınları, İstanbul.

Konunun Metodolojik Belirlenmesi

İlk belirlendirilmesi gereken konu "Türk toplumu" ile "Din" denilen olayların kendi anlamlarıdır. "Türk toplumu nedir?" gibi genel bir soru açılırken, ister istemez başka sorular ortaya çıkarılmış bulunur. Araştırılacak olan hangi Türk toplumudur? Hangi dindir? Her şey gibi, Türk toplumunun da, Dinin de birer Tarihleri vardır. Yani, zaman içinde geçirdikleri değişiklikleri vardır. Sonra, her Toplum ve her Din yeryüzünde olup bittiğine göre, Türk toplumunun da, onun belirleyen Din'in de birer –söz yerinde ise– Coğrafyaları vardır. Yani, mekân içinde geçirdikleri değişiklikleri vardır.

Yeryüzünün hangi coğrafya bölgesinde, ne zamanki tarihe düşen Türk toplumu, neredeki ve ne zamana rastgelen hangi Din'in etkisi altında kalmıştır? Buna kesin ve belirli bir sınır çizmedikçe, öne sürülecek düşünceler, ne Türk toplumunu ve ne de onu etkileyen Din'i bize iyice aydınlatmış olmaktan uzak kalacaktır. Türk toplumu ve onu etkileyen Din diye, Tarih içinde bir yol belirdikten sonra, artık bir daha nerede bulunursa bulunsun, ne zaman olursa olsun, hiçbir değişikliğe

uğramaksızın ve yerinden oynamaksızın, ebedi ve ezeli mutlak bir varlık olarak sürüp gelmiş birer gerçeklik yoktur.

İlk Türk toplumu Ortaasya'da belirmiştir. Türkiyemiz, Küçük Asya denilen Anadolu ile Avrupa'ya giren Rumeli ülkelerinde gelişmiştir. Bugüne dek değişegelmiş bulunan Türk toplumunu, Ortaasya'da etkileyen dinlerle, Anadolu ve Rumeli'de etkileyen dinler de zaman zaman başka olmuşlardır.

İsa'dan 300 yıl Önceki ve Sonraki Kıyametler

İlk bilimcil anıt-yazı olan Herodot Tarihi, bize İsa Doğumu'ndan beş altı yüzyıl önceleri, bütün Ortaasya toplumları içinde "Türk" adıyla anılan bir topluluktan konu açmıyor. Yalnız, Ortaasyalı görünen ve Türk-Moğol atalarına çalan iki insan kümeleşmesi anıyor:

1- Mesajetler: Bugünkü Türkistan ötelerinde yaşarlar. Başları Tomris adlı kahraman Ana-handır. Persleri Tarihe sokan Babahan Sirüs (Cyrus; Osmanlıcası: Kiyumres) adlı kahramanı yakalayıp, kan dolu küpün içinde boğan yiğit hatun Tomris'tir. Tomris'in Mesajetleri, Tarih öncesindeki Kadın egemenliğini yaşayan ve henüz Çömlekçilik düzeyinde kalan bir Aşağı Barbarlık konağı içindedirler. Anahanlık çağındadırlar.

2- İskitler: Tuna, Dinyeper'den Volga, Seyhun, Ceyhun ırmaklarına ve Alplerden Altay dağlarına, Çin, Hind sınırına dek uzanan alanların insanlarıdırlar. Henüz Çobanlık üretimine geldiklerine göre, Orta Barbarlık konağını yaşarlar. Herodot, İskit savaşçıları içinde kadın kılıklı ve görünüşlü askerler de anlatır. Bu bakımdan, İskitler'de henüz kadın hukuku silinmemişe benzer. Ama, egemen İskit toplum tipi Babahan'dır. İskitler bir ulus olmaktan çok, bir dünya olduğuna göre, onları, Anahanlık'tan Babahanlık'a doğru yelpaze gibi açılmış bir sıra basamaklı Toplumlar saymak en doğrusudur.

Biz bugün, Mesajetler toplumunu da, İskitler toplumunu da Tarihten çok, Tarih öncesi efsaneler alacakaranlığında tanıyoruz. Onları ancak, Coğrafya yerlerine ve insan tiplerine bakarak, kıyaslama yoluyla, "Türk-Moğol" toplumları ile ilgili sayabiliriz.

Başlıca kaynak olan Herodot, belirli yıl sayısı vermiyor. Anlatışından, Sarı Irmak Çin'ine değin uzanan Ortaasya ülkelerinde savaşçıl insanlar kaynaşırlar. Çin henüz bilinmez. Ortadoğu Medeniyetleri'ne (Irak-Mısır'a) doğru, arka arkaya, dalga dalga med ve cezirler halinde saldırıp dönen insanlar fark edilir. Bunlar başlıca üç adla Tarih sayfalarına girerler: 1) Medler toplumunu yıkan Cimmerler, 2) Cimmerler toplumunu önlerine katarak Medler üzerine süren Skitler, 3) Skitler'i önlerine katmışça Cimmerler üzerine, daha doğrusu Irak ve Mısır medeniyetleri üzerine iter görünen Mesajetler.

Bu insanlara ne oluyordu böyle? "Ulusların Göçü" denilen şeyi yapıyorlardı. Yazılı Tarihin açıkça konu ettiği ve İsa'nın doğumundan birkaç yüzyıl önce, ile birkaç yüzyıl sonra görülen: Bir değil iki Ulusların Göçü vardır: 1) İsa Doğumu'ndan önce, Uzakdoğu (Çin) Medeniyeti ile Yakındoğu (Irak-Mısır) Medeniyetleri arasında Herodot'un anlattığı Barbar ulus akınları; 2) İsa Doğumu'ndan sonra, gene Uzak-Doğu (Çin-Hind) Medeniyetleriyle, Akdeniz (Yunan-Roma) Medeniyetleri arasında klasik Tarihin anlattığı ve sanki ilk defa görülüyormuş gibi, özel "Ulusların Göçü" adıyla andığı Barbar ulus akınları...

Herodot'un anlattığı Barbar akınlarıyla, klasik Tarihin anlattıkları arasında kıyaslamaya elverişli benzerlikler göze batıcıdır: 1) Volga'yı aşarak Batı'ya saldıran Atila adına bağlı Hünler, tıpkı Tomris'in Mesajetleri gibi, en geride iten ilk vurucu güç oldular; 2) Hünler önünde Slavlar ve Ostrogotlar ezilince, ürküp Trakya, Makedonya, Yunanistan, İtalya, İspanya, Afrika'ya dek uzanan Vizigotlar, bir çeşit İskitler durumunda idiler; 3) Bu akınlar önünde çökmüş Roma toprakları üzerine yerleşen Cermenler, İskitler önünde başlarının çaresine bakan Cimmerler ulusuna benziyorlardı.

Sosyal Kıyametler Ortasında Türkler - Moğollar

Bütün bu İsa'dan üç beş yüzyıl önce ve sonra görülmüş altüstlükler sırasında, "Türk toplumu" adını almış insan kü-

meleri var mı? Tarih belirli bir kayıt düşürmemiş. Yalnız Herodot, Ceyhun ötesindeki "Asya'ya sahip" İskitleri sayarken belki Altay dağlarının ötesinde berisinde, "Çenesi uzun, özel dili olan" altıncı tip İskitleri "yassı burunlu" diye tanımlar. (Herodot, 4/12, 3/105, 1965) Sonraki tarihler de Hünleri: "Yayvan ve geniş burunlu" olarak anlatıyorlar. (V. Duruy: *Histoire Generale*, s. 216, Paris 1891) Yakındoğu kaynaklarında daha açık bir benzeyiş belgesi yok.

Uzakdoğu (Çin) kaynakları ise, büsbütün efsane karanlığındadırlar. "Bir Çinli ırk yoktur... Çinliler, 'Sarı ırk'a ve Moğol ırkına bağlanıyorsa da, Ehalinin Ortaasya'dan gelmiş bir istila sonucu olduğu düşüncesi, sadece bir hipotezdir." (Hist. Genere des Peuples, C. I, s. 32) "Anarşik Çin efsaneleri, hemen bütün kahramanlarını Sarı Irmağın orta akımı üzerine yerleştirdi. ... Neolitik Çin'de oturanların Moğol tipi oldukları hükmünü verdirtti... Çin Konfederasyonu'nun ötesinde 'Dört Deniz'in Barbarları yaşıyordu." (Keza, C. I. s. 373)

Türk Sözcüğü Nereden Gelir?

Tarihin o kargaşalı kıyametleri ortasında "Türk" sözcüğü ne zaman, nasıl doğdu? Ve o sözcüğün anlamı nedir?

Türklüğü ideal edişinden kimsenin kuşkulanamayacağı Ziya Gökalp'e göre: "Türk" sözcüğü "Töre" sözcüğünden gelir. Thomsen (*L'Inseription de l'Orkhon*, s. 98) *Orkhon Kitabeleri*'nde yazılı "Töre" sözcüğünü: "Kanun", "Kurum" (Müessese: Institution) anlamında tercüme eder. Kitabede: "Törükbudun ilinin, törönün kim aktardı" (Sizin devletinizi ve müesseselerinizi kim yıkardı) cümlesinde yazılı hem "Törük", hem "Törün" sözcükleri "Töreli" anlamına gelir. *Divan-ı Lugaat'ı Türk* (C. III, s. 167), Doğu Türkçesi'nde "Töre" ve "Törü" denildiğini belirtir ve "Töre"nin "Resm-Kaaide" (Tören-Kural) demek olduğunu açıklar. "İl bırakılır, törün bırakılmaz." (ülke bırakılır, töre bırakılmaz) Ziya Gökalp, o an-lama dayanarak şöyle der:

"Türk töresi, eski Türklere atalarından kalan bütün kuralların topu birden, demektir. Töre kelimesinin Türk kelimesiyle bir özden olması da hatıra gelebilir. Başka yerlerde yazdığım gibi, Sagadak sözcüğü nasıl Sagalı anlamına gelebilir. (K) harfi, nispet ve karakteristik ekidir. Bu hipoteze göre, Türk sözcüğü Töre sözcüğünden çıkmıştır. Bu hipotez henüz Türkiyatçılarca kabul edilmediği için, şahsi bir fikirden ibarettir." (Z. Gökalp: *Türk Töresi*, s. 4. İstanbul 1339)

Gökalp hipotezine göre: Ortaasya'da Türkçe konuşan uluslardan bir bölüğü, bir tarihte "Töre"lenmiş; "Töreli" anlamına "Türk" diye adlanmış. Türkler, kendi törelerinden olmayan uluslara "Tat" derler. Arapların, kendilerinden olmayanlara "Acem" dedikleri gibi, Türkler de töresizlere: Uygurlara, Acemlere (Perslere) "Tat" adını verirler. Türklere Uygurlar kadar yakın olan Moğollara da Tat-Er (Tatar) deyişleri bundandır.

Neşri, "Türkmen" adı için başka bir söz oyunu öne sürer. Şaman inancı taşıyan Türkler, İlk Müslüman oldukları zaman: "İslame gelüp mü'min ve müttakiy oldular. Ondan ötürü buna Terkiman denildi. Lafızda hafifletilip Türkman dediler. Türkman'ın adı ol vakitten beru konuldu." (*Neşri Tarihi*, s. 14, TTK yayını) "Terk'i iman"dan (inanç bırakmaktan) Türkman gelir mi, gelmez mi?... Önemli olan gerçek şudur: Bütün araştırmalara ve tahminlere göre, Türk adı, Ortaasya'daki insanlardan bir bölüğüne sonradan verilmiştir. Bu "sonra": Türklerin Tarihe girişleri zamanıdır.

Türkler Hangi Yıllarda Tarihe Girdiler?

Uygur ve Tatar gibi en yakın akraba uluslar arasında Türkler ne zaman ve nasıl Tarihe girmişlerdir?

Bir ulusun Tarihe girmesi, yazılı Tarihte anılmasıdır. Bu da, Sınıfsız bir toplumun, Tarihöncesinden, sosyal sınıflı Medeniyete değmesiyle başlar. İlkel toplum, o zamana, Yazı'nın bilindiği Medeniyette, yazarların kaleminden sayfalara geçer. Türklerin, Yakındoğu ve Uzakdoğu medeniyetleriyle ilişkiler kurması, Tarihte Türk adının işitilmesine yol açmıştır.

Türklerin Medeniyetle ilk ilişkisi Çin'de olmuş görünüyor. Türkler Çin'i "TAVGAÇ" yani: Ulu, Kadim, Tekniğe Fenne sahip sayarlar. "Türklerin Çinlilerle münasebeti, Milattan 200 yıl önce egemen olana "Hyong-nu", yani Hün adındaki Türk devleti zamanında vardır. Milattan 174 yıl önce, Çin'den Türk Hanına bir prenses getirmek üzere Türk sarayına giden Cung-Hang-Yue adındaki Çinli elçi, Türklerin Çin medeniyetine karşı gösterdikleri taklit eğilimini Türk hayatı için zararlı gördü. Bu zat, Türkleri sevdiği için Türk sarayında kaldı. Bir daha Çin'e dönmedi." (Z. Gökalp: *Türk Töresi*, s.7) "İslamlıktan önce Türkler, Çinlileri biricik ayık ve bilgili olarak tanıyorlardı. Orkhon Kitabesi, Çinlilerin Türklere kendi Ayık ve Bilik'lerini verdiğini söylüyor. Thomsen, Ayık sözcüğünü "Medeniyet" olarak, Bilik sözcüğünü "Bilgi" olarak tercüme etmiştir." (*Orkhon Kitabeleri*, s.4) (Z. Gökalp: Keza, s.6)

"Kitab'ül İlm'ün Nafi" bu yanı daha açık koyuyor:

"Uygurların eski edebiyatından pek az şey kalmıştır. Avrupa bilginlerince bilinen Uygur lehçesinde yazılmış bu az sayıdaki elyazılarının hepsi, İslamlığın kabulünden sonra yazılmıştır. Ve elimizde bulunan en eski elyazısı, I. Miladi yüzyıla dek çıkabilir." (Keza)

Türkiye'nin Türkleri içinde en büyük Türkiyatçı olana, Ziya Gökalp'e göre, Türk'ün Tarihöncesinden Medeniyete el uzatışı, İsa Doğumu'ndan 2 yüzyıl önceleri olmuştur. Türklerce, Medeniyetin en göze çarpan aygıtı ve belgesi olan Yazı'nın kullanılışı ise ondan ancak 700 yıl sonraları görülür.

"Türk Toplumu" ve Din

Batı'da Akdeniz medeniyetinden Roma İmparatorluğu çökerken ona "coup de grace" (son kurşun)u indiren Barbarlar akınının koçbaşı Hünler idi. Uzakdoğu'da Roma'nın karşılığı demek olan Çin medeniyetinden Tanglar sülalesi çökerken, ona son kurşunu vuran Barbar akınının koçbaşı, İslam kültüründe "Kıyamet alâmeti" sayılan Tibetli Tufan ulusları oldu. (H. Kıvılcımlı: *Tarih-Devrim-Sosyalizm*, s. 260)

Yakındoğu'da Antika medeniyetler zincirinin son halkası olan İslam medeniyeti çökerken, ona son kurşunu vuran Barbar akınının koçbaşı, bir çeşit Tufan sayılan, Hün torunlarından Cengiz Moğolları, Timur Tatarları oldular. Roma medeniyetinin rönesansı olan Bizans medeniyeti, Batı'dan gelme Hıristiyan Barbarlarla yalnız aşı edildi; çökeceği sıra, Doğu'dan gelme son Müslüman kurşunu vuran koçbaşı artık, (Hün-Moğol-Tatar değil), doğrudan doğruya Türkler (Selçuklu-Osmanlı) oldu.

Önce Din nedir? En geniş anlamıyla, her şeyden önce Toplumcul bir olaydır. "Toplum mu Dine etki yapar, Din mi Topluma?" sorusu önümüze çıkmamazlık edemez. Toplum Dini yarattığına göre, yaratan mı yaratığı etkiler, yaratık mı yaratanı? Bu metafizik "Yumurta mı tavuktan çıkar, tavuk mu yumurtadan?" sofizmidir. Gerçekte, hem tavuk yumurtadan, hem yumurta tavuktan çıkar. Dolayısıyla; Toplum Dine etki yaptığı gibi, Din de Topluma etki yapar. Mesele, hangi elle tutulur, somut şartlar içinde, Toplumun Dine ve Dinin Topluma neden ve nasıl etki yaptığını araştırmak ve bulmaktır.

Özel anlamıyla Din Nedir? Toplumda, insan kişilerin düşünce ve davranışlarına, kişilerüstü güçlerin etkilerini yorumlayarak uygulayan, teorik bir dünya görüşü ve pratik bir evren düzenidir. İsa'nın doğumu sıralarında doğduğu anlaşılan "Türk toplumu"na hangi kişilerüstü etkiler, ne gibi yorumlamalara ve uygulamalara yol açan dünya görüşleri getirmiştir?

"Türk Dini"

Ziya Gökalp bir "Türk dini"nden bahsederken, o dinin Türk sosyal yapısının bir ürünü olduğunu şöyle açıklar:

"Türk dininin genel izahı bize gösterecektir ki, eski Türklerde Tanrılar, sosyal zümrelerin sembolleri gibidir. Her Tanrı mutlaka bir zümrenin vicdanını temsil eder: Aşiretin timsali Ogan, Batınların timsali Yersu'lardır. Batınların aşiretten doğdukları gibi, Yersular da Ogan'ın oğullarıdır. Buguhan, cemaatini 4 orduya ayırmış, her birini bir cihetin bekçisi tanı-

mıştı. Bu sosyal örgütün lahuta in'ikasından (gökyüzü aynasına çarpmasından): Gök, Kızıl, Ak, Kara Han'lar diye 4 ikinci derece Tanrı vücuda geldi. Bunlar Ogan'ın oğulları sayıldı. Sonraları, sosyal zümreler bölündükçe, Tanrıların sayısı da o bölümlenişe paralel olarak arttı. Bu Tanrılara Yersu adı verilmesi, Türklerin toplantıları vahalara ve büyük ırmaklara tabi olmasındandır." (Z. Gökalp: *Türk Töresi*, s. 29)

Görüyoruz. Burada Dinin Türk toplumuna etkisinden çok, Türk toplumunun Din üzerine kesin etkisi vardır. Gerçi bir yol doğmuş bulunan Din'in ondan sonra karşılıklı olarak Türk toplumuna yapmadığı etki kalmayacaktır. Örneğin:

"Türklerin ülkelere bağlı Yersuları olduğu gibi, doğrudan doğruya her Boy'un koruyucusu olmak üzere, özel bir Tanrısı vardı. Mahmud'u Kaşgari bunlara Cığı = Cıvı adını veriyor. İki Boy savaşacakları zaman, savaş gününden önceki gece sırasında, o kabilelerin Cıvı'ları savaşırlarmış. Bunlardan hangisi üstün gelirse, sabahleyin onun Boy'u üstün çıkarmış. Böylece, kan davalarının, gazvelerin, kabile savaşmalarının başlıca sebeplerinin Cıvı'lar olduğu anlaşılıyor. Bir kabileden bir tek kişiye saldırmak, onun taptığına saldırmaktı. O halde, tek kişinin öcünü almak, taptığın öcünü almak demek olurdu. Bu suretle, kadın dininin bir asabiyet dini olduğu ortaya çıkıyor. Aile dayanışmasını var eden ve boyuna kuvvetlendiren Cıvı'larla, Yersu'lardır. Oğuş ile Boy ilk ailelerdir. Bunların dayanışması, aile asabiyetidir." (Z. Gökalp: Keza, s. 30)

Bu sözlere bakılırsa: "Savaşların başlıca sebebi Cıvı'lar" sanılır. Ama, daha önce Z. Gökalp'in kendisi, Cıvı'ların da Yersu'lar ve Ogan'lar gibi, "Gök aynasında görünen sosyal bir örgüt sembolü olduklarını açıkladıydı. Demek Cıvı'lar savaşın sebebi değil; Kabile, Boy, Aile savaşlarının sadece bayrağıdırlar. Yakındoğu'nun İslamlığından ve Uzakdoğu'nun Budistliğinden önceki Türk toplumu, kendi normal Tarihöncesi çağını yaşarken, yaptığı bütün kişiüstü etki yorumlarında, yani Din kavramlarında, kendi öz yapısının gerekleriyle sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Dinin Türk toplumu üzerine etki yapmasından çok, Türk toplumunun Din üzerine yaptığı etki göze çarpmış; idealistler dahi bu yanı saklıyamamışlardır. Türk toplumuna Din dışarıdan gelmemiş, kendi içinden doğmuştur. Dinin etkisi, Toplumun etkisi ile kaynaşık bulunmuştur.

Nuh - Tufan - Türkler

Türk toplumuna dışarıdan geldiği için "etki yapmış" sayılabilecek iki Din vardır: 1- Uzakdoğu'da Budizm, 2- Yakındoğu'da İslamlık... Bugünkü Türkiye'de yapılan bir anket: "Türk toplumuna Dinin etkileri"ni araştırınca, ne Tarihöncesindeki, ne Uzakdoğu'daki Türk toplumları murad edilmemiş sayılabilir. O zaman konuyu şöyle belirlendirmeliyiz: "Yeryüzünün Türkiye denilen toprak bölümündeki Türk toplumuna İslam dininin etkileri nelerdir?"

Türklerin İslam dininden etkilenmeleri, Cermenlerin Hıristiyan diniyle etkilenmelerini andırır. Semit geleneği, ilk insanı Ademile Havva'ya bağladı. Bunun anlamı ayrı bir konudur. İlk Sümer medeniyetini, İslamlığın Tufan adını verdiği biçimde, suların basması gibi basan Semit Barbarları akını üzerine insanlık Nuh oğullarına bağlandı. Tarihte ve Mitolojilerde anılan Nuh oğullarının adlarına bağlı uluslar göz önüne getirilirlerse, şaşılacak bir gerçekle karşılaşıyoruz: Bütün adı geçen uluslar, Tufan olayı sırasında, Yakındoğu medeniyeti ile uzaktan yakından ilişki kurmuş Tarihöncesi toplumlarıdır. Başka deyimle, "Nuhoğulları" denilen insanlar, Tarihe değmiş Barbar yığınlarıdırlar: Frijyalılar, Cimmerler, Skitler, Medler, İonyalılar, İberyalılar, Togormanlar Jafet'in oğulları; Elamlar, Asurlar, Ermeniler, Aramlılar vs. Ham'ın oğulları; Keldanlılar, Araplar, Mısırlılar, Libyalılar, Faslılar, Nümidler, Ken'anlılar Sam'ın oğulları sayıldılar.

Tufan'dan sonra Tarihe (ama, Yakındoğu medeniyetlerinin Tarihine) giren bütün o adı geçen uluslar, Tufan sırasında Medeniyet siciline geçirilmiş bulunan Semit jenealojisine bağlanmak zorunda kaldılar. Yakındoğu medeniyetleri çevresinde Tarihe giren Türkler de, bu kuralın dışında kalmadılar.

Türkler, Nuh oğlu Yâfes dölünden sayıldılar. Müslüman Pers tarihçileri o kadarla da yetinmediler. Türkleri Muhammed peygambere yaklaştırmak için, Arapların bağlandıkları Sam adından çıkartmaya çalıştılar. Bu kadarına karşı artık Türk Müslüman yazarlar bile karşı çıktılar:

"Oğuz Khan, İbrahim Aleyhisselam oğlu, İshak oğlu, Iys'in oğludur dediler. Yanlış yaptılar. Çünkü, Iys Küçük-Rum atasıdır ki, İkinci-Rum'dur. Sam oğlu Erfahşad dölündendir. Oğuz ile Türk ve Moğol, Birinci-Rum gibi Yafes çocuklarındandır. Selçuklular dahi İbrahim'e ulaşır demek, kimi Pers tarihlerinde anılır, ama bu Perslerin şeni taassuplarındandır." (*Neşri Tarihi,* C. I, s. 56)

Türkler Dinsiz ya da Tabiata Tapıcıydı

İslam dini ile karşılaştıkları sırada Türkler bir tek sistem değillerdi:

"Birçok sınıflardan kimileri Müdun (Kentler) ve Hüsun (Hisarlar) sahibidirler. Ve kimileri Berr'dirler, yani, derim; evleriyle dağ tepelerinde ve ovalarda otururlar. Bunlar dahi kimi güneşe ve kimi puta ve kimi sığıra ve kimi ağaca, kimi taşa taparlar. Ve kimileri dahi vardır, hiç Din bilmezler. Ve kimileri Yahud'e taklit ederler, krallarına Khan derler: İpekler giyip, alyaldızlı tac ururlar. Bu taife pek behadır olurlar. Ve bunların topu Nuh oğlu Yafes oğlu Bulcas Khan çocuklarındandır." (*Neşri Tarihi,* C. I, s. 8)

Dinsizden Yahudi taklidi Khan'lısına dek çeşitleri vardı. Kent ve Hisarda oturanlar, besbelli Yakın ve Uzak Doğu medeniyetleriyle temasa geçen azınlıktı. Asıl Türk uluslarının büyük çoğunluğu "Göçer Evli" (Göçebe çadırlı) idiler.

"Menzilleri Ceyhun'la Çin arasındaki Türkistan ülkeleridir. Körtak ve Ortak dağlarının üzerinde kara evlerle yaylayup (yazı geçirip) ve kışın Bursun, Kakyay, Karakurum, Kari ve Sayran adlı yerlerde kışlarlardı. Kralları Khakan'ın taht yeri, Talas adlı şehirdi." (Neşri, Keza)

İslam tarihleri, çoğu Mitolojilere göre karışık ve karan-

lıktırlar. Ravzat'üs Safa'ya göre Yafes Pers kahramanı Cyrus (Kiyumres) gibi, İsa'dan 600 yıl önceleri yaşamıştır. Yafes 240 yaşındayken Zib Bakuy sahneye çıkar. Cyrus'ten 170 yıl sonra Oğuz görünür. Hangi rakam doğru?

Neşri, tarih kargaşalığına bir düzen vermek için, Nuh oğlu Yafes'e bağladığı Bulcas'la Türk Tarihini başlatıyor. Önce, "Bulcas'ın iki oğlu vardı: Biri Türk, biri Moğol" diyor. Bu oğulların kum gibi, ağaç yaprağı kadar kalabalık dölleri bulunduğunu anlatıyor. Daha bu sözü bitirmeden, Bulcas'ın iki oğlunu unutuyor. "Bulcas ölünce, büyük oğlu Zib Bakuy yerine geçti" diyor. "Bunun atasından mülkü ve saltanatı ve şevketi ve mehabeti ve askeri çok" bildirisi ile, Zib Bakuy'un şu dört oğlunu sayıyor: 1) Kara Han, 2) Or Han, 3) Güz Han, 4) Gür Han...

Karahan: "Dinsiz, kâfir ve cebbardı. Türkistan'dan Doğu ve Kuzey ülkelerini ele geçirdi" (Neşri, 1/10) Kara Han'ın kendisi "dinsiz" iken, bir de bakıyoruz, anasından doğar doğmaz Müslüman olan bir harika çocuğu dünyaya geliyor: "Oğuz adında bir oğlu oldu. Hak teala anı Tevhid'e (Tanrının birliğine) irşad etti. Bu, halkı Hakka davet edince, atasıyla yaman savaş (vahşet'i azim) oldu. Oğuz'la atası arasında 75 yıl öldürüşme (kıtal) yapıldı... En sonra Kara Han öldürüldü. Oğuz Doğu'dan Batı'ya varınca yeryüzünü ele geçirdi." (Neşri, 1/10)

Tarih Öncesinde Oğuz Mitolojisi

Oğuz kimdir? Bütün Türk ve Moğol geleneklerinin en büyük Mitoloji kahramanıdır. Her şey, hatta Türklük onunla başlamışa benzer. O ne zaman yaşadı?

Neşri'ye bakılırsa, Kara Han ile Oğuz arasındaki savaş: "Bu kaziyye, İbrahim Aleyhisselam zamanında idi. Oğuz ona iman getirmişti." (Neşri, 1/12) "Türkler şöyle zuum ederlerdi ki, Hakkın Kelam'ı Kadim'inde andığı İskender Zülkarneyn meğer bu ola derlerdi." (Keza)

İbrahim: Sümmer Kenti Ur'dan Mısır'a göçmüş Semit' tir. Arap ve İsrail uluslarının başlıca atalarıdır. Cyrus: Med'leri

yenerek Pers'leri Medeniyete geçirmiş başlıca atalarıdır. İskender: Grekleri ve Persleri yenip Makedonya'lıları Medeniyete ulaştırmış atalarıdır... İbrahim: İsa'dan binlerce yıl önce; Cyrus: 560-523 yıl önce; İskender: 356-323 yıl önce yaşamışlardır. Oğuz, bunların her üçü ile de bir zamanda yaşamış olamaz. Oğuz'la bu üç Tarihçil Devrim kahramanı arasında eşitlik, olsa olsa, Oğuz'un da İbrahim-Cyrus-İskender ile rol benzerliği olabilir.

Akkad medeniyeti sonunda İbrahim, Med medeniyeti sonunda Cyrus, Pers medeniyeti sonunda İskender: Ortaasya insanlarının besbelli, sosyal yapılarında değilse bile, düşüncelerinde büyük yankılar uyandırmıştır. Bu kutsal yankılar, Türk ve Moğol geleneklerinde, Oğuz Han tipinde bir mitolojik kahraman biçimini yaratmıştır. Bu kahramanı İslamlar kendi Arap-İsrali geleneklerine uyarak İbrahim'e; Acemler kendi Pers geleneklerine uyarak Cyrus'e karıştırmış oluyorlar. Yalnız, "Türkler şöyle zuum ederler" denildiğine göre, Türklerin kendileri için Oğuz: "İskenderin ta kendisidir." Hakikate en yakın olanı da, Türklerin, İsa Doğumu'ndan önceki 4. yüzyıllarda Pencap'a dek giden İskender'le ilişkili olmalarıdır. Nitekim Grek tarihçisi Plütark, İskender'in Persleri devirdikten sonra Amazonlarla karşılaştığını masal gibi anlatır. Ortaasya'nın "Amazonları"ı, Tomris'in Mesajetler'inden başka kim olabilir?

Oğuz Han, yalnız İbrahim, Cyrus ve İskender gibi Yakındoğu kahramanlarını değil, Uzakdoğu'nun Çin ve Hint kahramanları gibi, Batı Roma medeniyetine son kurşunu vuran Atlı Han'ı (Atila) da kendi kişiliği içinde toplar:

"Müverrih ider: Vakta ki Oğuz: Çin, Hıtay, Gûr, Gazne, Hind, Sind, Türkistan, Deylem, Babil, Rûm, Efrenç, Rus, Şam, Hicaz, Habeş, Yemen, Berber.. çün, bu denli illeri ele geçirdi, yine asıl vatanına, Orta ve Kürtak'a dönüp, çocukları Gün, Ay, Yıldız Hanları sağ yanına (Meymeneye), Gök, Tak, Dingiz Hanları sol yanına (Meysereye) yerleştirdi." (Neşri, 1/14)

Türk: Kan - Han Örgütlenişi

Tarihte Atila: Çin'den Fransa'ya dek, Cengiz: Uzakdoğu'dan Yakındoğu'ya dek büyük ülkeleri ancak Roma ve İslam medeniyetlerinden sonra kaplamışlardır. Ama Asya'yı, Afrika'yı, Avrupa'yı baştan başa fethetmiş hiçbir kahraman yok. Bu bakımdan Oğuz Han, Tarih için olduğu denli, Coğrafya için de gerçek kişi olamaz. Belki İskender, belki Atila, belki Muhammed gelenekleri hep birden Türk toplumları içine Oğuz biçiminde kişileşmiş olarak girebilir. Başka deyimle, Oğuz, bütün başından geçenlerden de açıkça anlaşılacağı gibi, Tarih ve Coğrafya ile hiç ilişiği bulunmayan, sadece bir efsane yiğididir. Türklerin "Türk" adını aldıkları, yani "Töreli" oldukları çağda, Tabiata ve Atalara tapan Toplum, kendi töreleniş yapısını Kutsal anlamda Oğuz bir Ata kılığına sokmuştur.

Oğuz Han'ın, Homer ve Hezyod'daki Zeus Tanrı gibi bir mitoloji yaratığı olduğu, ondan sonraki gelişimle de açıklanır. Oğul diye adları konulan "Han"lar da gerçek Tarihçil kişiler değildirler: Bütün ilkel Toplumlarda görülen Kan (Gens) teşkilatının sembolleridirler. Gens ile Kan ve Han (Khan) sözcüklerinin bir tek insancıl kökten çıktıkları ortadadır. Sosyal akrabalık ilişkilerini sınırlandırma örgütü olan Gens-Kans bölümleri, nasıl tek Aile kökünden 2'ye 4'e ve ilh. ayrılarak bölünme ile gelişirse, İlkel Türk toplumunda Tarihe geçmiş Han sayıları ve bölünmeleri de, tıpkı öyle gelişmiştir.

Bulcas'ın Türk-Moğol diye yalnız 2 oğlu vardır. Ama, Bulcas ölünce, yerine ne Türk, ne Moğol adlı oğlu geçmez: Zib Bakuy geçer. Çünkü Türk ile Moğol, gerçek kişi değil, bir Toplum örgütüdürler. O örgüt içinde, anlaşılan ilk Babahan tipi Bulcas'tır. O kişi ölünce yerine Zib Bakuy geçmiştir. Ravzatüs Safa'ya göre: "Dib" sözcüğü "Taht" demektir, "Bakuy" sözcüğü "Ulu" demektir. Bu bakımdan Zib Bakuy'un kendisi bile, bir gerçek kişi olmaktan çok, ilk Babahanlık denemesine verilmiş, "Ulu Taht" anlamına gelen bir mitolojik addır.

Zib Bakuy'un 4 oğlu olur. Zamanla Toplum büyümüş, ilk 2 Kan, yeniden ikişer bölünerek 4 olmuştur. Her Han

(bütün Gen= Kan örgütlenmelerinde olduğu gibi) bir Totem'le belirtilir. Totemler, Türklerin tabiat inançlarına uyarak: Yön (cihet), Mevsim, Dağ adlarını alırlar. Zib Bakuy'un dört oğlundan: Kara, Türklerde Kuzey yönü demektir; Güz, bildiğimiz sonbahardır; Or Han ile Gür Han, Oğuz'un, efsanece dünyayı fethettikten sonra "vatan'ı aslisi" olarak çekildiği Ortak (Or Dağ) ile Kurtak (Gür Dağ), yani iki kutsal Dağ'dan (Tak'tan) başka ne olabilir?

Oğuz Han'ın babası diye gösterilen Kara Han, "Kuzey" insanı olarak, Batı-Güney'e düşen Türkistan Türkleri kadar Medeniyete değmemiş olduğundan, "Dinsiz" kalmış Toplum sembolüdür. Mekân içindeki ayrılık, zaman içinde de farklılaşmalarla devam etmiştir. Bulcas çağında Türk toplumu 2 Kan (Khan)lı (Türk-Moğol) iken, Zib Bakuy çağında 4 Khan (Han)lıdır. Oğuz çağında Kan (Khan) örgütü birden ikiye ayrılmıştır. Sağcıl: Gün-Ay-Yıldız Totemli Kan'lar, yeryüzünden erişilemeyecek denli yüksek, neredeyse Tabulaşmış olurlar; Solcul: Gök-Tak (Dağ)-Dingiz (Deniz) Totemli Kan'lar, daha elle tutulur dünyamızın parçaları olurlar.

Türk toplumu, inanç bakımından henüz yarı yerde, yarı göktedir. Uzak Umman ve Çöl-Kervan yolculuklarının beşiği olan Irak medeniyetinde inançların nasıl yerden göğe çıktığı, gökte Ay-Gün-Yıldız sembollerine Toplumdaki Kan bölümlenişlerini (7'li Kan ve Hafta gibi) aksettirdiği göz önüne getirilsin. Yakındoğu medeniyetiyle ilişkilerin bırakacağı etkiler sezilebilir. Oğuz Han, Kara Han'la Zib Kakuy Han'ın Kan bölümlenişi çok daha geniş ölçülerde geliştirmiştir. Oğuz Töresi budur. Oğuz'la birlikte Türklerin Türk (Töreli) oluşları ondandır.

Oğuz dünyasının 6 aşiretinden her biri, ayrı ayrı hep 4'erli Kan (Khan)lara bölündüler. Oğuz Kan'ı, önce Bulcas Kan'ı gibi 2 bölüğe (Meymene: Sağcıl ve Meysere: Solcıl) ayrılmış en büyük Konfederasyon'dur. Oğuz Konfederasyonu'nun her biri 3'erli Kan topluluklarını içine almış 2 büyük Federasyon'u kaplar. Her Federasyonun 3'erli ana Kan'ları, yeniden Zib Bakuy Kan'ı gibi, 4'erli Kan'lara ayrılır:

Böylece, Oğuz Yürüm'ü (Menkıbesi) ile anlatılan şey, bütün bu 24 Kan'ı içine almış en büyük Kandaşlar Konfederasyonu'dur. Yalnız bugünkü Türkiye haritası içinde, o 24 Kan'dan çoğunun adları birçok yerlerin adları olarak yaşamaktadır: Yazır, Dudurgu, Avşar, Karkın, Bayındır, Anamur, Alayund, Yüreğir, İğdir, Burdur, Kınık gibi... Anlaşılıyor: İslam medeniyetinin çöküş aşamalarında hemen bütünüyle Oğuz oymakları (ve Kan'ları) Ortaasya'dan kalkıp, Totemleri, Tabuları ile bugün yaşadıkları Küçükasya'ya akın etmişlerdir. İslam Tarihi bu olayı pekiştirir:

"Bütün bu Türkler müvahhiddirler (Tanrı birliğine inanmış), Türkistan'da ve Maveraünnehir'de, Horasan'da, Fars'da, Irak'ta, Azerbaycan'da, Diyarbakır, Ermeniyye, Rum, Şam, Mısır ve Mağrip'te oturanlar... Ve Oğuz'un bu 24 çocuğunun zürriyetindendir ve dahi Oğuz ile Türkistan ülkelerine kaçan ebna'i a'mam'ının neslindendir.." (Neşri, 1/12)

Konfederasyon..........**O Ğ U Z K H A N**

Federasyon....**Meymene (Sağcıl)**	**Meysere**..........**(Solcıl)** Kol
Kabile...GÜN AY YILDIZ	GÖK TAK DİNGİZ Budun
Kan......Kayı Yazır Avşar	Bayındır Salur İngildir......Boy
Kan......Bayat Döger Kartık	Becenek Aymur Büldür....Boy
Kan......Alka Dordurga Bigdili	Cavundur Alayundlu Yive...Boy
Kan......Karaveli Yabırlı Yarkın	Çebni Üregir Kınık......Boy

Allah Sayısı - Kan Sayısı

İlkel toplumlardan Medeniyete dek aktarılmış kutsal rakamlar, hep Toplum örgütüne giren Kan'ların sayısına uygundur. Türklerde Boy adını da alan Khan sayısına uygun rakamlar kutsallaşmıştır. Belli bir Türk toplumunun sosyal gelişim konaklarına göre Boy'ların normal sayıları: 2-4-8-24 olarak çoğalır. Kimi savaşlarda bir Boy tümüyle yok edilebilir. O zaman Toplum ikiye bölünmeden doğmuş çift rakamlar yerine; bir eksiği ile: 7-9-17 gibi tek rakamlı olur. Onun için, kaç tür-

lü Türk toplumu varsa, o kadar çeşitli rakam, sayı gösteren Kan kümeleşmeleri, Tanrı sayıları bulunur.

"Tsin dininde Doğu'nun 4 Yersu'su vardır ki, 4 Batn'a (Kan'a denilmek istenir) karşılık düşüyordu. Oğuz'larda: İki Tsin'in birleşmesiyle (ayrılmasıyla demeli) 4 Tanrı, 4 Yersu olmak üzere 8 Allahın ortaya çıktığını görmüştük. Yakut dininde: 8 sayısı da sol Kol olmak üzere yeni bir sınıflama çıktı. Altay Türklerinde: bu iki sayının birleşmesinden 17 sayısı çıktığını görüyoruz. Ama, Kol'lara ait allahların sayısı ne olursa olsun, daima allahların 2 kola ayrılmış bulunması ve bu allahların Batn'lara karşılık düşmesi, İl dininde genel kuralıdır.." (Z. Gökalp: *Türk Töresi*, s. 44)

İslam Tarihine dördüzlü Oğuz Kan teşkilatı ve kabile Konfederasyonu dışında giren iki tip Toplum daha vardır:

1- Oğuzların düşmanı olmakla birlikte, onlar arasında yaşamaya katlanan 7'li Kan teşkilatına (Kabile) adı veriliyor:

"Ve dahi Oğuz'la düşman olup Türkistan'a geldiler; 7 Kabiledir: Uygur-Kayıkle-Kıpçak-Karluk -Kalaç-Agaceri-Ayferi." (Neşri, 1/12)

Bunlar, Oğuz töresine katıldıkları için olacak, Türk (Töreli) sayılıyorlar.

2- Oğuzlarla bağdaşamayan Moğollar:

"Ve şol taife ki Oğuz'a boyun eğmediler. Onlar, Kuzey ve Doğu bölgelerine kaçıp, başka beldelerin 7. iklimine varıp yerleştiler. Şimdiki halde, ol yerlere Moğolistan derler." (Keza)

Böyle Etnografik bölümleme yerine Sosyolojik bölümlemeye başvurursak, Ortaasya Türk toplumu içinde genellikle ulaşılmış sosyal gelişim basamaklarına göre, "Dinsizlik" bir yana bırakılırsa, üç tip Din belirdi: 1- Şamanlık; 2- İl dini; 3- İlhanlık dini..

En orijinal, Türk toplumu yapısından kaynak alan din Şamanlık'tır. Sosyoloji bakımından Şamanlık, Morgan'ın sınıflamasına göre: Aşağı Barbarlık Konağı'ndaki Anahanlık düzenine giren inançlar sistemidir. İl dini ile İlhanlık dini, Türk toplumunun Uzakdoğu'da az çok medenileşmiş Çin toplumu

ile olan ilişkilerinden kaynak almışa benzer. Daha doğrusu, çevre etkileri altında Şamanlığın geçirdiği değişikliklerle olmuşlardır. Sosyoloji bakımından İl dini de, İlhanlık dini de Orta Barbarlık Konağı'na girerler. Ama bunlar, iki ayrı aşamadırlar.

İl Dini: Şamanlığın temeli olan Anahanlık (Ana hukuklu Kan örgütü) ile, onu erkek yararına değiştirmeye çalışan Babahanlık (Baba hukuklu Kan sistemi) arasında kurulmuş, eşit haklı bir uzlaşma dinidir. Onun için Ziya Gökalp, haklı olarak şu gerçeği belirtir:

"Oğuzların teşkilatı incelenince görülür ki, Bozok ve Üçok adlarındaki iki aşiretin birbirinin eşit ve tamamlayıcısı olmak üzere birleşmesinden, Oğuz ili var olmuştur. İl sözcüğü *Divan'ı Lugat*'a göre Barış anlamındadır. Filan bey, falan beyli İl oldu = Barış yaptı demektir. İlci deyimi ise Barışçı anlamınadır." (Z. Gökalp: Keza, s. 36)

İlhanlık dininde: artık Anahanlık yenilmiştir. Yenilgin olarak kötülenmiş ve Babahanlığın zıt kutbu durumuna sokulmuştur: "Mükafat ve Ceza verme allahlarının iki tabakaya ayrılmasından, ilhanlık dini vücuda gelir." (Keza, s. 53)

Şamanlık: Anahan Dini

İlk cinsel yasakları ile Kan kutsallığının sembolü olan, Totemler dinidir:

"Tsinler, daha aşiret hayatı yaşarken, aşiret 4 Batından derleşikti. Her Batın (karın), ordugâhın bir cihetini kendisine tahsis ettiği için, cihetler, Batınların sembolü renklerle boyalıdır. Her Batın'ın bir Totemi vardır ki, bir hayvan adıdır. Her Batın kendisine bir mevsimi kutsal zaman saydığından, kendi Totemini özel mabuduna (tapacağına) ve gene kendine has olan mevsimde kurban eder. Elemanlardan her biri, Batın' lardan birinin sembolüdür. Tüm aşiretin Totemi ise Öküz' dür. Bundan dolayı, yıl ortasında 4 tapacağın babasına öküz kurban edilir." (Z. Gökalp: Keza, s.16)

"4 elemanın temsil ettiği tapacaklara, *Orkhon Kitabesi*'nde Yersu'lar adı verilir. Yersu'lar ilkin 4 iken, sonra 3'e, daha son-

ra 8'e ve en sonra da 17'ye çıktılar." (Keza, s. 34) "Renk deyimleri, vaktiyle birer ayrı kutsallığın sembolleriydiler. İlk zamanlar, aşiret 4 Batın'a ayrılmıştı. Her Batın'ın ayrı ortak vicdanı, ayrı dayanışması, ayrı ülküsü vardı. Bu ayrılıkları cihetlerden, mevsimlerden, elemanlardan, hayvanlardan, renklerden edinilmiş 4 çeşit sembollerde görüyoruz. Bu 4 Batın'dan her birinin ayrı bir kutsallığı vardı. Kutsallığın 4 çeşidi, bu 4 çeşit sembollerden tecelli eder... Batın, ailenin en eski ve en büyük dairesidir." (Keza, s. 20)

Burada Arapça Batın denilen aile, Morgan'ın Gens dediği Kan (Khan)dan başka bir şey değildi. Toplum Kan örgütlü, Din o örgütçe Yersu'lu ve Totem'lidir:

"Tsinlerin, dini, özellikle aile dayanışmasını var eden ve güçlendiren bir dindir. Her Yersu kendi Batın'ının özel koruyucusudur, has Tanrısıdır. Bu din bir yandan aileye ve Totemizme bağlı olduğu halde, öte yandan Anacıl Neseb'e dayanır. Buna, kadın elemanına bağışladığı imtiyazlardan ötürü, Kadın Dini de denilebilir. Avrupa'lıların Şamanizm dedikleri din, Türklerin yalnız bu Kadın Dini sisteminden, yani 4'lü sınıflamaya dayanmış Tsin dininden ibarettir." (Keza, s. 20-21)

"Bu dinin ruhanileri: Kam'lar, yahut Kaman'lardır. Şaman sözcüğü bundan çıkmıştır. Şaman'a Yakut'larda Oyun adı verilir ki, Oğuz'lardaki Ozan sözcüğü ile aynı asıldandır. Böylece, Ozan'ın kadim zamanda Şaman olduğu anlaşılıyor. Yakut'larda kadın Şaman'a Odakan derler... Erken Şamanlarda, yaptıkları dini yahut sihircil törenlerde başarı kazanmak için, kadın gibi saçlarını uzatırlar, kadın elbisesi giyerler, ince sesle konuşurlar, hatta kendilerinin gebe kaldıklarına, birtakım balık, karga ve ilh. gibi şeyler doğurduklarına inanırlar... Şaman, kadına ne denli benzerse, manevi değeri o denli çok olur. Bu kadınlaşma din mecburluğu, Şamanları ters cinsiyete dek götürdüğü söyleniyor." (Keza, s. 21-22)

Babahanlık'ta nasıl Baba hukuku egemense, Anahanlık dini olan Şamanlık'ta da Ana hukuku egemen olmuştur.

"Yakut'larda her Şaman'ın Ayekila adlı bir totemi vardır. Aye: ana demektir. Kila: hayvan demektir. Ayekila: ana-hayvan anlamınadır ki, anacıl Totem demektir. Bundan başka, her Şaman'ın Amagat adlı bir müz'ü vardır. Orkhon Kitabesi'nde bu maddeden kök almış bir de Omay sözcüğü vardır ki, Thomsen'ce Tanrıkız diye tercüme edilmiştir.

"Dişi koruyucular, Şaman'lara mahsus değildir. Yakut' larda laiklerin de birer Ayehezit'i vardır. Aye: ana demektir. Hezit: (ci) edatıdır. Eyyehezit: anacı demektir. Bu da dişi bir ruhtur ki, lâik olan kişinin koruyucusudur. Görülüyor ki, Şamanizm teşkilatındaki gerek Totemler, gerek Koruyucu ruhlar hep dişidir, bu dinin Kadın dini olduğu bununla da sabittir." (Keza, s. 22)

İlk Türk dini, ilk Türk toplumu gibi, eşitliğin, kardeşliğin ve mutluluğun dinidir. Çünkü içine: Sınıf ve imtiyaz kurdu girmemiştir. Zıtlıkların işlediği Çin toplumu ile Türk toplumu arasındaki başlıca fark budur.

"Çin'lilerde Yang ve Yen değerce birbirine eşit değildir. Bu sebeple, Yang olan şeyler (Uğurlu, Yüce), Yen olan şeyler (Uğursuz, Alçak) sayılır... Örneğin, erkek ile sağ Yang oldukları için Yüce, kadın ile sol Yen oldukları için Alçaktırlar. Kadının Çin'de hakları erkekten aşağı olması ve sol yanın uğursuz tanınması bu sınıflamayla ilgilidir.

"Türk'lerde iki sınıfın değeri birbirinden başka olmakla beraber, kemiyetçe (nicelikçe) birbirine denktirler." (Keza, s. 35) "Türk'e göre hiçbir şey lakutsi (kutsal değil) olamaz. Bundan dolayıdır ki, Türkçe lakutsi sözcüğünün karşılığı yoktur." (Keza, s. 49)

Yüce ve alçak bulunmayan Toplumun dininde, ne gökler ötesi, ne yerin dibinde ayrı evren de yoktur. Bir tek, herkesin gördüğü şu dünya vardı. Türkler her şeyini eşit, canlı ve kutsal bildikleri varlığa, olduğu gibi: "Orta Dünya" diyorlardı: "İlkin budun çağında yalnız orta dünya vardır. Yer'sular yeryüzünde idiler." (s.79) "Orta dünyaya mensup ruhlar, ilkin 4 sınıflamadaki kutsal çeşitlere ayrılmıştır. Orta dünyanın eski Türkçesi Jön, Acun'dur. Şamanizm devrinde 4 mevsime mah-

sus kurban törenleriyle, senenin ortasındaki büyük kurban töreni vardı." (Keza, s.79-80)

İl Dini: Anahan + Babahan Dini

Oğuz adına olan Toplum düzeni, Toplum içine bir ikilik soktu. Bu ikilik Barış anlamına gelen İl içinde, eski Anahanlıkla yeni Babahanlığı uzlaştırmak, barışçıl yoldan bağdaştırmak sayıldı. Topluma ikilik girmişti, ama henüz biri ötekine baskı yapıp üstünlük gösteremiyordu. Belki 4 mevsim dışında aşiretin ortak yıl ortası töreni Okuz Tanrı, Oğuz töresinin kökü oldu. Kadın egemenliği ile Erkek egemenliği Çin'deki gibi zıtlık içinde sayılmadı.

"Çin sınıflamasında Ak ve Kara adlarıyla iki eşit olmayan tabakaya ayrılıyordu. İkinci (İl) sınıflamasında ise, zümreler ve fertler, Sağ ve Sol adları ile, birbiririne değerce eşit ve birbirinin tamamlayıcısıdır. Bundan başka, kadın ve erkek cinsleri Ak ve Kara sınıflamasına değil de, Sağ ve Sol sınıflamasına sokuldukları için, iki cins birbirinin eşiti ve tamamlayıcısıdırlar." (Keza, s. 35)

İl toplumu, Türk toplumunun Anahancı eğilimine karşı henüz açıkça çıkmak cesaretini bulamaz. Ancak, erkeğin dıştan, zorba segemenlik eğilimini, Oğuz kutsallığının perdesi ardında kadına karşı yerleştirmekten de geri kalmaz.

"Oğuz birleşiminde Bozoklar Sağ kolu, Üçoklar Sol kolu teşkil ettiler. İki yoldan böylece birleşerek İl'i var ederlerken, bunların tapacakları da birleşerek 7 Hoday'ı vücuda getirdiler. Bu birleşim şöyle oluyor: Sol kolu teşkil eden aşiret, eski din teşkilatını muhafaza ederek İl'e sol kol oluyor. Biliyoruz ki, eski Budun'ın 4 Yersu'su vardır. Bunlardan yalnız Demirhan ile Suhan kalıyor. Ama bunlar da, Oğuz'larda adlarını değiştirerek, Dağhan ve Denizhan oluyorlar.

"Yersu'lar, Orta dünya gökyüzünün, yani hava küresinin oğullarıdır. Yersu'ların babasına Altay Türkleri Ogan derler. Oğuzlar ise buna Gökhan adını veriyorlar. İşte bu suretle, Sol kolun allahlarını (Gökhan, Dağhan, Denizhan) adındaki

3 Yersu'dan ibaret görüyoruz.

"Sağ kol ise, eski Yersu'larını atarak, bunların yerine gökcül Tanrılar kabul etmiştir. Bunlar da: Gökhan, Ayhan, Yıldızhan'dır. Demek asıl biçim değişimi Sağ kolu teşkil eden bu 4'te olmuştur. Sol kol, kadın dini sistemini muhafaza ettiği halde, Sağ kol bir erkek dini sistemini ibda etmiş ve bu iki sistemin çiftleşmesinden Oğuz dini doğmuştur." (Keza, s. 36-37)

"Kadın dini, sonradan erkek dini sistemiyle birleşerek, İl dinini vücuda getirmiştir." (Keza, s. 21) Böylece İl dini: Anahanlık'la Babahanlığın melezidir. "Oğuz'larda din başkanları siyaset başkanlarından ayrı değildi. 24 Boy beyi hem siyasi, hem dini başkandılar. Bunlar Şölen'de toplanarak ellerini birlikte göğe kaldırdıkları zaman, altışları altış ve kartışları kartıştı, yani duaları dua, beddualan beddua idi. Oğuz'ların bu 24 beyden başka, Ozan adıyla hem kahin, hem şair, hem sihirbaz olmak üzere ruhanileri de vardı. Bunlar Şölen'de Oğuzname'yi okuyarak kopuz çalarlardı." (Keza, s. 42)

İl dini de, gene Gökalp'in "Batın" dediği, Gens = Kan teşkilatının ürünü oldu. Yalnız, Kan içine yarı kadın, yarı erkek hukuku girmişti:

"Ongun sözcüğü, *Camiüt Tevarih*'e göre Oytun sözcüğünden kök alır. Oytun, mübarektir... Bir hayvan, bir zümrenin Ongun'u olunca, o zümrenin kişileri o hayvanı öldüremezler, etini yiyemezler ve ona hiçbir yoldan taarruz etmeyip tefe'ülen mübarek tanırlarmış." (Keza, s. 39) Oğuz'larda Şölen adlı milli bir ziyafet vardı ki, bundan 24 Oğuz beyi hazır bulunurlar. Ama kesilen kurbanın etlerini gelişigüzel yemek olmaz. 6 Oktan herbirine mensup olan beylerin ayrı Söğük (yani, yiyebileceği et kısmı) vardır." "Ok'ların, Ongun'ların Söğük'leri olduğu gibi, Boy'ların da Tamgaları vardır. *Camiüt Tevarih*, her Boy'un kendi hayvanlarını ve hazinesini kendine mahsus Tamga ile işaretledi-ğini bildiriyor." (Keza, s. 40-41) "Yakut Türklerinde İl dini iki koldan derleşiktir. Sağ kol: Dokuz Ağa Uza, Sol kol: Sekiz Aye Uza adını alır. Ağa Uza: Yakutça'da Baba Soyu anlamınadır. Aye Uza da: Ana Soyu'dur. Yeryüzündeki Ba-

tın'lar sağda 9 ve solda 8 Batın'a ayrıldığı gibi, gökteki allahlar da, tüm buna paralel olmak üzere, gökyüzünün 9 tabakasını, yeryüzünün 8 bölgesini tutmuşlardır. Gökyüzü Sağ Kola, Yer Sol Kola karşılık gelir. Gökteki Allahlara Yakutlar Tanger, yani Tanrı derler. Yerdeki Allahların ise bildiğimiz Yersu'lar olduğu bellidir." (Keza, s. 43)

Görüyoruz, Şamanlık'ta Allahlıkla hiç ilgisi bulunmayan erkek cins, Toplumda sürünün kendisine getirdiği güç arttıkça, önce kadını taklit ederek, bir hayli erkekliğini inkâr ederek, kendisini Allahlar sırasına sinsice çıkartmayı becermiştir. Bu sinsi egemenliğini dokunulmaz kılmak için de, yerden göğe çıkartmış, yükseltmiştir. Kadın kâhin, erkek ruhani başkan yapılmıştır: "Eski Türkler, İl dinine Kom adını verirlerdi. İl dininin din kitabına da Nom derlerdi. İl dininin ruhani reislerine Koyun, kahinlerine Kam adını verirler." (Keza, s. 80)

Kan örgütünün bir özelliği de kapalı dünya oluşudur: "İl dinindeki Ongun'lar da ayrı mukaddes nev'ileri gösterir. Bu nev'ilerden her biri, ayrı bir alem olduğu için, diğerleri için kapalı gibi idi. Binaenaleyh, her biri kendini İç sayarak, öteki nev'ie Dış adını verir. Meselâ, şimdiki tarikatler gibi." "La-kutsi mefhumu olmamakla beraber, Dış İl, bir nev'i kutsiliğe nazaran la-kutsidir." (Keza, s. 79)

İl dini'nin Anahanlık toplumundan Babahanlık toplumuna geçit basamağı olduğunu gösteren gelişimler saymakla bitmez. Örneğin, İl dini'ndeki Gök, dünya ötesindeki erişilmez gökyüzü değil, içinde yaşanılan atmosferdi: "Yersuların babası olan Ogan, arzın göbeğinde otururdu. Bunun Oğuz'larda müradifi olan Gökhan'dan mürad Kürre'i havaiyye idi, asıl Sema değildi." (Keza, s. 79) "Yukarı sema'yı, İl dini ilkin 3 kat saydı. Oğuz'un sağ Kolu 3 Oktan derleşik olduğu için, yukarıki Sema'nın da 3 kat olması tabii idi." "Orta Dünya'nın bölgeleri önce 4 iken, sonra 8, daha sonra 17 oldu." "Bilahare bunlar da Ak ve Kara cinsleriyle ayrıldılar. O zaman Ak olanlar Yukarı - Yüksek ve Kara olanlar Aşağıki Gök'ün hükmüne uydular." (Keza, s. 80)

Erkek, Toplumda egemen olmaya başlayınca, Tanrılar arasına da erkekler katılmıştır. Bu katılışı Z. Gökalp şöyle açıklıyor: "Böyle bir zamanda (Batınların hususi vicdanları ikinci dereceye düşmüş), halkın arasından bir evliya zuhur ederek, mensup olduğu halkın kolektif vicdanını şiddetle duymaya başladı. Bu kolektif vicdan, daha yüce bir Allah sembolü altında tecelli etti. Daha yüce sema'dan başka ne olabilir? O halde, bu yeni Allah, Tanrı, yani Gök adını aldı. Eski Allahlar, adlarının da delâlet ettiği gibi, Haki (yercil) idiler... Şimdi, Batın ülküsünden daha yüksek bir ülkü, Barış ülküsü (bir halkın aşiretleri ve batınları arasında kan dökülmemesi ülküsü) doğuyordu. Bu ülkü doğunca, İl dini de kendi kendine biçimlendi. Bu ülküyü ilk duyana Tanrı Kutu unvanı verildi. Bu zat, Barış dinini kurmaya ve bunu gerektiren Devlet teşkilatını vücuda getirmeye kendini memur ve mepus biliyordu... Hükümdarlara Tanrı Kutu Kin Yüz denildiğini Deginyi yazıyor. Tanrı Kutu: Allahın gölgesi, Allahın ruhu an-lamlarınadır. Kin Yüz ise: Geniş yüzlü demektir. Cengiz sözcüğünün, Moğollarca bu deyimden değişik olması muhtemeldir." (Keza, s. 46-47) "Tanrı: bir dünyaların Allahı değildi. Belki bir Türk Uruğunun kavm'ı ilahı (Tanrıcıl) idi. Hakan'ın da Tanrı tarafından gönderildiği *Orkhon Kitabesi*'nden anlaşılıyor: "Fakat, yukarıda Türk Tanrısı ve mübarek Türk Yersuları şöyle yaptılar: Türk Budunu yok olmasın diye, yeniden bir Budun olsun diye, babam İl besleyici Hakan ile anam İl bilici hatunu yükselttiler, göğün tepesinde tutup yukarı çıkarttılar." (*Orhon Kitabesi*, s. 100-101; Z. Gökalp: Türk Töresi, s. 47)

Erkek: Sürü sahibi olarak "İl Besleyici", ama kadın da: Geleneksel Anahan olarak "İl-Bilici" durumundadır. Kadın-Erkek dengesi: İl = Barış ve birlik getirmiştir. Oğuz onun sembolüdür: Kişi veya Allah olmaktan ziyade: "Bir Türk Uruğunun" sembolüdür. Osmanlı Padişahlarının hem siyaset, hem din başkanı (halife) oluşları üzerine, "Zıllül lahü fil erz" (Tanrının yeryüzündeki gölgesi) oluşları da, böylece, Türklerde (Töreli insanlarda) İl = Sosyal Barış dininden kalma bir deyimdir.

Tekrar edelim: İl toplumu gibi, İl dininde de: henüz Babanın diktatörlüğü yoktur. Anahanla eşitlik vardır. Aile Ardıç ağacı ile, Kadın Çam (Fusuk) ağacı ile, Erkek Hoş ağacı ile sembollüdür. Tören: Hoş ormanında yapılır ve Çam yerin göbeğinde bulunur. Ama, yücelikte birdirler:

"Tarih'i Cihanküşa, Uygur evlerinde dıvara çizilmiş bir "Mel'un ağaç" bulunduğunu anar. Altay Türkleri, erkek dinine mahsus erkekcil törenleri yalnız Hoş ağacının ormanlarında yaparlar. Yine Altay Türkleri için, arzın merkezinde Yersuların başkanı olan Ogan'ın makamında 16. göke kadar yükselmiş bir Çam ağacı vardır. Bu ağacın yüksekliği Ogan'ın 16. gökte yerleşik bulunan Bayülken'e eşitliğini gösterir... Hoş ağacının (eski Türklerde adı: Sumu) erkek, çam ağacının (Eski Türklerde: Fusuk) dişi olduğu sanılır. Mahmud'u Kaşgari'ye göre Fusuk kadın adlarındandır." (Z. Gökalp: Türk Töresi, s. 24-25)

İlhanlık Dini: Babahan Dini

Şamanlıkta ve İl dininde bulunmayan iki zıt kutup, birdenbire İlhanlık dininde görülür. Daha doğrusu, İlhanlık dini, o zamana dek Toplum ve Tabiatta hep eşit sayılan şeylerin birbirlerine zıtlaşması ile bu zıtlığın gökyüzüne aksetmesi yüzünden doğdu. Toplum içinde zıtlık belirince: Onu yatıştıracak Ahlak kuralları gerekti. İnsanlar artık, sağından-solundan özel bekçilerle kollandı. O zamana dek, her yer bu dünya cenneti iken, bundan böyle: Mükâfat-Ceza bu dünyada nasıl icat edildiyse, öbür dünyada da: Cennet-Cehennem icat edildi:

"Mükâfat ve mücazat Allahlarının iki tabakaya ayrılmasından, İlhanlık dini vücuda gelir. İl dinine Siyasal Sistem denilebileceği gibi, İlhanlık dinine de Ahlak Sistemi adı verilebilir. Çünkü, ahlak görevlerinin müeyyidesi bu Allahların faaliyetleridir... Altay Türklerine göre, bir çocuk dünyaya geleceği zaman, Bayülken oğlu Yayık'ı bu işe memur eder. Memur, süt gölünden bir damla alarak, bununla çocuğun ruhunu yaratır. Yedeğindeki meleklerden bir Yayucu'yu, sevaplarını yazmak üzere bu çocuğa tahsis eder. Bir çocuğun dünyaya geldiğini haber alınca, derhal Erlik Han da bir Körmöz gönderir. Birincisi çocuğun sağında, ikincisi solunda durur. Birincisi sevaplarını, ikincisi günahlarını yazar. Bu iki melek, o adamı ölünceye dek takip ederler. Ölünce, Körmöz derhal bu adamın ruhunu kaparak yeraltına götürür. Erlik Han, yeraltındaki Semada siyah bir taht üzerine oturmuştur. Onun daha altındaki katta Kazırgan adlı Cehennem vardır. Burada bir kazanın içinde erimiş katran kaynamaktadır. Körmöz, ruhun günahkâr olduğunu ispatlarsa, onun emriyle bu ruhu kazana atar. Ancak, Yayucu da ruhu yalnız bırakmamış, beraber gelmiştir. Erlik Han'ın mahkemesinde, ölenin sevaplarını sayarak hukukunu savunur. Eğer, sevabıgünahından daha çoksa, kazana atılmasına engel olur.

"Kazan adaletli olduğu için, ruh onun içinde ancak günahı derecesinde yanar... Günahı azca ise, gözleri, yüzü dışarıda kalır. Çokça ise, yalnız tepesi dışarıda kalır. Kimisi büsbütün batar. Fakat, günahı kadar yandıktan sonra, yine yukarı doğru çıkmaya başlar.

"Üçüncü gökte, Cennette yaşayan Aktu'lar arasında bunların dedeleri ve nineleri vardır. Bunlar, kendi döllerinin ıstırap çekmesine ilgisiz kalamazlar. Mensup oldukları Oğuş'un koruyucusu olan Allah'a başvururlar. Ölen ruhlar, Cennette de, dünyadaki Boy'lar, Oğuş'lar, Kol'lar ve İl'lerden derleşik sosyal teşkilat halinde yaşarlar. Bunlar, yerdeki dölleriyle, koruyucuları olan Allahlar arasında şefaatçilik yaparlar. Allahlar, Yayık aracılığı ile Yayucu'yu sıkıştırırlar. Yayucu, bu adamın günahı kadar yanmasını beklemeye mecburdur. Çünkü, cezasını tüm çekmedikçe başı katrandan dışarıya çıkmaz. Baş meydana çıkınca, Yayucu, tepesindeki saçtan tutarak ruhu dışarıya çıkarır. (Eski Türklerin tepelerinde bir tutam saç bırakmaları bunun içindir.)

"Eski Toplumların hemen hepsinde Ruh vücudun biçiminde tasavvur edilirdi. Dolayısıyla, Ruh'un da sahibi gibi saçlı olmasına şaşmamalıdır. Yayucu, ruhu ele geçirince, uçarak

3'üncü kat gökteki Cennete, yani, Ak'a getirir. Oradaki Ak-tu'lardan akrabaları çevresine toplanırlar. Kendisine ziyafet çekerler. Cennetin yanında Sütgölü adındaki bir göl vardır. Suyu Kevser kadar tatlıdır. Yine o civarda Sürve dağı vardır. Gölde altın sandallarla seyahat ederler."

"Orhon Kitabesi'nde, Mükâfat Allahına Uzagök Tanrı, (yani yukarıdaki Gök Tanrı), Mücazat Allahına Asra Yağız Tanrı (yani aşağıdaki Kara Tanrı) adları veriliyor. Yakut mükâfat Tanrıları arasında bir Dişi Tanrı vardı ki, adı Ayzıt'tır. Ayzıt, Keldan'lıların Istarta'sı ve Yunanlıların Afrodit = Venüs'ü gibi doğruculuk ve güzellikTanrıçası olduğu halde, onlar gibi ismetin düşmanı değildir." "Türklerde törenler ak ve kara çeşitlidir. Ak'lara yaz töreni, Kara'lara kış töreni denir. Hatta yaz törenini yürüten Ak Şaman'a Yakutça'da: Sayınki, yani Yazınki adı verilir." (Keza, s. 53-55)

Böylece, zorbalaşan Babahan, Toplumdaki egemenliğini tesadüfe bırakmaz. Anahana açıkça saldırmazsa bile, her insanı doğduğu günden, öldükten sonraya dek, sağlı sollu nöbetçiler altında omuzlarından yakalayıp güder. İlhanlık dini sırasında, Türk toplumunun, Yakındoğu medeniyetiyle, masal biçiminde de olsa teması kurulmuştur. Irak inançlarının Müslümanlığa yankılanan "Münkir-Nekir"i: Yayucu-Körmöz adıyla, "Cennet-Cehennem"i: Ak-Kara adıyla Türk toplumuna işlemiştir. Türk illerinde bulunmayan Katran kazanların (Kazırganlar)dan Istarte-Ayzıt'a dek bütün Medeniyet sembolleri Türk toplumu içine sürülmüştür. Bu bakımdan İlhanlık dini, Türk toplumunun kendi iç gelişimini çabuklaştırıp paraleline alan dış etkilerle çok ilgilidir.

Çobanlıkta Demir Çağı

Irak'ta yahut Çin'de toplum Tarım ekonomisine girmiştir; Türk ili henüz Çobanlık ekonomisini aşamamıştır. Tanrılar da, onun için, Grek dünyasındakiler gibi Çoban kılıklarını saklarlar: "Ayzıt'ın halini ilahiler şu suretle tasvir ederler: 'Başında kürkten bir kalpak. Çıplak omuzlarında beyaz kürkten bir pösteki. Ayaklarında, baldırlarına kadar siyah çizmeler. Bu hal ile bir kayaya yaslanarak uyuduğu, yahut ormanda dolaştığını görenin nasıl aklı başından gitmez?' (Keza, s. 56)." Akdeniz'in Afrodit'i ile Ortaasya'nın Ayzıt'ı arasında, iklim değişikliklerine uygun bu kadarcık farklar olur.

Bütün o dış etkilere rağmen, Türk toplumu içinde dış Medeniyetlerin çökertici ve aşağılatıcı sınıf zıtlıkları sokulamaz: "Çinlilerçiftçi bir millet oldukları halde, Türkler çoban bir ulus idiler. Çinlilerde cinsel bir işbölümü olduğu halde, Türklerde, tersine her iş ancak erkekle kadının ortaklığı ile tamam olabilirdi. Türklerde kadın Tabu değildi. İçeriden evlenme bunun belgesidir." (Keza, s. 57) Ayrıca, Yukarı Barbarlığın bile yalnız Demir gibi teknik elemanı Türk toplumuna girdi. Böyle demirden bir tekniğin erkek eline geçişi Babahanlığı müthiş güçlendirdi. Oğuz töresince kurulmuş az çok barışçıl ilkel sosyalizm düzenini büsbütün savaşçıl kıldı. O zaman sosyal yapı ile üst kat ilişkilerinde, demire paralel Yukarı Barbarlık değilse bile, İlhanlık dünya ve din düzeni doğdu.

İlhanlık Politikası: Açıkça İl'lerin birbirlerini boyunduruklaması idi. "İlhanlık dini, bir İl'in öteki İl'leri ve Budunları cebren kendisine tâbi etmesiyle başlar. Çünkü bu siyasi değişiklikten, Toplumlar içinde: hâkim ve mahkûm, hür ve esir olmak üzere iki eleman ürer. Hâkim olan İl Ak'tır. Kişileri de Ak Kemikliler zümresini teşkil eder. Mahkûm olan Budunlar Kara'dır. Bunlara Kara Ulus, Gin, Oymak da denilir: 'İl'in Ulusunu aldı gitti, İl'e Gün'e karşı, İl Oymak" gibi.

"Bir il'in başka İl'lere hâkimiyeti İlhanlıktır. İlhanlıkta yalnız hâkim olan İl'in kişileri Su'dur. Vatandaş haklarına sahiptir. İşte Ak ve Kara kavramları bu teşkilattan sonradır ki, Türk teşkilatında uygulama yeri bulabildi." (Keza, s. 59-60)

İlhanlık Dini: Yukarıdaki siyasi zorbalık ve hâkimlik-mahkûmluk fiili bir durumda olunca, neden ona uygun bir din gerekti? O durumu muhafaza etmek için. Bütün sosyologlar gibi, onları az çok aktarmaya çalışan Ziya Gökalp de, toplumun gelişim basamaklarını göz önünde tutmadığı için,

her olayı tersine yorumlar. Örneğin: "Çinliler kadına gayet az hukuk verdikleri halde, eski Türkler kadına tamamıyla erkeğe eşit haklar kabul etmişlerdir. Eski Türk feminizminin esası bu noktada aranmalıdır." (Keza, s. 53) der. Sanki Türkler oturmuşlar, "feminist" bir ince eğilimle ve sonradan, kadına hak vermişler. Oysa Türkler, belki Türk olmadan önce, Anahanlık hukukunu yaşayan İlkel Sosyalizmin Aşağı Barbarlık konağındaki "Altın Çağ"larını yaşamışlardı. "Feminizm" Türklere sonradan gelmedi, "anadan doğma" bir düzendi.

Devlet Var mı?

Bunun gibi, İlkel Sosyalizmde uzaktan yakından Devlet adı verilebilecek bir teşkilat yokken, gene Avrupalı üstatlarının ateşine yanan Z. Gökalp'imiz, daha İl teşkilatı sırasında, işaret ettiğimiz gibi: "Barış dinini kurmaya ve bunu gerektiren devlet teşkilatını vücuda getirmeye mepus." (Keza, s. 47) "Tanrı Kutu" adlı, Arapların "Peygamber", Greko – Romenlerin "Yarımtanrı" Kahraman saydıkları kişilerden konu açar. Oysa, nerede Devlet varsa, orada İç Zor, Dehşet, Sivil Savaş vardır. İl sözcüğünün Barış anlamına geldiğini belirten kimse, yarı Anahan, yarı Babahan uzlaşması olan İl Kankardeşliği teşkilatının doğduğunu bilmeli ve Kan Örgütü'nün Devlet örgütü ile taban tabana zıt bulunduğunu anlamalıdır. Devlet ancak Kan teşkilatının yok olduğu yerde sahneye çıkar.

Gerek İl dininin, gerekse İlhanlık dininin ortaya çıkış nedenlerini ararken bu sosyal gerçek unutulamaz. Türk toplumunun ne İl teşkilatı, ne İlhanlık teşkilatı Devlet değildir. Bütün insanların eşitçe silahlı bulundukları ve katıldıkları Kan teşkilatıdır. Türk toplumunda, Devlet bulunmadığı için, henüz kimse, kimsenin üzerinde zorla egemen olamaz. Yenilen İl, ya bire dek yok edilir, yahut yenen İl içine katılır. Katıldığı zaman da, silahından tecrit edilmesi akla gelmez. Yalnız, Türk toplumunun her Kan'ı (Batın'ı), yenilince, bunu insanüstü bir alınyazısı sayardı. Yenen de, yenilen de daha önce Allahlar: Yersular değil miydi? Tanrılar arasında geçmiş bir hesaplaşmadan, ne yenilen, ne yenen, ne kendisini, ne başkasını sorumlu saymazdı:

"Her Batın'ın kendi Yersu'su, aşiretin Ogan'ında daha çok nüfuzlu idi. Bundan dolayıdır ki, Batın'lar arasında Kan davası ve Gazve gibi badireler eksik olmazdı. Hatta, Batın'ları, özel Allahları olan Yersu'lar gazveye, akına, muharebeye iterdi. Ogan, aşiretin sembolü olmakla beraber, bir Barış Allahı değildi. Ondan ötürü kavgalara engel olmak onun rolü değildi. Buna karşılık, her Yersu, yalnız kendi Batın'ının özel dayanışmasına değer verdiği için, onun üstün gelmesine çalışırdı." (Keza, s.46)

Hani burada Devlet? İlhanlık çağındaki Türk toplumu içinde Devlet yoktur. Devlet olmayınca, Toplum insanlarının çoğunluğunu silahsızlandırıp, bir avuç azınlığı silahlandırmak ve karşı geleni sindirecek Hapishaneler bulundurmak, o zamanki Türk toplumunun bilmediği şeydi. Allahı ile birlikte yenilip, yenen Kan'ın içine katılmış Kan, onunla bir Federasyon kurardı. Anahanlık çağında, baskı ve zor Toplum içine sığmadığı için, yenen Boy "Sağ" Kol, yenilen Boy "Sol" Kol sayılmakla yetiniliyordu. İlhanlık çağında, Demir'i de ele geçiren Babahan, İl çağındaki yumuşak, kadın-erkek melez güdümünden çok daha baskı ve zor kullanma fırsatını bulmuştu. Ama, Soy egemenliğini sürdürecek hiçbir siyasi teşkilatı yoktu. Devleti yoktu. Kan teşkilatı vardı. Kan kardeşleri arasında üstlük, astlık silah gücü ve hapishane zoru ile sağlanmazdı.

Tek yol kalıyordu: Tanrıcılık, Din... İnsanları Toplum kurallarıyla Silahsızlandırma imkânsız olunca, "Kafadan gayri müsellah" yapmak, halk deyimi ile: Ruh ve Düşünce, Mantık ve Ahlak bakımından altlık - üstlük düzenine alıştırmak gerekiyordu. Din: manevi Devlet'tir. Türk toplumunda Sosyal Sınıf olsa, hemen o açıdan Kanunlar çıkarılır, Yunan kentlerindeki Tiran oyunlarıyla, bir avuç silahlı adam, nüfus çoğunluğunu Köle durumuna getirir ve idare ederdi. Türk toplumunda ne Köle, ne Efendi yaşayamazdı. Geriye, yenenlerin bir Yersu veya Soy üstünlüğünü tanımak ve sürdürmek kalıyordu.

Üstün geliş, Tanrıcıl bir olay değil miydi? Toplumda bir Soy'un üst sayılışı da, Allahın çizdiği alınyazısı olabilirdi. Herkesin Kankardeşi sayıldığı bir Toplum düzeninde: Üstlük, astlık kimseyi sömürme aracı olmadığı, tersine, her an kopabilen savaşlarda bir disiplin ve teşkilat hiyerarşisi sağladığı için, Soy üstünlüğü, yenilmiş alt insanlarca bile, tabii ve yararlı bir kutsallık sayılabilirdi. Yersu'ları, Ongun'ları ile varlığın natürel ve sosyal dört bucağını canlar, Allahlarla doldurmuş bulunan ilkel Türk toplumu kadar bu yönden gelişmeye elverişli toplum bulunamazdı.

Onun için İl dini gibi, İlhanlık dini de, neredeyse kimsecikleri tedirgin etmeden, yenilenlerle yenenleri birbirlerine kınamaksızın kaynaştıran yaşama yasası oldu. Konu bu açıdan ele alınınca, olağanüstü açık bir gelişim gösterir.

"İlhanlıkta, bir İl Ak-Kemik tanınıyor. Ötekileri Kara-Kemik sayılarak, bu İl'in uyduluğu altına giriyorlar... Hâkim olan İl, velayet'i ammeyi haiz olmak üzere, kutsal olmak gerekir. Kutsal olmak için de, bir Totemin veya bir Allahın sülalesinden gelmesi şarttır. Allah, kadınlara ya bir nur sütunu yahut bir hayvan ve kimi de bir insan biçiminde tecelli eder. Kadın, Allah-çocukları doğurur. Bunlardan türeyen bir İl, hâkimiyeti velayet'i ammeyi haiz sayılır." (Keza, s. 75)

Yerin Göğe Çıkışı

Toplumdaki yeni düzen çarçabuk, Homer'in, Heziod'un Yunan Tarihöncesinde yaptıklarını tekrarlar. Ozan'lar, Kam'lar, Koyun'lar, Ongun (Totem)'ler, Alp (Kahraman)'lar, Yersu'lar, Çığı'lar, Çar (yabancı ruh)'lar, Süyek (Kemik)'ler, Yatır (Eşik)'ler, Tin (fizyolojik can)'lar, Eş (Tüm varlıktaki can)'lar, Sör (soluyan varlıktaki can)'lar, Atasağun (Beden Hekimi: Otacı)'lar, Çör (sör: cin)'ler, Mana (kutsallık)'lar ne güne duruyor? Hepsi birbirine karışır. Tavuk - At - Tavşan - Öküz - İt (pars) - Domuz(sıçan) - Maymun - Yılan - Sıçan - Pars - Koyun - Timsah gibi çoğu hayvan, Fusuk (çam)-Hoş-Ardıç gibi ağaç Totem'lerin bin yıllardan beri işlediği cinsel yasaklardan doğma duygu yücelişleri: Aşk ve ülkü aşırılığı, çarçabuk yerden göğe yükselirken; yeryüzünden yerin dibine dek alçaltmalar: Kin ve Lanet'ler belirir.

Şamanlık'ta: her yer Acun (Orta dünya) ve her şey Mana (Kutsal) iken, İl Dini'nde: Acun'a Aşağı Gök deyip, Kara kişiler oturtuldu; Ak kişiler (Babahan hukuklu Kan'lar) için ayrı bir Yukarı Gök icat edildi. Kutsallık bakımından yeryüzü ile gökyüzü arasında pek açık fark konulamıyordu. İlhanlık Dini'nde: Babahanlık şartsız kayıtsız egemen olduğu için, alt ettiklerini püskürteceği, Medeniyetin "Cehennem"ini hazırlayan, bir kapkara Aşağı Gök icat etti: "Aşağı sema, İlhanlık dini teşekkül ettikten sonra tasavvur edildi. Altay Türklerinde bunun katları 7, yahut 9'dur. Aşağıdaki Sema'nın da kendine mahsus güneşi vardır. Fakat bunun rengi kapkara olup, siyah nurlar saçar." (Keza, s.80)

İlhanlık çağında Türk toplumu henüz Göçebelik düzeyinde Kent çağına girmek üzereyken, ikişkili bulunduğu Medeniyetlerce geliştirilen Demir'e kavuşmuştu. Babahanlık, bu sayılı egemenlik silahını da kutsallaştırmakta ve törenlemekte gecikmedi. Şamanlıkta 4 mevsimde bir yıl ortası kurbanları için, İl dininde 24 Boy'a kendi ayrı Sökün'ünden yediren Şölen için törenler yapılırdı: "İlhanlık devrinde demir ayini vardı. Bunlar büyük ibadetler olup, ayrıca da her allah için kurbanlar kesilirdi."

Türklerde Kentleşme

Hz. Muhammed, İslam dinini, "Müvahhid" (tektanrılı) saydığı İbrahim geleneğine bağladı. Kur'an'ın bu metodunu, İslam tarihçileri, Müslüman olarak Türk toplumlarına uyguladılar. Türkler için Arapların İbrahim'ini andıran bir "Müvahhid" icat etmek zorunda kaldılar. Onu, atalara tapan Türk toplumu geleneğine uyarak, "Oğuz Han" diye kişileştirilen, Oğuz Kan'ında buldular. Öylesine ki, Oğuz Kan'ını İbrahim ile yaşıt yapmaya dek gittiler.

Oğuz adlı gerçek bir Kahramanın etiyle kemiğiyle yaşa-

yıp yaşamaması önemli değildir. Oğuz varlığı, Uzak-Yakın Doğu medeniyetleri arasındaki alışveriş yolları üzerine, (tıpkı Irak-Mısır medeniyetleri arasındaki İbrahim adına bağlı Semit Orta Barbarları gibi), yığılmış Göçebe toplumların sembolü idi. Yazı binlerce yıl önce keşfedilmiş olabilir. Ortaasya toplumları o düzeye, yazıyı kullanmaya varabilmek için, önlerinde aşılacak bir Toplum basamağı ile karşılaştılar. O basamak, Akdeniz Greko-Romen toplumlarının Yukarı Barbarlık konağında içine girdikleri Kentleşme çağıdır.

Tarih öncesindeki Kutsal Toplum Ulularını, sınıflı Medeniyetlerin zorba kralları ile karıştıranlar, Türk toplumunu sosyal değişiklik sembollerini, kral sülalelerinin değişmesi biçiminde gösterirler. "Müslüman" sayılan Oğuz Han zamanında "Müvahhid"liğe (tektanrılılığa) benzeyen şey, 24 Kan'ın birleşmesiydi. Oğuzlar, Müslüman olmak şöyle dursun, henüz Kentleşmemiş Göçebelerdi. Türk toplumu için Kentleşme, İslam tarihçilerinde de, Oğuz töresinden (Türklerin Türk adını alışlarından) çok sonra başlamıştır.

"Oğuz Han öldü. En büyük oğlu Gün Han, atası vasiyeti ile onun yerine geçti. Ve dahi atası itikadı üzere idi. Kuzey ve Doğu ülkelerini âdl ile imaret edip, onun zamanı, Türkistan'da ve başka yerlerde nice şehirler yapıldı, ve bu ol kraldır ki, Türkistan'da saltanat törenini ve hışi tertibini tayin edip öteki kardeşlerinin orta yerinde Tamga koydu. Ta ki, hiçbir işte buna muhalefet itmiyeler." "Vakta ki Gün 70 yıl padişah oldu, ol dahi bekaa evine göçtü. Anın dahi en büyük oğlu Kay Han atası yerine geçti... Saltanat bunun elinde ve çocukları elinde karından karna batından batna kalup..." (*Neşri Tarihi,* s. 14)

Oğuz adı gibi Gün adı da gerçek kişi değil, öteki Kan'ları İl ölçüsünde birleştirmiş, Anahanlığın egemenliğine erkeğin Babahanlığını da katmış birer Kan teşkilatına ve töresine semboldürler. Oğuz Kan'ından bir kuşak sonra, Türk toplumu Kentleşmeye başlar. Henüz ortada İslamlık bile yoktur.

Ancak İsa'nın doğumundan sonraki 7. yüzyıl başlarında, 622 yılı Hz. Muhammed'e Tanrı elçiliği (Resalet: Peygamberlik) geldi. Bu elçilik: Yeryüzünün Yakındoğu ana medeniyetlerini boğan ve dünya ana ticaret yollarını leşleriyle tıkayan Fars ve Bizan imparatorluklarını temizlemek için verilmiş bir kutsal görevdi. Bizans, sık sık Barbar aşıları aldığı için, ara sıra dirilişe uğratılıyordu. Fars, hem Yakındoğu medeniyetinin ticaret şahdamarı üzerine oturmuş, hem yüzyıllardan beri Barbar aşısı yemediği için kankıran olmuştu. Önce Tarih sahnesinden Fars kaldırılacaktı. Çünkü yeryüzünün en büyük iki kadim medeniyet ocağı (Yakındoğu ve Uzakdoğu) arasındaki tıkanıklık açılmadıkça insanlık rahat nefes alamayacaktı.

İşte o zaman, birbirlerinden hiç haberleri yokken, güneydoğuda Hicaz Araplığı ile, kuzeydoğuda Ortaasya Türklüğü arasında, konuşulmadık bir işbirliği baş gösterdi. Tıkanan en büyük Orta Cihan Ticaret Yolu'nu güneybatı ucundan Araplar, kuzeydoğu ucundan Türkler zorlamaya giriştiler. Araplar da, Türkler de ansızın Batı dünyasının Tarihine giriyorlardı. Sosyal düzey bakımından Araplar önde: Yukarı Barbarlık konağına erişmiş, Medeniyete atlamak üzere idiler. Türkler, onlardan bir basamak geride: Göçebe Çobanlık konağında, henüz Kentleşmeye geçmek üzere idiler. Bu sosyal ve tarihçil ve coğrafyacıl nedenlerle: Orijinal İslam medeniyetini kurmak Araplara, bu kuruluşu bilmeden de olsa savunmak Türklere düşüyordu.

O zaman, Oğuz Han, Gün Han gibi efsane kişilikleri yerine, ilk gerçek Türk kişilerinin adları belirdi. Bunu İslam tarihçileri yazdılar: "Sonraki zamanlar Meysereden Oğuz oğlu Salur nesline (Saltanat?) geçip, bunlarınla Fars krallarının Kisra'ları arasında Muhammed Peygamber günlerinde, cahiliyette çok savaşlar oldu." (Neşri, Keza) İlk Tarihçil Türk toplumu-Arap toplumu buluşması böyle oldu.

En büyük Cihan Ticaret Kervanlarının güneybatıdaki Umman yolundan Araplar, kuzeydoğudaki İpek yolundan Türkler davrandılar. Türkler, İbrahim zamanındaki Göçebe Semitlerin sosyal düzeyinde idiler. Araplar, kendilerinden önce Greklerin, Romalıların ulaştıkları bezirgân Kentlerdeki dü-

zeyde idiler. Türkler, aşiret göçleriyle, Toplum olarak, İbrahim Sıptları gibi, İki Uzak-Yakın Doğu medeniyetleri arasında gelişigüzel trampa yapıcı idiler. Araplar, Finikeliler, Grekler, Romalılar gibi, düzenli, sürekli ve bilinçli yarı korsan, yarı gazveci büyük ticaret alışverişi yapıyorlardı.

Irak ve Suriye sınırları üstünde, Gassan ve Hıyre adlı serhat Arap devletçilikleri kurulmuştu. Bu Arap devletçikleri, Bizans-Fars büyük medeniyetleri arasındaki kısır savaşlarda paytak rolünü oynayıp, tabanı hazırlamışlardı. Yeryüzünde en işlek ticaret yollarının şahdamarı Irak-Suriye içinde atar. Bu iki gelenekçil dörtyol ağzı Arapların elindedir. İslamlık, işlek ticaret antreposu ve kervansarayı olan Mekke-Medine gibi Hicaz kentlerinden kalkışıp yürüyünce, Suriye ile Irak yolları kendiliğindenmişçe önlerinde açılacaktır.

Özellikle Fars medeniyeti, İslam yumruğu ile, bir vuruşta iskambil kâğıdından şatolar gibi yıkılıverdi. Bu yıkılış tesadüf değildir. "Mucize" iki yanlı vuruşla başarılmıştır. İslam Araplığı, Yakındoğu medeniyetlerinin geliştirdiği evrencilik ülküsünü bayraklaştıran Yukarı Barbarlık savaşçılığının yaman dinamizmi ile atılırken, Ortaasya'da Göçebelikten Kentleşmeye doğru gelişen taptaze Türk gücünü, kendiliğinden, pek düşünmeden, fakat sezerek kendisiyle ortak bulmuştur. Muhammed'in doğduğu gün İslam efsanesinin saydığı olağanüstü olaylar (göllerin kuruması, ırmakların yatak değiştirmesi, ve ilh.), o sezginin zamane alametleriydi. Güneybatıdan Arap-İslam, kuzey-doğudan Türk-Şaman akınlarıyla iki ateş arasına düşen Fars İmparatorluğu, yıldırım savaşları ortasında yıkılmayıp da ne yapacaktı?

Türk-Müslüman Silah Arkadaşlığı-Düşmanlığı

Arap-İslamlığı ile Türk-Şamanlığı, savaş alanında, danışıklı imişçe ve andlaşmışça birbirlerine omuz verdiler. Peygamber Muhammed'in Türkler üzerine iyi şeyler söyleyen Hadis'leri anlamlıdır. Arada sözleşilmemiş bir Arap-Türk ittifakı vardı. Ortak düşman Fars İmparatorluğu yıkılır yıkılmaz, Arap dini ile Türk dini birbirlerine dost ve müttefik ellerini uzatmış durumda idiler. İki taraf da, insanlığın temiz, güçlü İlkel Sosyalist gelenek ve göreneklerini yaşıyorlardı. Çökmüş Medeniyet maddesini çapul etme pratiği, karşılıklı ülkücülüklerini kaynaştıracak mıydı?

İlk silah arkadaşlığının balayı çabuk geçti. Araplarla Türkler arasında talan edilen Acem İmparatorluğu yıkılınca, işler değişti.

İslamlığın ilk ülkücü çağı olan Hülefa'i Raşidin zamanı, Halife Osman'ın kumandanı Said İbnül'As'a para ile barış yaptırttı. Bu, Arap-Türk silah arkadaşlığına karşı gösterilmiş son saygı oldu.

Bezirgân saltanatının bütün kalleşliği ve korkunçluğu hortlatan Emeviye hükümdarlığı ile birlikte işler tersine döndü. Arap İslamlığı, Acem saltanatını Ortaasya'dan geçen İpek Yolu'nu açmak için yenmişti. Şimdi ise bu yolun üstünde Türkler duruyordu. Araplar, Türklere karşı hemen Acemlerle el ele verdiler. Halife Yezid zamanı, Cürcan ülkesi savaş alanı oldu. Karşı taraf, üzerlerine gelmiş bulunan "Yezid'in askerinden bulduklarını katlettiler." (*Ravzatül Ahbar*, s. 301) Buna karşılık, Yezid tarafı, kale kapıcılarını parayla satın almanın yolunu buldu. O sayede esirler, mallar, kumaşlar "Acem başkanlarının ve Arap kumandanlarının ellerine geçti." "Beş fersah mesafeye dek darağaçları diktiler... Esirleri bir değirmenin harkı kenarına götürüp, koyun gibi boğazladılar. Akan kanlı değirmen döndü ve ol değirmenin unundan ekmek pişirip Yezid'e yedirdiler." (Keza, s.303)

Yıl 680'den sonralarıydı. İslamlığın kuruluşu üzerinden yüz yıl geçmemişti. İslam Arap-Acemler kan cümbüşü ile Türk avına çıkmışlardı. Henüz Cengiz ve Timur'ların karşı taarruzlarından uzaktık. Fakat, İslamlık saltanata düştükçe, kendi mezar-kazıcılarını Türkler arasından çağırmamazlık edemeyecekti. Hişam bin Abdül-Melik zamanında: "Cerah İbni Abdullah, Hazer vilayetine varıp, çok kimseleri kati ve gaaret ve esir idüp Azerbaycan'a geri döndükçe, Gor hükümdarı Ha-

kan'a ve Türk sınıflarına haber gönderip... yardım istedi. Hakan ve öteki Türkler 100 binden ziyade toplandı... Hakan'ın oğlu bile (birlik) idi... Müslümanlar yenilgiye uğradılar. Türk askeri Azerbaycan'a geldiler." (Keza, s. 333)

Müslümanlıkla Türkler arasında o kanlı med ve cezirler Cengiz ve Timur çağına dek sürecektir. Ve Arapça tarihler Türkleri Cengiz çağında bile "soysuz" olmakla suçlayacak ve şöyle tasvir edeceklerdir: "Türk adını alan Ye'cüc Me'cüc'ün artıklarıdırlar. Yabani hayvan gibi kolay yaşarlar. Topunun da ne hâkimleri, ne dinleri, ne itikatları vardır. Puta, güneşe, yıldızlara taparlar. Haram'ı, helal'i bilmezler." (Ebi-l Abbas Ahmed: *Ahbar-üd Düvel ve Asarüd Düvel fit Tarih*, s. 284)

Türkler Ne Zaman, Nasıl Müslüman Oldular?

İslam medeniyeti, Emevi yıkılışını geçirdikten sonra, Eba Müslim gibi yaman bir Türk ihtilalcisinin kurduğu Abbasiler çağına girmişti. Ancak o zaman İslamlık Türkler içine işleme yollarını buldu. Bu gerçeği, Türklere karşı hiç saygı beslemeyen İslam tarihçileri açıklarlar:

"Ve fil-cümle zaman geçtikten sonra, Abbasiye devletinde Türk neslinden Salur bin Tak (Dağ oğlu Salur) Han'dan bir kişi kral oldu ki, ana Çanak Han derlerdi ve Kara Han lakabı alır. Türk Hanlarından ilk İslam'a gelen, mümin olan oldur. Ve Hicret'in 300'ünde (Milad: 9-10. yüzyıl) Türklerden 2000 kişi, hargahı ile İslam'a girüb mümin ve müttaki oldular. Ondan ötürü buna Terk-İman denildi. Lafzında hafifletilip Türkman dediler. Türkmanın adı ol vakitten beru konuldu. Ve sonra, çünkü Çanak Han öldü, yerine Musa Han geçti... Etraftan işittiği ulemayı ve fukarayı (bilginleri ve dervişleri) toplayıp, Mescid ve Medrese (okul) ve Zaviyeler (tekkeler) yapıp, en sonra ölünce, amcası Buğra Han Harun bin Süleyman yerine kral oldu. Kaşgar ve Balasağun'a, ta Hıtay ve Çin sınırına varınca malik idi. Hicret 389 (999 Kasım 12 - Ekim 14). Samaniyan devleti çökünce, Buhara'yı ele geçirdi. Ol dahi ölünce, andan sonra Ahmed Han bin Ebu Nasr bin Ali tahte geçti. Türklerin kafir erine ulu savaşlar açardı. Ve bunun zamanında Türklerden çok taife imana geldi. Dindar ve fazıl ve ilik ve din sevar idi." (*Neşri Tarihi*, C.I, s. 16)

Bu, Arap ve Acemlerin Türkleri değil, Türklerin Türkleri Müslüman etmesiydi. İnançta zor sökmemişti. Nasıl Avrupa'da Hıristiyan Havarileri ve Ayos'ları Cermen ve İlh. barbarlarının önce elebaşlarını (din ve idare şeflerini) kazanıp, çökmüş Roma medeniyeti tertibinde birer "Kral" uydurmaya başladılarsa, tıpkı öyle, İslam Aziz'leri, Derviş'leri, Bilgin'leri "Kâfir" Türklerin ulularından, Han'larından işe başladılar. Avrupa tarihi ile Asya tarihi paraleldi. Cermenlerin Hıristiyan oluşları ile Türklerin Müslüman oluşları aynı determinizme uyuyordu. Aradaki tek fark, İslamlığın Hıristiyanlıktan 622 yıl sonra başlamasından toplanıyordu. Türkler, Cermenlerden 900 yıl sonra, evrencil sistem durumuna girmiş bir Tektanrılı dine giriyorlardı.

Bu farkın olumlu ve olumsuz sonuçlarını, modern Tarihte aramak ilginçtir.

Türk Toplumunun İslam Dinine Tepki ve Katkıları

Hicret'in 300. Milad'ın 1000. yılları: İslamlık, biri Emeviler, ötekisi Abbasiler olmak üzere, İki Saltanat batıp çıkmasını geçirmişti. Yani, Müslüman Arap-Acem toplumu: Sınıf çekişmeli Antika Medeniyetin artık kördövüşü çağlarından birini yaşıyordu.

İlkel Sosyalist toplumun çocukları olan Türkler ve Moğollar, inandıklarından zorla dönecek insanlar değillerdi. Üstelik, karşılarındaki Medeniyeti yenmek üzereydiler. Ona esir düştükleri zaman bile, efendilerinin her emrine ve dinine hemen boyun eğecek, satın alınıverir, hatır için inanıverir köle olmadılar. Salur oğlu Musa Hanın uzun propagandaları, Buğra Hanın Çin sınırından Buhara'ya dek fütuhatı bile Türk toplumunu eski inançlarından koparamadı. Ancak Salur'dan dört kuşak sonra, adını Arapçaya çeviren Ahmet Han, kılıcını ikna yoluyla atbaşı birlik yürütünce, "Türklerin kâfirlerini" çokça

Müslüman etti. O da kendisi Türk olduğu için.

Türk toplumu, dışarıdan kendisine doğru sızdırılan tek yanlı din etkilerine pasifçe katlanmadı. Şamanizm'inden kalma yığınla gelenek ve göreneklerini İslamlığa aktardı. Türklerin dinlerinde yüzde kaç Müslümanlığın, yüzde kaç Şamanizm'in yaşadığı araştırılacak şeydir.

Türkler Atalara tapıyorlardı. Atalara tapıncın en büyük sembolü Oğuz Han efsanesi oldu. İslam düşünücüleri, hemen Oğuz Han'ı daha anasından doğduğu gün konuşturup "Müvahhid" yaptılar: Tektanrılı dine inanmış gösterdiler. Türk'ü başka türlü Müslüman yapamayacaklardı.

Daha Emevi yıkılışlarından beri, Horasan'dan Anadolu'ya dek sarsıntılı İslam dünyası Tarikatlarla doldu. Eba Müslüm'den Hasan Sabbah'a, Mansur'dan Şeyh Bedrettin'e dek, düşünce ve davranış kaynaşmaları, Türk toplumunun gelenek ve göreneklerinden kaynak aldı. Çürüdüğü zaman Selçuk saltanatını yıkan Bahai'ler, Anadolu'da berbat derebeyi dağınıklığı herkesi kasıp kavururken "Birlik" ülküsünü çağıran Âşık Beşe'ler, Osmanlı İmaparatorluğu'nu kuran Köy üretmenleri örgütü Bektaşiler, şehir üretmenlerinin örgütü Ahiler... Mevleviler, Rüfailer, Yunus Emre'ler, Süleyman Çelebi'ler... Hep, İslam dininde Türk toplumunun inanç gücüyle rönesanslar yapmış davranışlar, düşüncelerdir.

Bugün, Anadolu halkımız içinde yaşayan nice gelenekler ve göreneklerin asıllarını eski Türk-Moğol inançlarında buluyoruz. Cengiz zamanı (13. yüzyıl sonları), Türklerin taşları can ve Tanrı saydıkları günden kalma "Yağmur taşı" vardı. Onunla "istenildiği zaman yağmur yağdırılırdı." (İran Moğolları, s. 191) Anadolu'da hâlâ insanlarımız, sembolik küçük taşlarla yağmur duasına Müslüman olarak çıkarlar.

Cengiz Moğollarından: "Güneş ve ay tutulunca trampet çalmak" âdetti (İran Moğolları, s.193) Anadolumuzda tutulan ay'ı veya güneşi kurtarmak için silah patlatmak Müslüman'ca işlerden sayılır... Romatizmayı tezekle iyileştirme, cin çarpmasına karşı çeşitli tedbirler, ölünün kırkını kutlama ("Boğtak ölünce karıları 4 hafta yas tuttu") (Keza, s. 194), ve ilh., gibi bin bir "Müslüman" gelenek ve görenekleri, Türk-Moğolların önce İran'a oradan öteki Müslüman dünyasına taşıdıkları Tarihöncesi kalıntılarıdır (Sümerlere bakılabilir.)

Türkçede en geniş din propaganda kitapları: Ahmediye'ler, Muhammediye'ler okunsun. Anlatılanlar İslam dini üzerinedir: Orada ruhların, Allahın ve melaikelerinin ilişkileri, Şamanizm inanç ve tasvirleriyle dopdoludur.

Anadolu'yu kaplamış silindir üzerine konik oturtulmuş künbetler, Kırşehir'in, Sivas'ın, Kayseri'nin Selçuk medrese, cami, yapıları göz önüne getirilsin. Hepsi İslam dininin ilhamıyla yapılmışlardır. Hindistan'a dek uzanan o mimarlık anıtlarında ortak motif: Türkmen çadırı'nın, Han otağı'nın renk renk taşla işlenmiş biçimleridir. Göçebenin çadırı Müslümanlıkta taş olmuş, ama kazık-larla gerilişi bile olduğu gibi kalmıştır.

Dinin Türk Toplumuna Etkileri

Semitler, Yakındoğu'nun iki büyük Irak-Mısır medeniyetleri arasında mekik dokurken etkilenmiş göçebeleri olarak, en saf Tektanrılı din portörlüğü yaptılar. Semit gelenek ve göreneklerinin Yahudi Tevrat ve İncil'inden Arap Kur'an'ına dek gelişimi, o etkilenişin ölmez sembolleridir... Türk-Moğollar Din konusunda Semitlerin tıpkısı oldular. Birbirine Mısır'la Irak kadar yakın olmayan iki büyük orijinal Medeniyet alanı var: Yakındoğu medeniyetleri ile Uzakdoğu Medeniyetleri.. Türk-Moğol toplumları, bu iki Medeniyet harmanı arasında, İpek Yolu üzerinde mekik dokudular. O muazzam ilişki ve değiş-tokuş aracılığı, "Çok uzun zamandan beri, Türk tefekkürünün kuvvetli tesiri altında kalmış olan Moğol dini" (Keza, s.187) biçiminde sonuçlar yarattı. Onun için, "Moğollar, bir tek Tanrı'ya inanırlardı." (Keza, s.188) "Yeryüzü hâkimiyetinin kendilerine Tanrı tarafından bağışlanmış olduğu fikrinde idiler." (Keza, s.187)

Rus yazarlarının aktardıkları eski bir Türk duası aynen

şöyle der:

"Sümer Ulan Taykam

"Süt kölüm Sümer Taykam." (A.V. Anohin: "Meterial po vb."den, Ülkü, 8 Mart 1940)

Burada "Süt Kölü": Süt gölü, "Tayka": Buzul, cümudiye anlamını taşır. "Sümer" nedir? Irak'ta ilk Medeniyeti kuran Sümer'lerle ilgili midir? Bilinmiyor. Ancak gene aynı araştırmanın, İlhanlık dini düzeyine uygun açıklamalarında bir olay daha göze çarpıyor. Kara tös'e karşı çıkan Aruu tös'ün adı Ülgen'dir (Latin'lerin Vülken'ini andıran bir ad.) Ülgen, Akdeniz Greko-Romen medeniyetinin baba Zeus Tanrısı gibi, parlak ışıklı yıldırımlı bir Babahandır.

Bütün bu ve benzeri elemanlar, Türklerin inançlar alanında, Uzakdoğu ve Yakındoğu ötesi Akdeniz medeniyetlerine dek toplumlarla ilgilenmiş bulunabildiğini hatırlatır. O geniş evrencil ilişkilerin Türklerle Moğolları tektanrılı din inançlarına doğru yaklaştırması yadırganamaz. Altay Türklerinde İslamlıktan önceye ait olduğu anlatılışından belli olan bir Tufan efsanesi bile yaşıyor:

"Yayık (Tufan) olacağını ilkin 'Temrü müüstü kök teke' (Demir boynuzlu gök teke) bildi. 7 gün dünyayı dolaştı. Bağırdı. 7 gün deprem oldu. 7 gün dağlar ateş püskürdü. 7 gün yağmur yağdı. 7 gün fırtına oldu ve dolu yağdı. 7 gün kar yağdı. 7 aziz kardeş (büyüğü Erlik, Tanrıcıl, nomçe: kitap, ehli Ülgen) gemi yaptılar. Her cins hayvandan birer çift aldılar. (Gemi Yal Möngkü adlı büyük dağda, yahut Kosagaç'a yakın Iyık dağında hâlâ durur!) Tufan bitti. Ülgen gemiden bir horoz saldı. O soğuktan öldü. Kaz saldı: o gelmedi. Kuskun (karga) salındı: leşe daldı. 7 kardeş gemiden çıktılar... Ülgen, Nom'dan aldığı güçle, insan yaratmıya girişti. Altın fincan içine kök çiçek koydu. Kardeşi Erlik, bu çiçeğin bir parçasını çalıp gene bir insan yarattı. Ve ilh." (A.V. Anohin, Keza)

Görüyoruz. Türk toplumu, sünger gibi her şeyi emicidir. Akdeniz ötesinden Altay dağlarına dek yayılmış Sümer medeniyetine özgü Tufan efsanesini, İslamlıktan önce, kendi çevresine göre benimsemiştir. İslam medeniyeti ile karşılaşınca, ondan da etkilenmemezlik edemezdi.

"Cengiz Han'ın 1289'da İslamlığı kabulüne ve o zamana dek atalarının telakkilerine bağlı kalmış olan son Moğolların da Şamanilikten yüz çevirdikleri an" (İran Moğolları, s.187) olmuştur. O anda bile, Türk ve Moğollar, birbirleri ile "Kankardeşi" olmak için, birbirlerinin kanını törenle içerlerdi. "Cengiz Han zamanında bu âdet gittikçe kayıp olmakta idi." (Keza, s.189) Türk ve Moğollar "Sef mezarlarını gizli tutmaya çabalarlardı." (Keza, s.195) "Müslümanlığı kabul ettikten sonra, Gazan, kendisine Tebriz'de muhteşem bir türbe yaptırmıştır. 1304 yılı buraya gömülmüştür." "Gazan, Mülüman Kadıları Danişmend vs'yi vergiden muaf etti. Muzaffer olmak güç olmadı." (Keza, s. 264)

Moğollarda, bütün ilkel Toplumlarda olduğu gibi, ad Kan örgütünün sembolü olduğundan, "Adlanmalara dini bir mahiyet verilmekte idi." O kadar ki, "Tanınmış kişi ölürse, onun adını taşıyanların adları değiştirilirdi." (Keza, s. 216) Öyle iken, Müslüman olur olmaz bundan caydılar: "İslamlık ise, bu dine girenlerin mutlaka bir İslam adını takmasını istiyordu." (Keza, s. 218) Ve bu istek, en güçlü şeflere kabul ettirildi. Tekûdar: Ahmet oldu. Olcaytü: Mehmed oldu. Gazan: Mahmud oldu, Arpa: Meozüddin oldu.

Dış Din Etkisi: Çevre Medeniyet Etkisidir

Batı'da yıkılmış Roma İmparatorluğu'nun "Ruh'u Habis"i gibi evrene yayılan Hıristiyanlık dini idi. Hıristiyanlıkla Cermen Barbarları arasındaki ilişki ne idiyse İslam saltanatlarının aşındırıp çürütmeye uğraştığı İslam dini ile Göçebe Türk toplumları arasındaki ilişki, hemen hemen o oldu. Bu ilişkiler ortamında, girişkenlik (teşebbüs), aksiyon, inisiyatif Türk toplumuna düştü. Hıristiyanlığa doğru göçerken, bedeni çürüyüp, ruhu askıda kalan Roma medeniyeti gibi, Müslüman dini de, yaşlanmış, çökkün bir Ruh halinde kalmıştı. Çünkü Arap-Acem toplumları, kendi iç çekişmeleri yüzün-

den Tarihçil anlamıyla yıpranmışlardı.

Dalga dalga gelen genç akıncı Türk toplumu önünde, İslam Arap ve Acemler yorgun, yılgın, yenilgindiler. Ancak Tarım üretimi gibi, yüksek verimliliği kimse için bilinmez kalamayan bir Medeniyet üstünlükleri vardı. O durumdan güç alarak, altta güreşen pehlivan oldular. Ayrıca, Tektanrılı dinler arasında, bir Toplum dinamizmine dayanan, en sade ve en yalın katlısı İslamlıktı. İslamlığın kendi akıncılık çağı: Hülefa'i Raşidin çağı vardı. Özellikle o çağdan kalma genel Müslümanlık prensipleri, Kent çağına yönelmiş Türk toplumunu etkiledi.

Daha doğrusu, bir dinin Türk toplumunu etkileyebilmesi için, Türk toplumunun karşısına çıkan dini yaratmış bulunan Topluma az çok benzemek üzere değişmesi gerekti. Bunu, Tsin dini ile Şamanizm'in karşılıklı etki-tepkilerinde gördük. İslamlıktan önce Türk stoplumuna kesin etki yaptığı anlaşılan din, Çin toplumundaki Tsin dini oldu. Türk toplumu ile Çin toplumu karşılaşınca, bunlardan hangisi, ötekisine daha çok etki yaptı, kestirmek hayli güçtü.

İlk bilinen Türk Kadın hukukuna dayanıyordu. Anahanlık sistemini kutsallaştıran bu dine Şamanlık denildi. Oğuz Han efsanesine bağlanan İl dini, Şamanizm biçimini kılıf gibi kullanarak, Anahanlıkla Babahanlığı uzlaştırdı. Ancak, İlhanlık çağında Babahanlık iyice güçlenince, Çinlilerin Tsin dini, Türklerin eski kadıncıl Şamanizm'ini etkileyebildi. Şamanlıkla Tsin dini arasındaki fark, Türk toplumu Anahanlıktan Babahanlığa geçtiği ölçüde silinmeye başladı.

Toplum içindeki varlık ve güç farkları, insanlar arasında zıtlaşmalar ve sosyal kutuplaşmalar biçimini alınca, o duruma uygun olarak Tsin dini de inananları İyi - Kötü diye ikiye ayırdı. Türk toplumunda İlk Şamanizm çağının Eşit kankardeşliği, ancak İlhanlık dini belirdiği sıralarda, sosyal zıtlıklara ve kutuplaşmalara doğru parçalandı. O parçalanıp bölünüşe tıpatıp uygun düşmek üzere, İlhanlık dininin inançları su yüzüne çıktı. Aydınlık-Yukarı bilinen göke karşı ve zıt olan, güneşi bile kapkara bir renge boyayan bir Aşağı gök ortaya çıktı...

Tek sözle, Çin medeniyetinin Türk toplumuna doğru gelen etkileri, Türk toplumunun kendi yapısında, sosyal ilişkilerinde Anahanlık yerine, Babahanlık ilişkilerini (basit çömlekçilik ve çapa ile kadının işlediği gelgeç ekincilik ekonomisi yerine, Çobanlık ve sürü ekonomisini) kesinlikle geçirmedikçe, Tsin dininde görülen zıtlıklar, Türk dininde doğmadı.

Arap-İslam toplumu ile Türk-Şaman toplumunun karşılaşması başka türlü olmadı. İslamlık, Yukarı Barbarlık konağına erişmiş Arap kentlerindeki insanlığın Medeniyete geçiş akını idi. Başka deyimle, İslamlık, Arap toplumunu, birden bire gelişen (tarihçil kaçınılmazlıkla evren ticaretinin ansızın Hicaz'a yönelmesi üzerine gelişen) Ticaret mekanizmasına kapılarak, Yukarı Barbarlık konağından Sınıflı Toplum biçimine atlatmıştı.

Türk toplumu ise, tam İslamlıkla karşılaştığı sıralar, henüz Çobanlık göçebeliğinden Tarım ekonomisine iyice geçememişti. İslamlığın Türk toplumunu etkileyebilmesi için, Türk toplumunun, kendi: Sınıfsız, sosyal sınıf adını almaya elverişli sınıf ayrılıkları bulunmayan Babahanlık düzeninden, sosyal sınıflı Medeniyet düzenine sıçraması gerekti. Türklerin Müslümanlaşmaları için, Müslüman toplum düzenine karşı bir alıcılık (radyo deyiminde: reseptivite) kazanması gerekti. Bu reseptivite, alganlık: Türk toplumunun, Göçebelik şöyle dursun, Kent çağından yukarıya doru hızla yükselip sosyal sınıflı Medeniyet çağına girmesi demekti.

Demek, "Türk toplumu üzerine Dinin etkisi": Son duruşmada, Türk toplumuna çevre Medeniyetlerin yaptıkları etki ile ölçülebilir. Türk Şamanizm'ine Tsin dininin etkisi, Uzakdoğu Medeniyetinin etkisi olmuştu. Türk toplumuna İslam dininin etkisi, Yakındoğu Medeniyetleri basamağına erişkin Arap-Acem medeniyetlerinin etkisi olacaktı. Bu sonuncu etkiyi göze çarptırabilmek için, İslam dini yolundan Türk toplumu üzerine yapılmış bir Sosyal, bir de Ekonomik alanda etki örneği vermek yeterli olabilir.

İslamlığın Türk Toplumunda Kanbağlarını Çözüşü

İslamlık, daha doğarken, Tarihöncesi Arap toplumunun Kan bağlarını temizledi. Hazreti Muhammed'in Medine kentine göçmesi bu çığırı açtı. O zamana dek Arabistan'da, belki birkaç Yahudi dışında, herkes "Kankardeşi" idi. Yani insanlar, kendi kabile ve Kan örgütlerinin içinde olanlarla kanı, canı pahasına kardeşti. Kendi Kan'ından olmayanı kardeş sayabilmek için, Türklerde görüldüğü gibi, birbirinin kanını törenle içmek gerekirdi.

Yesrep kentine (Medine'ye) göçülünce, iki tip Müslüman ortaya çıktı: "Muhacirin" adlı Mekke kentinden göçmüş Müslümanlar, "Ensar": Muhacirlere yardım eden Yesrepliler. Bunlar ayrı ayrı Kentlerden, ayrı kabileden, ayrı Kan'dan gelme insanlar oldukları halde, aralarına kimi Habeş Acem gibi ta uzak ülkelerden gelmiş Yahudi ve "Müşrik" gibi yabancı inançlardan yeni çıkmış kimseleri de alarak, hep birden "Müslüman Kardeşliği" kurdular. "İnnemel müslimune ihve" (Hiç kuşku götürmez ki Müslümanlar kardeştirler) diyorlardı.

O zaman insanlığı için bu anlayış ve davranış İhtilallerin en korkuncu ve büyüğü idi. Nitekim, artık lafın para etmediğini görüp, kılıçlı davranışa giren Müslümanlığın ilk büyüklüğü anlamında kalmış birkaç yüz kişilik Bedr gazvesi, Araplar için, o zamana dek görülmüş, işitilmiş olmayan bir sahne idi: Babalarla oğullar kılıç kılıca gelmişlerdi. Genç Müslümanlar, yaşlı atalarını dize getirmişlerdi.

Onun için, Lammens, haklı olarak şunu yazar: "İhtimal ki vatandaşları arasında Muhammed ilkin Din kardeşliğini Kan bağlarından başka bağlar üzerine kurmak iddiasını gösterdi." (H. Masse, *L'Islam*'dan) ...Burjuva "bilim iffeti" hep böyle kuşkulu konuşur. Ortada "ihtimal" veya "iddia" yok. Savaşçıl davranış ve kutsal düşünce açıklığı vardı. İslamlık, Kan bağlarının kılıçla kesilip atılışıdır.

İslam dininin Türk toplumuna etkisi daha başka türlü olmadı. Müslümanlık, Türk toplumunda o zamana dek yaşıyan sınıfsız toplum davranış ve düşüncelerine doğru değiştirdi. İlkel Sosyalizm çağı olarak sosyal sınıfları bulunmayan Türk toplumunun yazılmamış kuralları: Kandardeşliği Anayasası idi. İslamlıkla birlikte, o yazılmamış Türk Töresi'nin yerine, sosyal sınıf münasebetlerini haklı çıkarıp düzenleyen yazılı Dogma'lar, Nass'lar geçti. Arap toplumu için de İslamlık: Arapların Cahiliyet dedikleri yazısız Kankardeşliği düzenleri yerine, bezirgân ilişkilerinin en temiz ve en yüceltimli ruhunu geçiren yazılı Kur'an hükümleri olduydu.

Bu olayı Tarihte gelişigüzel serpilmiş yığınla ilişkiler ispatlar. Örneğin *Neşri Tarihi*'ne bakalım. İlk Müslüman Çanak Han'dır. Onun oğlu sayılan Musa Han ölünce, iktidara oğlu değil, amcası sayılan Buğra Han geçer. Buğra Sahiden Musa'nın amcası ise, Çanak Han'ın kardeşi olmalıdır. Oysa, Buğra Han, "Harun" adını alır (Müslüman olur) ve babası Süleyman gene Müslüman sayılır. Bu Süleyman, Çanak Han'ın da babası olsa, İlk Müslüman o olmalıydı: Çanak Han ilk Müslümandır...

Bu durum, açıkça gösteriyor ki, Müslüman olunduktan sonra bile, henüz babadan oğula miras kalan bir egemenlik kurulamamıştır. Nitekim, Buğra'dan sonra gelen Ahmed Han da, Çanak Han kadar sülalesiz zıpçıktıdır. Ahmed'in babası Ali oğlu Ebun-Nasr olarak anılır. Ahmed'le kendinden önceki şefler arasında ırsi sülale bağı yoktur. Belirli şartlar altında, Tarihöncesi "Askeri demokrasi"lerindeki usullerle iktidara gelmiş kişiler vardır.

"Müvahhid" sayılan Oğuz'un çağına gidilince, Kan örgütünden başka hiçbir şeyle karşılanılmaz. Oğuz örgütü açıkça: 24 Kan (Han) örgütünü içine almış, üçü Sağcıl (Meymene: Babahan), üçü Solcıl (Meysere: Anahan), ama hepsi eşit 6 kabilenin Konfederasyonudur. Oğuz'un gerçek oğlu imiş gibi gösterilen Gün Han, 4 Kan'lı bir kabilenin sembolüdür. Kayı Han: Gene gerçek kişi olmaktan ziyade, Gün kabilesi içindeki 4 Kan'dan birincisinin sembolüdür.

Zamanla, Kayı Kan'ı ile birlikte Oğuz Konfederasyonunun Sağ Kolu (Meymene) iktidardan düşer. Sahneye, Oğuz

Konfederasyonunun Sol kanadından (Meysere'den) Tak (Dağ) ortak sembollü kabilenin Salur Kan'ı çıkar. Böylece egemenlik, İslam tarihçilerinin yakıştırma deyimlerine göre kişi Han'ların değil, Kan olarak ayrı ayrı semboller taşıyan Toplum örgütlerinin elindedir. Onun için, Salur Kan'ından sonra: "Bir kişi dahi kral oldu ki, ona Çanak Han derler" deniliyor. Bu Çanak Han, İlk Müslüman olduğu halde, hâlâ Müslüman (Arapça) ad taşımaz, kendisine "Kara Han" lakabını yakıştırır.

Medeniyet tarihçisi için bu durum içinden çıkılmaz bir karışıklık sayılsa da, Tarihöncesi bilimi için realite şudur: Medeniyet krallarının mutlaklaşmış olan Şecere ve Hanedan imtiyazı, ilk Türklerde bulunmamaktadır; sonraki Medeniyet tarihçileri ise, anlaşılır olmak için, ilkel sosyalist şeflere birer Sülale yakıştırmak zorunda kalmışlardır. Bu "karışıklık" (Hanedansızlık) Selçuklulara dek sürüp gider.

Selçukluların tarih sahnesine çıkışları, ana çizileriyle, Avrupa'da Cermen "Kral"larının türeyişlerini andırır. Din adamlarının "Hidayet"e eriştirdiği savaşçı Barbar "Askeri Demokrasi" şefi, yavaş yavaş kutsal Kral, Sultan olur. Selçuk'un kökü: Oğuz Konfederasyonu'nun Sol kanadındaki 3. Dingiz kabilesinin Kınık Kan'ına bağlıdır. Bu Kan:

"Yedinci iklimin kuzey kâfir Türklerinden imana gelüp, reey ve tedbir sahibi şecaatil ve dilir olurlar. O taifeden ilk imana gelen budur. Bunun zamanında Beygurı, Türklere padişahtı."

Bu padişah Dakak adında birini Türklere karşı savaştırıyordu. Dakak'ın Selçuk adlı oğlu vardı. Dakak ölürken: "Asker işlerini ona (Selçuk'a) bıraktı. Türk kralı bunun çok halkından korkup öldürmiye kalktı. Bu haber aldı. Kaçtı." Ve Müslüman olunca: "Kâfir Türklerin ülkelerine gaza"lar yaptı. Kâfir Türklerle dövüşürken, 107 yaşında öldü. Müslüman olduğu için, oğullarına Semit-Arap adlarını: Arslan, İsrail ve Mikail diye koymuştu. Bunlar Hint Kralı Mahmut, sonra Mesut tarafından zaman zaman esir edildiler. Kurtuldular.

"Mikail ölünce 2 oğlu kaldı. Birisi Ebu Talip Mehmet Tuğrul Bey ve Birisi Davud Cafer Bey. Türklerin Selçuk kuşağı (Al'i Selçukiyye) oğlu Ebu Talip, Mehmet Tuğrul Bey'e ittiba ettiler." (*Neşri Tarihi*, s. 24)

Bunca altüstlükler oldu. Dikkat edelim. Selçuk oğulları, hâlâ, Müslüman etkilerine rağmen, şeflerini "ittiba" yoluyla iktidara getiriyorlar. Babadan oğula miras otomatikliği ile iktidar geçmiyor. Türk toplumu, tıpkı Ortaçağ'ın Cermen kabileleri gibi, Kan örgütlü bir "Askeri Demokrasi" durumunu yaşıyor. İçlerinden Savaş Kumandanı Bey olacak kişiyi, ilk Müslümanlığın "Biyat" dediği oy verme usulüyle seçiyorlar. "İttiba ettiler"in anlamı budur.

İslamlık dini, bu askeri demokrasinin yerine, Kan teşkilatlarını erite erite, ırsi hükümdarlığı geçirdi. Selçuklular Saltanatı (Hicret: 477, Miladi: 1085) yılından sonra, (tıpkı Papa'dan Takdis alan Cermen askeri şefleri gibi), Bağdat'taki İslam medeniyetinin sembolü halifeden Menşur alarak Sultan geldiler. Dört yüz yıllık ömürleri bitince, yerlerine geçen, bu yol Gün kabilesinin Kayı Kan'ına bağlı gösterilen Osmanlı oğulları, Hanlıklarını zamanla Sultan biçimine çevirerek, aynı İslam (Medeniyet dini) metodlarıyla iktidarı tuttular. Önce Bey, sonra Sultan ve en sonunda halife durumuna geldiler.

İslamlığın Türk Toplumuna Toprak Düzenini Verişi

İslam dininin Türk toplumu üzerindeki etkisi elle tutulurca bir madde özelliği olarak Toprak düzeni alanında görüldü. Osmanlı Türklerinin Anadolu'ya göçtükleri zaman basit bir "Askeri Demokrasi" toplum düzenini yaşadıkları, *Naima Tarihi*'nin anlattığı "Etvar" dan geçtikleri ortadadır. (Bakıla: Dr. H. Kıvılcımlı, *Tarih-Devrim-Sosyalizm*, s.163-170, İstanbul 1965) İlk Osmanlı Türkleri, Göçebe oldukları için, sırf Din uğruna Fütuhat yapmak üzere ülkeler, yerler ele geçiriyorlardı. Topraklar ele geçince ne yapılacaktı?

Bunu, Türk toplumu olarak hemen hemen hiç bilmiyorlardı. Onlar için toprak bir otlaktı. Toprağın üzerine yerleşilip

tarım üretimi yapmak, apayrı bir iş ve düzendi. Onu kendileri değil, "İlmiye" adını alacak olan İslam medeniyetinin yetiştirdiği din bilginleri bilebilirdi. Müslüman bilginler şeriat (Anayasa) ve Fıkıh (Hukuk anlamı) kurallarıyla düzenleyeceklerdi.

Osmanlı Türklerine kalsa, tıpkı ilk Cermen Şövalyeleri gibi, bu Türk Alpleri de, fethettikleri yerleri, hemen silah arkadaşları arasında paylaşıp geçiverirlerdi. Örneğin, "Devletin temellerini kuran" diye anılan Birinci Murat Faazi, Çandarlı Gazi Halil Hayrettin Paşa'ya bir kalemde: Bursa, Gölpazarı, Kocaeli, İznik, Görele, Bolu, Mudurnu, Gerede, Sultanönü, Eskişehir, Kütahya, Simav, Lazkiye, Hamid, Durdur, Sığla, Malatya, Rumeli Vilayeti, Hayrebolu, Paşa sancağı, Serez, Ustrova gibi Sancak ve Kazalarda bulunan 38 köyü birden, bütün "Şer'i ürünleri ve tüm örfi gelirlerile, her bakımdan serbest olmak üzere temlik ve ihsan kılınıp.. isterse satup, dilerse bağışlayıp" tasarruf etmesi için vermişti. (*Mülkname'i Hümayun*, Matbaai Ahmet Kâmil, 1331)

Cermen Barbarlarının içine eski Roma Hukukunu kutsal din kuralları biçiminde sokan, Hıristiyan kilisesi olmuştu. Osmanlı Türkleri içine de, eski Müslüman Hukukunu sokanlar: "İlmiye sınıfı" denilen din bilginleri oldu. Tarihin bütünü içinde incelenince açık seçik görülür ki, hiçbir Medeniyet ötekisine yeni bir gelişim basamağı aktarmadan geçmemiştir. İslam toprak hukuku, sistem olarak, kendisinden bir önceki halka olarak gelip geçmiş Roma toprak hukukunu az çok netleştirip geliştirmekle doğdu. Yalnız, Roma hukuku deyince, onu ilk gününden sonuna dek aynı kalmış mutlak bir formüller sistemi sanmamalı. Roma hukukunun son derleyicisi Bizans oldu. Bizans ise, elbet Batı Roma tecrübelerini, ikide bir uğradığı "Barbar aşıları" altında kalıplaştırdı.

Bu bakımdan Bizans hukuk kırkambarı, sık sık Barbar eğilimlerinin imbiğinden geçti. İslam toprak hukuku, doğrudan doğruya Bizans hukukundan ilham alırken, İslamlığın içinden çıktığı Kent eğilimlerine göre ayarladı. Hicretin ikinci yüzyılı, İslamlık, Roma hukukunu özel terimlerine dek İslam hukukuna

aktardı. Ama bu aktarışta, Arap kentlerinin doktriner ruhu egemenliğini hiçbir zaman yitirmedi. Osmanlı Türkleri, toprak ekonomisi kurallarını, İslam imbiğinden geçmiş olarak benimsediler.

İslam hukuku başlıca 6 kaynak tanıdı: 1- Kur'an: En başta ve en tartışmasız kesin kuraldı. 2- Sünnet: Muhammed'in davranışı işlemi, sözü, susuşu olarak, yüzde yüz Arap Kentinin ruhunu taşıyordu. 3- Medine gelenek göreneği (coutume): kendiliğinden Arap Kentini kriteryum sayıyordu. 4- Hadis: Muhammed'den rivayetlerdi. Fakat uydurmayı önlemek için, hemen arkasından: 5- İstılah'ı getiriyordu. Hadis kamu yararına zıtsa, bu yoldan düzeltilebilirdi. 6- İcma: Medine doktorlarının bir konuda oybirliğidir *(consensus doctorum ecclesiae)*.

Bu altı kat süzgeçten geçmiş dünyanın bütün kurallarında, artık ne Bizanslık, ne Romalık kalamazdı. Ancak hayatın canlılığı kendini dayatabilirdi. İslam toplumunda Roma toplumunun benzeri ilişkiler varsa, onlar Arap Kentlerinin insan düşüncesinde işlenerek geliştirilirdi. Altı hukuk kaynağı dışında, sağ duyuya dayanan geniş Re'y, Kıyas (analoji) ve İstihsan (düzeltme, iyileştirme, güzelleştirme) mekanizması da işletiliyordu. İçtihad, ilk İslamlıkta kapanmayan bir kapıydı.

Yukarıki hukuk kaynakları, geniş İslam toplumlarının eğilimlerine göre değerlendirildiler. Bu değerlendirmelere Mezhep (tutulacak yol) denildi. Mezhep kurucularından Malik: Medine doktorlarının oybirliği dışında hüküm tanımıyordu. O çölden çıkamamıştı. Hanbeli: Malikiden de katı, dar kaldı. Hadisten aşağı hukuk kaynağı bilmedi. Şafii: İslam doktorlarının her zaman İcma yapabileceklerine inanıyordu. Ama Re'y, İstihsan ve İstislah kabul etmiyordu. Türk toplumu, Selçuklularla birlikte Hanefiliği tuttu. Kendisi Acem olan Ebu Hanife Türk'ün eğilimine uygun düştü. Ebu Hanife'ye göre: "Metn malum olduğundan, falan durumda kıya, filan şeyi gösterir; ama ben çevre şartları dolayısıyla, feşmekan tarzda davranmayı öneririm (Ahsen: güzel sayarım)" denebiliyordu. Medeniyete daha yeni giren canlı bir toplum için, bu daha kıvrak

mezhep yatkın geldi. "Seçim" böyle oldu. Her ulus kendince bir Mezhep seçiyordu.

Osmanlılar, Selçuk uleması ile yola çıktılar. Bütün o zamana dek gelmiş geçmiş Medeniyet kurallarını, Bizans'ın çevre şartları ortasında işlediler. Toprak mülkiyetini henüz pek ciddiye almadıkları için, fethettikleri yerleri beğendikleri yoldaşlarına peşkeş çekiveren Türk Alplerini, İslam bilginleri çekip çevirdiler. Orta, Osmanlı damgasını yemiş ezeli Ganimet ve Toprak kanunları çıktı.

Türk toplumunun Savaş anlayışı, İlk Müslüman-Arap toplumunun Cihat anlayışı gibi, "Askeri Demokrasi" kurallarına uydu. Cihat: Dine davet edildikleri halde bunu reddetmiş bulunan Kâfir'lere karşı açılan Gaza'dır. (V. R. Sevig) Savaş (Cihat): hür, sağlam ve hali vakti yerinde olan her Müslüman için farzdır. Cihat'la elde edilen şeyler, Toprak olursa, ya Fatihler arasında paylaşılır: Karşılığında yalnız Öşür alınır; yahut eski ahalisine bırakılır: Onlardan toprak başına Haraç, kişi başına Cizye (baş vergisi) alınır. Birinci usul Anveten (zorla) zaptedilmiş topraklara, ikincisi çok defa Sulhen (barışla ele geçirilmiş topraklara uygulanır. Toprakların Mülkiyeti: ilk Kent usulünce Tanrı'nın olur, Tasarruf'u, (kullanılıp yararlanılışı) üzerinde çalışanlara düşer.

Topraktan başka Cihat'la ele geçen mallar, ya Fey (Cizye, Haraç, mürted kişinin varı, mirasçısız ölen gayrimüslimin malı) olur, Nefil (Ganimetler üleşilmeden önce kimi şartlarla savaşçıya bırakılmış nesneler), yahut da Ganimet olur. Ganimetin (ilk Müslümanlıkta hepsi), sonradan beşte biri "Müslümanların mal evi"ne ayrılır. Bu ayrılanlardan yararlananlar: Allah ve Peygamberden sonra, Yetim-Züğürt-Yolcu insanlardır. Allah gökte, Peygamber ölmüş bulunduğu zaman, Ganimet ne olur? Malik: İmam'ın (Hükümdarın) emrine kayırır. Ebu Hanife, daha demokratça malı Yetim-Züğürt-Yolcu'lara düşürür. Ganimetin beşte dördü Gazilere üleştirilir: Maliki, Şafi atlıya 3, yayana 1 pay verir. Hanefi, daha demokratça, atlıya 2, yayana 1 pay verir.

İşte Antika Medeniyetlerin üretim ve üleşim gibi bütün ekonomi temel ilişkilerini düzenleyen yukarıdaki kurallar, "İslam dininin Türk toplumuna etkisi" biçiminde kutsallaşarak, hemen hemen oldukları gibi uygulanırlar.

DİZİN

KAYNAKÇA

Akçam, Taner: *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İletişim Yay., İst, 1992.
Akpınar, Turgut: *Türk Tarihinde İslamiyet,* İletişim Yay., İstanbul, 1994.
Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi,* Gonca Yayınevi, İstanbul, 1987.
Altıkulaç, Tayyar: *Yüce Kitabımız Hz. Kur'an*, Diyanet Yay., Ankara.
Arsel, İlhan: *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İnkılap Kitabevi, İst, 1992, 5. b.
Arsel, İlhan: *Biz Profesörler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992, 3. b.
Arsel, İlhan: *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, İstanbul, 1993.
Avcıoğlu, Doğan: *Türklerin Tarihi,* Tekin Yay., İst, 1980.
Aydın, Erdoğan: *İslamiyet Gerçeği*, Cumhuriyet Kitapları, İst, 2006, 7. b.
Babinger, *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan Yayınları, İstanbul.
Barthold, W: *İslam Medeniyeti Tarihi,* D. İ. B. Yay., Ankara, 1984, 6. b.
Barthold, W: *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, TTK, Ankara, 1990.
Bayrak, Mehmet, *Kürtler,* Özge Yayınları, Ankara, 1993.
Bender, Cemşid: *Kürt Tarihi ve Uygarlığı,* Kaynak Yay., İstanbul, 1992, 4. b.
Bender, Cemşid: *Kürt Uygarlığında Alevilik,* Kaynak Yay., İstanbul, 1991.
Berktay, Halil: *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, Cem Yay., İstanbul, 1990.
Beşikçi, İsmail: *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, Yurt Yay., Ankara, 1992.
Brockelman, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,* TTK Yayınları, Ankara, 1992.
Bulut, Faik, *Horasan Kimin Yurdu,* Berfin Yay., İstanbul, 1998.
Burkay; Kemal: *Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yay., İstanbul, 1992.
Cahen, Claude: *İslamiyet,* Bilgi Yay., Ankara, 1990.
Cahen, Claude: *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İst, 1994, 3.b.
Cahız: *Hilafet Ordusunun Menkibeleri ve Türklerin Faziletleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstütüsü Yay., Ankara, 1967.
Ceyhun, Demirtaş: *Ah, Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler*, E Yay., İst., 1993, 11. b.
Çağatay, Neşet: *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1992.
Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi,* TTK Yayınları, Ankara, 1993.
Çamuroğlu, Reha: *Babailer,* Metis Yay., İstanbul, 1992, 2. b.

Danişmend, İsmail Hami: *Türklük ve Müslümanlık*, İstanbul, 1959.
Demir, Ahmet, *İslam'ın Anadolu'ya Girişi*, Kent Yay. İstanbul, 2004.
Divitçioğlu, Sencer: *Nasıl Bir Tarih?*, Bağlam Yay., İstanbul, 1992.
Esat, Mahmut-Irmak, Sadi: *İslam Tarihi.*
Galeano, Eduardo: *Latin Amerika'nın Kesik Damarları,* Alan Yay., İst, 1983.
Grenard, Fernand, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, MEB, 1992.
Grousset, Rene: *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yay., İstanbul, 1980.
Gölpınarlı, Abdülbaki: *İslam Tarihi,* İnkılap ve Aka Yay., İstanbul, 1975.
Gülçiçek, A. Duran: *Alevi Bektaşi Yolu*, Kendi Yayını, İstanbul, 1993.
Gündüz, Dr. Sabri: *İslamlık-Türklük ve Bunların Münasebetleri,* 1943, İst.
Gürün, Kâmuran: *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Karacan Yay., İstanbul.
Hitti, Philip K: *İslam Tarihi,* Boğaziçi Yay., İstanbul, 1989.
Hodgson, M.G.S: *İslam'ın Serüveni*, İz Yay., İstanbul, 1993.
İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi*, Çağrı Yay., İstanbul, 1995.
İbni Fadlan, *Türkler ve Ötekiler*, İstiklal Kitabevi, İstanbul, 2005.
İbni Haldun, *Mukaddime,* Onur Yay., Ankara, 1977.
İbnü'l Esir: *İslam Tarihi,* Bahar Yay., İstanbul.
İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1979.
Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay,. İstanbul, 1993.
Kemali, Ali: *Erzincan,* Kaynak Yay., İstanbul, 1992.
Keskin, Tuğrul: *Babek,* Broy Yay., İstanbul, 1990.
Kitapçı, Zekeriya: *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, Konya, 1988.
Kitapçı, Zekeriya: *Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2. b.
Kitapçı, Zekeriya: *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, Boğaziçi Yay., İst, 1991, 2. b.
Koestler, Arthur: *Onüçüncü Kabile,* Say Yay., İstanbul, 1984, 4. b.
Köymen, Prof. Dr. Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* TTK Basımevi, Ankara, 1989.
Köymen, Prof. Dr. Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Güven Matbaası, Ankara, 1979.
Kurdo, J, *Kürt Kültürünün Kaynakları ve Uygarlıklar Beşiği Kürdistan*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1993.
Lazarev-Mihoyan, *Kürdistan Tarihi,* Avesta Yay., İstanbul, 2001.
Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar,* Anka Yay., İstanbul, 2003.
Ligeti, L, *Bilinmeyen İç Asya,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
Mantran, Robert: *İslam'ın Yayılış Tarihi*, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay., Ank, 1981.
Mc Dowal, David, *Modern Kürt Tarihi,* Doruk Yayınları, Ankara, 2004.
Merçil, Prof. Dr. Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi,* TTK Basımevi, Ankara, 1993.
Nizamülmülk, *Siyasetname,* Dergah Yay., İstanbul, 1987.
Öner, Yılmaz: *Din Üretim Biçimleri Üstüne,* İletişim Yay., İstanbul, 1984.
Perinçek, Doğu: *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek*, Aydınlık Yay., İst., 1980, 3. b.

Poladyan, Arşak, *VII.-X Yüzyıllarda Kürtler*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1991.
Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* İşaret Yayınları, İstanbul, 1994.
Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi,* Milliyet Yay., İstanbul, 1991.
Sander, Oral: *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Yay., Ankara, 1993.
Sander, Oral: *Siyasi Tarih*, İmge Yay., Ankara, 1992, 2. b.
Sever, Erol: *Asur Tarihi,* Kaynak Yay., İstanbul, 1993.
Shirer, W. L: *Nazi İmparatorluğu*, Hürriyet Yayını.
Şeker, Mehmet: *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri,* Diy. Yay., Ankara, 1991, 3. b.
Şerefhan, *Şerefname,* Ant Yay. İstanbul, 1971.
Taberi, Ebu Cafer Muhammed B. Cerir: *Tarih-i Taberi Tercümesi,* Can Kitabevi, Konya, 1982.
Tanilli, Server: *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Say Yay., İstanbul, 1990, 2. b.
Toy, Erol: *Meclisler ve Partiler,* Mozaik Yay., İstanbul, 1990.
Turan, Osman: *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, 3. b.
Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1994.
Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993.
Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993.
Üçok, Bahriye: *İslam Tarihi,* Milli Eğitim Kitabevi, Ankara.
Voltaire: *Türkler Müslümanlar ve Ötekiler,* Türkiye İş Bankası Yay., Ank., 1969.
Werner, Ernst: *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, Alan Yay., İstanbul, 1986.
Xemgin, Etem, *Kürdistan Tarihi,* Doz Yay., İstanbul, 1989.
Yerasimos, Stefanos: *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge Yay., İst,. 1986, 5. b.
Yetkin, Çetin: *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler,* Say Yay., İst., 1984, 3. b.
Yıldız, Hakkı Dursun: *İslamiyet ve Türkler,* Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.
Yıldız, Hakkı Dursun: *Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları,* Ed. Fak. Yay., İst.
Yılmaz, Veli: *Fatihler Yargılanıyor,* Tüm Zamanlar Yay., İstanbul, 1992.
Zelyut, Rıza: *Osmanlı'da Karşı Düşünce ve İdam Edilenler,* Alev Yay., İstanbul, 1992, 2. b.
İslam İnançları Sözlüğü, Orhan Hançerlioğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
Kur'an-ı Kerim: Diyanet Çevirisi.
Kur'an-ı Kerim: N. B. Çantay Çevirisi.
Kur'an-ı Kerim: Hikmet Neşriyat Çevirisi.
Kur'an-ı Kerim: O. Keskioğlu Çevirisi.
Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat, Türdav Yay., İstanbul, 1992.
Tarih ve Toplum Dergisi Arşivi, İletişim Yay., İstanbul.